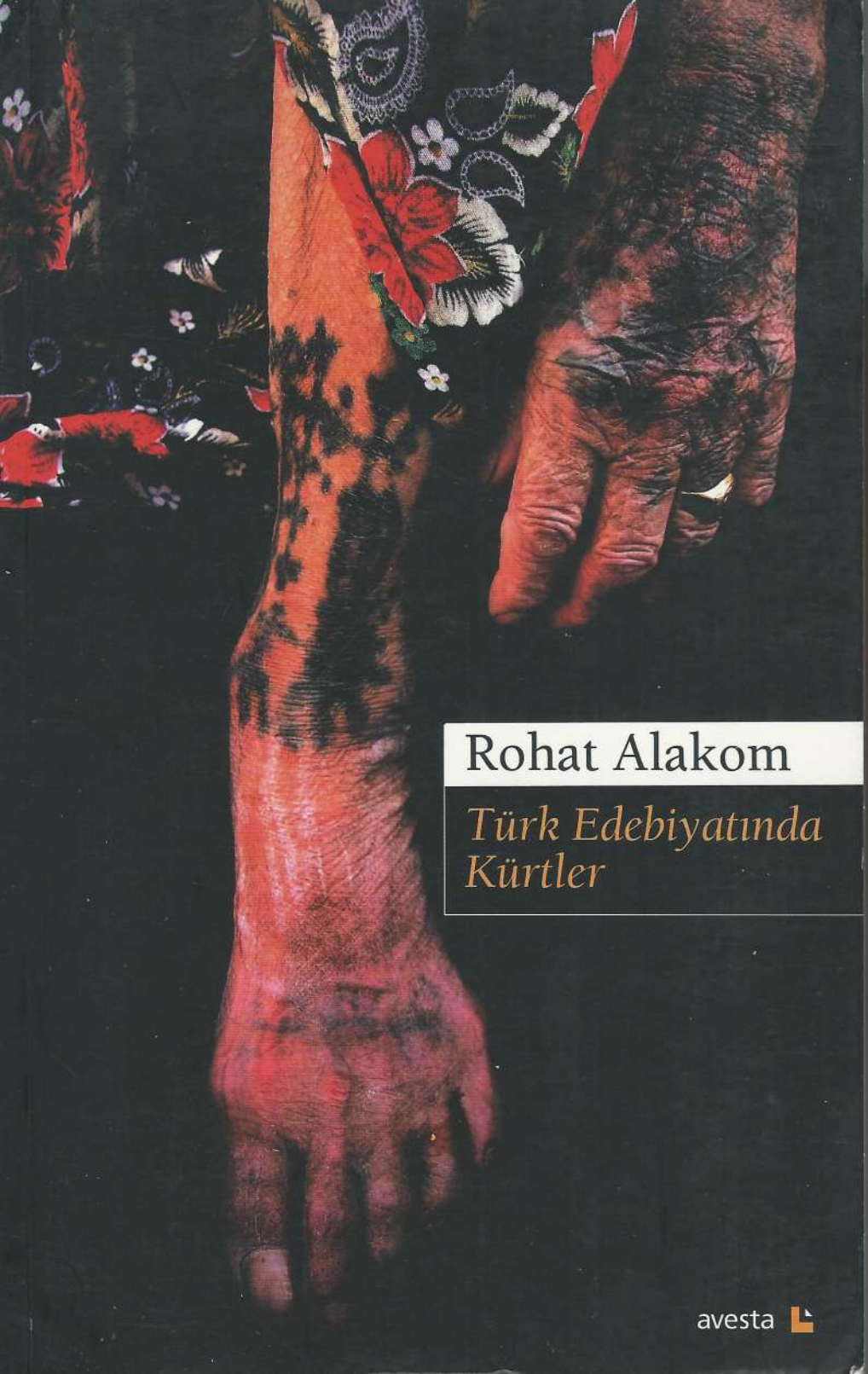

Rohat Alakom

*Türk Edebiyatında
Kürtler*

ROHAT ALAKOM

Türk Edebiyatında Kürtler

avesta | ARAŞTIRMA: 334 | 19

Rohat Alakom Bütün Kitapları: 4

Türk Edebiyatında Kürtler

Editor: Abdullah Keskin

Kapak Tasarım: Ahmet Naci Fırat

Kapak: Azad Aktürk

Kapak Foto: Murat Yazar

Birinci Baskı: 1989, Stockholm

İkinci Baskı: 1991, İstanbul

Üçüncü Baskı (Genişletilmiş): 2010, İstanbul

Baskı: Berdan Matbaası

Sadık Daşdöğen Davutpaşa Cad.

Güven San. Sit. C Blok, No: 239

TOPKAPI / İSTANBUL

Tel: (0212) 613 12 11

© Avesta Yayınları, İstanbul, 2010

Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında yayınevinin izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz

Sertifika no: 13193

AVESTA BASIN YAYIN

REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.

Şehit Muhtar Mahallesi Atıf Yılmaz Caddesi Öğüt Sokak No: 7

BEYOĞLU / İSTANBUL

Tel-Fax: (0212) 251 44 80 - (0212) 243 89 75

Ekinciler Caddesi, Nurlan Apt. Giriş Katı No: 2

OFİS / DİYARBEKİR Tel-Fax: (0412) 223 58 99

www.avestakitap.com / avestayayinlari@gmail.com

ISBN: 978-605-5585-36-5

ROHAT ALAKOM

Türk Edebiyatında Kürtler

GENİŞLETİLMİŞ ÜÇÜNCÜ BASIM

ROHAT ALAKOM - 1955 yılında Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Kabakom köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kağızman'da gördü. 1973 yılında Kars Alpaslan Lisesi'ni bitiren Rohat Alakom, Kars ile ilk kez bu yıllarda tanıştı. 1974-1978 yılları arasında AÜ Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gördü. Daha sonra yurdisine çıktı, değişik ülkelerde kaldı, çokkültürlülüğün, insana bir zenginlik kazandırdığını bu yıllarda yaşayarak öğrendi. 1983 yılından bu yana İsveç'te yaşamaktadır. Rohat Alakom'un şimdiye kadar Kürtçe, Türkçe ve İsveççe yayımlanan 15 civarında kültür ve tarih içerikli kitabı bulunmaktadır. Bazı incelemeleri başka dillere de çevrildi. Başlıca kitapları şunlardır:

- *Kürdoloji Biliminin İki Yüz Yıllık Geçmişi* (Türkçe, 1987)
- *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler* (Türkçe, 1989)
- *İsveç Kaynaklarında Kürt Motifleri* (Kürtçe, 1991)
- *Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Saidi Kürdi* (Türkçe, 1991)
- *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi: Kürtler* (Türkçe, 1992)
- *Yaşar Kemal'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği* (Türkçe, 1992)
- *Kürt Folklorunda Bir Kadın Hakimiyeti* (Kürtçe, 1994)
- *Kürdistan'da Yeni Bir Güç: Kadınlar* (Kürtçe, 1995)
- *Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları: General Şerif Paşa* (Türkçe, 1998)
- *Eski İstanbul Kürtleri* (Türkçe, 1998)
- *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması* (Türkçe, 1998)
- *Bin Yıl Boyunca İsveç-Kürt İlişkileri* (İsveççe, 2000)
- *Orta Anadolu Kürtleri* (Türkçe, 2003)
- *Kürt Aristokratları: Torınlar* (Kürtçe, 2004)
- *İsveç Kürtleri* (Kürtçe, 2006)
- *Tarihin Aydınlığı* (Kürtçe, 2008)
- *Kars Kürtleri* (Türkçe, 2009)
- *Dünyanın En Yaşlı Adamı Kürt Zaro Ağa* (Türkçe, 2009)

İÇİNDEKİLER

Türkçe baskına önsöz / *Martin van Bruinessen* / 7
Giriş /13

TÜRK HALK EDEBİYATINDA KÜRTLER / 29

Atasözleri / 30
Fıkralar / 37
Destanlar / 40
Halk şarkıları / 48

TÜRK ROMANINDA KÜRTLER / 55

TÜRK ROMANINDA SON YÜZYILLIK KÜRT TARİHİNİN TASAVVURU / 61

Abdülhamit dönemi / 62
İttihat ve Terakki dönemi / 70
1918-1923 yılları / 77
Kürt ayaklanmaları dönemi / 84
Şeyh Said Ayaklanması (1925) / 86
Ağrı Ayaklanması (1930) / 98
Dersim Ayaklanması (1938) / 104
Başka gruplar da baskı altında / 112
Sınıf tezleri / 114
Savaş ve barışın dili üzerine
Türk romanında kanlı yıllar (1980-2000) / 122

TÜRK ROMANINDA KÜRDİSTAN'IN SOSYO - EKONOMİK ÖZELLİKLERİ / 155

GÖÇ VE SÜRGÜN / 169

Çukurova / 170
İstanbul / 173
Almanya / 177

TÜRKÇENİN KÜRT ÖYKÜLERİ / 183

Feodalite, ağa-bey, intikam ve kadınlar / 186
Sermaye birikimi, işçiler, direnme ve kurtuluş motifleri / 192
Kürtler, etnisite ve tarih / 201

TÜRK ŞİİRİNDE KÜRTLER / 209

Kürtler, Atatürk ve Cumhuriyet / 213
Kürt coğrafyası: Dersim, Hakkari... / 215
Eşkıyalar, kaçakçılar ve dağlar / 223
Kürtlerin feryadı ve isyanı / 228

Sınıf tezleri ve Kürt beyleri / 242
Nazım'ın Kürtleri / 245

TİYATRO METİNLERİNDE KÜRTLER / 255

Karagöz ile Hacivat / 255
Ecel-i Kazâ
Türk tiyatrosuna yansıyan Kars Kürtleri / 256
Namık Kemal'in meçhul Kürt kızı / 259
Yakın dönem / 260

RÖPORTAJ, DENEME, ANI VE GEZİ NOTLARI / 263

SONUÇ / 281

Edebiyat, içinde doğduğu toplumun dolaylı veya dolaysız bir yansımasıdır. Büyük edebi yapıtlar, her ne kadar insanoğlunun evrensel sorunlarını inceleyip tartışmak istese de, yazarın bağlı olduğu toplumun tarihsel, ekonomik, toplumsal ve politik durumunu da yansıtırlar. Bir toplumun büyük ve çarpıcı tecrübeleri, toplumsal çelişkiler, iç ve dış savaşlar, devrimler, göçler gibi olgular, geç veya erken o toplumun edebiyatında dile gelirler. Yazarın görevlerinden biri de, toplumun yaşadığı olay ve durumlara bir anlam kazandırmaktır. Bu arada "Neden?", "Niçin?" sorularına yanıt aramak, okurlarına taze bir yorum ve yeni görüşler sunmaktır.

Eğer bu düşünceler doğru ise, bir toplumun edebiyatının yalnız edebi değil, sosyolojik bir değeri de vardır, diyebiliriz. Daha somut olarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Kürtlerin ve Kürt sorununun önemli bir rolü olduğu için, onun çağdaş Türk edebiyatına yansımalarını bekleyebiliriz. Diğer yandan bu edebiyat üzerine yapılan yorumların, önemli sosyolojik anlayışları da beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Ben kendim 1970'lerin ortasında, Kürdistan'da sosyolojik araştırmalar yaparken, bu yüzden Türk edebiyatından,

özellikle "Köy edebiyatı" akımından yararlanmaya çalıştım. O zaman Yaşar Kemal'in hem edebi bakımdan, hem de toplumsal yorum bakımından çok başarılı birkaç yapıtını okudum. Ümit Kaftancıoğlu'nun *Tüfekliler* adlı romanını (ki bana Mardin yöresinde olup bitenleri iletmesi açısından yararlı oldu) ve diğer bazı roman ve öyküleri okuma fırsatına kavuştum. Fakat okuduğum Kürtler ile ilgili roman ve öyküler, Kürt toplumunu anlamak için umduğum kadar bana yararlı olmadılar. Bu yapıtlarda Kürt toplumunun bazı yanlarını görebildim, örneğin yoksulluk, sömürü, zor ve şiddet, namus ve öç, eşkıyalık, kaçakçılık gibi... Tüm bunlar, şehirli okuyucuya ilginç gelebilecek romantik ve yabancı tasvirleri içeriyordu. Kürt toplumunun sosyolojik ve politik önemli yanlarına bu yapıtlarda rastlayamadım.

Rohat Alakom'un bu araştırmasını okurken o eski tecrübelerim yine aklıma geldi. Rohat Alakom, bu araştırmasında yeni Türk edebiyatında Kürtler ve Kürdistan'ı konu edinen hemen hemen tüm yapıtları okuyup incelemiş, bu yapıtlara ilişkin yorumlarını özlü bir biçimde okuyucuya sunmaktadır. Bu yapıtlarda en temel konular, yani Kürtlerin ayrı bir ulus olduğu, özgün bir kültüre sahip oluşu, toplumsal çelişkilerin yalnız sınıfsal değil, ulusal bir yanının da olması, hemen hemen Türk edebiyatına yansımamıştır. Bu ilgisizlik nereden gelmektedir?

Özel bir konu, bir ülke veya bir halk üzerine yazılan bir roman, çoğu kez sözü edilen konu ülke ve halktan ziyade, yazarın kendisini veya içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini dile getirir. Örneğin, 18. ve 19. yüzyılın Batı Avrupa edebiyatında Doğu ülkeleriyle ilgili birçok yapıt vardır. Bu yapıtların amacı, Doğu ülkelerinin gerçeklerini sergilemek değil, Batılı yazarların kendi ülkelerinin düzeyini eleştirmektir. 18. yüzyılda Fransız filozofu Montesquieu, gerçek İran'ı hiç bilmezken, *İran Mektupları* adlı yapıtını kaleme alır. Yazar bu yapıtını yazarken zamanın Fransa'sının siyasal ve hukuksal durumunu eleştirmek amacıyla kafasına göre ve ihtiyacına göre bir İran'ı hayal edip yarattı. Avrupa ülkelerinde sanayi toplumunun gelişme sürecinde, geleneksel toplumsal bağlar gevşediği zaman, aydınlar tepki olarak ilkel toplumları idealleştirmeye başladılar.

Rousseau'nun "Soylu Yabani Adam" ideali, romantik edebiyatın ciddi ve popüler bazı yapıtlarında sık sık sergilemeye çalışılır. O soylu adamlar, tabii ki, Güney Pasifik Okyanusu adaları veya Kuzey Amerika'nın o zaman hâlâ sömürülme-yen batı bölgeleri (*Wild West*) gibi uzak ve yabani yörelerde yaşarlar. Bunlar, çoğu kez romanda uygar, soylu Batı Avrupalı roman kahramanlarıyla arkadaşlık kurarlar. Yabani adamların soyluluğu tanımı, tabii ki yazarın kültürüne ve zamana göre değişmektedir.

Kendimin ve benden başka birçok Batı Avrupalının Kürtler ve Kürdistan üzerine okuduğu bir kitap, bu türden popüler bir roman idi, yani bu yüzyılın başlarında en çok okunan kitaplardan birisi olan Alman yazarı Karl May'ın *Durchs wilde Kurdistan* (Vahşi Kürdistan'dan Geçiş) adlı romanı. Romanın kahramanı olan Kara Ben Nemsî (Avusturyalıoğlu Kara) Arap çöllerinde karşılaştığı maceralardan sonra İstanbul'a gitmek üzere Kürdistan'dan geçer. Yeni maceralarında, Kürdistan toplumunun birçok temsilcileriyle tanışır: Ağalar, yoksul köylüler, dağlardaki göçebeler, şehir tüccarları, Türk zaptiyesi ve Keldani zanaatkârları. Aynı yazarın Amerika *Wild West*'inde yer alan, soylu Kızılderililerin önemli bir rol oynadıkları birçok macera romanı vardır. Karl May'ın Kürdistan'ı, *Wild West*'i gibi, kanun ve sıkı kuralların hâlâ yerleşemediği, onun için de roman kahramanlarının sade adalet duyguları ve büyük cesaretiyle (yani kovboy zihniyetiyle) hareket ettikleri, hayali bir yerdir. Bu yabani ve vahşi yerlerden insanlar ideal, soylu, dürüst ve cesaretli davranışlarıyla birer Alman centilmenini andırmaktadır. Karl May, kendi toplumunda gittikçe tükenen feodal değerlerini Kürdistan'da geri bulmuş, daha doğrusu bu değerleri Kürdistan'da yeniden yaratmıştır.

Yazar, tüm yaşamı boyunca ne Amerika'yı, ne de Kürdistan'ı görmüştür. Buna rağmen, romanda sunduğu Kürdistan'ın doğa ve toplum krokileri çok otantik görülür. Çünkü, yazar birçok yazılı kaynaktan yararlanabilmişti. 19. yüzyılda birçok yabancı Kürdistan'ı gezmiş, Kürdistan üzerine gezi notları yayımlamışlardı: Tüccarlar, misyonerler, arkeologlar, askerler, elçiler... bugün, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Rusça yazılmış yüzlerce cildi kapsayan bir Kür-

distan gezi edebiyatı vardır. Kürdistan'ın sosyo-ekonomik tarihini incelemek için bu yapıtları çok yararlı buldum. Gezi notları, tabii ki romanlardan daha objektiftirler ve içindekiler daha kolay değerlendirilir. Fakat her ne ise, gezi notları da yazarların ilgilerini yansıtır. Bu ilgi yazarın gerçekleri görebilmesini engelleyebilir veya yazarı yanlış bazı saptamalara itebilir. Örneğin, İslam-Hıristiyanlık ilişkilerinde dinsel faktörleri temel alan misyonerler, çoğu zaman diğer toplumsal çelişkilerin farkında değildirler, onlar dinsel hareketlerin sosyo-ekonomik temellerini göremediler. Diğer bir örnek de, İngiliz ticaret vekilleri ve konsoloslarının Kürt ağalarını iki kesim ayırmalarıdır. Bir yandan modern, bilinçli, dürüst insanlar, diğer yandan gerici, bağınaz, aldatıcı ve zalim tipler, bir ağanın “dürüst” ve “modern” veya “aldatıcı” ve “gerici” olarak nitelendirilmesi, onların İngilizlere karşı olan tutumundan kaynaklanmaktadır. Bunun gibi belli çıkarları gözetken dar görüşlerin, Kürdistan'ın çağdaşlaşma sürecini anlamakta güçlük çektikleri görülmektedir.

Kürtler ile ilgili Batı Avrupa edebiyatı için söylediklerim, bazı yönleriyle belki Türk edebiyatı için de geçerlidir. Konusu Kürtler olmasına rağmen bazı yapıtlarda ifade edilmek istenen Batı Türkiye'nin eğitilmiş, şehirli aydın tipinin ilgi ve görüşleridir. Zamanında Kürt toplumunu en detaylı, kapsamlı en objektif bir biçimde dile getiren Türk yazarı herhalde Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, Kürt kültürü, Kürt dili ve lehçeleri, halkın dinsel inançları, adetleri, elbise ve yemekleri, ekonomik yaşam, feodal sistem ve aşiret yapısı üzerine ayrıntılı ve ilginç bilgiler verir. Fakat Evliya Çelebi de, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi hükümetinin bir temsilcisi olarak ve bir strateji uzmanı olarak Kürtlere bakar. Kürdistan'ı Osmanlı memleketleri ve düşmanı olan İran ülkesi arasında koruyucu bir tampon bölge *Sedd-i aman* olarak gördüğü için Kürtleri över. Anlattığı durumların önemli bir kesimi direkt olarak güvenlik sorunlarına ilişkindir. Bu duyarlı bakışın bazı hatalı veya çok eksik gözlemlere neden olup olmadığını tespit edemeyiz, herhalde fark etmediği bir hayli şey vardır. Onun Kürdistan üzerine sunduğu görüntüler tek taraflıdır. Her ne ise, yazdıkları bize çok değerli bilgiler sunmaktadır.

Bütün eksikliklere rağmen, Kürtler ile çağdaş Türk edebiyatı

için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Rohat Alakom'un bu incelemesini okurken, Türk edebiyatında Kürtler ve Kürdistan'a ilişkin çok ilginç bilgi ve yorumların olduğunu görürüz. Bazı konular, diğer konulara nazaran daha çok vurgulanır. Türk yazarları, politik bakımdan duyarlı olan bazı konulara karşı kör gibi görünürler. Bu inceleme, roman ve öykülerin yazıldığı zamana göre değil, konusu olan zaman ve olaylara göre tertip edilmiş. Bu yaklaşım ile araştırmacı, okuyucunun da görebileceği, sözü edilen yapıtların "kör nokta"larını veya ideolojik önyargılarını, eksiklerini sergilemeyi amaçlamaktadır. Rohat Alakom'un üzerinde durduğu ulusal sorunun yanında, bir diğer "kör nokta"ya da dikkatleri çekmek isterim. O da dine karşı takınılan tavidir. İslam dininin Kürt toplumunda çok önemli bir rol oynamasına rağmen, bu konuya ilişkin olarak Türk edebiyatında yalnız karikatürler buluruz. 19. yüzyılın İngiliz konsolos ve misyonerleri gibi, Kemalist Türkiye'nin yazarlarına göre de, hocalar, şeyhler, sofiler, dedeler ve diğer din adamlarının hepsi, bağnaz, gerici ve sömürücülerden oluşmaktadır.

Kürtler üzerine yazılanlar, Batı Türkiye'nin şehirli aydın kesiminin zihniyeti ve düşün biçimini ortaya koymaktadır. Eğer Rohat Alakom'un seçtiğinden başka bir yaklaşımı ele alıp geçen yüzyıl boyunca yazılan yapıtları kronolojik olarak bir sınıflandırmaya tabi tutarsak, herhalde çok ilginç gelişmeler saptayabiliriz. Zamanla, yeni konular kaleme alınır, eski sorunların yeni yanları vurgulanır, zorla unutilen (veya unutturulan) olaylar gittikçe toplumun bilincine döner, edebi bir anlam kazanırlar. Bu yönde önemli bir gelişme, 1970 yıllarından itibaren bazı yazarların Kürt olarak veya bir Kürt gibi yapıtlarını kaleme almalarıdır. Özellikle bu gelişmenin tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla romana yansıdığını görmekteyiz. Bu romanlar, artık Batı Türkiye'nin şehirli aydın tipinin ilgilerini değil de, kendini Kürt olarak bilen, kendini öyle tanıtan aydının politik ve toplumsal ilgilerini yansıtır. Bu romanların ortaya çıkışını, Kürt aydın kesimi içinde yapılan teorik tartışmaların etkisine bağlayabiliriz.

Bildiğim kadar Rohat Alakom'un, Türk edebiyatı üzerine yaptığı sosyolojik-ideolojik bu inceleme, bu tür çalışmaların ilk örneğidir.

Her ilk deneyim gibi, bir çalışmanın gl ve orijinal yönleri yanında bazı zayıf yönleri de olabilir. Ben kendim bu incelemeyi çok ilgiyle okudum. Yazarın bazı açıklamalarına başka bir yorum ile yaklaşmama rağmen incelemeyi çok yararlı buldum. Kitabın unutulmuş bir konuyu ele almakla Kürt tarihine değilse de, Türk düşünce tarihine önemli bir hizmet sunacağı kanısındaım.

Martin van Bruinessen
Jakarta, 1989

Giriş

D iller, edebiyatlar ve kültürlerarası ilişkiler, etkileşimler ve karşılıklı temaslar konusu çokkültürlü toplumlarda önemli bir inceleme ve araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türk edebiyatında Kürt teması konulu kısa bir yazım ilk kez bundan yaklaşık olarak 25 yıl önce, 1983 yılında Stockholm’de Kürtçe yayımlandı.¹ Bu yazım elinizdeki kitaba bir önsöz yazma zahmetinde bulunan Hollandalı Kürdolog, Martin van Bruinessen’in de dikkatini çeker.² Türk edebiyatında Kürtlerin yeri konusunda daha önceki yıllarda kaleme aldığım ilk kitap çalışmamın üzerinden uzun yıllar geçti.³ Tekrar aynı konuya dönüp gerilere bakıldığında daha değişik yapıtların farklı türlerde kaleme alındığı görülür. Konu son derece kapsamlı bir alanı kapsıyor. Bu kitabın ilk baskısı 1989 yılında (Vejin Yayınları, Stockholm), ikinci baskısı 1991 yılında (Fırat Yayınları, İstanbul) yayımlandı. İlk baskısı bundan tam yirmi yıl önce 1989

1 Rohat Alakom, Pirsâ Kurdî di Edebîyata Tirkî de, *Roja Nû*, Stockholm, nr 1/1983.1

2 Martin van Bruinessen, De Koerden van Turkije en hun literatuur. In: *Traditie en modernisme in de Turkse literatuur*, Den Haag, 1985, s.62.

3 Rohat Alakom, *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler*, Vejin Yayınları, 1989. Genişletilmiş ikinci basım, Fırat Yayınları, 1991.

yılında yapılan bu kitap günümüzde piyasada bulunmuyordu. Okuyucudan gelen talep üzerine kitap üzerinde çalışılmış ve genişletilmiş üçüncü baskısı uzun yıllardan sonra Avesta Yayınevi tarafından yayımlanıyor. Kitabın 2. baskısının sonunda yer alan Toplu Bir Bakış adlı bölüm kaldırılmış, bu kısmında yer alan bilgiler, kitabın diğer ana bölümlerindeki uygun yerlere kaydırılmıştır. Birinci ve ikinci baskılarda kitabın isminde yer alan Çağdaş sözcüğü çıkartılmış ve görüldüğü gibi bu yeni baskının adı *Türk Edebiyatında Kürtler* olarak değiştirilmiştir. Daha sonraları dikkatim Yaşar Kemal'in yapıtlarındaki Kürtlere kaydı. Bu konuda hazırladığım bir inceleme de 1992 yılında İstanbul'da ayrı bir kitap olarak yayımlandı.⁴

Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler adlı kitabımın İsveç'te İstanbul'da yayımlanan birinci ve ikinci baskılarından sonra okuyuculardan bir dizi tepki aldım. Kitap üzerine bazı tanıtım yazıları kaleme alan yazar Ömer Polat⁵ şair Yılmaz Odabaşı⁶ ve araştırmacı Server Tanilli⁷ gibi şahsiyetler bu arada Çağdaş Türk edebiyatının Kürtlere bakış açısı konusundaki görüşlerini dile getirdiler. Bu araştırmam Yaşar Kemal'in dikkatlerini de çeker. 1992 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide Türk edebiyatında Kürt tiplemesi konusundaki bir soruyu: "Rohat'ın kitabından başka bir araştırma okumadım. Kürt tiplemesi iyi midir, kötü müdür, araştırmacı bir gözle buna bakmadım" biçiminde yanıtlar.⁸ Çağdaş Türk romanında ve öyküsünde Alevilerin yerini inceleyen araştırmacı İlhan Cem Ersever, örneğin 2005 yılında yayımlanan kitabının önsözünde benim sözü edilen çalışmamdan etkilendiğini ve kendisi için bir esin kaynağı oluşturduğunu belirtir: "Bu kitabın esin kaynağı Rohat'ın yukarıda adını andığım yapıtıdır. Bu anlamda bana böyle bir kitap yolunu açtığı için gıyaben de olsa Rohat'a teşekkür ediyorum."⁹ Türk edebiyatında diğer halklar, azınlıklar ve grupların yeri konusu son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamış ve bu alanda sınırlı da olsa bazı araştırmalar

4 Rohat Alakom, *Yaşar Kemal'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği*, Fırat Yayınları, 1992.

5 Ömer Polat, *Orada Kürtler Var Uzakta*, Bergeh Dergisi, nr 2/1989.

6 Yılmaz Odabaşı, *Türk' değil, Türkiye Edebiyatı'nın Etnik Cephesi*, İkibine Doğru Dergisi, nr 33/1991.

7 Server Tanilli, *İki Araştırmacı Aydın*, Özgür Gündem, 10/5 1993.

8 Mehmet Aktaş, *Yaşar Kemal Kürt Okuruna Karşı Kendini Savunuyor* (Röportaj), Gündem, 26/8 1992.

9 İlhan Cem Ersever, *Çağdaş Türk Romanı ve Öyküsünde Aleviler*, Alev Yayınevi, 2005, s.2.

yayımlanmıştır. Bazı eleştirmen ve araştırmacıların Türk edebiyatında yer alan Kürt tipleri ve Kürt motifleri konusuna değindikleri de görülmektedir. Ömer Faruk Türkeş¹⁰ ve Adnan Özyalçiner¹¹ kaleme aldıkları incelemelerde Türk edebiyatında Kürtlerin yeri konusunun incelenmeye değer olduğunu belirtir. Zeyno Zeynep tarafından kaleme alınan *Bir Şiddet Alanı Olarak Temsil: Türk Romanında Kürt, İsyan ve Kadın* adlı bir inceleme Kürtçeyayımlarıdır.¹² Kürtyazarı Susan Samancı da bir yazısında konuya eğilir.¹³ Konu yabancı bilim adamlarının da ilgisini çekmiştir.¹⁴

Kısacası son 20 yıllık dönem zarfında genel olarak azınlıklar ve farklı gruplar konusu, karşılaştırmalı araştırmaların ve özellikle de edebi kontaklar alanında yapılan bilimsel çalışmaların yeni bir alanını oluşturmuş, gözler farklı kültürlere, yani “öteki”ne çevrilmiştir.¹⁵ Türk edebiyatında diğer halklar, azınlıklar ve grupların yeri konusu son yıllarda başka araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamış ve bu alanda bazı araştırmalar yapılmıştır. Türk edebiyatında Rumlar ve Amerikalılar konusunda Herkül Milas¹⁶ ve Nur Gurani Arslan’ın¹⁷ çalışmaları kitap olarak çıkmıştır. Türk edebiyatında Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar konusunda Fazlı Gölçek¹⁸ Nedim Gürsel¹⁹ ve Zeki Coşkun’un²⁰ ilgi çekici makaleleri değişik dergilerde yayımlanır.

- 10 Ömer Faruk Türkeş, *Bir Dil, Bir Edebiyat, Bir Kimlik Yaratmak, Birikim*, nr 134-135, 2000. Ömer Türkeş, *Milli Edebiyattan Milliyetçi Romanlara: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 4, Milliyetçilik*, 2002 (ed. Tanıl Bora), s.811-828.
- 11 Adnan Özyalçiner, *Türkiyeli Aydının Kürtlere ve Kürt Kültürüne Bakışı, Tiroj*, nr 1/2003.
- 12 Zeyno Zeynep, *Wekî qadeke şidetê, temsîl: Di romana tirkana de kurd, îşyan û jin*, Kovara Zend, Payîz-bahar/2009.
- 13 Suzan Samancı, *Sanat ve öteki kimlik*, Taraf 4/4 2008.
- 14 Brian Coleman, *The kurdish experience in Turkish Literature*, Ottova, 1999 (elyazması).
- 15 Ömer Solak, *Romanda Öteki - Ötekinin Romanı. Osmanlı Romanında Yabancılar ve Azınlıklar* (1896-1914), Tablet Yayınları, 2008.
- 16 Herkül Millas, *Türk Romanı ve ‘Ötek’i – Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniversitesi, 2000.
- 17 Nur Gurani Arslan, *Türk Edebiyatında Amerika ve Amerikalılar*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- 18 Doç. Dr. Fazlı Gölçek, *Ahmet Mithat Efendi’nin Eserlerinde Ermeniler* (www.bolsohays.com)
- 19 Nedim Gürsel, *Çağdaş Türk Edebiyatında Birkaç Yahudi Tipi Üzerine, Toplum ve Bilim*, sayı: 43/44, 1989.
- 20 Zeki Coşkun, *Türk Romanında Azınlıklar, Ev sahipleri, Hizmetçiler fahişeler, vd. Birikim*, nr 71-72/1995.

Kürt ve Türk halkları, yıllarca aynı topraklar üzerinde beraberce yaşadılar. Aralarındaki dinsel, ekonomik ve kültürel etkileşim, yaşamın çoğu alanlarını etkisi altına aldı. Her iki halk arasındaki ilişkiler dostluklar ve komşuluklar şeklinde sürüp gitti. Bu karşılıklı etkileşimin izi; her iki halkın kültür yaşamında görülmeye başlandı. Türk edebiyatı, tiyatrosu, müzik, sinema, halk dansları ve diğer alanlarda Kürtlere ilişkin öğelere bugün de rastlamak mümkündür.

20. yüzyıl başlarında Anadolu'nun diğer halklarından arındırılıp, ıssızlaştırılmasıyla, değişik halkların emeği ve gözyaşıyla sulanan, kültürleriyle beslenen bu topraklar üzerinde kalan bazı izlerin bile kökü kazınmaya çalışıldı ve bu topraklar "kültür erezyonu"na tabi tutuldu. Kala kala Türk dilinde bu halklardan birer küçücük iz kaldı: Ermeni yapıları, Asuri kiliseleri, Arap atları, Çerkez kızları, Arnavut ciğeri, Çingene çanları, Türkmen kilimleri, Laz horonları...

Özellikle resmi tarih anlayışının yanında ayrıca Türkiye'de resmi bir edebiyatın var olduğu da ortaya çıkmıştır. *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler* adlı bu kitabımda dikkatler bu noktaya da çevrilir. Kürtler temasının edebiyata yansımaları tarihsel olarak yazar toplum ilişkisinden ziyade, ülkedeki politik atmosfere göre değişmektedir. Özellikle yasal zorluklar bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Sadece değil edebiyat, diğer sanat alanlarında da bu tür güçlükler ortaya çıkar. Bazı Türk filmlerinin senaryosu haline getirilen değişik yapıtlardaki Kürtlere ilişkin ilerici bazı öğeler, örneğin bu filmlerin çekiminde yer almaz. Görsel iletişim araçlarının kitleler üzerindeki büyük etkilerinden çekinen veya filmin sansür edileceği endişesine kapılan film yapımcılarının bu tavırları sonucunda, film ve edebi yapının, içerik olarak uyuşmadıkları görülür. Çağdaş Türk edebiyatında Kürtler üzerine anlatılan öykülerin büyük bir kısmı örneğin film haline getirilmiştir. Araştırmacı Müslüm Yücel bu konuda yeni bir inceleme kaleme aldı.²¹

Cumhuriyet'in 1923 yılında kuruluşundan sonra Kürtler üzerine oluşan yoğun baskılar ve getirilen yasaklamalar, bir dizi zorluğu da beraberinde getirdi. Uzun yıllar tabu haline sokulan Kürtler konusunu ele almak, Türk edebiyatı açısından büyük bir sorun oluştur-

21 Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, Agora Kitaplığı, 2008.

du. Getirilen ceza maddeleri sonucunda, birçok yazar bu nedenle özellikle Kürtlerin ulusal varlığı, kültürü ve ulusal istemleri konusunda belli bir duyarlılık gösteremedi. Yazar ve üzerinde çalışacağı malzeme, nesne veya tema arasında böylece korku duvarları örülmüş oldu. Türk yazarlarından bir kesiminin bazı gerçeklere ulaşması çok güçleşti.

Halklar arasında yıkılan yakınlaşma ve dostluk köprülerini, sanat yoluyla onarmak isteyen sanatçılar üzerindeki yoğun baskılar fetihçi, ırkçı, şöven, tarih anlayışı ile birleşince, Türk edebiyatında azınlıklar sorununa ilişkin yapıtların azaldığı, olanların da gerçeği yansıtmadığı görüldü. Bu nedenle, Türk edebiyatında Kürt temasının problematiği tarihsel bir temele dayanmaktadır. Düşüncelerini korkmadan, değişik ürünler halinde dile getirenler, daha cesaretli bazı adımlar atarak düşünce özgürlüğüne büyük katkıda bulundular. Bu cesareti gösteremeyenler, daha geri bir çizgiye, yani çağının dışında kaldılar. Bu durum, Türk edebiyatında olumsuz bazı sonuçlar doğurdu. Edebiyatın en önemli ögesini oluşturan insan ilişkileri, bu ilişkilerin gerisindeki tarihsel, kültürel ve diğer bazı boyutlarını bir edebiyat duyarlılığı içinde yansıtmak çok zorlaştı.

1950'li yıllarda başlayan çok partili dönemde, Türk edebiyatı açısından köy konusu büyük bir önem kazandı. Birçok yazar yapıtlarında köy konusunu ele aldı. Özellikle Köy Enstitüsü çıkışlı yazarlar arasında köye yönelen birçok yazar yetişti. Diğer yandan köy edebiyatı konusunda yoğun tartışmalar başladı. Bu dönemde Kürt köylülerinin yaşamı, belli oranda Türk edebiyatına yansımış oldu. Onlar yeni bir gezegenin insanları olarak ortaya çıktılar, yeniden keşfedildiler. Çelişkiler yumağı içerisinde boğulan yoksul Kürt köylülerinin bu sancılı yaşamı, okuyucu için inanılmaz derecede ürpertici ve sarsıcı yapıtlar haline dönüştü. Bu dönemde yapılan köy edebiyatı konulu tartışmalara katılanların net görüşleri yoktu. Üzerinde tartıştıkları köy, elbette Kürt köyüydü. Kürt köyünü ele alan yazarların yapıtları üzerine başlayan tartışmalar, ne yazık ki Kürt köyü üzerinde yoğunlaşmadı. Bu dönemde "hangi köy?" sorusu sorulmadı. Eğer bu soru, o dönemde sorulmuş olsaydı, tartışmalardan olumlu bazı sonuçlar çıkardı. Bir Kürt köyünü kuşatan

çok yönlü etnik faktörler bu yıllarda fazla önemsenmedi. Bu durum hem Türk edebiyatı açısından, hem okuyucu, hem de eleştirmenler açısından bir dizi olumsuzluğu beraberinde getirdi.

Kürtlere ilişkin olarak Türk edebiyatında geliştirilen terminoloji alanında bazı olumsuzluklara tanık olmaktayız. Kürtlerin bir halk olarak adlandırılmasını dile getiren Kürt halkı ifadesi Türk edebiyatında pek kullanılmaz. Değişik yapıtlarda karşılaştığımız Kürtler, çoğu kez bir aşiret, bir topluluğu dile getirmek için kullanılır. Bu olumsuzluk, Türkiye’de Türk halkının yanında, ayrıca Kürt halkının da yaşadığı gerçeğinin açıklanmasının doğuracağı bazı yasal riskler gibi endişelere dayanmaktadır. Türkiye gibi ülkelerdeki ifade özgürlüğü önündeki kısıtlamalar, yasaklamalar çoğu kez yazarı güç durumda bırakmaktadır. Kürt halkının tarih boyunca üzerinde yaşadığı toprakların, tarihsel ve kültürel bir adı olan Kürdistan ifadesi bazı edebi yapıtlarda, çoğu kez tırnak işareti içine alınmaktadır ama Kürdistan gibi bir ülkenin veya toprak parçasının olmadığı şeklindeki açıklamalarda, sözcüğün rahatlıkla kullanıldığı, değişik kaynaklarda geçtiği görülmektedir. Kısacası Kürdistan sözcüğü günümüzde bile bir suç haline gelmiştir. Sözcük bazen yazarın değil de, kendi yapıtındaki bir kahramanın dilinden aktarılır. Kürtlerin yaşadığı topraklar için kullanılan “Doğu” ifadesine gelince, bu sözcük kültürel, tarihsel ve etnolojik açıdan hiçbir anlam ifade etmemektedir. Kürdistan sözcüğünün değişik yapıtlarda kullanılması, bazen bir ülke olarak, Kürt halkının günümüzde üzerinde yaşadığı toprakların adı olarak değil de, zaman zaman edebi anlamda bir belde ve diyar biçiminde kullanılır. Bu durumun masal dünyalarındaki en uç köşeleri dile getirme stiliyle çoğu kez uyuştüğünü görmekteyiz. Yaşar Kemal ve Kemal Tahir’in değişik romanlarında rastladığımız bu stile ilişkin bazı örnekler şunlardır:

Böyle bir nişancı bugüne kadar Fevzi Paşa’nın ordusunun içinde bile, Kürtte Kürdistanda, Gürcü Gürcistanda şol çöl Arabistanda, hemde Frenjistanda bulunmaz.²²

Şu Osmanlı toprağında kimin, nerede güzel bir atı varsa, Aslan Ağa onu

22 Yaşar Kemal, *Kimsecik I*, Toros Yayınları, 1987, s.198.

çetesine çaldırıyor, Arabistana, Gavur İzmirine, Kürdistana satıyormuş.²³

Millet, Afrika'da kazanılacak müstemlekelerden, Hindistan ve Çin-i Maçin İmparatorluğu'ndan, Türkistan'dan Kürdistan'dan, İran'dan, Turan'dan, Kırım'dan elmanın bilhassa kızılından ve diğer her renkte olanından esaslı bir şey anlamıyor...²⁴

...Kürdistan'ın yarısını nizama sokmuş bir başcavuş.²⁵

...Haceli'den, benden, guruldan, eşraftan, Karataş köyünün küllisinden davacı olabilirsin. Davacı olup bizi Kürdistan'lara sürdürebilirsin serbestsin. Ve de hürsün.²⁶

Türk edebiyatında en çok çarpıtılan veya hiç değinilmeyen noktalardan birisi de Kürt halkının uzun yıllardır uğruna mücadele ettiği özgürlük ve kurtuluş mücadelesidir. Özellikle, Kürt halkının bu özgürlük mücadelesi, Türk romanında bir direnme edebiyatı olarak ele alınmaz. Yasaklamalar, tabular ve baskılar Türk edebiyatı üzerinde kötü etkiler bırakır:

...Bu açıdan Kürtçülüğü zorlamanın en büyük zararı gene Kürtlere dokunacağı benzermektedir.²⁷

Kürtlerin ezilen, baskı altında olan bir halk olarak ne istediği, Türk edebiyatında bir berraklık kazanmaz. Halbuki ulusal ezgi altında inleyen halkların istemleri bellidir, birer muamma olarak ele alınamazlar. Bu halkların net olan ulusal istemleri anlaşılmayan şeyler değildir. Edebiyatın bir sanat olarak amacı zaten insana yakın olabilmek, onu anlayabilmektir. Türk edebiyatında yaratılan “duyarlı bölgeler”, “yasak bölgeler” ve “tehlikeli bölgeler” sonucunda, bu edebiyatın coğrafik görünümü tam bir gelişme gösteremedi. Değişik konuların, sorun ve gerçeklerin Türk edebiyatına yansımaları böylece engellenmiş oldu.

Bu olumsuzluğu etkileyen bir dizi faktör vardır. Bunların başında tarihten gelen zorluklar, yasal engellemeler ve yazarın ken-

23 Yaşar Kemal, *Orta Direk*, Toros Yayınları, 1984, s.253..

24 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, Tekin Yayınevi, 1982, s.121.

25 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, s.115.

26 Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü*, s.257.

27 Milliyet, 30/3 1989.

disinden kaynaklanan eksiklikler gelmektedir. Hümanist bir dünya görüşüyle yoğrulmuş bir kültür ve sanat birikiminin yokluğu, çağdaş anlamda aydın yokluğunu da beraberinde getirdi. Çetin Altan'ın bir yazısında; "Evliya Çelebi'nin dışında, neden Osmanlı edebiyatında, Tanzimata kadar yazar yetişmemiştir? sorusunun yanıtı, düşünce üretimindeki büyük boşluğun nedenini de açıklar", demesi yerinde yapılan bir saptamadır. Evliya Çelebi, Kürtler ve Kürdistan üzerine ad vererek ayrıntılı açıklamalarda bulunan ilk Türk yazarlarından birisidir. Bu bakımdan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nin önemi oldukça büyüktür. Yazmış olduğu bir incelemede: "...Biz, Türkiye'nin doğusunda yaşayan Kürt vatandaşlarının olduğunu biliyoruz, ama Kürdistan denilen bir bölgeden haberimiz yok" diyebilen bir yazar veya aydın, elbette yukarıda değinilen kültür birikiminin yokluğunu yansıtmaktadır.²⁸ Çetin Altan yazısının bir bölümünde tarihten gelen bu olumsuzluğu Türkiye'deki geleneksel baskılara bağlar:

....Osmanlı İmparatorluğu koca tarihte yazar yetiştirmemiş tek İmparatorluk olarak kalakaldı. Yazar yetiştiremeyen, bir başka deyişle, düşünce üretemeyen bir İmparatorluğun bize bıraktığı en kötü tarihsel miras da, her birimizde zaman zaman tabutçu keseri gibi insafsızca ayağa kalkan katılık ve hoşgörüsüzlüktür. Buda doğaldır. Çünkü geçmişimizde yazıya ve düşünceye dönük bir alışkanlıkla birikim yoktur.²⁹

Bu kültürel birikim yokluğunu etkileyen olumsuz diğer bir faktör de, Kürtlere ilişkin olarak yaratılan tabular ve yasaklamalardır. Kürt edebiyatı ilerde de göreceğimiz uzun yıllar Türk edebiyat çevreleri tarafından bilinmez. Çünkü çeviriler yapılmamış, Kürtler üzerine diğer ülkelerde yapılan bilimsel ve diğer sanatsal çalışmaların Türkiye'ye sokulması olanaklı olmamıştır. İnsanlığın kültür mirasının en kapsamlı kaynaklarını oluşturan bazı ansiklopedileride yer alan "Kürtler" "Kürdistan" maddelerinin Türkçeye çevirisi bile sorun olmuştur. Böyle bir durumda Türk yazarının Kürtler konusunda bilgilenme ve yeniden ya-

28 Atilla Dorsay, *Yol*, Milliyet Sanat Dergisi. nr 15/11 1982.

29 Çetin Altan, *17. Yüzyılda Osmanlı Aydın Tipi*, Basından Seçmeler, Hürriyet, 7/4 1988.

ratma olanakları ortadan kalkmaktadır. Bu olumsuzluklar hem yazarı ve yapıtını, hem de eleştirmen ve okuyucuyu etkilemektedir.

Türk yazarının evinde bir Kürtçe sözlüğün olmaması, bir dizi zorluğu beraberinde getirmektedir. Çeşitli yapıtlarda karşılaşılan Kürtçe yanlış işaretlenmeler ve anlam yanlışlıkları, bu düzeydeki olumsuzlukların bir sonucudur. Kısacası yazar, Türkiye’de insanlığın kültür mirasından uzun yıllar yoksun kalmıştır.

Bu konuda getirilen yasaklamalar dışında, ayrıca yazarın kendisine getirmiş olduğu yasaklamalara da değinmek gerekir. Yayımlanmış olan eski bazı yazılarının tekrar yayımlanması halinde bunların suç olacağını söyleyen Bekir Yıldız’ın görüşleri, kendi kendine yasaklamalar getiren bir yazarın tutumuna açık bir örnektir. Bekir Yıldız şöyle der:

...Birincisi yıllar önce yayımlanmış olan bazı yazıların, bugünkü koşullarda yayımlanmasının suç olacağı, ikinci neden de, benzerliği olan yazıları bir araya getirmenin, kitap sayfalarını çoğaltmaktan başka bir yarar sağlamayacağıydı. ³⁰

Korkunun yazar ile yapıtı arasına girmesi konusunda "En kötü sansür sanatçının kendi kendine uyguladığıdır" diyen Alpay Kabacalı, bu noktada oldukça haklıdır.³¹ Bir yazarın ilk başta tüm zorlukları ve baskıları hesaba katarak yapıtını kaleme alması, onun sorumluluk anlayışının bir gereğidir. Yazar, çağından ve toplumundan sorumlu bir kişidir. Ferit Edgü bir yazısında sorumluluk, özgürlük ve yaratıcılık arasındaki bağların önemine değinir:

Sorumluluğun olmadığı yerde, kuşkusuz özgürlükte yoktur. Yaratıcı "Tehlikeli Bölgeler"lerde özgürce dolaşırken, yaratıcı gücü sorumluluğun izlerini bırakır ardında. Yaratıcı için özgürlük diye bir sorun yoktur. O her zaman özgürdür. Kimi yerde, kimi zaman bu özgürlüğün bedelini öder, ödetenler utansın. ³²

Filmde sadece Kejë (kumral) adlı bir Kürtçe kadın isminin geçmesi nedeniyle başına belalar gelen Seyit Han filmi üzerine, uzun bir ince-

30 Bekir Yıldız, *Yargılayan Zaman İçinde* (Konuşmalar,*Soruşturmalar, Yazılar), 1981, s.15.

31 Alpay Kabacalı, *En Kötü Sansür Sanatçının Kendi Kendine Uyguladığıdır*, Yazko Edebiyat, nr 37/1983.

32 Ferit Edgü, *Ders Notları*, 1980, s.5.

leme yazan film eleştirmeni Onat Kutlar sansüre karşı çıkması gerekir-ken, tam aksine filmdeki "etnik öğeler"e karşı çıkar. Resmi sansürden önce, başka bir "sansür"ün yapılmamasını eleştiren Kutlar'ın bu tavrı, Kürtlerin çeşitli sanat yapıtlarında yer alabilmesinin sorunsallığı açısından oldukça çarpıcı bir örnektir.³³ Orhan Kemal'in Kürt arkadaşlarıyla olan sıkıntılarının birisi de örneğin İstanbul'da gezerken arkada kalan Kürt arkadaşlarının kendi aralarında Kürtçe şarkılar söylemiş olmasıdır. Orhan Kemal bu arkadaşlarını zaman zaman uyarır:

...Bu memlekette insan solcu olur, devlet buna işine geldiği sürece bir yere kadar müzahama gösterebilir. Ancak Kürtlüğe hiç tahammül etmez, edemez de. Onun için bu yoldan vazgeçseniz iyi olur, kanaatindeyim.³⁴

Halikarnas Balıkcısı (1886-1973) adıyla ünlenen yazar Cevat Şakir Kabaağaçlı başından geçen ilginç bir olayı anlatır. Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Resimli Hafta* gazetesine yazılar yazan Halikarnas Balıkcısı anılarında bu olaya geniş yer ayırır:

İstiklal Mahkemesi'ne gitmeme sebep olan yazı basılmazdan birkaç ay önce Şeyh Said'in Kürdistan'daki isyanı patlak vermişti. Ben akşamüstü Zekeriya ile birlikte Babı-ali yokuşunu iniyordum. Zekeriya'ya, "Şimdi Kürt isyanı var, benim sana vermiş olduğum yazılar arasında, Birinci Dünya Savaşında kimi asker kaçaklarının nasıl asıldıklarını anlatan bir hikaye vardı. Belki de bu büyük keşmekeş zamanında o yazıdan kuşkulanırlar. Sen o yazıyı basma, bırak! Başkasını bas, demiştim.

Halikarnas Balıkcısı'nın bu uyarılarını göz önüne almayan Zekeriya Sertel, yazıyı Şeyh Said Ayaklanması'nın başlamasından bir ay sonra 13 Nisan 1925 tarihinde yayımlar. Yazı çıktıktan sonra hem Halikarnas Balıkcısı, hem de Zekeriya Sertel tutuklanır, İstiklal Mahkemesinde yargılanırlar. Halikarnas Balıkcısı bu yazı yüzünden Bodrum'da üç yıl kalebentliği cezasına mahkum edilir.³⁵

33 Onat Kutlar, *Seyyit Han Üzerine Bilimsel Bir Araştırma*: Yılmaz Güney, Seyyit Han, 1976, s.33.

34 Emin Karaca, *Orhan Kemal'i Bir de Arap Talat'tan Dinleyelim*, Özgür Politika 16/12 1996.

35 Halikarnas Balıkcısı, *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, s.81-82.

Bazen de eleştirilenler, yazarın yapıtına sınırlı olarak yansıyan bazı insancıl öğeleri ve açılımları bir yana iterek, yazarın gerisine düşerler. Zaman zaman görüşlerini açıklayan eleştirilenlerin dilinden düşmeyen "Doğu gerçeği" kavramına bir açıklık kazandırılmayınca, yapılan eleştirilerin etnik boyutları ve renkleri soluk kalmaktadır. Çoğu eleştiri metinlerinde kullanılan "Doğu insanlarımız", "Doğulu vatandaşlarımız", "Yörenin dili" gibi ifadeler, Kürtlerin konumuna, ulusal istemlerine, kendilerini şekillendiren Kürt kültürüne yabancı birer ifade olmaktan öteye bir anlam taşımamaktadır.

Bilindiği gibi Türkiye'nin bugünkü resmi sınırları içinde iki önemli kültür yaşamaktadır: Türk ve Kürt kültürleri. Bunlardan Kürt kültürünün, bazı Türk yazarı veya eleştirmeni tarafından belli bir kabul görmemesi ister istemez bazı iletişim zorlukları yaratır. İki halk arasındaki kültürel farklılıklar, bazı insanların isteği sonucunda ortaya çıkmış ilişkiler değildir, bunlar tarihsel, toplumsal birer şekillenmedir. Bu gerçeği görmezlikten gelen Kemal Karpat, Türk edebiyatı üzerine yazdığı bir incelemede, bir Türk öğretmenin örneğin Bingöl'de kaldığı sırada, hiç şarkı duymadığını, insanların kadere boyun eğdiklerini, insanların bundan kurtulmaları için de edebiyatın, insanları harekete geçirebileceğini öne sürer. Kendi tezlerini güçlendirmek için bir öğretmenin açıklamalarına yer verir:

Bingöl'de neşe diye birşey yok. Hiç şarkı duymadım. Arkadaşım öğretmen Hanefi Bey de, üç yıldır burdaymış, o da şarkı diye bir şey duymamış.³⁶

Kültürel uyumsuzluğu net bir şekilde dile getirilen bu açıklamalar, bir gerçeği yansıtmaktadır: o da halkın kendi dili Kürtçeyle söyledikleri şarkılardan, buraya gelen Türk kökenli öğretmenlerin bir şeyler anlayamadığı gerçeğidir. Yöre halkını neşesiz olarak ele almaları da buradan kaynaklanıyor. Kendileri Kürt olan veya burarlarda büyümüş ya da görev yapmış olan Türk yazarlarının yeni bir dünyanın keşfi olarak dile getirdikleri olay, daha ziyade yoksulluk

36 Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, 1971, s.99.

içerisinde can çekişen Kürtlerin acı gerçeklerine dayanmaktadır. Bu çekilmez yaşama ilişkin olarak yıllarca Bingöl'de yaşayan ve büyük şehir yaşamından uzak kalan şair Metin Altıok da şunları söyler:

Bingöl benim hayatımda bir cehennemdir. Bilmediğim tatmadığım bir cehennem. Varlığından bile haberim olmayan bir cehennem. Ama farkına vardım. Haberim oldu. İnsanların canlarının hiç önemli olmadığını gördüm. Kan sıçradı şiirimin üstüne diyorum. Gerçekten kan sıçradı.³⁷

Türkiye'de yazarların yaşamı ve yapıtları üzerine hazırlanan sözlükler, ansiklopediler ve diğer referans kaynaklarında bazı Kürt yazarlarına yer verilmez. Bu teknik bir eksiklik olamaz elbet, bilinçli bir tutumun sonucudur. Korku ve yasal zorlukların yazar üzerindeki olumsuz etkisi aşılmadıkça bu tür inceleme zorlukları sürüp gidecektir. Bu konuda özgür düşüncenin Türkiye'de gelişebilmesi için, hiç kuşkusuz yazara büyük görevler düşmektedir. İsmail Beşikçi, Türkiye Yazarlar Sendikası ve Aziz Nesin üzerine yazmış olduğu *Bir Aydın-Bir Örgüt ve Kürt Sorunu* adlı incelemesinde bu görevler üzerine düşüncelerini sunmaktadır. Diğer yandan Beşikçi kendisi bir Türk yazarı olarak Türk edebiyatında Kürtler teması konusunda teorik bir perspektif geliştirirken, o aynı zamanda Kürt olan "Türk" yazarlarının kendi ezilen halklarının değil de Türk kültürüne hizmet etmelerinin keskin *çelişkisini ve paradoksunu* da dile getirmektedir.

Türk edebiyatının Kürtlere ilişkin sorunu diğer bir boyutunu da, yazar-okuyucu ilişkileri oluşturur. Türkiye gibi çokkültürlü ülkelerde, özellikle okuyucu kategorisinin homojen olmadığı ülkelerde, okuyucunun beğenisi ve yazara ilişkin beklentileri oldukça farklıdır. Son yıllarda Kürt okuyucusu arasında artan ulusal bilinç, okuma alışkanlığının gelişmesi ve bağlı olduğu halkın ulusal sorunlarının güncellik kazanması gibi değişik nedenler sonucunda "Türk okuyucusu" kavramında önemli bir değişimin gözlemlendiğine tanık olunmaktadır. Yazar-okuyucu ilişkilerinin etnik bir temel üzerinde geliştiği bu yeni döneme ilişkin olarak, Kürt okuyucusundan haklı bir dizi eleştirinin geldiğini görmekteyiz. Yurtdışına çıkan bazı Türk

37 İkibine Doğru Dergisi, nr 2/1991.

yazarları kendi Kürt okuyucuları ile karşı karşıya geldikleri, rahatça tartışma olanağı buldukları bu ortamlarda, yazarlar en azından “Kürt okuyucusu”nun tepkilerine bir anlam verebilmektedirler. Bazı dergi ve gazetelerin, son yıllarda kendilerine bir “Kürt köşesi” açmaları, okuyucunun bu gereksinimlerinden kaynaklanır. Okuyucu sayısını arttırıp, tirajlarını da buna göre ayarlayan bu yayınların amacı, bilindiği gibi daha fazla kazanç sağlamaktır. Türkiye gibi çokkültürlü ülkede yazar-okuyucu ilişkileri bu nedenle farklılık kazanmaktadır.

Kürtlerin varlığı ve kendilerine bazı kültürel özgürlüklerin verilmesi konusunda Aziz Nesin’in bir yayın organında çıkan yazısı nedeniyle yargılanması olayı, her Türk yazarında demokrat bir tavrın olması gerekliliğini ortaya koydu. Bir yazarın düşündüğünü, duyduğunu özgür bir şekilde yazılı veya sözlü olarak dile getirmesi kadar doğal bir şey olamaz. Bu özgürlüğü elinden alınan veya elinden alınmaya çalışılan yazarın, siyasi iktidarların veya devlet ideolojisinin karşısına dikilmesi, elbette önemlidir. Aziz Nesin’in bir duruşma sırasında savunduğu tezler, Türk edebiyatının çağdaş ve gerçekçi bir çizgide gelişebilmesinin düşünsel bir boyutunu oluşturur:

Bir insanın çağdaş bir dünyada en önemli özelliği, insan olma özgürlüğüdür. Bunun da ilk belirtisi ulusal kimliğini ve kişiliğini seçme hakkına sahip olmasıdır. Bir insan kendine Kürdüm diyorsa, hayır sen Türksün, senin tarihin Türktür demekle o adam Türk olmaz.³⁸

Kürt temasını Türk edebiyatında problematik bir konuma sokan etkenlerin başında, hiç kuşkusuz Kürt halkı üzerinde yaratılan baskının kendisidir. Bu baskılar, sırasıyla yazarı, yapıtını, eleştirmeni ve okuyucuyu bir bütün olarak etkilemektedir. Tarihten gelen bir dizi faktörü de buna eklediğimizde, sorun iyice zorlaşmaktadır. Bu konunun sorunsallıktan kurtulması, Kürt halkının üzerinden baskıların kalkmasıyla mümkündür. Devlet ve Türk aydınları söyleminde Kürtler konusu bazı araştırmacıların ilgisini çekmiştir.³⁹

38 *Kürt Sorunu mu? Yorganı Çek Gözünü Yum*, İkibin’e Doğru, nr 21 – 27, Şubat 1988.

39 Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, 1999. Metin Sever, *Kürt Sorunu - Aydınlarımız Ne Düşünüyor*, Cem Yayınları, 1992.

Türk edebiyatında yer alan Kürtler temasının temelini oluşturan "hammaddenin keşfi" 1960 yıllarına rastlar. Kürtler bu yıllarda bilinmeyen bir gezegenin insanları gibidir. Karanlık bir dünyada yaşayan bu insanlara ulaşabilme arzusu bazı yazarlar arasında giderek artmaya başlar, kitaplarda "Yer Altında Bir Anadolu" olarak dile getirilen bu topraklar, okuyucular arasında büyük bir merak konusu oluşturur.

Kendi halkının sorunlarından uzaklaşan, daha ziyade büyük şehir yaşamına kendisini kaptıran bazı Kürt yazarları veya Kürtler arasında büyümüş olan Türk yazarların yapıtlarında Kürtler genel olarak ortalıkta yoktur, Kürtlerin yerini 'Doğulu vatandaşlarımız' almıştır. Geldikleri çevrelerin sorunları yapıtlarına pek yansımaz. Diyarbakır'da doğan yazar Vedat Günyol örneğin bir Kürt aileden gelmesine rağmen, anılarında kendisine 'İstanbul çocuğu' denildiğinde gösterdiği tepkileri şöyle dile getirir:

..Sabah akşam, bir Kürt uşağının denetim ve gözetiminde gidip geliyordum okula. Kısa pantolonluydum⁴⁰

- Kürt olan Vedat Günyol'un düşünce dünyasındaki bu yabancılaşma hep öyle kalacak, büyüdükten sonra da düşünsel olarak Kürtlere hep uzak kalacaktır. Topluma yabancı bu kesim yazarların yapıtlarında ve entelektüel yaşamında 'Kürt damarları' hep kesik kalmıştır. Bunlardan birisi de yazar Selahattin Hilav'dır. Felesefeci, çevirmen ve denemeci olarak tanınan Selahattin Hilav, Musul Kürtlerinden Mihri Hilav'ın oğlu idi. Bu aile üzerine gazeteci Soner Yalçın'ın kaleme aldığı bir yazıda ayrıntılı bilgiler yer alır.⁴¹ Yine Diyarbakır doğumlu Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerinde Kürt insanlarına, onların çilesine rastlamak mümkün değildir, Kürtlerin adını bile vermez. Etnik bir arayış içerisine girmeyi dahi kabullenmeyen Kürt kökenli Türk yazarların etnik bunalımları hiç kuşkusuz çağımız Türkiye'sinin veya Türk edebiyatının önemli bir sorununu oluşturur.

Kürt kültürünün Türk kültürünün alt bir kültürü olduğu, gelişmediği şeklindeki görüşler, yıllardır yan yana yaşayan iki kül-

40 Vedat Günyol, *Uzak Yakın Anılar-1*, Belge Yayınları, 1990, s.73

41 Soner Yalçın, *Bu aileyi tanımayan Türkiye'yi de tanımaz*, Hürriyet, 15/3 2009.

tür arasındaki etkileşimi inkar etmektedir. Bu olumsuzluk Türk edebiyatına da yansımıştır. Kürt kültürünün gelişimi veya varlığı, Türk kültürü açısından bir olumsuzluk oluşturmaz. Çünkü her iki kültür de, kendi ana damarları, ana kökleri üzerine gelişir. Farklı kültürlerin boy atmasından ürkmek insanlığın yüzyıllar boyunca ürettiği, yarattığı değerlerden korkmak demektir. Uygarlık, bilindiği gibi değişik dünya kültürlerinin bir bileşimini oluşturur. Bu bakımdan Türkiye’de Kürt kültürünün gelişimi ve geliştirilmesi önüne koyulan yasaklamalar, her şeyden önce Türk kültürü açısından bir olumsuzluktur. Bazı Kürtçe halk şarkılarının şimdiye kadar Türkçeye çevrilmemeleri karşısında, buruk acılarını dile getiren Onat Kutlar’ın aşağıdaki görüşleri oldukça düşündürücüdür:

...Görüldüğü gibi konu bir "balad"ı hatırlatmaktadır. Kendi gözlemlerimden bildiğime, Yaşar Kemal ve Ferit Öngören’den öğrendiklerime göre Doğu Anadolu’da (Nedense pek azı Türkçeye çevrilmiş) birçok uzun halk türküsü, öykülü baladların özelliklerini taşımaktadırlar. Bu türkülerde bir deveciyi Bitlis’den Tatvan’a kadar idare edebilecek kadar kıta bulunur. Örneğin iki sevgilinin öyküsü, bütün bir gece türküyle anlatılır.⁴²

Türk edebiyatının değişik türlerini oluşturan yapıtlarda geçen Kürtçe türküler, atasözleri, deyimler, değişik Kürtçe adlandırmalar, bazı diyaloglar veya farklı deyişlerin Türkçe karşılıklarıyla birlikte yer almaları, en azından okuyucuda Kürtçe denilen ayrı bir dilin olduğu imajını yaratması açısından oldukça olumlu, yararlı bir gelişmedir. Diğer yandan, bazı kaynaklarda görülen Kürtçe yanlış işaretlendirmeler veya yapılan bazı çeviri yanlışlıklarını da bir olumsuzluk olarak değerlendirebiliriz. Bu zorlukların nereden kaynaklandığı noktasına inceleme-mizim başında ayrıca değinmiştik. Ömer Polat’ın yazmış olduğu *Saragöl* adlı romanında, dostluğa en büyük değeri biçen kahramanlardan birisi Apo Mikko, Ermeni kızına olan sevgisini Kürtçe dile getirir:

*Bahar e mala fillê lı hember e
Yeke eni kever e, rengi esmer e,
Çavên xwe reş e.*

42 Yılmaz Güney, *Seyyit Han*, 1976, s.32.

Jı memikê rastê jı çavê çepê
Ramûsanek min jê girtiye,
Diranê min kul bûye.

Bahardır, Ermeni kızının evi yamaçtadır. Kara gözlü esmer alını genişir; sağ memesinden, sol gözünden öptüm dişlerim yaralıdır”.⁴³ Bu şarkının sözleri arasında geçen kever sözcüğü Serhat yöresinde beyaz anlamına gelmektedir, burada yanlışlıkla geniş anlamına gelen fireh sözcüğü ile karıştırılmıştır. Bu tür imla hataları ve anlam yanlışlıklarına diğer yapıtlarda da rastlamak mümkündür. Örneğin Ümit Kaftancıoğlu’nun *Tüfekliler* romanında geçen Kürtçe kadın ismi olan Gewrê, Kürtçede esmer anlamına gelmektedir, yazar bu sözcüğün anlamını Kürtçede taş anlamına gelen kevir sözcüğüyle karıştırmıştır. Yine, çocuk anlamına gelen zarok sözcüğü, enik olarak gösterilmiştir.⁴⁴

43 Ömer Polat, *Saragöl*, May Yayınları, 1974, s.43.

44 Ümit Kaftancıoğlu, *Tüfekliler*, Remzi Kitapevi, 1974, s.105.

TÜRK HALK EDEBİYATINDA KÜRTLER

*Gelini gelini Kürdün gelini
Namussuza vermez elini...
(Bir halk şarkısından)*

Bir halkın yazılı edebiyatının temelini, o halk arasında yüzyıllar boyunca dilden dile dolaşan sözlü halk edebiyatı oluşturur. Bazen de folklor diye adlandırılan bu ürünler bir halkın acılarını, sevinçlerini, yaşama ilişkin olarak geliştirdiği görüş keskinliğini ve diğer halklar ile olan değişik kültürel etkileşimini çok canlı bir şekilde dile getirir. Halk yaratıcılığının bir anlatımı olan sözlü halk edebiyatının doğuşu, özellikle yazının gelişmediği devirlere kadar uzanır. Türk sözlü edebiyatının önemli türleri arasında Kürtlere ilişkin belirlemeler, yaşadıkları yöreyi ele alan öğeler gibi değişik konular bugün bile dilden dile dolaşmaktadır. Bunlardan bir kesimi yazılı hale getirilmiştir. Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Kemal Bilbaşar, Ümit Kaftancıoğlu, Ömer Polat gibi yazarlar, Türk folklorunun bu öğelerinden çok yararlanmışlardır. Türk halk edebiyatı üzerine çalışmış olan bazı araştırmacılar, bu edebiyatın değişik halklar ve kültürlerle ilişkin yanına pek değinmemişlerdir. Türk sözlü halk edebiyatında Kürtlerin yeri üzerinde ciddi bir çalışma yoktur. Daha doğrusu her iki halkın folklorlarının karşılıklı etkileşim konusu da fazla bilinmiyor. Pertev Naili Boratav, Metin And ve Mehmet Bayrak gibi araştırmacıların bazı derleme çalışmalarında Kürtle-

re ilişkin bu ögelere sınırlı olarak yer verilir. Bu ürünler yazar ve araştırmacılar tarafından yazılı hale getirilerek değişik kaynaklarda yer almışlardır. Sözlü Türk edebiyatında yer alan Kürt motiflerini. atasözleri, destan, fıkra ve şarkı gibi dört temel tür üzerinden incelemeye çalışacağız.

Atasözleri

Türkçe söylenen atasözlerini incelediğimizde, bunlardan bir kesiminin Türkiye'deki etnik azınlıklar ve topluluklar üzerine söylendiğini görürüz. Bunların büyük bir kesimi diğer grupları, "ötekini" aşağılar, küçültür. Sadece atasözleri değil Türk halk edebiyatının diğer türleri arasında da bu tip etnik sataşmalar ve yergilere rastlamaktayız.⁴⁵ Bu ayrımcı yargılara hedef olan toplulukların başında Kürtler, Lazlar ve Çingeneler gelmektedir. Çingeneler hakkında söylenen şu atasözü bilindiği gibi meşhurdur: Çingeneye beylik vermişler, önce babasını kesmiş (asmış). Kürtler ve Çingeneleri birlikte ele alan atasözlerine de rastlamaktayız: Çingene çalar, Kürt oynar gibi... Türkçe atasözlerinde bu topluluklar aşağılanmakta ve verbal (sözel) bir saldırıya hedef olmaktadır. Atasözlerinin bazıları direkt bu etnik azınlık ve toplulukları hedef olarak göstermekte, bazıları da Kürtler geçer ama başka gerçekleri dile getirirler yani ikincil anlamları vardır, bunlara mecazi ve temsili atasözü de diyebiliriz.⁴⁶ Ne olursa olsun, bu atasözlerinde de etnik topluluklar horlanmakta, küçük düşürülmekte ve yukarıda söylediğimiz gibi sözel bazı saldırıların hedefi haline gelmektedir. Bilindiği gibi her atasözü, daha atasözü haline gelmeden önce bir olay ve bir öykü üzerine gelişir, daha sonra son biçimini kazanır. Toplumdaki haksızlıklar, eşitsizlikler, farklılıklar veya kültürel ayrılıklar zamanla öyle büyük bir düzeye ulaşır ki, bu kez toplumda bazı önyargılar ortaya çıkar ve sonunda bu tür yargılar dile de yansır. Kimi yazarlar her ne kadar bu atasözlerinin "şaka" amacıyla söylendiği tezini öne sürerek, durumun ciddiyetini yumuşatmaya

45 Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Edebiyatı*, Adam Yayınları, 1988, s.92.

46 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, 1984 (Bu sözlükte örneğin *Kürdün yağı çok olunca, hem yer, hem de yüzüne sürer* atasözünün mecazi anlamı şöyle açıklanmıştır: "Malı çok olan akılsız kişi, bunu gerek olan iş için kullandıktan sonra kalanını tutmasını bilmez" s.311).

çalışırlarsa da, durumun böyle olmadığı görülüyor. Kullanıldıkları biçimiyle sözcüklerin iğneleyici yanını bir kenara atıp, inkar edemeyiz.⁴⁷ Türkiye'deki etnik yapılanmalar ve değişik halk topluluklarının bulunması, bir motif olarak ister istemez Türk folkloruna da yansımıştır. Özellikle Türk atasözlerinde Kürtler, Lazlar ve Çingeneleri öne çıkaran birçok atasözünün olduğunu görüyoruz. Bu atasözlerinin ayrıca değişik versiyonları da bulunmaktadır.

Kürtlere ilişkin olarak söylenen atasözlerinden hemen hemen hepsi yazılı hale getirilerek, değişik edebi yapıtlarda farklı bağlamlarda kullanılmışlardır. Özellikle roman ve öykü türlerinde bu sözlere sık sık rastlarız, örneğin Kemal Tahir'in Kürtleri konu edinen bazı romanlarında bu tür atasözlerinin sayısında belli bir artış görülüyor:

...Ne demişler? "Kürdü kovalıya kovalıya dövmeli" demişler. Kediye bile bir yere sıkıştırırsan yüzüne sıçar. Biz şimdi Musa Çavuşla Abuzer Ağaya harp açtık ama herifleri büsbütün azdırmak da olmaz⁴⁸

Burada kullanılan Kürdü kovalıya kovalıya döğmeli atasözü, saldırganlık konusunda söylenen tipik atasözlerden birisidir. Kemal Tahir'in başka yapıtlarında da bu tür Türkçe atasözlerine yer verilir. *Damağası* adlı yapıtında, Erzurum yöresinden gelen Kürt göçmenlerinin, Orta Anadolu'ya yerleştirilmesi zamanla tepkilere yol açar ve bu durum Kürtlere ilişkin bazı atasözlerinin tekrarlanmasına yol açar:

...Erkekler kamilen askere gittiğinden köyler ihtiyarlara ve kadınlara kalmıştı. Gözünü budaktan sakınmayan Erzurumlular, vaziyetten istifa ettiler. Birkaç sene içinde Orta Anadolu ovasının uyuşuk, manda gibi zor kıyımlar ve zor öfkelenir insanlarını sindirdiler. Elli haneye karşı, bir tek Kürt evi köyü zaptetti. Eşkiyalık, hırsızlık, bilhasa çerçilik aldı yürüdü. "Köylü için Kürtle kurdun farkı yok", "Kürtten evliya, koma kapıya", "Allah Kürdü, Kürd Allahı sevmez", "Dokuz keçili Kürt, bir küçük hükümet" sözlerini Çorumlu, Erzurum muhacirleri geldikten sonra öğrendi. Sürüler adeta yağma edildi. En meşhur yaylalar, tapuda üzer-

47 Mustafa Ekmekçi, *Sözün Özü*, Cumhuriyet 22/6 1986. İlhan Selçuk, *Kürt*, Cumhuriyet, 1/2 1989.

48 Kemal Tahir, *Köyün Kamburu*, 1976, s.233.

Yaptığım derleme çalışmaları sonucunda Türkçede Kürtleri konu edinen elliye yakın atasözünün var olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kesimi günlük konuşmalar dışında, değişik edebi yapıtlarda yer alarak, yukarıda değindiğimiz gibi yazılı hale getirilmiştir. Kendim bundan birkaç yıl önce Türk Edebiyatında Kürtler konusunu incelediğimde, özellikle Türk romanında bu tür atasözlerinin ve yakıştırmaların bol bol kullanıldığını gördüm. Bu konu başka araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Bu kitabımın ilk baskısı piyasaya çıktıktan sonra Gazi Üniversitesi'nden Ali Hanioğlu, gönderdiği bir mektupta bu konuda kendisinin de benim gibi bazı derleme çalışmaları yaptığını belirtmiş, ayrıca bu konuda Ş.K. Seferoğlu'nun kaleme aldığı bir incelemenin fotokopisini de bana gönderme zahmetinde bulunmuştu. Ama Seferoğlu, bu incelemesinde Kürtlerin etnik kökenleri konusunda kendisiyle paylaşmadığım bir görüşü öne sürmüştür. Kürt diye bir halkın olmadığı tezini savunuyor yani Kürtleri "Türk" olarak kabul ediyor. Araştırmacının bu tespiti ister istemez bazı atasözleri konusundaki yorumlarına da yansıyor. Tüm bunlara rağmen her iki araştırmacının Türk edebiyatındaki etnik yapılanmalar konusuna eğilmeleri ilgimi çekmişti.⁵⁰

Türkçede kullanılan atasözlerindeki Kürt motiflerinin temelini indiğimizde, son derece ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. Bu atasözlerinin kendi aralarında bazı alt-kümeler oluşturarak belli alanlarda bir yığılma gösterdiklerine tanık olmaktayız. Diğer yandan bu atasözü kümeleri değişik gerçekleri de ortaya sererler. Bunlardan bir kesimi kültürel ayrılıklar üzerinedir. Örneğin Kürtçenin Türkçe ile aynı dil ailesine girmemesi, Kürtlerin başka bir dil konuşması, Türkçe konuşan ve çoğunluğu oluşturan topluluğun acayibine gitmiş olmalıdır ki, sonunda Kürtlerin dil bilmediği sonucuna varılmıştır. Bu durum bazı atasözlerine de yansımıştır:

- *Dil bilmez Kürtler*

- *Dil-diş bilmez Kürtler*

49 Kemal Tahir, *Damağası*, Tekin Yayınevi, 1994. s.32.

50 Ş.K. Seferoğlu, *Kültürümüzde Milli Etnolojimiz - Atasözü Türünden Sözlerimizde Milli Etnoloji*, Azerbeycan - Türk Kültür Dergisi, No:264.

- *Dil bilmez, yol bilmez Kürtler*
- *Dili dönmez Kürt*

Kürtler kendi aralarında son derece rahat anlaşılır ama Türkçe onlar açısından yabancı bir dil olduğu için, Türkler gibi Türkçeyi düzgün konuşamazlar. Eğeryasal zorlukları hesaba katmazsak, Kürtlerin Türkçeyi kesin olarak öğrenmeleri diye bir kural da yoktur, tıpkı Türklerin Kürtçeyi öğrenmeleri zorunlu olmadığı gibi. Dilsel haklar konusu hukuksal bazı düzenlemelere gereksinim duyduğu için ve başlı başına bir konu oluşturduğu için burada üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Bizim üzerinde durmak istediğimiz asıl sorun, atasözleri eşliğinde meydana gelen sözel saldırıları incelemektir. Türk folkloru üzerine çalışmalarıyla tanınan İlhan Başgöz'ün Almanya'da yaşayan Türklere yönelik olarak Almanlar arasında söylenen bazı şakaların tehlikeli boyutlara varması karşısında haklı olarak, endişelerini dile getirmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Dilden dile dolaşan folklor ürünleri zamanla, bazı kesimlerin "katkılarıyla" zenginleştirilmeye çalışılır. Bu sözel seferberlik zaman zaman tehlikeli sınırlara ulaşır. Kürtler açısından da durum böyledir, örneğin bazı Türkçe atasözlerinde Kürtler hayvan yerine konulur:

- *Allah Kürt kısmını yaratmasaydı, eşeklere baha biçilmezdi.*
- *Ayıdan post Kürtten dost olamaz*
- *Kürdü de eşek sanma!*
- *Kürt ile itin Allahı birdir*

Kürtlerin eşek gibi bir hayvan eşliğinde bazı atasözlerinde anılması, Kürtlerin eşek gibi saf olduğu, laf anlamadığı ve her türlü cezayı hak ettiği konusunu çağırıştırıyor. Hatta bazı atasözlerinde Kürtler eşekten daha değersiz:

- *Eşeğe Kürt demişler, eşek kırk yıl yem yememiş*
- *Eşek hoşaftan Kürt laftan anlamaz*

Kürtlere ilişkin olarak söylenen atasözlerinde Kürtler etnik bir

51 İlhan Başgöz, *Almanya'da Türkler İçin Çirkin Şakalar*, Cumhuriyet, 19/7 1986

topluluk olarak aşığalanıyor ve hedef olarak gösteriliyor, “Ulan, karşında Kürt çocuğu yok!” ifadesinde olduğu gibi. Bir kısım atasözlerinde saldırganlığın şiddeti daha da artar ve sert ifadeler kullanılır. Kısacası bu atasözlerinde Kürtler etnik bir topluluk olarak “onlar” veya “öteki” kümesine yerleştirilir.

- *Acemler demiyeli bir Kürt de böyle gitsin*
- *Allah Kürdü, Kürt Allahı sevmez*
- *Ayıdan post Kürtten dost olmaz*
- *Kürdün iyisi olmaz ama bu Kürt Kürtten iyidir*
- *Kürt kısmında akıllı olmaz*
- *Kürt milleti adam olmaz*
- *Kürtlük makbul sanaat sayılmaz da*

Kürtlerin yaşadıkları yörelerde bilindiği gibi yoksulluk ve gerikal-mışlık son derece büyüktür. İnsanlar günlük geçimlerini sağlamak için değişik yolları denerler. Yaşamak için yapamayacakları şey yoktur. Yoksul insanlarda baş gösteren davranış biçimleri, ruh halleri ve tepkiler son derece farklıdır. Bu insanlarda genellikle yoğun bir endişe duygusu yaşanır. Bu durum bazı atasözlerine konu olur:

- *Kürde bir verme iki ister*
- *Kürde bir verme iki ister, yatmaya da yer ister*
- *Kürt getirdiğini yemez, yemeden de gitmez*
- *Kürt vereni sever*
- *Kürt yer çarığına bakar*
- *Kürtten evliya koyma havluya, ya samı çalar ya sama bağı*

Kürtlerin feodal dağınıklığı ve aşiret yapısı toplumda farklı küme-lerin doğmasına neden olmuştur. Bu dağınıklık zaman zaman bazı iç çatışmalara ve bölünmelere yol açar. Bu durum sadece Kürtlere has bir olgu değildir. Bu toplumsal yapılar tüm toplumların başından geçmiştir. Bazı atasözleri toplumsal yapıdan kaynaklanan olayların etkisiyle ortaya çıkmıştır, örneğin *dokuz keçili Kürt, bir küçük devlet* atasözü bu nedenle söylenmiştir, bu durumun daha da abartılması-

la üç buçuk Kürde bir hükümet atasözünün ortaya çıktığını görüyoruz. Kürtlerin uğradığı başarısızlıklar, sonunda *Kürtler adam olmaz* sözünün temelini oluşturmuştur. Kürtler Cumhuriyet döneminde sık sık ayaklanmışlardır, Kürtlük devri (*geride kaldı*) ifadesi bu yıllardan kalmaz. Hatta Kürtlük makbul санаат sayılmaz da... ifadesi de bu yılların tecrübeleri üzerine kurulmuştur.

Değil atasözlerinde diğer bazı dilsel yakıştırmalar ve deyişlerde de Kürtlere yönelik bir düşmanlığın izlerine rastlamaktayız, bilindiği gibi “Kuyruklu Kürt” yakıştırmaları meşhurdur. Diğer kalıp yakıştırmalardan bazıları da şunlardır: Allahın Kürdü, çarıklı Kürt, kılı Kürt, Kürt oğlu, yaban Kürt, yabanıl Kürt, Kürt dölü, Kürt uşağı, Kürt bozması, mendebur Kürt, vazalak Kürt, Kürt damarı.⁵²

Cumhuriyet döneminde meydana gelen Kürt ayaklanmaları sırasında, özellikle Türk medyasında bol bol kullanılan asiler, şakiler, eşkıyalar, haydutlar gibi ifadeler sürekli Kürtleri çağırıştırır. Daha sonraki yıllarda bu ifadelerin modası geçer, medyada yerlerine yeni ifadeler kullanılır: Teröristler, bölgeciler, ayrılıkçılar, bölücüler, Kürtçüler... Eskiden beri Avrupa’da bu doğrultuda bir kanı yaratılmıştır. Alman yazarı Karl May’ın *Vahşi Kürdistan’dan Geçiş* (*Durchs wilde Kurdistan*) adlı kitabının bundan yüzyıl önce basılmasıyla, bu kanı daha da güçlenir. Bu tür tanımlar çoğu kez yukarıdaki Türk atasözleriyle örtüşürler. Türkçe atasözlerinden birisi bu doğrultuda söylenmiştir: Kürde silah verirsen önce komşusuna, sonra da devlete çevirir.

Tüm bu atasözlerinin temelinde kuşkusuz bazı yaşamsal gerçekler vardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi her atasözü, daha atasözü haline gelmeden önce bir olayla veya bir öyküyle yoğrulur. Bu hazırlık döneminden sonra son biçimini kazanır. Dil sosyolojisi açısından, bu süreç son derece dinamiktir, günlük sohbetler vasıtasıyla bu atasözleri kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılır. Bu durum dil-toplum arasındaki etkileşimin önemini gösterir.

Kültürel çoğulculuk, çok kültürlülük alanındaki anlayışların ce-

52 Ali Püsküllüoğlu, *Yaşar Kemal Sözlüğü*, Toros Yayınları, 1987 (Burada Vazalak sözcüğünün tanıımı şöyle yapılmıştır: “Kürt kökenliler için şaka yollu kullanılan bir söz”, s.116).

saretlendirilmediği toplumlarda, çoğunluk kültürünün yarattığı hakimiyet, azınlık kültürü karşısında kaçınılmaz olarak bir üstünlük, daha sonra da bir tehdit oluşturur. Azınlık kültürü böylece gelecekte prestij kaybına uğrayacak, bu “alt-kültürlerin” rütbeleri tek tek sökülecek, kısacası bu kültürlerle birlikte halkların kendisi de ister istemez aşağılanacaktır. Türk halk edebiyatında Kürt imajının bu denli kötü olmasında, bu iki kültürün eşit koşullarda geliş(tiril)mediğinin etkisi büyüktür. En büyük tehlike de, Kürt kültürünün başlı başına bir kültür oluşturmadığı, bu kültürün inkar edilmesi, Kürt kültürünün Türk kültürünün bir alt-kültürü olduğu tezinin öne sürülmüş olmasıdır.

Bir ülkedeki farklı kesimler arasındaki siyasi gerginlik ve çatışmaların, bazı genellemeler ve önyargıların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı kesindir. Bu durum bir yolunu bulup dile de yansır, bir atasözünün de vurguladığı gibi: Dilin kemiği yoktur. Bu kez bir halk kesimi dilsel planda yargılanmaya, hata mahkum edilmeye başlanır. Kürtlerin dilsel düzeyde taraf olarak gösterilmesi ve düşmanca saldırıların hedefi haline getirilmesi veya böyle gösterilmesi, her iki halk arasındaki düşmanlığı körüklemekten başka hiçbir işe yaramıyor.

Bu bakımdan yazarlara, araştırmacı, gazeteci ve sade insanlara büyük görevler düşmektedir. Özellikle “dil bakımı”na önem vermek, Türkçeyi bir kardeşlik ve diyalog dili haline getirmek gerekir. Bu durumda başka bir atasözüne sığınmak zorunda kalacağız: *Tath dil yılanı deliğinden çıkarır*. Yani dil, bazı sorunların çözümüne yardımcı olabilir. Türkçe söylenen atasözlerinden sadece ikisi, Kürtlerin olumlu bazı özelliklerini önplana çıkartmakta, Kürtleri övmekte ve onları ak-lamaktadır, görüldüğü gibi bu tür atasözlerinin sayısı oldukça azdır.

- Kürtlükte kahpelik yoktur
- Kürt sözünden dönmez

Atasözleri bir ulusun değerlerini yansıtan en özlü sözlerdir, bir toplumun aynasıdır. Türklerin Kürtler konusundaki yargısını yakalamak için bu atasözleri elbetteki önem taşıyorlar. Bu atasözleri Türklerin yıllar boyunca Kürtler konusunda geliştirdikleri görüş

keskinliğinin birer işaretidirler. Türkçe atasözlerindeki bu kötü Kürt imajının ortadan kalkması süreç sorunudur. Çünkü atasözlerinin kalıpsal ve donmuş yapılarını değiştirmek o kadar kolay değildir. Bu güçlükler ancak toplumda Kürtler konusunda var olan uç ve kötü anlayışların değişmesiyle zamanla ortadan kalkabilir.

Fıkralar

Türk halk edebiyatının bir türünü oluşturan fıkra ve nükteli hikayelerin bazıları Kürtleri konu edinir. Dilden dile dolaşan bu fıkralar, boş vakit geçirmeyi, şakalaşma ve gülmeyi amaç edinirler. Diğer yandan bu fıkralar vasıtasıyla, bazı halkların küçük düşürüldüğüne de tanık olmaktadır. Şaka yoluyla söylenen bu fıkralarda bazen Kürtler, ince bir biçimde aşağılanır. Bu fıkralar kültürel uyumsuzlukları, farklı anlayışları dile getirirler.

Dünyanın değişik kesimlerinde birçok halkın, komşuları olan diğer halkları bu tür fıkraları vasıtasıyla alaya aldıkları görülür. Halklar arasındaki gerginliklerin arttığı dönemlerde, bu fıkraların sayısında artışlar olur. Son yıllarda Almanya'da Türklere yönelik olarak gelişen yabancı düşmanlığına ilişkin olarak bu tür fıkraların Almanlar arasında çoğaldığı görülmüştür. Harald Grosch adlı Alman "Yabancı Düşmanlığı ve Türkler ile ilgili fıkralar" adlı incelemesinde bu konuya değinmekte, fıkralardan değişik örnekler vermektedir:

-Yahudiler ile Türkler arasındaki ayrıcalık nedir? Yanıt: Yahudilerin başından geçen Türklerin başına gelecek.

-Neden şehir idaresi şimdi camdan çöp bidonları koyuyor? Yanıt: Türklere vitrinlere bakma olanağı sağlamak için⁵³

Özellikle, Türkçeyi bilmeyen Kürtlerin karşılaştıkları dilsel zorluklar, askerlik, okul ve iş yaşamındaki kültürel çatışmaların çoğu, bu fıkralara konu olur. Lazlar ve Kürtler arasındaki iletişim güçlükleri abartılarak, aralarındaki kültürel ayrılıklar alay konusu edilir. Bu fıkralardan bir kesimi oldukça kısadır, birkaç cümleden oluşur:

53 Harald Grosch, *Yabancı Düşmanlığı – Türklerle İlgili Fıkralar*, Arkadaş, nr 1/1982 (Köln)

Öcünü deli Kürt kırk yılda almış da, "Oh ne çabuk aldım" diyerek sefasından bayılmış.

Kürtler üzerine anlatılan fıkralardan bazıları, Lazların diliyle anlatılarak daha çekici kılınır. Bu tür fıkralardan birisi şöyledir:

Ha bu çürtler çitmişler patışaha, temişler patışahum çok ile-ri cideyyi bu Moskov, izun ver pize, cidup haddini pildirelim. Patışah olmaz deduyse de Çürtler tayatmış piley musun, cideceğuk ta cideceğuk... hadi cidun pakalım temiş patışah ta... Ne etsun. Pakmış laf anlamayiler çıtmuş bunnar, pirazdan dönmişler. Patışahım cideryuk ama, Ziganalar'da Lazlar vardır, yolumuzi çeserler, bir içi mahafız veresun pize⁵⁴

Askerlik yapan Kürtler üzerine anlatılan fıkralar belli bir yığılma gösterir. Bunun nedeni de, Türkçeyi bilmeyen Kürtlerin, karşılaşmış oldukları zorluklardır. Dayak ve küfür eşliğinde geçen askerlik yıllarında, ayrıca Kürtlere zoraki bir biçimde Türkçe öğretilmesi, durumlarını daha zorlaştırır. Bu fıkralardan bazıları da şöyledir:

Bizim Kürt Haso da Kıbrıs çıkarmasına katılmış. Bir gün komutan askere, düşman saldırılarına karşı kendilerini nasıl savunacaklarını anlatıyormuş. Sıra Haso'ya gelmiş:

- Oğlum Haso düşman batıdan gelirse ne yaparsın?
- Doğuya kaçarım.
- Peki doğudan gelirse ne yaparsın?
- Batıya kaçarım.
- Peki oğlum dört tarafın sarılırsa ne yaparsın?
- Komutanım, gerek kıyamet Kürt Haso'nun başına kopa...

Kürtlerin askerlik sırasında, Türkçeyi iyi bilmemeleri onları çoğu kez gülünç bir duruma sokar. Dayak korkusu durumlarını daha da güçleştirir. Aşağıdaki fıkra, böyle bir askerin başından geçenleri dile getirir:

Öğretmen bir gün "Ali okulu"nda, vatan, millet ve Atatürk konusunda ders verir. Öğretmen lafının sonunda "Atatürk bizim her şeyimizdir" der. Aradan biz zaman geçtikten sonra, künyeler okunur. Bizim Kürte sıra gelince, başlıyor künyesini

54 Vedat Türkali, *Birgün Tek Başına*, Cem Yayınları, 1980, s.53.

okumaya: "Anamız, babamız her şeyimiz Atatürk'tür" der. Komutan bu kez kızar kendisine, "Bu ne biçim cevap" diye. Bizim Kürt der ki "Komutanım, Ali Okulu'nda öğretmenlerimiz bize "Bizim her şeyimiz Atatürk'tür dedi" der.

Kürtlerin çok soğan yedikleri, bu yüzden koktukları şeklinde halk arasında yaygın bir kanı yaratılmıştır. Bu konuda anlatılan fıkralar da vardır:

Kürdün birine sormuşlar: "Sen padişah olsan ne yaparsın?" Kürt demiş ki: "Ülkenin tüm soğanlarını yedim." Diğer Kürde sormuşlar: "Sen padişah olursan ne yaparsın?" O da demiş: "Bana yiyecek bir şey kalmadı ki.

Kara mizah türünde fıkralar arasında Kürtlere ilişkin parçalar belli bir yığılma gösterir. Bu tür fıkralar hem insanı güldürür, hem de acıdır. Bu gruba giren fıkralar arasında Kın'o'ya (Kürtçede kısa, cüce anlamında) mal edilen politik fıkraların sayısı fazladır. Bunlardan birisi şöyle:

Kahvede oturmuş, Kürtlerin nasıl bir halk olduğu üzerine tartışılıyor, fikir yürütüyorlardı. Kimi," Cesurdur, kahramandır", diyor, kimi "Pısrıktır, dönektir", kimi, "Özgürlüğüne düşkündür", kimi "Merttir, sözünün adamıdır", kimi "Anadolu'nun en eski halklarından birisidir", şudur, budur derken sıra Kın'o'nun da düşüncesini açıklamasına gelmişti. Kın'o: "Ortadoğu'nun en saf eşek milletidir. Gelen binmiş sırtına giden binmiş." Tartışma kesildi, kimseden ses çıkmadı.⁵⁵

Kürtler üzerine en çok anlatılan fıkralardan birisi de Kürt anasını görmesin! adlı fıkradır. Bu fıkroda Kürde yaşam hakkı tanınmıyor:

Bir Türkle bir Kürt birlikte idam sehпасına çıkarılır. Cellât, iki kurbanından önce Kürd'e son arzusunu sunar. Kürt, "Anamı görmek isterim" der. Cellât, "Kabul" deyip Türke döner; "Senin son arzun nedir?" Türk cevaplar; "Kürt, anasını görmesin!

Kürtler üzerine anlatılan fıkralardan bir kısmı yazılı hale getiri-

lerek, bir kitapçık halinde yayımlanır.⁵⁶ Kürtleri konu edinen politik fıkralardan bazıları da son 30 yılda bölgede süren baskılar üzerine, bu konjüktürel fıkralardan iki tanesi şöyledir:

Komutanın verdiği emir üzerine, gün boyu süren takipten sonra Türk özel timi, dağ eteğinde bulunan su kaynağının başında dinlenmeye çekilmiş. Tim komutanı bir kayalığın üstüne oturmuş, askerler ise su almak için kaynağın yanına gitmişler. Kürt Memo, kaynağın başında bir matara görmüş. Matara-yı kaptığı gibi, komutanın yanına koşmuş. Selam verdikten sonra, matarayı komutana uzatmış. Komutan matarayı nereden bulduğunu ve bunun kime ait olduğunu sormuş. Memo, "Komutanım ben bunu, su başında bulmuşem. Ema sızınkilere mi aittir, yoğusam bızınkilere mi, welle onu bilmiyem. demiş.

Diyarbakır zindanlarındaki işkencelerin doruğa çıktığı günlerde, bir avukat Diyarbakır'a gitmiş. Hava alanında bir taksiye binmiş. Yolda şoförle sohbet etmeye başlamış:

- Cezaevindeki tutuklulara çok işkence yapıldığı söyleniyor, bu doğru mu?
- Kürtçülerle koministler devlete iftara atıyorlar. Burda işkence mişkence yoktur. Abê, sen polês misin yoksa subay mısın?
- İkisi de değilim. Ben avukatım.
- Buraya niçin geldin abê?
- İçerde yatan bazı insanları savunmaya geldim.
- Bunu duyan şoför, arabayı kenara çekip, avukata anlatmaya başlamış.
- Dinime imanıma, işkence yapılyi. İnsanlar sakat kalıy, bazıları da ölüy.
- Avukat şaşırarak
- Hani sen demin böyle şeyler yok diyordun?
- Sen o laflarıma bakma abê, onlar benim resmi görüşümdü!

Destanlar

Türk halk edebiyatının önemli bir kesitini oluşturan destanlar, efsaneler ve uzun aşk hikayelerinde, Kürtlere ilişkin öğeler o kadar fazla değildir. Özellikle Kürdistan'ın değişik yörelerine ilişkin manzaralar vardır. Kürtler konusu, son yıllarda Yaşar Kemal tarafından

56 Kemal Ermiş, *En Güzel Memo Fıkraları (Kürt Fıkraları)*, Gün Yayıncılık, 2000.

yazılan ve folklor açısından güçlü olan destansı romanlarda veya kendisinin efsane diye adlandırdığı yapıtlarda daha belirgin bir özellik kazanır. Bu tür ürünlerin, komşu halklar tarafından da bilindiği, her halkın kendi ulusal motifleriyle süsleyip, bezendirdiği görülür. Kendilerinden bir şeyler katarak, bu ürünleri zenginleştiren, geliştiren yeni yaratıcılar, yepyeni "Çamlıbeller" ile karşımıza çıkar. Köroğlu, Zaloğlu Rüstem, Karacaoğlu, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun gibi halk hikayeleri, bölge halkları tarafından en çok sevilen destan ve hikayelerden bazılarıdır.

Köroğlu destanının değişik versiyonlarını incelediğimizde Kürtler teması da zaman zaman bu değişik söylencelerin bir kesitini oluşturur. Bu kahramanlık destanı yöre insanları tarafından farklı bir biçimde söylenir. Antep rivayetinde Köroğlu, Kürt kılığına girerek 'Kürdoğlu' adını alır. Ayvaz'ı kaçırmak için o, Kürt kimliğiyle hareket eder, biraz Kürtçe öğrenir. Kürtlerin 'Lo' sözcüğünü dilinden düşürmez. Halkın bu 'Kürt' hakkında hiç de hoş düşünmediği görülür:

Hele şu Kürde bak. Parmakları hıyar, kolları çınar dalı kimi,
çam oyumunun arasında büyümüş, zaballa bir Kürt. Altındaki
ata kurban olsun, ata bak kendine bak, Kürtler zaten ashab
giymeyi bilmezler ki⁵⁷

Köroğlu destanının ayrıca Maraş, Urfa, Elaziz varyantları da bulunmaktadır. Örneğin Maraş yöresinde söylenen bir versiyonun sözleri arasında şu dizeleler bulunmaktadır:

*Aldın Kürdün bacısını
Bir zındana beş yiğiti
Bolu beyi kitme hele,
(Her yanında) beş on kelle*

Köroğlu destanının değişik varyantları üzerinde geniş incelemeler yapmış olan Pertev Naili Boratav, bu versiyonları karşılaştırırken, Maraş ve Paris'te bulunan versiyonları arasındaki ortak şu kısmı aktarır:

57 Hüseyin Bayaz, *Köroğlu – Antep Rivayeti*, Karacan Yayınları, 1981, s.44.

*Sefer oldu Kürdistan'a
Bizim ile göçen gelsin*

Boratav'ın Köroğlu incelemesinde yer alan Maraş metinlerinde Köroğlu'nun söyledikleri sözler arasında Sivastopolun Kürdüyüm biçiminde ilginç bir belirleme bulunmaktadır:

Aldı Gülizar:

Necisin ne ararsın

Bölük bölük bölem seni

Aldı Köroğlu:

Sivastopolun Kürdüyüm

Yiğitler beyler sürü ilen

Boratav, Aşık Müdami'nin ağzından derleyip yazılı hale getirdiği bir metinde, Hürüşan Ali olarak bilinen Köroğlu'nun çocukluk yıllarını anlatır. Bu metinde Hürüşan Ali'nin yolu Kürt çocukları tarafından kesilir, elinden parası alınır ve dövülür. Daha sonraları korkusuzca davranan Hürüşan Ali, babasının beğenisini kazanır, kahramanlığıyla tanınmaya başlar.⁵⁸ Boratav incelemesinin bir yerinde şu açıklamada bulunur:

Mahalli idarenin zulmünden bıkmış olan yerlerdeki halkın muhayyilesi efsanesi Köroğlu'nun halkı zalimlere karşı sına-yet, halka daima yardım eden bir hamî, hatta adalet gören bir "hakim" olarak tasavvur etmiştir. Bunu gösteren rivayetleri veya parçaları göstereceğim: Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat Beyin A. Jaba'dan naklen söylediğine göre, Kürtler arasında, Köroğlunun fukara –uzun bir ölçü olduğu için istifade etsin diyerek, mızrağını dağlara bıraktığı itikadı vardır. Buna Kürtler "Köroğlu ölçüsü" derler.⁵⁹

Pertev Naili Boratav, Köroğlu destanının Kürtler arasında söylenmesine ilişkin olarak şu belirlemede bulunur:

58 Pertev Naili Boratav, *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*, Adam Yayınları, 1988, s.200.

59 Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayınları, 1984, s.104.

Kars dolaylarındaki Kürtler arasında da, Köroğlu hikayelerinin ve başka halk hikayelerinin aynı şekilde, nazım kısmı Türkçe, nesir-hikaye kısmının Kürtçe olarak anlatıldığını Kars'ta öğrendim.⁶⁰

Boratav, daha değişik halkların Köroğlu destanına sahip çıkmalarına ilişkin olarak da Aşık Müdami'nin şu sözlerini aktarır: Zannıma göre Köroğlu Kürttü.⁶¹ Bolu beyi tarafından gözlerine mil çekilen Yusuf sonunda kör olur. Oğlu Ruşen Ali (Köroğlu), babasının öçünü almak için, Bolu beyine karşı başkaldırır. Halk arasında bir kahramanlık destanı olarak bilinen Köroğlu destanında, Kürt yörelerindeki dağlar ve sulara ilişkin bazı öğeler yer almaktadır, Fırat, Aras suları ve Bingöl dağları gibi. Köroğlu'na sonsuz yaşama gücü veren, ona yiğitlik ve ozanlık yeteneği kazandıran üç köpüğün, Bingöl dağlarından kopup Aras nehrine gelişi, Köroğlu'nun bu üç köpüğü içmesi ile başlayan destan kesimi, yöredeki dağ ve akan suların halk arasında ne kadar sevildiğini gösteriyor. Köroğlu destanı Kürtler arasında oldukça sevilmektedir. Kürt folkloristi Prof. Heciyê Cindi'nin Köroğlu Destanı'nın Kürtçe versiyonu üzerinde bir çalışması bulunmaktadır. Yine ünlü Azeri kompozitörü Üzeyir Acibekov'un *Köroğlu Operası* adlı çalışmasında, Kürtler ve yöre halklarının zulme karşı direnişleri, Köroğlu'nun kişiliğinde simgeleştirilir.

Daha çok kavgâ şiirleri olan Dadaloğlu, Avşar boylarının merkezi hükümete karşı ve kendi aralarındaki çatışmaları sevgi ve doğa temalarıyla süsleyerek büyük bir halk ozan haline gelir. Dadaloğlu değişik aşiretler arasındaki çatışmalara değinirken bu arada Kürtlerden söz eder:

*Ne yaman oldu Afşarlı Kürtler
Yürekten çıkar mı böyl'olan dertler
Kayboldu arada boyn'uzun atlar
At vermemiz ıskalıkta zor oldu.*

Dadaloğlu'nun başka bir şiirinde Kürdistan sözcüğünü kullandığını görmekteyiz, adı geçen şiirde Mürseloğlu ve Mirze Bey adlı şahıslar arasındaki atışma ele alınır:

60 Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, s.177

61 Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, s.246

*Mirza: savaş paklar için sağını
Kükük ettim Kürdistan'ın beyini
Başına yıkarım Beyrut dağını
Yazın Andıran'a dökmem var, dedi*

*Mürsel de der: Mirza etme inadı
Bir kez de deden dedemi sınadı
Benim kovduğumun kalmaz kanadı
Çelen kanatlarını çekmem var, dedi.*

Doğum ve ölüm yeri henüz belli olmayan Karacaoğlan, elinde sazı değişik yöreleri dolaşmış, her gittiği yerde bir güzele aşık olmuştur. Elinde sürekli sazı olan Karacaoğlan bu arada Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Mardin ve Diyarbakır yörelerine uğrar:

*Sevdiğim oturmuş halılar dokur
Viran bahçelerde bülbüller çakır
Ne İstanbul koydum ne Diyarbakır
Acap sevdiğimin eşi var m'ola*

*Hey geri de deli gönül hey geri
Adana, İlbeyli, Göksu, Tekir'i
Otuz iki sancak Diyarbakır'ı
Acap gezsem mavi donlum var m'ola*

*Yeşil ördek yayılıyor çimende
Mehdi günü doğar ahır zamanda
Kürt'te, Hindistan'da, Çin'de, Yemen'de
Acap gezsem mavi donlum var m'ola.*

Karacaoğlan'ın söylediği diğer bir şarkının sözleri arasında bu arada Kürt kadınlarından söz edildiğini görüyoruz:

*Değirmenden geldim beygirim yüklü
şu kızı görenin del'olur aklı
On beş yaşında, kırkbeş bölüklü
Bir kız bana emmi dedi, neyleyim*

*Birem birem toplayayım odunu
Bilem dedim, bilemedim adını
Elbistan yanaklı, Kürtler kadını
Bir kız bana emmi dedi neleyim*

Bu duygularını "Gönül hak evidir, sakın söndürme" şeklinde dile getirip, aşka büyük bir değer biçen Karacaoğlan, bu arada Diyarbakır ve Mardin'e de uğramıştır. Mardin yolculuğu Karacaoğlan'ın dilinden şöyle anlatılır:

*Mardin'den de Karacaoğlan Mardin'den
Çeken bilir ayrılığın derdinden
Koçhisar'dan Hasandağ'ın ardından
Acep gezsem ala gözlüm var m'ola*

Kerem ile Aslı destanında Kerem, Kürtlerin yaşadığı yörelere gider. Murat çayı, Nemrut dağı ve Muş ovasına seslenen Kerem kayıp bir dilberin-Aslı'nın peşindedir, yolunu kesen dağlara seslenir:

*Sana derler Süphan dağı
Ne dumandır başın senin?
Belirsizdir yazın ama
Hiç bitmez mi kışın senin?*

*Rüzgarlara dost olmuşsun
Dertlilere dost olmuşsun
Cümle dağa üst olmuşsun
Alçak değil başın senin*

Kerem daha sonra Muş ovasına giderek kız ve gelinlerin arasına katılır, vakit bir bahar vaktidir:

*Açılmış laleler güller
Kokar gider Muş ovası
Güzeller kol kola vermiş
Yakar gider Muş ovası*

*Karşısında yüce dağlar
Gönül nehri durmaz çağlar
Kerem Aslı için ağlar
Akar gider Muş ovası*

Anadolu destanları arasında ilgimizi çeken destanlardan birisi, 1847 yılında başkaldıran Kürt liderlerinden Bedirhan Paşa'nın kahramanlığı üzerine söylenmiş olan çok eski bir destandır. Bedirhan Bey üzerine gönderilen Osman Paşa komutasındaki birlikler, Kürtler ile karşı karşıya gelirler. 19. yüzyılda meydana gelen bu savaş üzerine söylenen destan, 48 dörtlükten oluşmaktadır. Bedirhan Paşa ve Osman Paşa destanda atışmaktadır. Bedirhan Paşa'nın kahramanlığını şiirsel bir anlatımla dile getiren bu destanın ortalarına doğru, Bedirhan Paşa'nın kahramanlığı doruk noktasına ulaşır:

*27. Osman Paşa dedi istemem çok laf
Devşir askerini çekil bir taraf
Benim taburlarım durmuştur saf saf
Mert dava ile okur meydanı*

*28. Bedir Han Bey dedi galiba şaştın
Ne cesaret ile dağları aştın
Hazır iken geldin tuzağa düştün
Herhalde koyvermem gayrı yakanı*

*29. Osman Paşa dedi ben sana geldim
Can telef olmasın diye diledim
Benden azap kalktı sana söyledim
Ruz-ı Kıyamette var çek isyanı*

*30. Bedir Han Bey dedi sen etme telaş
Mutlak edeceğiz seninle savaş
Benim heybetimden titredi dağ taş
Bir kere atılsam etsem cevlanı*

31. *Osman Paşa dedi topar kurun*
Hepiniz cem olun eleste durun
İşaret çekince bakmayın vurun
Varsın tanısınlar Al-i Osman

32. *Bedir Han Bey dedi çık sen meydana*
Kar etmedi sitem sözleri cana
Kırk bin asker ile durdum divana
Başuma topladım atlı yayanı

33. *Osman Paşa dedi kispet giyenler*
Hani düşman beyi gelsin diyenler
Padişahın düşman beyi gelsin diyenler
Çeksin kılıcını vursun çevranı

Uzun olan bu destan, Bedirhan Paşa İsyanı konusunda ayrıca tarihi bir belge olarak, bize önemi bilgiler sunmaktadır.⁶²

Kürt bölgelerindeki değişik yöreler üzerine söylenen daha başka Türkçe efsane ve destanlar da vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Urfa yöresinde yaygın olan "Halilurahman ve Aynızeliha", Dersim yöresinde söylenen "Munzur Efsanesi" ve Ağrı Dağı üzerine söylenen "Nuh", "Küçük Ağrı-Büyük Ağrı Efsaneleri"dir. Yukarıda adına değindiğimiz "Munzur Efsanesi" Munzur adlı bir çobanın iyilik anlayışının, nasıl bereket simgesi haline dönüşünü dile getirir. Munzur Dağı ve suyunun adı da, buradan gelmektedir. Munzur efsanesinin içeriğineşoven bazı öğeler katıp "Munzur Güzellemesi" adlı bir parça yazan Prof. Şükrü Elçin, burada ırkçı bir yaklaşım sergiler.⁶³

Başta da, söylediğimiz gibi, Türk halk edebiyatında etnik temalar üzerine bir inceleme yapılmış değildir. Bu nedenle de, bu ürünlerin çoğu konusunda fazla bir şey bilinmiyor. Baba İshak destanı üzerinde görüşlerini açıklayan Mehmet Bayrak, bu hareketin gelişip, büyümesinde Kürtlerin katkısına, Baba İshak'ın Kürtler ve Hristiyanlardan

62 Ahmet Şükrü Esen, *Anadolu Destanları*, yayına hazırlayan: Pertev Naili Boratav, Fuat Özdemir, T.C. Kültür Bakanlığı, 1999, s.103-110.

63 Prof. Şükrü Elçin, *Folklor ve Halk Edebiyatının Milli Birliğin Oluşmasındaki Rolü*, s.31.

yardım istediğine değinir.⁶⁴ İncelemenin başka bir yerinde Malatya ve Maraş yöresinde büyüyen çatışmalarda Germiyan Kürtlerinin hükümet güçleri tarafından, bu harekete karşı seferber edildiği belirtilir.

Karagöz oyunlarını etnik açıdan incelediğimizde farklı halklar ve etnik azınlıkları temsil eden kişilerin bu oyunların önemli bir öğesini oluşturdıkları ortaya çıkmaktadır. Karagöz oyunlarını derleyerek, bazı metinler üzerinde çalışmış olan Cevdet Kudret, bu oyunlarda yer alan kişiler konusunu incelediği bir yazısında, şu belirlemede bulunmaktadır: "Kürt (Harputlu Haso, hamal, bekçi), Arnavut (Bayram ağa, kır bekçisi, bahçıvan, bozacı), Acem (Zengin tüccar)..."⁶⁵

Halk şarkıları

Türk halk şarkılarının bir kesimi, bölgede yaşamış olan halkların karşılıklı kültürel kontaklarını ve aralarındaki etkileşimi dile getirirler. Kürt ve Türk halklarının karşılıklı bu ilişkileri, her iki halkın şarkılarında temel bir motif olarak yer almışlardır. Türk halk şarkılarının önemli bir öbeğinde Kürdistan'ın doğa güzelliği ve kaynakları, suları, dağları, ovaları gibi öğeler güçlü bir tema oluşturur. Birçok şarkıda örneğin Kürtler romantik bir öge olarak sunulur:

*Karşıda Kürt evleri
Yayılmış develeri...*

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın da bağlı olduğu Bayındır aşireti, Barakaların bir bölümünü oluşturur. Osmanlılar ve Araplara karşı giriştikleri çatışmalarda ölen Barakalar üzerine yakılan bir ağıtta, örneğin Kürt Kerim'den söz edilmektedir. Anlaşılan Araplara karşı, Kürtler bu oymaklar ile beraber hareket etmişlerdir:

*Cerid Bekir öldüyse söküldü kilit
Bürüdü üstümüzü kara bir bulut
Kürdlili Kerim'le Bayındır Halit*

64 Mehmet Bayrak, *Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar*, Yorum Yayınları, 1984, s.38.

65 Cevdet Kudret, *Karagöz I*, Bilgi Yayınevi, 1968, s.32.

Alayları bölük bölük böldün mü?

Yine Afşar beylerinden İbrahim Bey'in jandarmalar tarafından vurulması üzerine yakılan ağıdın bir dörütlüğünde Kürt kızından söz edilir:

*Azizye'de duyuncağı
Kaymakan vurdu dizine
Yara biter yangı soğur
Ne diyem Kürdün kızına*

Bu şarkıların ortaya çıkışlarını hazırlayan toplumsal olaylara ilişkin fazla bir şeyler bilinmiyorsa da, şarkılarda insana yönelik güçlü bir duyarlılık bulunuyor. Güneyde Fransızlara karşı yürütölen çete savaşlarında Kürtlerin gösterdikleri kahramanlık birçok şarkının konusu olur:

*Atına binmiş de elinde dizgin
Vardığı cephede hiç olmaz bozgun
Çeteler içinde Yılan'ım azgın
Vurun Antepliler namus günüdür
Vurun Kürt uşığı namus günüdür.*

Halk arasında "Karayılan Türküsü" olarak bilinen bu şarkıda geçen "Kürt Uşığı" ifadesi, çoğu kaynaklarda belirtildiğı gibi bir Kürt aşiretini değil de, bir bütün olarak Kürtleri dile getiriyor. Karayılan üzerinde duran Yaşar Kemal, Karayılan'ı aslında Kürt Süleyman adındaki bir eşkıyanın savaşa sürüklediğini belirtir. Yaşar Kemal daha sonra Karayılan'ın kız kardeşi Haney ile evli olan Kürt Süleyman konusuna da değinir.⁶⁶ Karayılan türküsü havasında yakılan diğer bir türkü de "İlhan Bey Türküsü"dür.

*İlhan Bey dedikleri de oldu bir paşa
Nüfuzu geçiyor dağlara taşla
Ben de İmdat gidiyorum Koca Maraş'a*

66 Yaşar Kemal, *İnce Memed*, cilt III, Toros Yayınları, 1984, s.354.

Vurun Kürt uşağı namus günüdür.

Bu şarkılarda Kürtlerin yiğitliği, kahramanlığı ve mertliği güçlü bir temadır. Başka bir parça da şöyledir:

*Anama söyleyin de lampa yakmasın
Çuha şalvarına uşkur takmasın*

*Oğlum gelir diye yola bakmasın
Vurun Kürt uşağı namus günüdür.*

Dersim direnmesinden sonra ortaya çıktığı sanılan "Mehmet Çavuş ile Kürtoğlu" türküsü oldukça uzundur. Mehmet Çavuş, Türk ordusunu, Kürtoğlu da şarkıda Kürtleri temsil etmektedir. Şarkının bir atışma havasına büründüğünü görmekteyiz:

*Mehmet Çavuş der ki, sizi tutarım
Kolunuza dar kelepçe atarım
Pişmiş aşınıza zehir katarım
Gelin teslim olun Kürtoğlu Kürtler*

*Kürtoğlu der ki, yanlıştır işin
Peşime düşmüşsün yaz ile kışın
Üçüncü düğmeden sana bir kurşun
Aldın mı payını yat Mehmet Çavuş*

Elazığ'da (Harput), Cumhuriyet'e başkaldırdığı için asılan Me-medali üzerine yakılan bir ağıtta, onun yiğitliği üzerinde durulur. Şarkının bir mısrası da Kürtçe söylenmiştir:

*O dağında bu dağında
Küçük çaplı kucağında
Harput'ta bir bey astılar
Akçadağ'ın oymağına*

Memo Memo Memedali
Tu genci, bistşeş sali
(Sen gençsin yirmialtı yaşındasın)
Aşiretin gonca gülü

Türk halk şarkılarında Kürdistan'dan direkt olarak söz edilmez. Sadece "Gerali" adlı bir şarkının sözleri arasında Kürdistan sözcüğüne rastlamaktayız:

Ah biriktiler voyvodalar kadılar
Kürdistan belinde çifte aslan yediler
Birine Koçakoğlu birine Gerali dediler
Dağlara bedesten eden aslan Gerali

Manisa, İzmir dolaylarında yaşamış olan Gerali üzerine yakılan bu türkü konusunda görüşlerini açıklayan Mehmet Bayrak: "İlginç bir içeriğe sahip, ancak yazık ki tarihsel boyutlarını bilemiyoruz" der.⁶⁷ Bir yazısında "Ben Güneyi ilkin türkülerden sevdim" diye sözüne başlayan Fikret Otyam, daha sonra: "...Urfa'ya geldim, ilk defa Hoyrat denilen türkü türüyle tanıştım" der. Kürtlerin yoğun olduğu yörelerdeki yaşanan sıkıntılar folklorik diğer bazı parçalara da yansır:

Kaza ile kaza olmuş Adıyaman kazası
Koyunu gütmeden gelir daimi encümen azası
Adıyaman dedikleri iki düdük bir fırın
Soğan yiye yiye millette ne ağız kalmış, ne de burun.

Kürt kadınlarının çilesi, başlarına gelen sayısız belalar, Ezo Gelin şarkılarında bazen "doksan dokuz yare" olarak dile gelir. Bazen de "doksan dokuz yarem var, bir de sen vur yüz olsun" şeklinde bir artış gösterir. Tüm bu zorluklara karşı, Kürt kadını bu şarkılarda onurunu korumaya çalışır:

67 Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıyalık Türküleri*, Yorum Yayınevi, 1985, s.195.

*Gelini gelini Kürdün gelini
Namussuza vermez elini*

Türk halk şarkılarında Kürt gelinleri ve Kürt kızları çoğu kez her türlü destekten yoksun, çaresizdirler:

*Çarşıdan aldım da üç arşın astar
Nerede bir gelin görsem kocası asker
Çocuklar ağlıyor babasını ister
Gelini gelini Kürdün gelini*

Türkçe söylenen bazı manilerde, yöre halkının çektiği yoksulluk ve geçim sıkıntısı önemli bir temadır:

*Diyarbakır karpuzu
Ata vurdum mahmuzu
Anası çeyiz ister
Gel de satma öküzü*

*Dersim derler ilimize
Bülbül konmaz dalımıza
Ana hakkın helal eyle
Misafirim bugün size*

Gurbet, sıra ve ayrılık şarkılarında Kürdistan'a ilişkin değişik motifler vardır. Eşleri askere veya işe gidenlerin yakmış oldukları bu şarkılarda güçlü bir sevgi vardır. Çoğu kez bu şarkıların kimin üzerine yakıldığı açıklık kazanmaz. Bu türküler arasında, halk tarafından en çok sevilenlerden bazıları şunlardır: Havada Bulut Yok, Bitlis'te Dört Minare, Erzurum Dağları Kar ile Boran, Ağrı Dağından Uçtum, Dersim Dört Dağ İçinde... Yöre isimlerinin içinde geçtikleri birçok türkü, günümüzde bile bugün halk arasında sevilen parçalar olarak bilinir:

*Bitliste güzel dere
Gidişin böyle nere
Gözlerinin bakışı*

Renk veriyor güllere

*Urfa bir yana düşer
Zülûf gerdana düşer
Bu ne bimin baş bağlar
Her gün bir yana düşer*

*Zap suyu akar gider
Dapları yakar gider
Sevda bir gizli kordur
Düşeni yakar gider.*

*Diyarbakır şad akar
Urfa Mardine bakar
Diyarbakır kızları
Kipritsiz çıra yakar*

Türk halk şarkılarındaki Kürtlere ilişkin adlar, sözler ve simgele-
re karşı, son yıllarda ırkçı, şoven anlayışlar geliştirildi. Bazı şarkıla-
rın sözleri değiştirilmiştir. Bazen de bu alanda değişik yasaklama-
ların getirildiğine tanık olunmuştur. 1983 yılında sadece bir şarkıda
Kürtçe bir kadın ismi geçtiği için, işinden atılan Mehmet Özbek'in
başına gelenler, bu baskıların tipik bir örneğini oluşturur. Şarkıda
adı geçen Nazê sözcüğü, Kürtçede en çok kullanılan bir kadın ismi,
sarışın geliyor. Halk müziği ve halk şarkıları alanında çalışmaları
olan Mehmet Özbek'in ayrıca, *Urfa Bölgesi Şarkıları, Dil ve Ezgi
Yapısı Üzerine* adlı bir doktora çalışması bulunuyor.

TÜRK ROMANINDA KÜRTLER

*Kürtler, iki kere ezilmiş milletler gibi
insanların yüzüne daima gülümseyerek,
keder ve korkuyla bakarlar...*

(Kemal Tahir)

Türk romanında Kürtlere biçilen kimlikler kendi içinde farklılıklar sergiler. Yazarın düşünce tarzından ve başta değindiğimiz yasak zorluklar yüzünden her yazar adeta kendi Kürtlerini ayrı bir biçimde resmetmiştir. Bazı romanların tümü veya bazı ana bölümlerini tema olarak Kürtler oluşturur, ana kahramanları Kürttürler. Bazı romanlarda Kürt tipleri ikinci derecede rol ve işlevler üstlenir. Bazılarında Kürtlerin sadece adları telaffuz edilir veya kendilerinden dekoratif bir öge olarak yararlanılır.

İlk Türk romanı, Şemsettin Sami'nin 1872 yılında yazdığı *Taşşuki-i Talat ve Fitnat* (Talat ve Fitnat'ın Aşkları) adlı romanıdır. Şemsettin Sami Kürtlere ilişkin ilk düzenli ansiklopedik bilgileri kaleme alan bir yazar olarak tanınır. 1889'dan itibaren tek başına yazdığı ve dokuz yılda altı cilt olarak yayımladığı *Kamus-ül A'lâm* adlı ansiklopedideki Kürtlere ilişkin maddeleri bir araya getiren araştırmacı Mehmed Emin Bozarslan, bunları Stockholm'de ayrı bir kitap olarak yayımladı.⁶⁸ Şemsettin Sami'nin hazırladığı *Kamus-ül A'lâm* adlı bu ansiklopedide yer alan Kürdler (1 sayfa) ve

68 Mehmed Emin Bozarslan, *Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler*, 2000, Uppsala.

Kürdistan (3 sayfa) maddelerinin giriş kısımları şöyledir:

Kürd: Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu tarafında ve İran'ın batı sınırında ve diğer bazı yerlerinde sakin büyük bir halk olup, Aryaniler topluluğunun İranî dalına mensupturlar. Dillerinin Farsçayla ilişki ve benzerlikleri pek fazladır... (cild 5, s.3839).

Kürdistan: Batı Asya'da, en büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nda ve bir bölümü İran'a bağlı büyük bir ülke olup, orada yaşayan insanların çoğunluğunu oluşturan Kürd halkı adıyla adlandırılmıştır. Bu ad, idari ve siyasi bölümlenmelere girmeyip, vaktiyle bizde Kürdistan Valiliği ve şimdi İran'da Kürdistan Eyaleti bu adla adlandırılan ülkenin bütününe kapsamadığı gibi, Kürdler de dağınık ve başka halklarla karışık bulunduklarından, Kürdistan'ın sınırlarını tümüyle belirlemek güçtür... (cild 5, s.3840-3843).

İlk Türkçe romanın çıkışından dört yıl sonra Ahmet Mithat Efendi'nin 1876 yılında kaleme aldığı *Süleyman Musli* (Musullu Süleyman) adlı romanı Kürtlerden söz eder. Diyarbakır ve keleklerine değinen Ahmet Mithat (1844-1912), bu romanında okuyucuyu Haçlı Seferleri'nin yapıldığı yıllara götürür. Yazarın Musullu Süleyman adlı bu romanı tarihi bir roman olarak bilinir:

Diyarbakır'den böyle bir keleşe binerek Irak'a doğru giderse-
niz Ermenistan'ın o şehir-i şehriden ayrılır ayrılmaz Kürdis-
tan dağları arasında Dicle nehrinin kendi ceyranı için kim bilir
kaç bin sene çalışarak açabilmiş ve hâlâ nehrin rahat hareket
edememekte bulunduğundan anlaşıldığına göre henüz itmâm
ve ikmâl edemiş olduğu mecrâsına girersiniz.⁶⁹

Bu incelemenin birinci ve ikinci basımlarında Kürtlerden ilk kez söz eden Türk romanının Namık Kemal'in *Cezmi* adlı romanı olduğu belirlemesine yer verilmişti. Yukarıda da görüldüğü gibi Kürtlere değinen ilk roman Ahmet Mithat'ın Musullu Süleyman adlı romanıdır. Ahmet Mithat ve Namık Kemal'in Türk romanının henüz yeni yazıl-maya başlandığı bir dönemde, Kürtlerden söz etmeleri önemlidir.

Ahmet Mithat Efendi roman ve öykülerinde başka etnik grupla-

69 Ahmed Midhat Efendi, *Çengi, Kafkas, Süleyman Musli*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s.47.. (Süleyman Müsli kitabı tek başına ayrıca *Musullu Süleyman* adıyla yayımlanır, Özgün Yayıncılık, 2001).

rın temsilcilerine de geniş yer ayırır. Araştırmacı Fazıl Kökçek 2003 yılında yazdığı *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Ermeniler* adlı makalesinden sonra 2006 yılında yayımladığı araştırmasında bu kez genel olarak Ahmet Mithat Efendi'nin yapıtlarında gayrimüslüm toplulukların, zımmilerin konumunu inceler.⁷⁰

Namık Kemal'in 1880 yılında yazmış olduğu *Cezmi* adlı romanının birkaç yerinde Kürtlerden söz edilir. Yazar, bu tarihi romanda Mahmudi Kürt Hasan Bey'in 16. yüzyılda İran'a karşı verilen bir savaşta gösterdiği üstün başarıları değinir:

Erzurum'a ancak birkaç ayda varabildiler. Her şeyden önce beş altı yüz kadar düşman kellesi Ordu Komutanı'nın ayakları ucuna yuvarlandı. Bu kelleler Van Valisi Husrev Paşa hediye-siydi ve Kürt reislerinden Mahmudi Hasan Bey'in himmetiyle elde edilmişti.⁷¹

Romanın daha sonraki yıllarda yapılan başka baskılarında, Kürt reisi Mahmudi Hasan Bey'in adının geçtiği kısmı metinden çıkarılmış, cümle " ...Bu kelleler, Van Valisi Hüsrev Paşa'nın yardımıyla elde edilmişti" biçiminde değiştirilmiştir. Van Valisi Hüsrev Paşa, İran topraklarında keşif yapmak amacıyla Mahmudi Hasan Bey'i altı yüz atlısıyla beraber bölgeye gönderir. Yaklaşık yirmi bin civarındaki İran ordusuyla karşılaşır, yanındakiler geri dönmeyi teklif ettiklerinde, Kürt Hasan Bey bu öneriye karşı çıkarak İran'la savaşmaya karar verir. Bunu gören İran da duruma şaşırır ve askerlerini geri çevirerek büyük bir bozguna uğrar:

- Ben seksen yaşına geldim; bir kere düşmandan yüz çevirmedim; arkamı düşman göreceğine kara toprak görsün! diyerek kılıcını çekti ve İran alaylarına doğru atını sürdü. Komutası altında bulunan askerlerin hepsi kendi aşiretlerinden, kendi yakınlarından olduğu için arkasından ayrılmadılar. Dörtmala İran karakoluna çattılar.

Mahmudi aşireti örneğinde de görüldüğü gibi, tarihte her Kürt

70 Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyümek - Ahmet Midhat Efendi'nin Hikaye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar*, İletişimYayınları, 2006.

71 Namık Kemal, *Cezmi*, Konuşulan Türkçeye çeviren: Fazıl Yenisey, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1963, s.41.

aşireti adeta birer ordu, birer devlet, reisleri de birer padişah gibi nam salmışlardır. Romanın başka yerlerinde de Kürtlerin adı geçer, örneğin bir cirit esnasında romanın kahramanı Cezmi'nin binmesi için "...Paşa'nın tavalasından gayet aksi bir yağız Kürt atı çıkardılar".⁷² Romanın diğer bir yerinde, örneğin Kürtlerin İran'da bir güç olduğu vurgulanır:

Çocuk gibi konuşuyorsunuz. Kanaatimce bundan büyük bir ihtiyatsızlık olamaz. Çünkü Kürtlerden, Dağıstanlılardan, Gürcülerden ve aşiretlerden, mezhebi meşrebi şüpheli ne kadar koruyucu varsa herifin arkasındadır.⁷³

Namık Kemal 1871 yılında yazdığı *Evrak-ı Perişan (Dağınık Yapraklar)* adlı kitabında, Kürt büyüklerinden Selahaddin Eyubi'nin yaşamına yer verir.

Türk romanının ortaya çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkçülüğün çağımızın başında ideoloji olarak güçlendiği bir döneme denk düşmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun baskısı altında olan halkların, bu dönemde hareketlenip, özgürlük için mücadele ettiklerini görmektediriz. Bölgede yüzyıllar boyunca yaşamış olan Ermeniler, Kürtler ve diğer halkların kurtuluş istemleri, Türk romanında birer saldırı olarak ele alınır. Bu halkların ulusal ezgiye, baskının her türlüşüne karşı başkaldırmaları bu tür romanlarda anlamsız bulunur. Örneğin Kürt ayaklanmaları "kökü dışarda" birer hareket olarak tanımlanır. Yalnız Kürt ulusal kurtuluş hareketleri değil, diğer halkların kurtuluş hareketleri de, genel olarak Türk romanında mahkum edilir ve Türk olmayan halkların gücü küçümserir. Çağımızın başında tüm dünyada birer "askeri cinayet" olarak kabul edilen Ermeni halkının başına gelen soykırım hareketleri henüz Türk romanında ele alınmış değildir. Resmi bir edebiyata olan hayranlık zamanla artmış, bazı roman yazarları adeta devlet çıkarlarını gözetlemek zorunda kalmışlardır. Politik anlamda belli istemleri olmayan, bu alanda devlete herhangi zorluk çıkartmamış olan Çingene topluluğunu konu edinen Osman Cemal Kaygılı'nın

72 Namık Kemal, *Cezmi*, s.31.

73 Namık Kemal, *Cezmi*, s.255.

yazdığı *Çingeneler* adlı romanı bu alanda bir istisna oluşturur. Çingeneler arasına katılan yazarın, çoğu şeylerini yitiren bir halktan artakalan kültürünü romanlaştırması, Türk romanına bir yöntem, bir yaklaşım zenginliği kazandırdı diyebiliriz. Bu roman, Çingenelerin dilleri, şarkıları, yaşama, geleceğe bakış açıları, kendi etnik özelliklerini belgesel bir yöntemle ele almıştır. Ahmet Haşim'in romanın başında yer alan şu sözleri çok anlamlıdır: "Çingene, insanın doğaya en yakın kalan güzel bir cinsidir".⁷⁴

Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu yöreler, bazı kaynaklarda kuş uçmaz kervan geçmez diyarlar olarak dile getirilir. Yollar eşkıyalar tarafından kesilmiştir. Kürdistan'ı bir korku ve esrar ülkesi olarak gören bazı yazarların, bu yöreleri birer "eşkıya yatağı" olarak görmeleri, Türk edebiyatında kötü bir Kürt imajı yaratmıştır. Okuyucunun heyecan dünyasına hitap eden bu tür kaynaklardan birisi, Kerime Nadir'in *Dehşet Gecesi* adlı macera romanıdır. Cilo dağlarında geçen olaylar, İstanbul'dan çıkan birisinin bu dağların başında bulunan Kürt Halo'nun işlettiği "Haydutlar Hanı"nda kendisini bekleyen Prens Ruzihayal ile buluşması etrafında yoğunlaşır. Bu buluşma daha sonraları esrarengiz bir nitelik kazanır. Roman da Hakkari yöresi: "Doğu Anadolu'nun eşkıya yatağı olan en sarp bir bölgesi" olarak tanıtılır, yöredeki Kürtler için de: "Bunlar tepeden tırnağa silahlı ve korkunç yüzlü heriflerdi" deniliyor.⁷⁵ Kerime Nadir'in *Dehşet Gecesi* adlı bu romanı, Halide Edip Adıvar'ın *Kalp Ağrısı*, Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız* ve Refik Halit Karay'ın *Yezidin Kızı* romanlarını çağırıştır.

74 Osman Cemal Kaygılı, *Çingeneler*, 1972, s.5.

75 Kerime Nadir, *Dehşet Gecesi*, İnkilap ve Aka Kitapevleri, 1984, s.64.

TÜRK ROMANINDA SON YÜZYILLIK KÜRT TARİHİNİN TASAVVURU

Bu bölümde son yüzyıllık Kürt tarihinin Türk romanındaki tasavvuru ele alınıyor. Çoğu kez aşağılanarak hep isyankâr bir millet olarak tanımlanan Kürtler, dönemi ele alan romanların büyük bir kısmında pek sevimli bir unsur olarak tezahür etmezler. Örneğin biricikleştirilen Türk milliyetçiliği karşısı tüm görüşler ve hareketler bu romanlarda eleştiri oklarına hedef olurlar. Kürt ayaklanmaları, başkaldırıları ve Kürt tezleri bu romanlarda kökü dışarda, fesatçı ve karıştırmacı (konspiratör) birer hareket olarak telaffuz edilirler. Milliyetçi-solcu yazarların bazılarında da bu anlayış hakimdir. Türkiye'nin yüce (sublim) çıkarları söz konusu olduğunda, tüm aykırı ve muhalif gruplar bu romanlarda düşman kesimine dahil edilir. Zeki Coşkun'un bir yazısında belirttiği gibi Kürtler konusundaki romanlara sadece Kürtler değil, egemen kültürün kendisi de yansır: "Türk romanında azınlık sorununa baktıkça çoğunluğun halleri görülür."⁷⁶

76 Zeki Coşkun, *Türk romanında azınlıklar, ev sahipleri- hizmetçiler, fahişeler vd.* Birikim, nr 71-72/1995.

Abdülhamit dönemi

Tarihte II. Abdülhamit dönemi (1876-1908), tam 33 yıl sürdü. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarına denk gelmektedir. Çeşitli güçlerin çıkar peşinde olduğu bu yıllarda, Abdülhamit bu zor durumdan kurtulmak için, bir denge politikası aramaya koyulur. Diğer yandan uyguladığı katı ve sert önlemler ile halk ve aydın tabakası üzerinde bir terör havası yaratmıştır. Bu dönemde özellikle Balkanlar'da başlayan ulusal kurtuluş hareketleri büyük boyutlara ulaşır. Bulgar, Arnavut, Sırp ve Rumlar arasında büyüyen ulusal muhalefetin önü alınamadı. Balkanlar'da başlayan bu ulusal hareketler, Abdülhamit'i ciddi bir şekilde rahatsız eder. Anadolu yakasına da bu hareketlerin sıçramış olduğunu gören Abdülhamit, özellikle Ermeniler, Kürtler üzerinde ciddi hesaplar yapmaya başlar. Abdülhamit böyle zor bir dönemde, hem Ermenileri, hem de Kürtleri birden karşısına almak istemiyordu. Önce Ermeni sorununu çözüp daha sonra Kürt sorununu ele almak istiyordu.

Ermeni sorununa radikal çözümler peşinde olan II. Abdülhamit özellikle Kürtleri yanına çekip, Müslümanlık kisvesi altında, Ermeni halkına karşı bir cihat açarak, bu halkı ortadan kaldırmak istiyordu. Sorunu ancak böyle çözebileceğine inanıyordu. Kürt beylerine tanınan kolaylıklar, verilen Ünvanlar, bey çocukları için açmış olduğu "Aşiret Okulları" böyle bir düşüncenin ürünüdür. Abdülhamit bir yandan Kürtlerin fizik gücünden yararlanmak, diğer yandan ilerde girişeceği soykırımlara Kürtleri suç ortağı etmek için "Hamidiye Alayları"nı oluşturdu.

Özgürlük ve bağımsızlık sözcüklerinin düşmanı olan Abdülhamit'in, bu halklar üzerinde olan kuşkuları oldukça büyüktür. Ermenileri yok ettikten sonra, Kürtleri uzun erimli olarak özümleyip, güçsüz bırakarak Kürt sorununu ortadan kaldırmak isteyen Abdülhamit'in bu planlarına Kürtlerin büyük bir çoğunluğu katılmadı. Özellikle Hamidiye Alayları'na Kürtler tarafından büyük bir destek sağlanmadı. Örneğin Dersim Kürtleri asker vermediler. Kürtlerin büyük bir kesimi de İran'a kaçmıştır. Zeki Paşa önderliğinde başlatılan soykırım hareketlerinde bu yıllarda (1894-1896) yaklaşık olarak 300 bin Ermeni öldürüldü. İnsanlığa sürülen bu

“kara leke” dünyada, ilk soykırımlardan birisi olarak tarihe geçti.

Abdülhamit dönemindeki Kürt-Ermeni dostluğu, dönemin acı-tatlı taraflarını konu edinen ilk romanlardan birisi Ömer Polat’ın yazdığı *Saragöl* romanına konu olur. Romanın ana teması yöredeki toprak sorunudur. Ağrı ve Van arasında kalan Saragöl yöresindeki Kürtlerin, Cemşit ve Dılo Bey gibi toprak ağalarının baskısına karşı direnişlerini ele alan Ömer Polat, diğer yandan romanın önemli kahramanlarından birisi olan Apo Mıkko’nun diliyle geçmiş günlerin Kürt-Ermeni dostluğuna uzanır. Yazar, Abdülhamit’in korkunç planlarının kurbanı olan Ermeni halkının acılarından kesitler sunar. Apo Mıkko’nun anlattıkları romanın önemli bir bölümünü kapsar. Yazarın daha gerilere giderek Apo Mıkko’nun geçmiş yaralarını bir kez daha deşmesiyle, belki de yakın bir dönemdeki köylülerin toprak sorununa, tarihsel bir perspektif kazandırmak ister. Apo Mıkko’nun anlattığı uzun öykü, romanın bütünlüğü içinde adeta başka bir romanın konusu olur.

Apo Mıkko’nun köylülere anlattıkları arasında, kendisinin Ermeni ustası Zadık ile olan dostane, sıcak ilişkileri yoğunluk kazanır. Göçebe Kürt aşiretlerine Ermenilerin yaptıkları yardımlar, kirvelikler, kız alıp vermelerden uzun uzadıya söz eden Apo Mıkko, bir Ermeni kızı olan Siran’a olan sevgisini de: “...O günden sonra Siran’ın sevdası beni bir aldı sormayın” şeklinde tazelemeye çalışır.⁷⁷

Ama en acısı, Abdülhamit’in paşalık Ünvanı verdiği beylerden birisinin Dahar Bey oluşudur. Kendisini Abdülhamit’in sağ kolu olarak bilen bu beyin, Ermenilere karşı halkı kışkırtması sonucunda halkın bir kesimi, Apo Mıkko dahil bilmeyerek, Apo Mıkko’nun sevdiği kız olan Siran’ın köyüne karşı saldırıya geçerler. Apo Mıkko’nun sevdiği kız olan Siran’ın köyüne yönelmesi, onu çok güç bir insanlık sorunuyla karşı karşıya bırakır.

Ermeni köyünü ateşe veren Hamidiye Alayları, Kürt ve Ermeni halklarını birbirine düşürmek ister. Apo Mıkko köye girdiğinde alevler içinde yanan Siran’ın evine doğru koşar, evi bulur ve Siran’ı kuratır, bağrına basar. Bu buluşma, Kürt ve Ermeni dostluğunun önemini vurgular. Böylece, *Saragöl* romanı unutulmayan Kürt ve Er-

77 Ömer Polat, *Saragöl*, 1974, s.74.

meni dostluğunun önemli bir edebi metni haline dönüşür.

Abdülhamit, ileri gelen Kürt beylerinin nüfuzunu kullanarak bir yandan Ermeni halkına karşı Kürtleri bir güç olarak çıkartmak, diğer yandan gelişmekte olan Kürt muhalefetini ve hoşnutsuzluğunu bu beyler vasıtasıyla etkisiz kılmak, denetim altına almak için Kürt beylerine sayısız paşalık Ünvanları dağıtır. Bunlardan birisi de, Kemal Bilbaşar'ın yazmış olduğu *Bedoş* adlı romanında adı geçen Adana Valisi Kürt Bahri Paşa'dır. Oğlu Memduh, yeni doğan kız çocuğuna Bedia (Bedoş) ismini takar. Romanın en ilginç kesimi Memduh'un babası Kürt Bahri Paşa'yı ziyaret edip bir torunu olduğu müjdesini vereceği bir sırada, babasının Abdülhamit saltanatının yıkıldığına dair telaşıyla karşılaşır: "Yavrucuk kötü zamanda dünyaya geldi. Hürriyet ilan edildi. Yani söz ayağa düştü. Korkarım otuz üç yılın hesabını bize sormaya kalkacaklardır".⁷⁸ Kürt Bahri Paşa'ya benzeyen bir tipe de, Kemal Tahir'in *Yediçınar Yaylası* adlı romanında rastlamaktayız. Romanın önemli kahramanı Kürt Kolağası Celil Efendi jurnalciliğiyle tanınır. Abdülhamit yanlısı Kürtlerden birisi de Aziz Nesin'in *Ez Kurmancım* adındaki öyküsünde adı geçen Kürt Cemal Paşa'dır.

Abdülhamit 1. Meşrutiyet için vermiş olduğu sözü 1877-1878 savaşını bahane ederek geri aldı. Osmanlı-Rus Savaşı, Tuna boyları ve Kafkas cephesi olmak üzere iki cephe halinde sürüyordu. Kürdistan'ı etkisi altına alan Kafkas cephesine Ahmet Muhtar Paşa öncülük etti. Rus ordularına karşı daha fazla dayanamayan Osmanlı orduları sonunda yenilir. Zuhul Kuyaş'ın *Aşela* adlı romanı bu savaşı konu edinir. Roman, Trabzon, Batum yörelerinden savaşa katılacak olanların seferberlik hazırlıklarıyla başlar. Yola çıkanlar içinde Celal da vardır. Celal ve Aşela arasında başlayan aşk, Gürcü, Acar ve Laz halklarının kültür ve gelenekleriyle soluk alır, ama araya giren savaş her şeyi silip süpürür. Romanda bu savaşa katılan bazı Kürtlere de değinilir. Savaşta önemli görevler üstlenen Kürt İsmail Paşa, Ağrı eteklerinde büyük güç kazanır. Kürt kılavuzlarının, Ağrı Dağı'nı aşma çabaları, Kürt süvarilerinin Rus sınırını aşıp, içerilere doğru girişleri bile savaşın yönünü değiştiremez. Zaten bu konu,

78 Kemal Bilbaşar, *Bedoş*, Yazko Yayınları, 1980, s.17.

romanın başında ayrıca belirtilir: “...Aslında bu, daha başında kaybedilmiş bir harpti. Ama, muhakkak ki, harp edenler kahramanca savaştılar”.⁷⁹

19. yüzyılda artan baskılar sonucunda Ermenilerin can ve mal güvenliği, bazı hakları yasal güvenceler altına alınır. Uluslararası antlaşmalarda bu güvencelere daha net bir görünüm kazandırılır. Batı’dan gelen gözlemcilerin, misyonerlerin sayısı, bu nedenle artar. Şemsettin Ünlü’nün *Yukarışehir* adlı romanı, bu yıllarda Elazığ yöresindeki hareketlilikleri, böyle bir bağlamda ele alır. Bölgede yaşanan gerilimin ve olayların asıl yaratıcıları olarak bu misyonerlerin buradaki etkinliklerini ve varlıklarını ön plana çıkaran yazar, bunları mahkum etmeye çalışır. Romanda ayrıca bölgede başgösteren huzursuzlukların bir diğer nedeni de yörede yaşanan kuraklık, kıtlık yılları olarak gösterilir. Yazarın artan Ermeni muhalefeti, birkaç misyonerin etkinliklerine ve kuraklığa bağlaması, romanda gerçekçi görünmüyor. Çağın önemini, bölgede artan kurtuluş hareketlerinin büyümesini, birkaç raslantısal nedene bağlar. Asıl nedenin, Ermeni halkı üzerindeki ulusal baskı, ezgi olarak görmemesi, yazarı, Ermeni halkının büyüyen ulusal muhalefetine karşı bir tutum geliştirmeye zorlar. Ayrıca kuraklık yıllarına bağlı olarak toplumsal gelişmenin hızına ivme kazandıran, doğanın kendisi değil, doğa üzerinde şekillenen maddi üretim ilişkileridir. Örneğin, yazar eski yıllarda yaşanmış çetin kış koşullarını, sürekli kar yağışını artan huzursuzluklara bir neden olarak gösterir:

Irz, namus, can güvenliği diye birşey kalmadı. Zorbalık yasaları yöreye egemen oldu. Palu, Gerger, Hızalan Kürt aşiretleri ile Siverek yöresindeki Millo, Karakeçeli aşiretleri ayaklandı. Obaları, kasabaları bastılar, talan ettiler.⁸⁰

Bir Ermeni kızı olan Hermin’i kaçırان Yusuf, kızı alıp Dersim Kürdü Zılfo Bey’in evine götürür. Bu iki genç Kürt geleneklerine göre, burada ağırlanır, belli bir süre burada kalırlar. İnançları ayrı iki gencin bu ilişkisi, daha sonra romanda geliştirilen olaylar zincirinin önemli bir halkasını oluşturur. Zılfo Bey’in öldürölmesi olayının es-

79 Zuhâl Kuyaş, *Aşela*, Kaynak Yayınları, 1985, s.7.

80 Şemsettin Ünal, *Yukarışehir*, Remzi Kitapevi, 1986, s.85.

rar perdesi uzun zaman ortadan kalkmaz. Yazar, tüm olup bitenleri Müslümanlarla Ermeniler arasındaki gerilimi arttırıp, Ermenilerden yana bir kamuoyu yaratmak isteyen Amerikan misyonierlerinin bir komplosu olarak ele alır. Yazar tarafından “ortaya konulan” bu olay, yazarın anti-Amerikancı görüşlerinin bir unsurunu oluşturur. Yazar halkların karşı karşıya getirilmesini üstü kapalı olarak eleştirir. Ama sorunun asıl nedenlerini fazla deşmek istemez. Ermeni halkının kurtuluş mücadelesi, romanda pek sevimli karşılanmaz. Osmanlı İmparatorluğu’nun başta Ermeniler olmak üzere, değişik halkları baskı altında tutmasının yarattığı gerilim ve huzursuzlukları, Salih Sıtkı Paşa’nın kişiliğinde saptaması daha gerçekçi, daha tutarlı görülmektedir. Yazarın onu: “Dediği dedik, çaldığı düdüktü” şeklinde tanıtmayı, misyonier ağırlıklı görüşlerinin ciddi olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü baskıyı, zulmü temsil eden Salih Sıtkı Paşa ve onun sırtını dayadığı ideolojidir. *Yukarışehir* romanıyla 1987’de Orhan Kemal roman ödülünü kazanan yazar, 1988 yılında bu romanın devamı olan, *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanı yazdı.

İlk defa yazmış olduğu öyküler ile sesini duyuran Esmâ Ocak, daha sonra *Kervan-Servan* adındaki ilk romanını kaleme alır. Mar-din-Diyarbakır arasında yaşamlarını güçlükle sürdüren insanların karşılaştıkları sorunlar üzerine eğilen Esmâ Ocak, diğer yandan o dönemde olup biten bazı siyasi olaylara da değinir. Abdülhamit’in bölge halklarını birbirine kırdırtma politikası sonucunda, yöre insanların daha güçsüz düştükleri, yoksullaştıkları görülmektedir. Bu konuda, Abdülhamit’in Kürtlere ilişkin böl - yönet politikası *Kervan-Servan* romanında sürmektedir:

Abdülhamit, doğudaki Celali Beyazıt aşiretlerinin arkasını sıvazlayıp orada da Hamidiye Alayları’nı kurdu. Silopi, Cizre hududundaki Mustafa Paşa aşiretini pohpohlamayı da ihmal etmedi.⁸¹

Esmâ Ocak yine İbrahim Paşa ve aşiretinin Abdülhamit yönetimiyle olan ilişkilerinin yalnız askeri düzeyde kalmadığını, ekonomik alanda da bu unsurların büyük bir vurgun siyaseti güttüklerini belirtir. Arap topraklarında başlayan özgürlük hareketlerini anında

81 Esmâ Ocak, *Kervan-Servan*, Dayanışma Yayınları, 1983, s.143.

bastırmak için düşünülen Konya-Bağdat demiryolunun bitirilmesi için, halktan zorla vergi toplattırılması, bu ekonomik baskılara birer örnek olarak gösterilir.

Kemal Tahir, Çankırı ve Çorum yöresindeki insanların toplumsal yaşamından tablolar çizdiği *Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal* romanlarında yöreye göç etmiş bazı Kürtlere değinir. *Yediçınar Yaylası* romanının önemli kahramanlarından birisi olan kolağası Kürt Celil Efendi, Abdülhamit yanlısı birisi olarak romanda tanıtılır. Romanda ayrıca Kürt Celil Efendi'nin Abdülhamit yönetimine gönderdiği jurnallerden birisine yer verilir:

...Bunlar, dün gece de iş bu Davavekili Cevdet beyin evi bahçesinde içki içmek bahanesiyle geç vakitlere kadar oturdukları Seyfettin Beyi nam sürgünün, velinimetimiz Padişahımız efendimiz hakkında ağza alınmayacak sözler söyleyerek edepsizlik ettiği, kendisinin ıslah olmaz fesat erbabından olduğuna artık şüphe kalmadığı, bu edepsizlikle kafadarı dava vekilinin ise, efendimize karşı alçakça hazırlanan bombalı suikastlerden laf açtığı, bu lafı sabaha kadar ağzından düşürmediği ve bu hususta daha öğrenmediğim bir alçağın şiir bozuntusu saçmaları, yüksek perdeden okuduğu, islam dinine, osmanlılığa, padişahımıza haşa sümmehaşa söğüp ederim. Olbapla ferman.⁸²

Abdülhamit döneminin siyasi baskıları nedeniyle yurtdışına çıkmak zorunda kalan farklı uluslardan insanların uzun yıllar kaldıkları ülkelerden birisi Mısır'dır. Bekir Fâhri'nin 1910 yılında yazmış olduğu *Jönler* romanı bu sürgün yıllarına değinir. Bu politik göçmenlerin çoğunluğunu Türkler ve Ermeniler oluşturur. Gurbet havasının zor koşullarına dayanarak kardeşçe yaşamaya çaba gösteren bu insanların birleştikleri tek nokta Abdülhamit yönetimine karşı oluşlarıdır. Kahve köşelerinde sık sık buluşan Türk ve Ermenilerin bu geçici dostluğu romanda zarar görmez ama dostluğa ilişkin kuşkular romanda sürüp gitmektedir. *Jönler* romanında bohem hayatı yaşayan bir Ermeni ressamını (Apık Efendi) rahatça konuşuran yazar suçu Kürtlere yükler:

Bizinkiler arasında Ermenilerin kırılmasında Rusya parmağını anlayan hâlâ pek az. Sizinkilerde Ermenilerin Türk memle-

ketlerini almaya çalıştıklarına inananlar pek çok. Affedersiniz, sizinle serbest konuşuyorum. Canım, şu Kürtlere ne dersiniz. Bunlar insandır? Canavardır? Nedir?.⁸³

Türk – Ermeni gerginliğini konu edinen Zerbecet Coşkun'un *Haçin* adlı romanının sonunda Türk milislerinin Haçin kasabasına girdikleri sırada "canavar kesilen bir Kürd"ün yani Kürt Haso'nun zoraki bir portresi çizilir. Yazar, böyle gözü dönmüş bir Kürdü kendine bir roman kahramanı olarak seçmekle, Türklerden ziyade Kürtlerin Ermenilere vahşice davrandıklarını veya bu işte Kürtlerin de olduğunu mesaj olarak okuyucuya iletmek ister. Kürt Haso'nun söylediklerine yazar şunları da ekler:

Ben kolay ölmem... Ölmeden önce öldüreceğim! diyor yanındaki, kısa boylu sarışın bir adam. Çok Ermeni öldüreceğim, hem de kolayına ölmeyeceğim! Haso derler kendisine. Kürt Haso... Süleyman'dan büyüktür yaşı. Karısı, çoluk, çocuğu Haçin'de kalmış. Gece gündüz onları sayıklar. Hüseyin!.. Memmet!.. Hasan!.. Ayşe!.. Fadime!.. Hasa'nım yedi yaşında... Memmet dokuzunda. Fadime memedeyidi... onları bulmadan ölmem ben! Onları görmeden. Onları kurtarmadan...⁸⁴

Kendi roman tezlerini güçlendirmek isteyen yazar, daha sonra romanın sonunda romanın asıl kahramanı Mürsel Efendi'nin geride kalan tek kızı Naime'nin yakmış olduğu bir ağıtın sözleri arasında "Kürt Genco"nun anısını da yaşatır. Yazar bunu yapmak ile Ermeni zulmünün alanını daha geniş tutar. Bu roman kurgusu, dönemi ele alan çoğu Türk romanında ortak bir nitelik kazanır:

*Baş katibi öldürdüler
Demir değneğinden döve döve
Kürt Genco'yu yüzüyorlar,
Özne gibi öve öve*

Yazarın Kürt Haso ve Kürt Genco adlı Kürtleri, Haçin kasabadaki bu çatışmanın bir tarafı haline sokuşu belli ideolojik bir

83 Bekir Fahri, *Jönler*, İletişim Yayınları, 1985, s.104.

84 Zebercet Coşkun, *Haçin*, 1975, s.373.

gereksinimden kaynaklanır. Bu temelsiz "Kürt-Ermeni çatışması", dönemi ele alan yapıtlardaki Kürt temasına çoğu kez eşlik etmektedir. II. Abdülhamit'in Kürtleri, Ziya Gökalp'in *Şaki İbrahim Destanı* adlı uzun şiirine de yansır.⁸⁵

Ahmet Altan, *Kılıç Yarısı Gibi* adlı romanının bir bölümünde Bedirhanilere değinir. Romanın kadın kahramanlarından Mehpere Hanım, Şişli'de oturan Bedirhanilerden Abdürrezak Bey'in komşusudur. Abdürrezak Bey'in köşküne giden yolun tamiri yüzünden çıkan çatışmada Abdürrezak Bey'in oğlu vurularak öldürülür. Olay üzerine Bedirhanilerden Üsküdar komutanı Ali Şamil Paşa harekete geçer ve sonunda adamları vasıtasıyla İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'yı öldürtür. Bedirhaniler ve Saray arasındaki gerginliği arttıran bu olay sonucunda İstanbul'da kalan tüm Bedirhaniler başka ülkelere sürgün edilir. Ahmet Altan'ın kaleme aldığı *Kılıç Yarısı Gibi* adlı romanında bu Kürt sürgününden bazı kesitler sunulur:

Ünlü Kürt Beyi Mir Bedirhan'ın soyundangelen tam iki bin kişi, cinayetle alakaları olup olmadığına bakılmaksızın evlerinden toplatıldı, gemilere dolduruldu ve sürgüne gönderildi. Çoğu perişan oldu, aileler dağıldı, karı kocasından, evlat babasından ayrı düştü, birçoğu kavuşmadı birbirine; hasret içinde, çöllerde, bedevi çadırlarında, kaçmayı başarabilenler Avrupa'da güneşsiz pansiyon odalarında kendilerine bir yudum su verecek bir dosttan, helalleşecek bir yakından, bir dünyadan ötekine geçerken yaşanan son anın dehşetini elini tutarak azaltacak bir sevgiliden yoksun göçüp gittiler.⁸⁶

Ahmet Altan'ın dönemi anlatan bu romanında Rıdvan Paşa daha öldürülmeden önce Abdürrezak Bey'in bir oğlunun Rıdvan Paşa'nın adamları tarafından vurulduğu belirtiliyor.⁸⁷ Abdürrezak Bey'in bu oğlunun adı başka kaynaklarda "Bedirhan Bey" diye geçer.⁸⁸ Başka bir kaynakta yaralanan kişinin Abdürrezak Bey'in oğlu değil, Hassa Ordusu'ndan kardeşi Bedirhan Bey olduğu açıklaması yer almaktadır.⁸⁹

85 Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, 1976, s.5.

86 Ahmet Altan, *Kılıç Yarısı Gibi*, Can Yayınları, 1998, s.221.

87 Ahmet Altan, *Kılıç Yarısı Gibi*, s.219.

88 Ziya Şakir, *Yarım Asır Evvel Bizi İdare Edenler*, 1943, s.216.

89 Midhat Sertoğlu, *İstanbul Sohbetleri*, Bedir Yayınevi, 1992, s.67.

İttihat ve Terakki Dönemi

1889 yıllarında örgütlenmeye başlayan İttihak ve Terakki Cemiyeti'nin Abdülhamit yönetimine karşı başlattığı mücadele, 1908 yılında 2. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yeni bir sürece girdi. Önceleri, birçok halkın temsilcilerinin katkısıyla kurulan bu örgüt, tüm bu halkların ulusal istemlerinin gerçekleştirilmesi için çalışacağına dair vermiş olduğu sözü, iktidara geldikten sonra tamamen bir kenara attı. Tutumunda büyük bir değişiklik gözlemlendi. 1908 devriminden sonra Kürt, Ermeni gibi halkların kurtuluş umutları tamamıyla suya düştü. Diğer haklara karşı daha şirin görünmek amacıyla, *ittihat* (birlik) şiarıyla hareket eden örgüt, Abdülhamit yönetimini yıkmak için bu halkların gücünden yararlanıp, onları arkasından sürükledi. Örgüt, sonunda Osmanlılık ideolojisinden uzaklaşıp, Türkçülük ideolojisinin gelişmesine yöneldi. Yani, diğer halklar açısından kısa süren bu bahar, Çanakkale savaşının başlamasıyla sona erdi. Türk Yurdu gibi yeni örgütlenmeler sonucunda, artık Osmanlılık ideolojisi iflas etti. Türk burjuvazisinin bu dönemde palazlanıp, güçlendiğini de görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı'nın da araya girmesiyle, daha güçlenen Türkçülük, Türk halkının genel çıkarlarını savunan bir akım olmaktan çıkıp, bölge halklarının varlığını tehdit eden şoven, ırkçı, bir hareket haline dönüştü.

Turanizmin bir ideoloji olarak ortaya çıktığı bu yıllarda, özellikle doğu cephesi büyük bir önem kazandı. Sarıkamış dolaylarında uğranılan yenilgi sonucunda, 90 bin kişi yaşamını yitirdi. Açlık ve çetin kış koşulları ve hastalıklar yüzünden ölen bu askerlerin dramı, bizzat Enver Paşa'nın komutasında süren bu savaşta yaşandı. Sarıkamış bozgunundan sonra, daha da hırçınlaşan, bağnaz bir konuma gelen İttihat ve Terakki yöneticileri, 1915 yılında yaklaşık olarak bir milyon Ermeninin canına mal olan askeri bir cinayeti gerçekleştirdiler. Ermeni halkını yurdundan, toprağından alıp, güneye ve doğuya sürdüler. Ermeniler yollarda kırımdan geçirildiler. Bu dönemde yollar insan cesetleri ile dolmuştur. İttihak ve Terakki dönemi, Kürtler açısından yoğun ırkçı baskı ve terörün uygulandığı yeni bir dönemin provasını oluşturdu. Örgütün 1918 yılında dağılması üzerine, kad-

roların büyük bir kesimi Atatürk ile birlikte hareket ederek, ilerde geniş boyutlara varacak olan Kürt ulusal muhalefetini bastırmak ile görevlendirilir.

1915 yılında meydana gelen Sarıkamış bozgunu, Rus ordularının iç bölgelere kadar ilerleyişine olanak verdi. Bir yandan Ermeni halkı üzerinde esen terör, diğer yandan Rus orduları karşısında duyulan can korkusu yüzünden, insanlar yığınlar halinde başka diyarlara göç ederler.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllarda rotayı iyice şaşıran İttihat ve Terakki yöneticileri, çöken bir imparatorluğun kalıntıları üzerine yeni bir imparatorluk kurmak için "Turan ülkesi" hülyalarıyla dolup taşarlar. Turancılığın boy attığı bu yıllarda, genç bir Türk subayının böyle hülyalar ile sefere çıkışı, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*'nın konusu olur. İlhan Selçuk tarafından yazılan bu roman, aslında Yüzbaşı Selahattin'in anılarından oluşmaktadır. Osmanlıcılığın Türkçülüğe, Türkçülüğün Turancılığa, Turancılığın patavatsızlığa dönüşünün öyküsü haline gelen bu romanın başkahramanı Selahattin, Kürdistan'ın dört parçasını adım adım dolaşarak, bir Turan ülkesi avına çıkar. Karşısına çıkan her Kürdü, Batılı seyyahların gözü ve üslubu ile 'Vahşi Kürt' olarak nitelendirir. Yüzbaşı Selahattin'in yöre halklarına karşı ırkçı bir tutum içine girişi, romanın başından sonuna kadar devam eder. Romanın önemli bir özelliği, olaylar zincirinin Kürdistan'ın dört parçası dahil geniş bir alawna yayılmış olmasıdır. Kürt, Türk, Ermeni, Arnavut, Arap, Gürcü, Azeri, Rus, Çerkez ve daha birçok halktan değişik unsurlar romanda yer alır. Bu halklara yönelik bir süre avına katılan Yüzbaşı Selahattin tüm çabalarına rağmen başarısız olur.⁹⁰

Osmanlı sınırları içinde yaşayan halklara ve azınlıklara karşı yoğun düşmanlık duygularının izlerine aynı şekilde, Ömer Seyfettin'in yapıtlarında rastlamaktayız. Ömer Seyfettin ve kuşağının Türk edebiyatında daha tutucu bir anlayış geliştirmeleri, uzun zaman Türk edebiyatında bir kansızlığa neden olur. Ömer Seyfettin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge halkları üzerindeki baskı ve terörünü göremiyordu. Bu halkların, Türk soyunu tüketecekleri korkusuna kapılan yazar, yapıtlarında

90 İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Remzi Kitapevi, I-II, 1987.

bu halkları karşısına alır. Ömer Seyfettin'in özellikle Balkan halklarına karşı geliştirdiği düşmanlık öykülerinde daha belirgindir. Yazar, *Bir Ermeni Gencinin Hatıraları* adındaki romanında, bir Ermeni genci olan Haykryan'ın diliyle, kendi ırkçı, şoven düşüncelerini tartışmaya açar. Bu düşüncelerine bir biçim kazandırmaya çalışır. Ermeni gencini, Kürt-Ermeni dostluğu karşısına çıkartan yazar, onu şöyle konuşturur:

...On beş, yirmi gün içinde ne değişiklik yarabbi. O kadar kardeşlerimizi Kürt cellatlarına doğratan Kırmızı Sultan'ın kuvveti, iktidarı bir anda söndü.

...Kürtlere şehirde oturan Türkleri bir asır içinde Ermenileştirerek eski Ermeni İmparatorluğunun temelini atmak.

... Ne tezat yarabbi. Halbuki biz Kürtlerin bile, Ermeni olduklarını iddia ederiz.⁹¹

Ermeni gencini rahatça konuşturan Ömer Seyfettin, kendi ırkçı görüşlerine bir dayanak yaratmak için, böyle bir yöntemi daha uygun bulmuştur. Ömer Seyfettin gibi ırkçı ve şoven yapılanmaları, Türk edebiyatına kazandıran birisi de Ziya Gökalp'tir. Kürt kökenli Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki örgütünün Diyarbakır şubesini kurar. Daha sonraları Türkçülüğün önemli savunucularından, ideologlarından biri olur. Esma Ocak, *Kervan-Servan* adlı romanında Ziya Gökalp'e ilişkin olarak bazı açıklamalarda bulunur.⁹²

Konularını Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki dönemin-den alan bazı Türk romanlarındaki olaylar Kürdistan'da geçer. Bu romanların tümünde, sürüp giden savaşların yıkıntıları sonucunda, sarsılan insanlardan oluşan ölü canların son çırpınışlarını görürüz. Bu savaş yıllarında Kürdistan dışındaki yerleşim bölgelerine göç etmek zorunda kalan Kürtlere ilişkin olarak, özellikle Kemal Tahir'in bazı romanlarında değişik belirlemelere rastlamaktayız. Kemal Tahir'in kendi ailesinin yaşamını yarı otobiyografik bir biçimde dile getirdiği *Bir Mülkiyet Kalesi* adlı romanının bazı kısımlarında Anadolu'nun değişik yörelerine dağılmış Kürtlerden söz edilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Abdülhamit dönemi, İttihat Terakki dönemi ve Kuvayi Milliye yılları gibi en çalkantılı bir dö-

91 Ömer Seyfettin, *Bir Ermeni Gencinin Hatıraları*, Bütün Eserleri 4, Bomba, 1981.

92 Esma Ocak, *Kervan-Servan*, s.135.

nemini sergilediği romanın baş kahramanı Kemal Tahir'in babası olan Mahir Efendi'dir. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Abdülhamit'in marangozluğunu yapan Mahir Efendi, Burdur yöresine gider. Romanda Burdur yöresine göç etmek zorunda kalan Kürt ailelerine değinilir. Kocaları savaşa giden Kürt kadınlarının sefaleti, Kürt çocuklarının sıkıntılı günleri romanda şöyle dile getirilir:

Bozgunun ikinci sığınağı Burdur'da daha umulmaz bir şekilde çöktü. Yarılan cephelelerden birisinin arkasındaki halk -Kürt evlerini, barklarını, topraklarını yüzüstü bırakarak sırtlarına sardıkları pis yorganları ve yorganlardan daha pis çocuklarıyla bir gün çıkageldiler.... Hükümetin verdiği bir haftalık erzakı üç günde bitirmekteydiler. Dört gün aç hayvanlar gibi şehre dağılıp dileniyorlardı.⁹³

Yazar romanın başka bir yerinde, Türk askerlerinin Kürt kadınlarına yönelik bazı saldırıları üzerinde de durur:

- Bozgundan evvel, dedi, Burdur'a Kürt muhacirleri gelmişti. Bizim asker de onların ırzına geçti.⁹⁴

Kemal Tahir, Kürtlerin karşılaştıkları bu insanlık dışı davranışları, insani çürümenin bir sonucu olarak görür:

Harp kışları, demek ki insanların yalnız vücutlarını değil, ruhlarını da donduruyordu⁹⁵

Kemal Tahir aynı romanında Sakarya savaşına katılan Haymana Kürtlerinden Kara Memo'yu okuyucuya tanıtır:

Haymana Kürtlerinden Kara Memo çobandı. İyi kaval çalışıyordu. Mangasına yeni gelenler bile, bir kaç saate (Çiye lo) diyerek onunla eğlenmeye alışıyorlardı. Bembeyaz dişlerini göstererek bir gülmesi, böyle Kürtçe (ne var ne yok) diyenlere (tişt tunne) yani bir şey yok! diye cevap vermesi vardı ki insanın sevgiden yüreğini titretirdi. ⁹⁶

93 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, Tekin Yayınevi, 1982, s.165.

94 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.297.

95 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.166.

96 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s.404.

Cevdet Kudret'in *Süleyman'ın Dünyası* adlı üçlüsünün ikinci kitabını oluşturan *Havada Bulut Yok* romanında, Kayseri yöresindeki bazı Kürtler açlık yüzünden isyan bayrağını çekerek ekmeğe saldırırlar. Kıtık yıllarında ne yapacağını şaşırان Kürtler, romanın *Ekmeğe Hücum* adlı bölümde, Kürt olduklarından ötürü kendilerine farklı kötü bir muamele yapılır:

- Açız! Bize un verin.

Süleyman sordu:

- Siz kimsiniz?

- Biz mi? Biz Kürt'müşüz. Ne bilelim kim olduğumuzu. İnsanlar işte!...

- Nerede oturuyorsunuz?

- Güllük'te yıkık bir hamam var orda.

- Sizi yazmadılar mı?

- Yazmadılar. Herkesin evine kağıt dağıtmışlar, her gün gidip fırından ekmek, un alıyorlarmış.

Daha sonra anlaşılıyor ki, Raif Bey bu insanlara bilinçli olarak karne dağıtmamış. Yazar, Kürtlerin açlık çığlıklarına o bölümün başına iliştiirdiği Dante'nin şu sözleriyle belli bir açıklık kazandırmak ister: "Çıplak ruhlardan mürekkep birçok sürüler gördüm, hepsi, acı acı ağlıyordu"⁹⁷ Kemal Tahir, *Damağası* adlı kitabında Çorum hapishanesinde tutuklu Kürtleri, Sungurlu ilçesinde sayıları 200 aileyi bulan Kürtleri, Ankara'ya ilk gelen Kürtlerden Osman Ağa ve başa Kürtlerden söz eder.

Halide Edip Adivar'ın önemli ölçüde Ziya Gökalp'in etkisinde kalarak kaleme aldığı ütöpik-politik içerikli *Yeni Turan* adlı romanı, Turan hülyalarıyla dolu bir kuşağın mücadelesine yer verir. Bir yandan Türklük düşüncesi, diğeryandan İslam düşüncesi bu kuşağın düşünsel dünyasında bir çıkmazı yansıtır:

Bu yenilgi bir kaç gün içinde amcamda Kaya'ya karşı tehlikeli zaafını öldürdü. Ondan sonra bir değişme oldu. Muhalefetin vasıtaları ne kadar şiddetlendi ise o kadar da küçüldü. Bundan tabi vatani kurtarmak için "İslam politikası fikrine" döndük. Bu Türk ulus severliği karşısında müslümanlar dağılıyor diye tehlike bayrağını kaldırdık. Yeni Osmanlı partisinin seçkin üyeleri kalemleriyle; Arabistan'a, Kürdistan'a dağılarak Kürt,

97 Cevdet Kudret, *Havada Bulut Yok*, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1976, s.296.

Arap üyeleri propagandaları ile bu fikri yaymaya başladı. Adeta bu akım biraz da Türk'e karşı oluyordu.⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı yıllarında birçok baskının hedefi haline gelen topluluklardan birisi de Yezidi Kürtlerdir. Etnik kökenleri bakımından Kürt olan ama dini inançları yüzünden Müslümanlığın genel değerlerine inanmayan Yezidi Kürtler, bazı yapıtlarda başlı başına, Yezidiler şeklinde ayrı bir halk olarak gösterilir. Günümüzde Irak, Türkiye ve Rusya'da yaşamakta olan Yezidi Kürtlerin dini bazı inançları nedeniyle rahatsız edilmeleri, onları kapalı bir grup dayanışmasına itmiştir.

Yezidi Kürtler konusunda, Refik Halit Karay'ın yazmış olduğu *Yezidin Kızı* adlı romanı, İngilizlerin Güney Kürdistan'ı işgal ettikleri bir dönemde, yörede geçen bazı olayları işlemektedir. Romanda "Kürtçe konuşan Arjantinli kız" olarak okuyucuya tanıtılan Yezidi Kürt kızı Zeliha, bir Asuri rahibi olan Şemur ile birlikte çıktıkları yolculuk sırasında, Hikmet Ali adında bir Türk'le tanışır. Birlikte Yezidi Kürtler tarafından Irak Kürdistanı'nda kutsal sayılan Sincar dağlarına giderler. Romanda, Hikmet Ali'nin Zeliha ile tanışmasını işleyen bölüm, Zeliha'nın kimliği hakkında daha aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

Aşağı yukarı gene yürüyor, ne Endülüs güzeline ne de Asuri kahinine bakıyordum. Birden irkildim: İspanyolca gazete okuyan kadın, geri geri huzurundan çekilen sakallıya:

- Dü saat şunda veri cem mı!

Demişti. Bu, şark vilayetlerinde bulunduğum sırada öğrendiğim bir dildi; Kürtçe: "İki saat sonra yanıma gel!" demektir. Ne münasebet, diye düşündüm. Bir ispanyol kadını Kürtçe konuşsun.⁹⁹

Zeliha'nın ailesi 19. yüzyılın ortalarına doğru Yezidiler üzerindeki baskıların artması nedeniyle Arjantin'e yerleşmiş, Zeliha orada İspanyolca öğrenmiş, daha sonraları dağılan Yezidilere yurt edinmek için bir geziye çıkmıştır. Yazar romanda Zeliha'nın bir Yezidi kızı olduğunu öğrendikten sonra onunla Yezidiler üzerine konuşur.

98 Halide Edip-Adivar, *Yeni Turan*, 1982, s.87.

99 Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, İnkilap Kitabevi, 1992, s.6-7.

Romanda tarihsel bazı bilgiler verilirken, bu arada Kürtlerin durumuna da değinilir. Yezidilerin Kürtler tarafından ezildiği, Kürtlerin düşmanca tavırlar içerisine girerek Türkiye'yi bölmek istedikleri tezlerine yer verilir: "Ermeni ve Kürt istiklalini tasarlayan komiteleri de buna eklersek Suriye her türlü düşman hareketine müsait geniş bir meydandı".¹⁰⁰ Yezidilerin inançları üzerine ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ama romanda çizilen Zeliha tipi hiç de gerçekçi görünmüyor. Daha çok Batı değerlerine önem veren Zeliha'nın kadehleri kaldırarak "Yezidi olmayan bir emire teslim olması" ve "konuştuğu Kürtçeye aykırı düşen garplı oturuşu"nu hoş bulan yazar, romanda bir macera peşindedir. Bir Türk erkeğine teslim olan Zeliha'ya eşlik eden Türk subayı Sincar dağlarına gittikten sonra bu kez zengin bir Yezidi kızına teslim olduğunu anlayacak ve bunu Türklüğüne yedirmez ve en sonunda ülkesine geri dönmek ister.

Yezidilere ilişkin benzer bir olay da Oktay Rıfat'ın *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanında geçmektedir. Hazar Yavşan adındaki Yezidi bir kız kendi isteğiyle Müslüman bir köy öğretmenine kaçır. Bu olaydan sonra Yezidi ve Müslüman inançlarına sahip çevreler arasındaki gerginlikler aniden artmaya başlar. Diyarbakır ve Siirt arasında bulunan Kurukavak köyünde başlayan olaylar büyüyerek Siirt il merkezine sıçrar. Hazar daha sonraları, yörenin şeyhlerinden birisine verilir. Yazarın, "Doğu bütün gerçeğiyle sırtıyor bu öyküde" şeklindeki belirlemesi romanda dönemin devrimci tartışmalarına konu olur. Yazar, sorunların temelinde ekonomik bazı zorlukların bulunduğunu belirterek, yörenin etnik yapısını gözardı etmektedir.

Ümit Kaftancıoğlu'nun *Tüfekliler* adlı romanında, diğer bir Yezidi kızından söz edilmektedir. Gevre adındaki bu kız, yörede görev yapmakta olan bazı öğretmenlerin dikkatlerini sürekli üzerine çeker. Romanın *Yezidi Kızı* adlı bölümünde bu kızın öyküsüne yer veriliyor.

Yezidi Kürtleri konusunda diğer bir yapıt da Murathan Mungan'ın *Mahmud ile Yezida* adlı oyunudur. Yezida'ya aşık olan Mahmud'un kendisi Müslümandır. Mahmud ile Yezida arasındaki sevgi bağları, za-

100Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı*, s.14.

manla güçlenir. Bu sevgi ile yöredeki inançlar arasındaki ayrılıklar, değerler sistemi arasındaki çatışmalar uç noktasına varır. Oynun sonunda Mahmud öldürülür, Yezida'nın yaşama şansı da çok azdır. Yukarıda adlarını verdiğimiz dört yapıtta, farklı dört Yezidi kızı kişiliğinde (Zeliha, Hazar, Gevre, Yezida) Yezidi Kürtlerin gelenekleri, inançları ve kültürleri sergilenmektedir.

Yaşar Kemal'in üç ciltlik *Kimsecik* adlı romanında, korku saçan bir tip olan Salman'ın kimliğine ilişkin olarak romanda süren suskunluk, romanın ikinci cildinde giderilmeye çalışılır. Salman'ın kişiliği tartışmaya açılır:

Salman öldürülürse belki atlardan birisini, ikisini de konağa getirirlerdi. Salman ata binmez miydi, neden binmesin eşkiya Kürt Reşit atla dolaşan bir eşkiya değil miydi, belki Salman da Kürttü, Yezidiler Kürt değiller miydi, Salman da Yezidi. İşte vurulunca, onun bindiği ata ... babasının...¹⁰¹

17. yüzyılda Bitlis yöresinde egemenliğini sürdüren Abdal Han dönemini *Devran* adlı romanında ele alan Seyit Alp, romanın bir kesitinde bu arada Yezidi Kürtlerin köpeğe olan bağlılıklarına değinir:

Bu dünya dünya olalı, Sincar kalesinin Yezidileri kadar köpeğe düşkün başka bir kavim görmemiştir. Bunlar, saçlı Yezidilerdir. Doğan köpeğe toy kurar ölene günlerce yas tutarlar. Kendileri yemez, aslana benzeyen itlerine yedirirler, hem de kebabla beslerler. Dünyanın neresinde ünlü bir sekban onun yeni bir cins it duysalar, taunda bırakmadıkları kalelerini bırakıp çıkarlar, ortaya koşarlar.¹⁰²

1918-1923 yılları

1918 yılında sona eren Birinci Dünya Savaşı, aynı şekilde İttihat ve Terakki'nin de sonu oldu. Ermenilerin kökü kazındıktan sonra, bölgede kalanlar sadece Kürtler idi. İttihat ve Terakki döneminde beklenilenin aksine baskı altına giren Kürtler, bu kez umutlarını Atatürk önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşına bağladılar. Bu umutlar ile yola çıkan, savaşta üstün kahramanlıklar gösteren Kürtlere savaşın bitiminden sonra, Atatürk tarafından vaat edilen

101 Yaşar Kemal, *Kale Kapısı*, Toros Yayınları, 1987, s.294.

102 Seyit Alp, *Devran*, Aydınlık Yayınları, 1979, s.25.

ulusal haklar tanınmadı. Bu umutlar ile savaşta canlarını yitiren binlerce Kürdün mücadelesini ele alan romanlar da vardır.

Yusuf Ziya Bahadınlının *Gemileri Yakmak* adlı romanı, bir Kürt ailesinin elli yıllık geçmişini konu edinir. Romanda ulusal kurtuluş ve sınıfsal mücadele, bir bütünün iki parçası halinde ele alınır. Baba Musto, Antep yöresinde Fransızlara karşı çarpışmakta, oğlu Memo da, Cumhuriyet'in 1923 yılında kuruluşundan sonra kendisini işçi sınıfı mücadelesine adar, bu yolda kavga vermektedir. Fransızların Antep kentini işgal etmeleri, yöredeki halkın sert tepkisiyle karşılaşır.

Fransızların, Antep'e girişlerinin elli yedinci günü, pervasız bir biçimde Kamil adındaki bir yurtsever i süngüleyerek öldürmeleri, baba Musto'nun Fransızlara karşı olan öfkesini iyice biler. Yazar, Musto'nun bu hareketlenişini şöyle dile getirir: "Fransızlara ilk taşı atan Kürt Musto'ydu, vur kafirlere diyen oydu".¹⁰³ Musto'nun uzun bir kavgaya hazırlanışı, böyle başlar. Zelluş adındaki hanımı, Memo'nun beşiğini salladığı bir sırada, baba Musto evini terk ederek, çetelere katılır. Diğer yandan ailesi yoksulluk içinde, kendi kaderiyle baş başa kalır. Savaşta yer alan tüm Kürtler aynı ateş ve yoksulluk çemberinden geçerler. Kürt Mahallesi ve Kürttepe'deki acılar dinmek bilmez. Büyüyen Memo bu acılara son vermek için başka bir yol seçerek işçi sınıfı saflarına katılır.

Kürtlerin bu savaşa katılımı üzerine Yaşar Kemal'in bazı romanlarında değişik belirlemelerin yapıldığını görmekteyiz. *İnce Memed* adlı romanın önemli kahramanlarından olan Arif Sami Bey Bingöllü bir Kürttür. Gözüpek birisi olan Arif Sami, Fransızlara karşı yürütülen savaşta yer alır. Savaş bittikten sonra Mustafa Kemal'in sağ kolu olur. Arif Sami, İnce Memed'in istemediği bir tiptir. Daha sonraları ünlü eşkıya tarafından vurulup öldürülür. Kurtuluş savaşına katılan Kürt Rüstem, savaşın bitiminden sonra büyük bir yoksulluk çeker. Ekmek parası bile bulamayan Kürt Rüstem, buna rağmen Cumhuriyet bayramı şenliklerinde elbiselelerini giyerek, eski günleri tekrar yaşamak ister. Onun içler acısı bu durumu başka bir düzeyde sürüp gider. Romanın üçüncü cildinde,

103 Yusuf Ziya Bahadınlın, *Gemileri Yakmak*, Yeni Dünya Yayınları, 1977, s.19.

Kürt Süleyman'ın Karayılan ile olan arkadaşlığı ve akrabalığı üzerinde durulur.

Kimsecik romanında, Kürtlerin Kurtuluş savaşına katılımı başka alanlarda da sürer. Bu hususta İsmail Ağa ve Haşmet Bey'in, savaşta yer alan çetelere silah ve diğer gerekli maddelerin sağlanmasında önemli katkıları olur. Savaşa katılanların, savaşın bitiminden sonraki ekonomik konumlarında, onların sınıfsal mevzilenmesinde büyük farklılıklar gözlenir. Dönemi ele alan romanlarda, savaş sonrası yaşam, savaşın kendisi kadar önem kazanır. Zenginleşen Arif Sami Bey ve savaş sonrası daha da yoksullaşan Kürt Rüstem örnekleri gibi.

Bu yıllarında cephe gerisindeki entrikaları ve oyunları sergilemek isteyen Bekir Eliçin, *Onlar Savaşırken* adlı romanında Orta Anadolu yöresinde kendilerine birer saltanat kurmak isteyen "yurtseverler"ın dünyalarına uzanır. Önce il genel meclisine, daha sonra daimi encümene seçilen muhtar Alaettin Efendi haremine bir Kürt kızı, daha sonra da onun kardeşini yani baldızını getirir. Beş karı sahibi olan muhtar hiç bir zorluk ile karşılaşmaz. Bu konuda eli kolu bağlı olan bu kızların erkek kardeşi Kürt Hamo'nun da, Alaettin Efendi'ye yardımcı olmaktan başka hiçbir seçeneği yoktur. Tereddüt bile etmez: "Sanki bir at, deve mi?" bacasının aklını çelen Kürt Hamo, bu bacası öldükten sonra dul kalmış diğer bacasını bu kez Alaettin Efendi'ye peşkeş çeker. Alaettin Efendi sevincini gizlemez: "Ulu kuşun kısmetini Tanrı ayağına getirirmiş".¹⁰⁴

İç Anadolu yöresinin savaş yılları dönemindeki manzarasını *Küçük Ağa* romanında çizmeye çalışan Tarık Buğra, bu yöredeki Kürt köylerinden savaşa katılan insanların dış görünüşlerini, giyim, kuşamlarını, yoksulluklarını, romanda "esen başıbozluk havası"nın bir parçası olarak değerlendirir:

...Kimi avcı biçim, kimi yarı ağılı, kimi tam ağılı pantolonlu, bazıları külotuna dolak sarmış, bazıları yün çorabını çekmiş, bir kısmı da çıplak ayağına çarık veya yemeni geçirmişti. Aralarında aşağı Kürt köylerinden, dağsal köylerden, kasabalardan gelenler vardı. Bunlar kuşaklarının renginden, sakolarından, delmelerinden veya cepkenlerinden belli oluyordu. Bıyıklar,

104 Bekir Eliçin, *Onlar Savaşırken*, Okar Yayınları, 1978, s.230.

sakallar, saç kesimleri bile ayırdı. Kısacası hepsi birden hiç de iç açıcı, güven verici bir tesir uyandırmıyordu.¹⁰⁵

Güneyde verilen mücadeleyi *Şahin Bey* adlı romanının konusu haline getiren İbrahim Ethem Aladağ, bu romanında Türklerin kahramanlığını anlatır. Yöredeki halklara karşı ırkçı tezler geliştiren yazar, bu arada kötü bir Kürt imajı yaratmaya çalışır:

...Gözlerini kapamaları da uyuma numarasıydı... Yüzbaşı ve erleri gözlemekteydiler. Ve bu Kürtler kanun kaçağı eşkıyalardı... Katil eşkıya, asker kaçağı, asi kimselerdi.¹⁰⁶

Şükufe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor* adlı romanı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Bingöl, Elazığ ve Adıyaman gibi yörelerde geçiyor. Romanın yazar kahramanı Fahri Manas'ın gözlemleri ve izlenimleri, romanda verilmek istenen mesaj veya anafikrin anlaşılmasına katkıda bulunur. Romancı olarak tanıtılan Fahri Manas'ın bu Şarki Anadolu gezisi ayrıntılı olarak anlatılır. Birinci Dünya Savaşı bitmiş ama savaşın açtığı yaralar ve yıkımın izleri halen silinmiş değildir. Bingöl'ün Kiğı ilçesinde büyük bir hareketlilik gözlenir. Düşmanın ilerlediği ve yakın bir zamanda ilçeye gireceği haberi halk arasında büyük bir paniğe yol açar.

Romanın genç kahramanı Adnan, Adıyaman'ın Halikan köyünde karşılaştığı güzel bir Kürt kızı, Meryem'i uzun yıllar unutmaz. Hacı Hasan'ın kızı Meryem, aşiret geleneklerine göre hareket etmek zorundadır. Meryem'in Kürtçe söylediği bir şiirin ya da şarkının sözleri on yıl geçmesine rağmen daha Adnan'ın aklındadır:

*Dilberek mın dî di xew de
Rû wekî bedra şefakta
Ez kırım divan-ü sevda
Derdekî bêlome ye.*

"Bir güzeli rüyada gördüm.

105 Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, Yağmur Yayınları, 1963, s.169.

106 İbrahim Ethem Aladağ, *Şahin Bey*, 1973, s.145.

Yüzü şafakta bedir halindeki ay gibi,
Beni divane etti.
Kapanmayacak bir derttir bu¹⁰⁷

Halikan köyü Meryem'i Adnan'a vermekten yana değildir. Çünkü Adnan bir "yabancı". Romanın sonlarına doğru Adnan, Meryem kadar güzel başka bir kızla evlenir. Savaşın geride bıraktığı insanlar arasında Adnan adındaki çocuğun öyküsü romanın asıl yapısını oluşturur. Bu kez Şarki Anadolu'ya ışık götürmek isteyen bir muhasebeciyi romanda görürüz. Roman adının *-Çölde Sabah Oluyor -* böyle bir değişimi dile getirmek için yazar tarafından bilinçli olarak seçildiğini söyleyebiliriz. Yöre bir çölü andırır. Sadece bir ziyaret ağacı ve bu ağaca asılı hacet (dilek) iplikleri veya insanların şerrinden ürken ve kaçan ceylanların çizdikleri siyah şimşek kavisler dikkatleri çeker. Romanın sonlarına doğru başka bir Kürt güzelinden söz edilir. Eskilerin 'serv-endam' dedikleri, bir 'Şark venüsü' nü andıran bu Kürt güzeli roman kahramanı Fahri Manas'ın da ilgisini çeker. Bu kadın o kadar güzel ki Fahri Manas, 48 yıllık ömrünü ona feda edebileceğini söyler.

Romanın bir yerinde kültürel farklılıkların önemi çarpıcı bir biçimde ortaya konulur. Eski çocukluk yıllarına dönen Adnan, o yıllardaki bir yaramazlığını hatırlar. Bir zamanlar Kürt kadınları sokaktan geçerken: "Kürt, Kürt küdara, Kürdün sırtı duvara" sözlerine karşılık, Adnan'ın babası onu azarlamış ve uyarmıştır. Babasının sözleri anlamlıdır: "Kimseyi tahkir etmeyelim oğlum, onlar da bizim gibi insanlar".¹⁰⁸ Daha sonraları Kürtler arasına katılan ve onlara misafir olan Adnan'ın bu topluluk hakkındaki görüşü de değişmiştir: "...Gerçekten bu Kürtler fena insanlar değil".¹⁰⁹

Bu tür insancıl yaklaşımlara Reşat Nuri Güntekin'in ölümünden sonra yayımlanan *Son Sığınak* adlı romanında da rastlamaktayız. Roman, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yöreleri gezen bir tiyatro ekibinin serüvenlerini anlatır. Kars, Ağrı, Van ve daha birçok yöreyi gezen bu tuluat tiyatro ekibi, bir bakıma Orhan Pamuk'un *Kar*

107 Şükufe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor*, 1951, s.151.

108 Şükufe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor*, s.132.

109 Şükufe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor*, s.133.

adlı romanında Kars'a gelen tiyatro ekibini hatırlıyor. Yöre halkının Kürtçe konuşması, bu dilin dışında başka dil konuşmamaları, bu tiyatro ekibine zor günler yaşatır. En sonunda Kürtlere Türkçeyi öğreteceklerine, ekibin elemanları bu kez kendileri Kürtçe öğrenmeye çabalar. Kürtlerle ilişkiler daha da artar, aralarında belli bir işbirliği başlar ve Kürtlerden bazıları ekibin çalışmalarına katılır.¹¹⁰ Reşat Nuri Güntekin'in *Son Sığınak* adlı romanındaki bu Kürt-Türk buluşması, eleştirmen Fethi Naci'nin dikkatlerini de çeker ve bu noktayı "Reşat Nuri'nin Gözünden Kürtler" başlığıyla sunar.¹¹¹

Yaşar Kemal'in *Bir Ada Hikayesi* adlı romanı sürgün, göç, gurbet, baskı ve vatan özlemi konusunu ele alan önemli bir roman çalışmasıdır. 1998 yılında birinci kitabı yayımlanan ve üç kitaptan oluşan *Bir Ada Hikayesi* adlı dev dizi (yaklaşık 1600 sayfa), yazarın daha önceleri çıkan *İnce Memed* ve *Kimsecik* romanlarından sonra en kapsamlı romanlarından birisi sayılabilir. Romanın 1922 yılında imzalan Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde meydana gelen mübadele olayı ve bu yılları anlatıyor. Bu ahali değiş tokuşuna göre Yunanistan'daki Türkler Türkiye'ye, Türkiye'deki Rumlar da Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu mübadele sürgünleri 1,5 milyon Rumu 510 bin Türkü yani yaklaşık olarak 2 milyon insanı ilgilendirmiştir.

Yaşar Kemal'in dört ciltten oluşan *Bir Ada Hikayesi* adlı romanı yerlerinden sürgün edilen milyonlarca insanın başınan geçenleri anlatır. Romanın birinci kitabı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, ikinci kitabı *Karınca'nın Su İçtiği*, üçüncüsü *Yanyeri Horozları* adıyla çıkmış ve daha yayımlanmayan dördüncü kitabın adı da *Çıplak Deniz Çıplak Ada* olarak tespit edilmiştir. Roman sürgün olgusunu tüm çıplaklığıyla ortaya sermektedir. Yaşar Kemal *Karınca'nın Su İçtiği* adlı romanında 1915 yılındaki Sarıkamış faciası sırasında önceleri Ruslara esir düşen daha sonra bir yolunu bulup Kars'tan kaçan Baytar Cemil'in öyküsünü anlatır. Romanda sözü edilen Vanlı Baytar Cemil savaşa katılmış ve tam donmak üzere olduğu bir sırada Kürtler tarafından kurtarılmıştır:

110 Reşat Nuri Güntekin, *Son Sığınak*, İnkilap Kitapevi, 1995, s.199-201.

111 Fethi Naci, *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, Oğlak Yayınevi, 1995, s.282.

Ordu bozuldu, doksan bin asker karların üstünde kaldı. Baytar Cemil Ruslara tutsak oldu. Kurşunu sağ bacağından yemiş, bacağı kütük gibi şişmişti. Kars'ta bir Rus doktor binbaşı onu ameliyat etti. Birkaç gün daha kalsaydı ayağı kesilecekti. İyileşti ya aksak kaldı. Buna da şükür, dedi, üsteğmen baytar Cemil. Tutsaklıktan, bir yolunu buldu, kaçtı, göçebe Kürtleri buldu bir dağın yaylasında, bir deri bir kemikti, göçebeler ona onbir gün baktılar, baytar kendine geldi. Göçebelerin çok atları vardı, insanları da çok sağlıklıydı. Kadınları kadın güzeli, erkekleri erkek yakışıklısıydı. Onlardan dayanıklı bir at satın aldı.¹¹²

Kürtler başka insanları da kurtarır. Sarıkamış bozgunu veya Sarıkamış felaketi diye adlandırılan 1915 savaşı sırasında kurtulan Hacı Remzi ve Yunan kökenli Perikles arasında geçen bir sohbette kendilerini bu savaş sırasında Sarıkamış yöresindeki Kürt kadınlarının kurtardığı ortaya çıkar:

Allah yalnız bizi kurtardı. Karşımıza dört Kürt kadını çıkardı da. Kadınlar bizi karın üstünde sürüyerek evlerine götürmüşler. Biz ayılınca bize kaynamış süt verdiler de kurtulduk. Ölümünden kurtulunca da ne kadar sevinmiştik. O günleri ben hiç unutmuyum Perikles.¹¹³

Yazarın *Karınca'nın Su İçtiği* romanındaki bu Kürt-Rum buluşması dışında Van'da süren eski Kürt-Ermeni dostluğuna da geniş yer verilir. Çaldıran yakınlarındaki Kürt göçerler, kıyımdan, kırımdan kurtulan Ermeni kardeşlerine kucak açarlar ve onları ölüm pahasına da olsa koruyacaklarına dair and içerler.¹¹⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylar insanları büyük ölçüde huzursuz etmiş ve insanlar arasındaki gelecek endişesi artmaya başlamıştır. *Karınca'nın Su İçtiği* adlı ikinci ciltte Anadolu'da yaşanan kitlesel göçlere değinilir. Romanın bir yerinde başta Baytar Cemil olmak üzere bazı Kürtlerin Anadolu'nun her yerine göç ettiği ve Karınca Adası'na ulaşmadan önce Orta Anadolu'yu da keşfettikleri görülür:

112 Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, Adam Yayınları, 2002, s.135.

113 Yaşar Kemal, *Fırat Kan Akıyor Baksana*, Adam Yayınları, 1998, s.57.

114 Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, Adam Yayınları, 2003, s.136.

Baytar adadan ayrıldıktan sonra çok dolaşmış, iki at eskitmiş, üçüncüsüyle de buraya dönebilmişti. Vanlıların göçü Konyaya, Manisaya, İzmir'e kadar inmişti, oraları dolaştı, çok Vanlı, Muşlu, Erzurumlu, Bitlisliyle karşılaştı. Anasını, babasını, nişanlısını bir türlü bulamadı. Belki Vana dönmüşlerdir, diye düşündü. Konyada askerden dönmüş bir kapı komşusu subayla karşılaştı, o da anasını, babasını, kardeşlerini, akrabalarını bulamamış, son umudu gitmediği Konyadaymış, burada da bulamamış.¹¹⁵

Yaşar Kemal *Bir Ada Hikayesi* genel başlığı altında yayımladığı triloginin *Karınca'nın Su İçtiği* adlı ikinci kitabında Kürtlere daha fazla yer ayırır. Yaşar Kemal bu romanda kuşların padişahı olarak bilinen büyük Kürt dengbêjini, Feqiyê Teyran'ı okuyucuya tanıtır ve romanın yaklaşık 40 sayfasını Feqiyê Teyran'a ayırır.¹¹⁶ Yazar bu uzun metinde sadece bu dengbêjin sanatı ve yaşamı üzerinde durmaz, diğer yandan Cizre Botan Beyliği ve Kürtlerin toplumsal yaşamını da anlatır. Feqiyê Teyran öyküsü Karınca Adası'na yeni gelen Dengbêj Uso'nun ağzıyla anlatılır. Böyle bir teknikle roman kahramanlarını konuşturan Yaşar Kemal, bununla da Kürt sözlü halk edebiyatının önemini ve zenginliğini sergilemek ister.

Fırat Kan Akıyor Baksana, *Karınca'nın Su İçtiği*, *Tan Yeri Horozları*, *Çıplak Deniz Çıplak Ada* adlı dört romandan oluşan ve *Bir Ada Hikayesi* genel başlığıyla kaleme alınan bu yapıtta, ezilen, horlanan ve küçük görülen topluluklara yönelik baskılar giderek artmaktadır. Zalimlerin mazlumlara savaş ilan ettiği *Bir Ada Hikayesi*'nde değişik birçok etnik topluluğun temsilcilerinden Kürt, Çerkez, Rum, Ermenilerin, kendilerine dayatılan bir tarihi benimsemedikleri ve eski yurtlarına tekrar dönmek istedikleri görülür. Romanda sürgün olayı mahkum edilir ve insanlık dışı bulunur: "Bir insanı toprağın-
dan koparıp atmak, onun yüreğini koparıp atmak gibi acı..."¹¹⁷

Kürt ayaklanmaları dönemi

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Kürt halkı arasındaki ulusal bilinç daha da arttı. Kürt aydınlanma hareketi geniş boyutla-

115 Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s.173.

116 Yaşar Kemal, *Karınca'nın Su İçtiği*, s. 335-374.

117 Yaşar Kemal, *Fırat Kan Akıyor Baksana*, s.85.

ra ulaştı, ulusal örgütlenmelerin önü alınamadı. Bu yeni dönemde var olan feodal dağınıklık, bir ulusal bütünleşmeye doğru yöneldi. Kürt halkının kendi kurtuluşuna ulaşmak için çağdaş bazı kurum ve örgütler yarattığına tanık olmaktayız. Türkiye Kürdistanı toprakları üzerinde ulusal baskı ve ezilmişliğe başkaldıran Kürt halkının başlattığı mücadele, yaklaşık olarak on beş yıl aralıksız devam etti (1925-1940). Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Kürt halkının varlığı bilindiğı gibi Türkiye’de yadsınmaya çalışıldı. Halk üzerindeki baskı ve terör daha da yoğunlaştı. Atatürk’ün tek şef olduğı bu yıllarda, tek parti egemenliği dışında hiçbir siyasi etkinliğe yaşama hakkı tanınmadı. Demokratik güçler üzerinde, özellikle basın üzerinde katı baskılar uygulandı.

Tüm bu anti-demokratik uygulamalara karşı o dönemde muhalafet eden tek güç, Kürt halk muhalefeti oldu. Cumhuriyet döneminde radikal olarak direnmekten başka hiçbir seçeneğı olmayan Kürtler, birçok kez ayaklanarak ulusal baskıya karşı olan nefretini dile getirdi. Bu direnme hareketlerinden en önemlileri: Şeyh Said (1925), Ağrı (1930) ve Dersim (1938) hareketleridir. Tüm bu direnme hareketlerinde yüzbinlerce insanın canına kıyıldı. Kürt halkına yönelik bu saldırıların korkunçluğu ve ürpertici manzaraları yıllarca hafızalardan silinmedi. Kürtler üzerine uzun yıllar konuşulmaz oldu, tabu haline sokulan Kürt sorunu böylece uzun yıllar Türkiye’deki aydın tabakasının ilgi alanı dışında kaldı.

Dönemi ele alan romanların önemli bir özelliğı, sağa sola yalpa vuran birer roman oluşlarıdır. Bazen devleti, bazen de bu hareketleri karşılarına alan bir yapı sergilerler. Türk romanında bu “duyarlı bölgeler”e yönelen yazarlar, bu halk hareketlerini belli bir roman olgunluğu ölçüsünde ele almakta bazı güçlükler ile karşılaştılar. Birer “fırtına” olarak nitelendirilen Kürt ayaklanmaları, bu romanlarda birkaç şeyhin, seyidin bir anlık hoşnutsuzluğu veya sırtında İngiliz kumaşı taşıyan bazı esrarengiz kişilerin piyasada dolaşmaları, Suriye ve İran sınırını aşıp içerilere kadar giren bazı şakilerin varlığı gibi gerçekçi olmayan nedenler ile açıklanır. Polisiye ve serüven romanları gibi yağın romanlarının geniş okuyucu kitlelerinin bazı heyecansal gereksinmelerine cevap verebilecek bu tür romanların

sayısında zamanla artışlar gözlenir. Kürt ayaklanmalarının gerçek boyutları henüz Türk romanına yansımış değildir. Ömer Polat'ın bir yazısında "Doğunun romanı yazılmadı" şeklinde bir belirlemede bulunması, özellikle bu direnme hareketlerinin Türk romanına yansımaması olgusuna dayanmaktadır.¹¹⁸ Kürt halk hareketlerinin ve Kürt halkına ilişkin olumsuz bazı belirlemelerin, roman sınırlarını aşarak, okuyucuda bir Kürt düşmanlığı tavrını geliştirmiş olması günümüze kadar devam etmiştir.

Bu dönemi ele alan Türk romanlarında genel olarak bir dengesizliğe rastlamaktayız. Bu da, roman yazarının romanda geliştirmek istediği tezlerin kendi içindeki uyumsuzluğundan kaynaklanır. Yazarın ayaklanmalar ve gerçek nedenlerine ilişkin duyarsızlığı, romanın başında oldukça güçlüdür. Daha sonra devlet güçlerinin halk üzerindeki baskısı, zulmü, jandarma dayacağından geçirilen halkın içler acısı dramı en sonunda bir duyarlılığa dönüşür. Bu kez devleti karşısına alan yazar devleti suçlu bulmakta, eleştirmekte, devlete karşı direnen Kürt kahramanlarının yanında kendini bulur. Yazar istemediği bu noktaya gelmekte veya olaylar zincirinin kendisi yazarı bu noktaya zorlar. Bu nedenle yazarın başta savunmak istediği tez, devlet mi? Kürtler mi? romanda bir netlik kazanmaz. Halide Edip Adivar, Esat Mahmut Karakurt, Refik Karay, Demirtaş Ceyhun, Kemal Bilbaşar ve Mustafa Yeşilova'nın dönemi ele alan bazı romanlarında sıkça görülen bu paradoksal durum veya yazınsal/düşünsel dengesizlik Türk romanı üzerine incelemeleri olan araştırmacı Berna Moran'nın da dikkatlerini çeker:

Hem baskı ve zulüm rejimi yerilecek, hem de buna karşı isyan etmenin, şiddete başvurmanın kötü ve yanlış olduğu anlatılacak. Halide Edip Adivar'ın bu konudaki başarısızlığının nedeni, sanırım ki, bu gerekli dengeyi romanında kendi amacına uygun bir şekilde ayarlayamaması.¹¹⁹

Şeyh Said Ayaklanması (1925)

Cumhuriyet döneminde meydana gelen ilk Kürt ayaklanması Şeyh

118 Nilgün Tarkan, *Madaralı Ödülünü Kazanan Ömer Polat 'Doğunun Romanı Yazılmadı' Diyor*, Milliyet Sanat Dergisi, nr 288, 22/3 1977.

119 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, 1983, s.140.

Said İsyanı olarak tarihe geçen halk hareketidir. 1925 yılında meydana gelen olay, hem politik yaşamda, hem de Türk romanında en çok eleştiriye uğrayan direnmelerden birisidir. Şeyh Said Ayaklanması'ndan üç yıl sonra bu halk hareketine yüzeysel olarak yer veren ilk roman, Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* adlı romanıdır. Roman, Hasan adındaki bir subayın bazı aşk serüvenlerini ele alır. Bu serüvenlerin bir kesimi Diyarbakır'da geçmiş olduğu için yazar yörede patlak verip, büyüyen Şeyh Said Ayaklanması'na da yer verir. *Zeyno'nun Oğlu* romanında adı geçen Zeyno (Kürt Şeftalisi) adlı kadın, Diyarbakır'da evli olan daha sonra subay Hasan'ın yoldan çıkartıp, evlilik dışı ilişkiler yaşadığı bir Kürt kadındır. Hasan'ın bu kadından bir çocuğu olur. Romanın *Zeyno'nun Oğlu* ismi de buradan gelmektedir. Bu çocuk, romandaki olaylar zincirinin önemli bir halkasını oluşturur. İstanbul'dan Diyarbakır'a gelen subay hanımları, bazı diğer sosyete hanımlarla birlikte, yöredeki Kürtleri balolar ve şenlikler yaparak asrileştirmek isterler. Bürokratik çevreler, subay hanımları yöre kültürüne ters düşerek halktan kopuk bir yaşam sürerler. Romanda "fırtına" olarak adlandırılan Şeyh Said Ayaklanması'nın başlamasıyla bu güzel günler son bulur. Romanın sonlarına doğru yöredeki halka yönelik öfke ve öç alma duyguları daha da artar. Zeyno ile cinsel ilişkiye giren subay Hasan en sonunda vurulup yaralanır. Zeyno'nun kocasından öç almak isteyen Hasan, Muhsin Bey'e yazdığı bir mektupta şöyle der:

Zeyno'nun kocası Ramazan bir ayaklanmanın kanlı elebaşlarından olduğu için, suçunun cezasını mutlaka kafasıyla ödeyecektir.¹²⁰

Sömürgeci güçlerin, kendi sömürgelerine ilişkin olarak çizdikleri klasik, çekici, yaşamaya değer bazı uzak beldeler şeklindeki egzotik tanımlamalar, *Zeyno'nun Oğlu* adlı bu romanın devamı olan *Kalp Ağrısı* romanında çok kullanılır. Hasan sevgilisini "Vahşi ve Güzel Memleket" dediği Kürdistan'a çekmek ister. Kızın, "Bana bu Doğu denilen sihirli ve esrarlı memleketi biraz anlatır mısın?" sorusuna karşılık Hasan şöyle der: "Orada güzel şarkılar ve oyunlar varmış". Romanda bu yöreler, "esrarengiz ve vahşi bir diyar" olarak tanımla-

120 Halide Edip Adıvar, *Zeyno'nun Oğlu*, Remzi Kitapevi, 1980, s.306.

nır. Kürdistan'ı romantik bir köşe olarak masal dünyasına yerleştirmek isteyen Hasan, tipik bir sömürgeci ülke subayına çok yakın bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Halide Edip Adıvar'ın romanlarında ulusal baskıya başkaldıran Kürtlerin tepkisi yersiz bulunur.

Şeyh Said Ayaklanması'nı daha kapsamlı olarak işleyen roman, Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* adlı romanıdır. Roman aslında Kürdistan'a yönelen ilk çalışmalardan birisidir. *Cemo* romanı bu yönüyle önemli bir yapıttır. İlk kez 1966 yılında yayımlanan bu roman ile, Kürdistan'daki direnmeleri ele alan diğer romanlar arasındaki tezler büyük çapta örtüşmektedir. *Cemo*'nun yayımlanmasıyla, Kürdistan'a açılan romanların sayısında belirli bir artış gözlemlendi.

Romanın birinci bölümü *Cemo*'nun değirmenci olan babası Cano'nun diliyle anlatılır. İkinci cildi, *Cemo*'nun sevgilisi Memo tarafından anlatılır. Daha sonraları Dersim yöresinde Senem adında bir kıza aşık olan Memo'nun böylece iki sevgilisi olur.

Yörede çan satarak geçimini sağlayan Memo, babasının tek evladı olan *Cemo*'ya gönlünü kaptırır. *Cemo*'yu isteyenler arasında "Şih Sayıt'lı Sorıkoğlu" da bulunuyor. *Cemo*'yu sevenler arasında Şeyh Said yanlısı olan Sorıkoğlu'nun bulunması, Memo ile Sorıkoğlu arasında bir çatışma ortamı yaratır. Sorıkoğlu'nu Şeyh Said ile özdeşleştiren Memo, yazar tarafından daha sonra Şeyh Said Ayaklanması'na karşı mevzilendirilen, bu harekete karşı cephe alan bir tip haline getirilir. Yazar, Memo'yu şöyle konuşturur: "Dayım der ki, Şih Sayıtlı kahpelik edip, arkadan bombalamış baboyu".¹²¹ Memo'yu böyle bir konuma getiren yazar bu kez de onu Kürt olduğu için askerlik sırasında bir Kürt düşmanı subaya döğdürtür. Dayığı, belayı devletten gören Memo'yu yazar bu kez savunur, devlet güçlerini karşısına alır. Devleti eleştirmeye başlayan yazarın devlete isyan etmesi yazarı istemeyerek ulusal istemleri için isyan etmekten başka hiçbir seçeneği olmayan Kürtlerin haklı davasının içine iter. Memo ile birlikte aynı saflarda görünür. Yazarın romanına bir perspektif kazandırmaması, onun romanındaki temel tezlerin yanlışlığından kaynaklanıyor. Memo'nun gelmiş olduğu kesimin, yani Kürtlerin ana sorunlarını, özellikle etnik yanını görememesi veya sorunu küçümsemesinden

121 Kemal Bilbaşar, *Cemo*, Yazko, 1982, s.41.

kaynaklanıyor. Roman kahramanına ilişkin olarak devletten gelen kötülüklerin bilincinde olan yazar, bu kahramanı kendi ana sorunlarından uzaklaştırıp örneğin Memo'yu kötülüklerin asıl kaynağı olan devlet güçlerine karşı mücadele etmekten uzaklaştırmakta ve sonunda onu götürüp devlet ile tamamen işbirliği içinde olan Sorıkoğlu ile döğüştürür. Yazar bununla, Kürdistan'daki bazı feodal güçlerin, Kürt halkını ezen, sömüren asıl güçler olduğu tezini güçlendirmek ister. Yazarın çelişkilerin önemine, onların niteliğine (ulusal-etnik) fazla itina göstermemesi, çoğu Türk romancılarında görülen ortak bir yandır.

Kürdistan'daki sorunları fazla irdelemeden, sorunların temeline fazla inmeden, bir efsane veya destan diliyle bu sorunlara eğilmek isteyen Kemal Bilbaşar, Memo'yu *Cemo* romanının bir devamı olan *Memo* romanında, bu kez değişik bir yörede yani Dersim'de devlet güçlerinin eliyle bir kez daha hırpalayacaktır. İleride bu konuya tekrar değinilecektir. Böylece hem *Cemo*, hem *Memo* romanları çözümsüzlüğün birer romanı haline dönüşür. Diğer yandan, yazarın önemli tarihsel bir dönemi destan veya efsane diliyle anlatmış olması, romanı çağdaş, gerçekçi bir temelden ve çağdaş tipleri yaratma olanağından da yoksun bırakıyor, Murat Belge bu konuya değinir:

...Destan, özellikle masal olağanüstü motiflerle doludur. Roman temelinde gerçekçi bir tür olduğu için, bu tür motiflere yer vermez (...). Bilbaşar başta söylediğim gibi gelenekten yararlandığı için değil, gelenekten yararlanma sorununu fazla basit düzeyde çözdüğü için başarısızdır. Gelenekten yararlanma, geleneğin sınırlarını aşmaya dönüşmüştür.¹²²

Babası Şeyh Said Ayaklanması'na katılan Kürt Abuzer'in başından geçenler, Demirtaş Ceyhun'un *Asya* adlı romanının konusu olur. Babasından bir daha haber alınamayan Abuzer, annesiyle birlikte Adana'ya sürgün edilir. Daha sonra iki kez askere giden, tutuklanan ve sürgün edilen Abuzer'in başından bir dizi olay geçer. Sonunda kendine bir gecekondyu yaptırır ve kızı Asya ile birlikte bu gecekonduda yaşamını sürdürür. Daha sonraları gecekondusunun

yanında bulunan bir askeri birlikte askerliğini yapmakta olan üç askerle belli bir samimiyet geliştiren baba Abuzer, kızı Asya'yı bu askerlerden Kasım'a verir. Bu arada, yöredeki gecekonduların yıkılması eylemleri çoğalır. Baba Abuzer'in huzura kaçmıştır artık.

Asya romanında, Abuzer'in kızı Asya'ya ve komşuları olan askerlere anlattıkları arasında Şeyh Said Ayaklanması, romanın en önemli kesitlerinden birini oluşturur. Abuzer'in anlattıkları arasında en korkunç olanı, o dönemde Kürt halkına yapılan zulmün ürperticiliğidir ve yapılanlar oldukça acımasızcadır. Bu yönüyle *Asya* romanı, Kürt halkının bu yıllarda çekmiş olduğu acıların romanıdır diyebiliriz. Kürtlere yönelik baskıların korkunçluğu, romanın önemini daha da artırmaktadır. Romanın önemi buradan kaynaklanıyor.

Diğer yandan tüm baskı ve işkencenin sorumlularının Kürtler arasında aranması, romanı soluksuz bırakmaktadır. Abuzer'i baskının asıl derinliklerine indiremeyen yazar, romanı bu noktada başarısız kılmaktadır. Yazarın devlet eliyle Kürt halkına yönelik bu kanlı terörün korkunç bir düzeye ulaşmasını, birkaç seyide bağlaması gerçekçi görünmüyor. Çünkü yazar çokkültürlü bir ülkedeki kültürel farklılıklara ve bu alandaki mücadeleye bir anlam vermiyor. Devletin bir baskı aracı olduğu tezini göremeyen yazar veya görmesini istemediği roman kahramanı Abuzer, romanın sonlarına doğru tekrar devlet terörünü karşılarında bulacaklardır. Abuzer'in gecekonduğunu yıkmaya gelenler ile Şeyh Said Ayaklanması sırasında Kürt halkı üzerine süngüyle, topla gidenlerin aynı güçler olduğunu gören yazarın içine düştüğü çıkmaz, aslında yazarın temel tarih tezlerinden, toplumsal yasaların gücüne fazla değer vermemesinden kaynaklanıyor. Yazar, tüm acıların, baskıların, ayaklanmanın kendisinden geldiği şeklindeki tezleri gerçekçi görünmüyor. Çünkü direnmeler, devrimler ve ayaklanmalar toplumsal hoşnutsuzluğun patlama noktasına gelişinin bir sonucudur.

İstanbul'da kaldığı bir dönemde kazandığı politik bir bilinçle hareket eden zavallı Abuzer, Şeyh Said Ayaklanması'ndan yıllar geçtikten sonra tutuklanması, ezilmesi, kendi eliyle kurduğu gecekonduyu yıkmak isteyen devlet güçlerine karşı öfke ile dolup taşması, özünde patlama noktasına varan Şeyh Said ayaklanmasından başka bir şey değildir. Kendilerini Adana'ya süren ve halka

bin türlü baskı uygulayan güçler aynı güçlerdir. Abuzer'in ulusal baskıya karşı direnmekten alıkoyan, Abuzer'i kendi ulusal kimliğine karşı yabancılaştıran yazar, en sonunda bu zavallı insanı kendi gecekondusunu yıktırmamak için silahlandırır, cesaretini güçlendirir. Ulusal mücadele ve işçi sınıfı mücadelesi arasında uyumlu bir değerlendirme yapamayan yazar, bu konuda yanlış bir saptama yapmaktadır. Çünkü ayaklanma döneminde Kürt halkının yıkmak istediği ideoloji, yoksul Abuzer'i yakın olduğu işçi sınıfının yıkmak istediği ideolojinin kendisidir. Bu ideoloji ırkçı bir ideolojidir, saldırganlar aynı güçlerdir ve kargalar aynı kargalardır:

...Tam bu sıra, karga döndü geldi bir alıcı kuş gibi, süzüldü indi, ağaca kondu. Sallandı kaldı bir süre cılız dut ağacı.¹²³

Kemal Tahir'in, Malatya cezaevinde tutuklu bulunduğu yılların bir ürünü olan *Namuscular* adlı romanında yer alan Şeyh Süleyman Efendi adlı uzun bölümde, hapishaneye yeni giren Şeyh Süleyman Efendi ve yazar arasında geçen tartışmaların önemli bir kısmını Şeyh Said Ayaklanması konusu oluşturur. Kemal Tahir, romanının bir yerinde, bu direnmenin arkasındaki asıl gücün emperyalistler olduğunu vurgular. Bunları sorumlu tutar, daha sonra devlet-ağa işbirliğinin önemine değinerek şöyle der:

Kürt ağalarının mallarını kamilen Kürt fıkaraasına dağıtıp işin kökünü kazıyacağımıza, ağaları İstanbul'a sürgün edip, fıkaraayı temizledik. 1926'daki İsyanın 1941'e kadar etmesi bundan.¹²⁴

Kemal Tahir, bu teziyle aslında yeni bir şey getirmiyor ama Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra Kürt sorununun devletten gelen tehlikeler ile nasıl çözümsüzlüğe itildiğini vurgulaması bakımından önemli bir yaklaşım içindedir. Ama sorun yalnız ekonomik değildir. Diğer yandan Kürt halkının ulusal istemleriyle şekillenen bu hareketin etnik yanı burada da hep görmezlikten gelinir. Bu durum Kemal Tahir'in Kürt tezleri için de geçerlidir.

123 Demirtaş Ceyhun, *Asya*, Bilgi Yayınevi, 1975, s.350.

124 Kemal Tahir, *Namuscular*, Bilgi Yayınevi, 1976, s.393.

Şeyh Said Ayaklanması üzerine daha ayrıntılı bazı tarihsel belirlemelerin yer aldığı romanlardan birisi de Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal Barış* adlı yedi ciltlik belgesel romanıdır. Romanın beşinci cildinde ayaklanmaya ilişkin olarak temelsiz bazı iddialara yer veren yazarın asıl amacı, Cumhuriyetin kuruluş sürecini kutsallaştırmaktır. Bu nedenle de, romanında ulusal hakları için mücadele eden Kürt halkı ağır saldırılara hedef olur. Yazarın bu tavrı sık sık duygusallığa kadar varır:

Bu ayaklanış bir din devinimi, bir Kürt devinimi de değildi. Doğrudan doğruya kökeninde karşı devrim pislği yatan bir dış kışkırtma oyunuydu.¹²⁵

Yazarın tarihsel ve toplumsal bir olguya yönelik bu yaklaşımı, romanı belgesel bir yapıt olmaktan çıkarmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, Kürt halkı dışında diğer bazı güçler de bu saldırıların hedefi haline geldiler. Tüm demokrasi güçlerini karşısına alarak tek parti yönetiminde bu saldırıları, Şeyh Said hareketinin yarattığı ortama bağlayan Dinamo, "Şeyh Said Ayaklanması, ülkeye çok kaygulu günler yaşattıysa da iktidarın ekmeğine de yağ sürmüş oldu" diyerek diğer güçlere karşı girişilen temizlik hareketini romanın "Bir taşla iki kuş" bölümünde bir zorunluluk olarak görmektedir.¹²⁶ Atatürk'ün kendisi dışında hiçbir karşıt görüşe yaşama olanağı vermek istemediği konusunu "gazetecilere gözdağı" bölümünde ele alır. Bunu da Şeyh Said Ayaklanması'nın yarattığı olumsuz koşullara bağlar. Atatürk'e bir parça toz kondurmak istememesi yazarı eleştirel bir dünya görüşünden uzaklaştırır.

Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra koparılan gürültünün etkileri yaşamın çoğu alanına yansımış oldu. Kurulan darağaçları, sönen yuvalar ve sürgün edilen insanların içler acısı dramı, geride kalan insanları çok sarsar. Diyarbakır'da kökü kazınan insanların boş kalan evlerini dağıtmakla görevlendirilen Fahri adındaki bir memurun Emlaki Metruke Müdürlüğü'ne atanması Mehmet Selhattin'in yazdığı *Sam Yeli* adlı romanın konusu olur. Bu memurun Şeyh

125 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış*, cilt: 6, 1974, s.149.

126 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış*, cilt: 6, s.168.

Saidin kızını aldığı şeklinde ortalıkta yayılan asılsız söylentiler romanda giderek büyümektedir. Romanda bu suçlamalara daha fazla dayanamayan memurun başından geçenler anlatılır. Romanda, Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonraki Diyarbakır'ın yaşadığı şok görüntüler çizilir.

Yaratılan Şeyh Said terörüne dayanılarak, farklı çıkar çatışmalarında karşı tarafı suçlamak için, onun bu ayaklanma ile ilişkisi olduğu şeklinde ileri sürülen asılsız iddialardan birisi de Kemal Tahir'in *Büyük Mal* adlı romanında yer alır. Kenan Efendi, Sülük Beyi zor durumda bırakmak için, onu ihbar eder. Tutuklanan Sülük Bey ile müfettiş arasında geçen diyalog şöyledir:

Müfettiş kağıtları biraz karıştırdı. Aradığını bulup sordu.
Laf arasında "Kürt olsun da çamurdan olsun" sözünü kullanırmıydın?
-N'olmuş?
"Kürtlükte kahpelik yok" sözünü ..."Biz Kürdüz aslanız" sözünü?
Aman beyim bunlar şaka... Bunlar biz... Ulan nedir? Bu nasıl bir iftira dilekçesi alçaklar...
Doğrusu müfettiş Bey, benim babam göçebe Türküdür. Anamız Kürttür.
Gördün mü? İşte Kürtlük varmış...
Ne demek Osmanlıda adamı baba soyundan mı sayarlar, ana soyundan mı? Benim bildiğim ana soyu sayılsa Türkiye'de Türk kalmaz.
1925'de nerdeydin?
1925'de?... Nerede olunur buradaydık... N'olmuş 1925'de?
1925 yılında Diyarbakır'da, Lice'ye Hani'ye gittin mi?
Diyarbakır'ı anladık. Ötekiler nerenin toprağı?
Bilmezden gelmenin hiçbir faydası yok...
Bunlar Kürdistan'da değil mi?¹²⁷

Kemal Tahir'in *Damağası* adlı kitabında Çorum hapishanesinde çıkan bir kavga sonrası hapishaneye gelen valinin karşısına geçen cezaevi müdürü ve Kürt Rıza arasında yukardakine benzer ilginç bir diyalog geçer:

- Beyefendimiz...Bu adam bir kere Kürttür. Rejim düşmanıdır.

- Haşa...Ben hiç bir vakit kabul etmem. Biz Türkoğlu Türküz Bey.
- Hayır Kürttür.
- Kürdüz. Lakin Kürtle Türkün ne farkı var? İkisi de müslüman...Biz Türküz... Kürtlük akıl demektir.
- Ne demektir? ne demektir?
- Rıza Bey Kürtlüğüyle alay edenlere böyle cevap vermeye alıştığından bu sözü ağzından kaçırmıştı. Kendisini derhal toparladı:
- Yani, demem o deme değil... Biz akıllı Kürdüz deyim... Şeyh Said Kürdü değiliz... Biz Kürtsek bizi döven gardiyan da Kürt... Allah Allah!¹²⁸

Bu metin, Kürtlerin günümüzde yaşadığı kimlik sorunları ve bunalımlarını çağrıştırmaları açısından büyük bir önem taşımaktadır. Kürt ayaklanmaları konusunda çağdaş Türk edebiyatında gerçekçi olmayan bazı belirlemeler yapıldığını daha önceleri belirtmiştik. Bazı söylentilerin etkisinde hareket edip, tarihsel bir incelemeye gerek duymayan bazı yazarların duygusallığın sınırlarını zorlaması, Türk edebiyatında olumsuz bazı yaklaşımlar doğurur. Diğer türlerde de Şeyh Said Ayaklanması'na değinilir. Aşık Veysel örneğin bir şiirinde "senlik benlik nedir, bırak" dedikten sonra Şeyh Said Ayaklanması'na karşı çıkar:

*Şeyh Said yüzün tuttu isyana
milletini hor baktırdı vatana
fakir fukarayı boyadı kana
öyle şeyhler çoktur külhanımızdan*

*çağırdım Şeyh Said sağır mı diye
başına sarığı değer mi diye
tarttılar şeyhleri ağır mı diye
haberini doğrulttun urganımızdan.¹²⁹*

Ulusal düzeydeki bu çelişkilere, sol bir anlayışla yaklaşan bazı yazarların ezen-ezilen şeklinde öne sürdükleri tezlerin, bazı yapıtlarda

128 Kemal Tahir, *Damağası*, 1994, s.64.

129 Aşık Veysel, *Dostlar Beni Hatırlasın*, 1984, 169.

bir sınıf sorunu olarak sergilendiğini görmekteyiz. Hasan Kıyafet'in yazmış olduğu *Komünist İmam* romanının bir bölümünde bazı askerler arasında Kürtler üzerinde başlayan bir tartışmayı, yazar kendi görüşleriyle birleştirerek ezen-ezilen kavgasına dayandırır. Sorunun can alıcı noktası olan etnik boyutlar bir kenara itilir:

Oğlum Adanalı, o sözümün çoğu sanıydı. Bak şimdi de Kürt mürt diye sapından samanından yemeye başladı. Ortadaki Türk, Kürt, Çerkez, Avşar, Tatar sorunu değil. Allah'ın andavallıları, yalnız biz de değil, tüm evrende iki cins insan ve tek sorun vardır. Sorun ekmek sorunu, sömürü sorunu, insanlarsa ezen ve ezilenlerdir...¹³⁰

Kendisine "Kürt" dedikleri için utanan, kızan ve kaçacak bir yer arayan Mehmet Kemal, yazmış olduğu otobiyografik romanı *Pulsuz Tavra*'da Kürt olduğu için bir saldırıya hedef olmaktadır. Onun can düşmanı Cığer Ali onu hep bu adı ile çağırmakta ve peşini bırakmıyor:

...Okulda herkesin bir takma adı olur, benimki de "Kürt"tü. Çok kızardım Kürt dedikleri zaman. Kızardım ama engel olmaya da gücüm yetmezdi. Ben kızdıkça da onlar Kürt derlerdi...¹³¹

Cumhuriyet yıllarında başgösteren Kürt ayaklanmaları genel olarak Türk edebiyatında olumsuz, gerici ve emperyalist yanlısı "fırtınalar" olarak gösterilir. Ama halka yapılan askeri baskılar bazen eleştirilir, çünkü askeri baskıların sorunları tek başına çözemeyeceği görüşü haklı bulunur. Ama bu yaklaşım hiç kuşkusuz yazardan yazara göre değişmektedir. Kendi görüşlerini romanları vasıtasıyla tartışmak isteyen Atilla İlhan yapıtlarında Atatürkçülüğe toz kondurmaz. Yazarın bu Kemalist yaklaşımı çoğu diğer Türk yazarlarında da görülür:

Ne dersin arkadaş, daha uzatmaya gerek var mı? İngiliz'in oyunu açıkça ortada görünmüyor mu? Musul'un (Petrolün) Türkiye'ye kalmaması için, bölgede bir Kürt milliyetçiliği hareketi geliştirmeyi zorunlu görmüş, işe şeriatı karıştırarak Şeyh Said ve tayfasını kışkırtmışlar, umutları da besbelli Ankara'nın gücünden

130 Hasan Kıyafet, *Komünist İmam*, Akyüz Yayınları, 1989, s.127.

131 Mehmed Kemal, *Pulsuz Tavra*, Adam Yayıncılık, 1976, s.36.

ayaklanmaları bastırmaya yetmemesi imiş, gel gör ki umduklarını bulamıyorlar, Ankara'nın gücü İngiliz oyununu bozuyor, ama bu arada Şeyh Said de ona uyanlar da gümbürdeyip gidiyorlar.¹³²

Atilla İlhan'ın bu duygusal yaklaşımı çoğu Türk yazarında görülür. Refik Halit Karay, *Yezidin Kızı* adlı romanında Kürt ayaklanmalarını örneğin bir İngiliz yüzbaşısının marifeti olarak değerlendirir:

Bu rolün memleketime taalluk etmesi endişesiyle birden kan başıma çıktı. İngiliz yüzbaşısı Mod-Fold'un, yedi sene evvel Bağdat'da Kürt ve Ermenilerden bazılarını toplayarak Hoybun isminde bir cemiyet kurduğunu, bu komitenin Şeyh Said ve Ağrıdaki isyanlarıyla bizi yorduğunu, hâlâ da emniyet teşkilatımızı meşgul ettiğini, mebusken öğrenmişim.¹³³

Bu yıllarda Kürtler üzerindeki baskı alabildiğine yoğundur. Şeyh Said ve arkadaşları Diyarbakır'da asılmışlardır. Bu kanlı yıllar Türk edebiyatında bazen kesin bir zaferin işareti olarak gösterilir: "Diyarbakır hattı, Türk'ün kendi yurdunu zapt eden demir eli gibi insana gurur ve inanç veriyor".¹³⁴ Aslında halkın acıları bu yıllarda bitmemiştir. Atatürk devrimleri yöreye fazla bir şey kazandırmamış, aksine halkın sorunları daha da artmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama* adlı romanında o yıllarda Diyarbakır'da felsefe öğretmenliği yapan bir öğretmenin İzmir'deki arkadaşına gönderdiği mektupta hiç de iç açıcı bir tablo çizilmez:

Yıllar yılıdır, geceli gündüzlü haykırp durduğumu (inkılap) kelimesinin daha "i" harfı bile buraya aksetmemiş. Kabahat kimde? Bu halkda mı? Hayır bin kere hayır... iki üç maddelik bir kanun, valiye, polise, jandarmaya bir emir... umumi müfettiş bey, halkı Avrupai yaşayışa alıştırmak için misafirlerini akşam yemeğine smokinle kabul ediyor...¹³⁵

Şeyh Said Ayaklanması sırasında kahramanlığıyla tanınan Kürtlerden birisi de Yado adlı bir eşkıyadır. Türk edebiyatında milliyetçi-solcu bir çizgi izleyen Kemal Tahir, Malatya Cezaevi Notlarından

132 Mehmet Kemal, *Kalenin Eteğinde/Pulsuz Tavla*, 1984, s.124.

133 Atilla İlhan, *Hangi Atatürk*, 1982, s.242.

134 İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, cilt II, 1987, s.280.

135 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, Remzi Kitabevi, 1971, s.91.

oluşan *Namuscular* adlı kitabında kendine has üslubuyla bu arada bazı Kürt tiplerinin öyküsünü anlatır. Malatya cezaevinde tutuklu bulunan Şeyh Süleyman Efendi ve Kemal Tahir arasında geçen bir sohbetin temel kısımlarından birisini de meşhur Kürt eşkıyası Yado konusu oluşturur. Kemal Tahir bu kitabının bir yerinde bir alayın bile kendisiyle baş edemediği Yado'nun kahramanlığı üzerine durur:

Karşı tepeden bir karaltı bu tarafa atladı. Bir karaltı daha atladı. Meğer bunlar eşkıya Yado'nun mahiyeti imişler. Yado, Dersim'in meşhur eşkıyası. Maiyetinde sekiz süvari var.

Kaçanlar, Yado'yu ricat hatlarında görünce, sarıldık diye bağırıyorlar. Canını kurtaran kaçsın... diye bir feryad yükseldi. Alay cıl yavrusu gibi dağılıverdi. Silah sesleri birdenbire kesilmişti. İnsan, böyle hengamede sükutten daha çok korkuyor. Ben, beyim bozgunu orada gördüm. Asker hem kaçıyor, hem de ceketini, pantolonunu çıkarıp atıyordu... Meğer Vali ile kumandanlar ailelerini, eşyalarını zaten Beşkardeşler mevkiinde hazırlamışlar. Otomobile atladıkları gibi he/ Malatya neredesin.

Ben Yado'yu gözümle gördüm. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. Sırtında zabid elbisesi vardı. ~~Şaşıracak~~ birşey, ağzında da altın dişleri parlıyor. Herhalde cinayet işleyip Suriye'de yaşayanlardan... Başına kalpak, keçe külah, fes giymeden yanına gidenleri falakaya yatırır. Eskide Dersim içinde Nahiye Müdürlüğü falan yapmış. Ne olursa olsun, eşkıyayı görünce Elaziz'in abdesi bozulurdu.

Yado hükümet konağına girdi. Atını direğe bağladı. Bir iskemle vermişler, salonda oturmuş, Adamlarına emir verdi. Evvela Kolordu merkezini, Ahzıasker şubesini dağıttılar...

Bu esnada Yado, askeri teçhizat ambarını bastı ...”

Yado'nun akibeti konusunda burada fazla şeyler yer almıyor. Bu anılarını bir yerinde Yado'nun ayağından yaralandığı ifade edilir: “Beşkardeşler’de yaktıkları mektep binasının yanından dereye saptılar. Orada Yado ayağından vurdular. Adamları ata bindirip kaçırdılar”. Kitabın başka bir yerinde çok meraklanan yazar: “Yado’ya ne yaptılar?” biçimindeki soruya karşılık, Şeyh Süleyman Efendi kesin bir yanıt vermeden, başka şeyler anlatır.¹³⁶

Türk romanında en çok ele alınan, aynı ölçüde en çok çarpıtılan halk hareketlerinden birisi olan Şeyh Said ayaklanmasından sonra ortaya

136 Kemal Tahir, *Namuscular*, Bilgi Yayınevi, 1976, s.386-392.

çıkan en önemli olgulardan birisi de, halkın yığınlar halinde değişik uzak yörelere sürgün edilmesidir. Bu kırım ve sürgün yıllarına ilişkin olarak Türk edebiyatında gelişmeye başlayan bir sürgün edebiyatının ilk ürünlerini vermeye başladığını görüyoruz. Bu ayaklanmadan sonra Orta Anadolu köylerinden birisine sürgün edilen insanların başından geçenler, Seyit Alp'in *Welat* adlı romanının konusu olur. Kendi topraklarından zoraki olarak koparılan bu insanların sorunları, yeni geldikleri yörede daha da ağırlaşır. Kültürel çatışmalar, jandarma baskısı, uyum güçlükleri sonucunda durumları gittikçe kötüleşen bu insanların başına gelenler, onlara yaşama şansı tanımaz, romanda insanların bir kurtuluş yolu aradıkları görülmür.

Ağrı Ayaklanması (1930)

1930 yılında Ağrı Dağı eteklerinde meydana gelen Ağrı Ayaklanması, Türk romanına Şeyh Said Ayaklanması gibi fazla yansımada. 1977 yılında kendisiyle yapılan bir görüşme sırasında, Ağrı Ayaklanması'nı konu edinen bir roman hazırlığı içerisinde olduğunu söyleyen Ömer Polat'ın bu çalışması, anlaşılan daha tamamlanmadı.¹³⁷

Romanlarının büyük bir kısmında Türk askerlerinin kahramanlığını ve gücünü bir tema olarak işleyen Esat Mahmut Karakurt, yazmış olduğu *Dağları Bekleyen Kız* adlı romanında, yüzeysel olarak bu ayaklanma üzerinde durur. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Adnan adındaki bir subay, ayaklanmayı yönlendiren bir Kürdün, Zeynep adlı kızıyla ilişkiye geçer. Kız daha sonra bu ayaklanmaya ters düşer, ayaklanmaya karşı tavır takınır. Kendisi bir Türk subayı olan Adnan'ın, bir Kürt kızıyla bu savaş ortamında ilişki kurması, onun üzerinde denetim sağlaması, yazarın Türk erkeğinin veya Türk askerinin güçlülüğüne ilişkin tezleriyle uyum halindedir.¹³⁸

Esat Mahmut Karakurt'un diğer bazı romanlarında ele alınan benzer konuların merkezinde bir Türk (erkek) ve Türk olmayan (kadın) şeklinde iki unsur vardır. Türk erkeğinin gücü bu savaş ortamında daha da abartılır, düşman kesiminden bir kadınla kurulan

137 Nilgün Tarkan, *Madaralı Ödülünü Kazanan Ömer Polat 'Doğunun Romanı Yazılmadı' Diyor*, Milliyet Sanat Dergisi, nr 288, 22/3 1977.

138 Esat Mahmut Karakurt, *Dağları Bekleyen Kız*, İnkilap ve Aka, 1980.

ilişki sonucunda, kadın teslim alınır. İlk etapta kendisine iyi davranılır ve iyi muamele görür. Yazar bunu yapmak ile kadını erkek karşısında güçsüz düşürmenin koşullarını yaratır veya öyle bir ortam hazırlar ki, düşman kesiminden bir kadının Türk erkeğine hayranlığı daha da artmış olur. Türk erkeğinin bu aşkı adeta destan haline getirilir. Bu “güçsüz kadın” motifi en sonunda gelmiş olduğu halk ile özdeşleştirilir. O halk da böylece küçük düşürülür.

Aynı ilişkiye Halide Edip Adıvar'ın *Zeyno'nun Oğlu* ve Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* romanına kaynaklık eden Çancının Karısı öyküsünde de rastlamaktayız. Bu konuda daha ilginç bir örnek de, Barbaros Baykara'nın yazmış olduğu *Dersim* adlı iki ciltlik romanında yer alır. Dersim Ayaklanması'na önderlik eden Seyid Rıza'nın eşi Besê cinsel bir nesne olarak ele alınmakta ve çarpışmaların sürdüğü bir ortamda Besê başka erkeklere boyun eğen bir tip olarak gösterilir.¹³⁹ Kısacası bu tür romanlarda Kürt kadını kişiliksiz bir konuma getirilir.

Esat Mahmut Karakurt, diğer yandan bu romanında ayaklanmanın asıl nedenlerini sergilemez. Halkın mücadelesine karşı olumsuz bir tutum içerisine girer. Asıl sorunlardan uzaklaşıp, okuyucuda heyecan ve serüven duyguları yaratan yığın romanlarına örnek bir roman olan *Dağları Bekleyen Kız* Türkiye'de en çok okunan popüler kitaplardan birisi haline gelir.

Dağları Bekleyen Kız adlı romanın içeriğine benzer diğer bir roman da Mükerrerrem Kamil'in yazdığı *Sevgim ve Izdırabım* adlı romandır. Ağrı Ayaklanması'nın bitiminden sonra 1934 yılında kaleme alınan romanda mesleği 'tayyareci' olan Metin'e gönlünü kaptıran Gülseren adlı bir kızın öyküsü yer almaktadır. Ağrı Ayaklanması başlamış, Metin bu ayaklanmayı bastırmak için göreve çağrılır. Savaşın tam kızıştığı bir sırada paraşüitten atlar, yardımına o sırada tarlada çalışan “İri siyah gözlü, uzun kirpikli” Kürt kızı koşar.¹⁴⁰ Romanın bu kısmı, *Dağları Bekleyen Kız* adlı romanla benzerlikler oluşturur: Kürt kızlarının Türk subaylarına aşık olması veya mucizevi görevler alarak, onları savaş sırasında kurtarması Türk romanında sıkça rastlanan kurgusal bir ayrıntı oluşturur. Bu

139 Barbaros Baykara, *Dersim* 1937, Akyar Yayınları, 1982, s.207.

140 Mükerrerrem Kamil, *Sevgim ve Izdırabım*, 1934, s.95.

macera romanında Kürtler 'Mürteci Kürtler' diye tanıtılır.¹⁴¹ Tayareci Metin daha sonra Diyarbakır'a götürülür ve orada gerekli tedavileri görür. Bu kez başka bir kıza aşık olur, Gülseren'in tüm hülyaları sönmüştür. Yaşam, romanın adından da anaşılacağı gibi Gülseren açısından büyük bir ızdıraba dönüşür.

Ağrı Ayaklanması bütün çıplaklığıyla, Yaşar Kemal'in *Deniz Küstü* romanında özlü biçimde yer alır. Romanın önemli bir kahramanı olan Balıkçı Selim, yıllar önce ayaklanmayı bastırmak ile görevlendirilen, Salih Paşa komutasındaki birliklere asker olarak katılır. Selim, ayrıca ayaklanma sırasında yaralanır. Kürtlere yönelik korkunç şiddetleri, anılarına dayanarak bir kez daha yaşayan Balıkçı Selim bu yılları şöyle dile getirir:

Kürtlerle çarpıştım. Karşılıklı çarpışırken ben asker kasketimi bir değneğe takıp çıkarıyordum, çıkarır çıkarmaz kasketim en az beş kurşunu birden yiyordu. Bizim bir komutanımız vardı, adı Salih Paşa... Meymenetsiz bir adamdı ya, Atatürk onu sevmiş. Beni yanına çağırıyordu, şu savaş hele bir bitsin Selim, diyordu hele bir bitsin emekli olacağım, geleceğim senin Menekşeden bir tarla alacağım, şapkasını yana yıkıyordu, Cemal Gürsel gibi, kabadayı paşalar hep böyle şapkalarını yan yıkarlar, belki de Çekmeceden bir çiftlik alırım, at yetiştireceğim, domates dikeceğim, seninle balığa çıkacağım, taa Büyükkada'ya kadar kürek çekerek, gideceğiz diyordu. Sen denizden korkarsın Paşam, diye takılıyordum, ne diyordu gülerек, ben korkmam diyordu. Ama Paşanın denizden ödünün koptuğu belliydi. Bir Kürt bir askeri öldürürse bu paşa varya kuduruyordu. Ölen her askere karşılık bir Kürt köyü yakıyor, ne kadar erkek varsa hepsini kurşuna diziyordu. Hiç akı almıyordu bu dil bilmez köylünün Atatürkümüze başkaldırmalarını. Deli divane oluyor, elinize geçen Kürdü kurşundan geçirin, bir tanesini sağ bırakmayın bu yılanları, diye bağıırıyordu. Asker onun dediğini dinleseydi şimdiye kadar Türkiye'de bir tane Kürt kalmazdı. Biz askerler ne yapıyorduk yakaladığımız Kürtleri bırakıyorduk. Din kardeşi değil miydik? Paşa böyle yaptığımızı bir duysa, alimallah tüm orduyu Kürtler gibi kılıçtan geçirirdi. Bazı askerler zengin oldular, bir altına can bağışlayarak.¹⁴²

Selim ayaklanma sırasında yaralanıp, hastaneye düşer. Kendisi-

141 Mükerrerrem Kamil, *Sevgim ve İzdırabım*, s.60.

142 Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, Toros Yayınları, 1985, s.88.

ne hastanede aşık olan bir hemşireden kalma sıcak ve tatlı anılar, yıllar geçmesine rağmen daha unutulmamıştır. Dönemi her anımsayışında Balıkçı Selim kendisini Kürdistan'da bulur, Ağrı yöresi acı ve tatlı anıların bir simgesi olur.

Kemal Tahir'in *Yol Ayrımı* romanının giriş kesiminde, 1930 yıllarında patlak veren bu ayaklanmanın basına nasıl yansıdığı konusu üzerinde durulur. Gazetelerde ayaklanmanın asıl sorumluları olarak, İran gerici çevreleri ve başka ülkelerin istihbarat örgütleri gösterilir. Gerçekten de Türk basını bu yıllarda, Ağrı Ayaklanması'na ilişkin olarak çok sert bir tavırtakınır. Örneğin 16 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi olayı çok şoven bir biçimde sayfalarına yansıtır:

Ağrı Dağı tepelerinde kavuklara iltica eden 1500 kadar şaki kalmıştır. Tayyarelerimiz şakiler üzerinde çok şiddetli bombardıman ediyorlar. Ağrı Dağı daimi olarak infilak ve ateş içinde inlemektedir. Türkün demir kartalları asilerin hesabını temizlemektedir. Eşkiyaya iltica eden köyler tamamen yakılmaktadır. Zilan hareketinde imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur. Bu hafta içinde Ağrı Dağı tenkil hareketine başlanacaktır. Kumandan Salih Paşa bizzat Ağrı'da tarama hareketine başlayacaktır. Bundan kurtulma imkanı tasavvur edilemez.

Kars yöresinden olan yazar Erkan Karagöz'ün romanlarında da Ağrı Ayaklanması'na değinilir. Yazarın *Rus Kızı Vasilisa* adlı romanının devamı olan *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk* adını taşıyan ikinci cildinde, romanın kahramanı Şevket'in büyüyen oğlu Aslan, jandarma takibinden kurtulmak için bir Kürt köyüne sığınır. Babasını tanıyan köylü onu teslim olmaya ikna edemeyince dağlarda eşkiyalık yapan Soro'nun yanına gönderir:

Soro'ysa Ağrı İsyanları'na katıldıktan sonra bir daha köyüne dönmemiş, Kağızman, Horasan arasındaki dağlarda eşkiyalık yapıyordu. Soro'nun adının Ağrı isyancıları arasında geçmesi aileyi de, aşireti de oldukça güç durumda bırakmıştı. Sık sık jandarmalar tarafından köyleri basılıyor, hep diken üzerinde oturuyorlardı.¹⁴³

143 Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seğirdiği Andır Aşk*, Gendaş, 2004, s. 143.

Bir eşkıya grubunun başında bulunan Soro, aslında adi bir suçlu değildir. Soro, Ağrı Ayaklanması'na katılmış, bu büyük Kürt ayaklanmasının bastırılmasından sonra arkadaşlarının birçoğunun yaptığı gibi uzaklara gitmek yerine, dağa çıkmıştır. Romanda Aslan ve Soro arasında geçen ve Kürt sorunu üzerine yoğunlaşan ilginç bir sohbete rastlıyoruz.¹⁴⁴ Romanın başka birkaç yerinde yine Ağrı Ayaklanması konusuna değinilir. Örneğin Soro'nun ağzından Asdo'nun (Aslan) babası Şevket'in en güzel atlarını isyancılara verdiğini duyarız. Bir başka yerde de Şevket'in kardeşi Bayram'ın Ağrı Ayaklanması sırasında askerlik yaparken, kaçtığından söz edilir.

Kars yöresinden olan başka bir yazar Dursun Akçam *Kafdağı'nın Ardı* adlı yarı-biyografik romanında Kars yöresindeki Kürtlere geniş yer verir. Yazar anılarında hem Kürt yanını, hem çevre Kürt köyleriyle olan ilişkileri, hem de aşağıda göreceğimiz gibi Digor yöresinden köylerine devlet tarafından sürgün edilen bir grup Kürdün başından geçen olaylara geniş yer ayırır. Yazar Dursun Akçam'ın tanık olduğu en ilginç olaylardan birisi de, devlet tarafından Kars'ın başka bir yöresinden kendi köylerine sürülen bu grup Kürdün öyküsüdür:

..Memleket ve dünya haberlerini, kasabaya giden köylüler getirirlerdi. Kahvelerde, çarşı pazarda, yalan yanlış duyduklarını gelir, anlatırlardı. Bu kez yeni bir haberle dönmüşlerdi. Hemen hepsi aynı şeyi söylediğine göre içinde gerçek payı vardı. Habere göre, Kürtler Mustafa Kemal'e başkaldırmışlardı, devleti yıkmak istiyorlardı. Kimine göre asiler, dağlarda siper almışlardı, kimine göre de, Mustafa Kemal'in askerleri, hepsi kılıçtan geçirilmişti. Ve her gün yeni bir söylenceyle olay dalanıp budaklanıyordu bu haberler.

Köyümüzde yerleşik Kürt aileler zor durumdaydı. Suçlu kendileriymiş gibi ağızlarını bıçak açmıyordu. Köy içine de pek çıkmıyor, en yakın dostlarından bile uzak duruyorlardı. Hopal'lıların da ayakları kesilmişti köyden, ne gelen vardı, ne de giden... Bego ağa bile çok seyrek uğrardı. Neşe kaçıktı, söyleşmez, şaka yapmazdı. Oysa onları ne suçlayan vardı, ne de kaşın üstünde kara var diyen....

Bir gün jandarma eşleğinde bir kafil Kürt geldi köyümüze kadın, erkek, kız, kızan... Kış ortasında neyin nesiydi bu?.. Hükümetin buyruğuydu, kim ne diyebilirdi? Yurt-

144 Erkan Karagöz, *Yüreğinin Seçirdiği Andır Aşk*, s.164–166.

suz yuvasız mı kalmışlardı, yoksa bir suçları mı vardı? Kimi nalına vuruyordu, kimi mihına... Söylentiler, sonunda bir noktada toplandı, bunlar azılı Kürtlerdi, Türk devletini yı-kacaklardı! En büyük düşmanları da Mustafa Kemal'di. O yüzden Türk köylerinde gözetim altında tutulacaklardı. Gene de otursun kalksın, Mustafa Kemal'e dua etsinlerdi. Onun yerinde padişah olsaydı, bunların kellesini uçururdu. Hemen hepsi de Kars'ın Digor yöresinden getirilmişlerdi. Boş bulunan evlere, ahır ve samanlıklara yerleştirildiler üçer beşer. Ancak yerleşik Kürt ailelerden uzak oturmalarına özen gösterildi. Hiçbiri Türkçe bilmiyordu. Köyümüzün Kürtleri de onlarla konuşmaktan çekinirlerdi. Zorunlu durumlarda köy muhtarının izniyle tercümanlık yaparlardı ancak. Hangisi var-sıl, hangisi yoksul pek belli değildi".¹⁴⁵

Dursun Akçam bu sürgün olayının ne zaman gerçekleştiğini yazmıyor, büyük bir olasılıkla 1927-1930 yılları arasında bölgede meydana gelen Ağrı Ayaklanması sonrası dönemi kapsamaktadır. Ağrı Ayaklanmasına Kars yöresinden de katılımlar olmuştur. Şeyh Zahır ve Altundiş Osman gibi eşkıyalar bu yıllarda yörede çok tanınırlar.¹⁴⁶ Altundiş Osman'ın başının kesilerek yörede halka gösterilmesi olayı ve Digor yöresinden olan Keleşoğlu Ali'nin 1929 yılında kırkın üzerinde arkadaşıyla birlikte tutuklanması olayı örneklerinde olduğu gibi bu yıllarda halk üzerinde büyük bir terör estirilmiştir. Dursun Akçam'ın yukarıdaki anlatımında sözü edilen Kürtlerin, Digor yöresinden geldiklerini söylemesi, bu görüşü bir bakıma doğrulamaktadır.

Dursun Akçam'ın oğlu yazar Alper Akçam, *Ağaların Ağası* adlı romanında Ağrı Ayaklanması'na takım komutanı olarak katılan ama Kürtlere kötülüğü pek dokunmayan Şamil Ağa'nın bir portresini çizer.¹⁴⁷

Yazar Dursun Akçam'ın (1927-2003) anne tarafı Kürtlere dayanıyor. Gelturi aşiretinden olan annesi "Kürt Nazê'nin kızı" Ardahan'a bağlı küçük bir Kürt köyü olan Bankis yöresinden, babası Eyüp ise; Gürcistan topraklarında kalan Ahıska yöresinden gelmektedir. Yazarın kendisi 1927 yılında Kürtler ve Türklerin birlikte yaşadıkları

145 Dursun Akçam, *Kafdağ'ının Ardı*, 2002, Arkadaş Yayınevi, s.41-43

146 Rohat Alakom, *Kars Kürtleri*, Avesta Yayınları, 2009.

147 Alper Akçam, *Ağaların Ağası*, Güldiken Yayınları, 1999, s.12.

Ardahan'a bağı Ölçek köyünde doğmuştur. Yazar Dursun Akçam her şeyden önce Kürt annesinin anlatıklarını önemli bulur:

...Babam Ahıska göçmeni bir Türk aileden, anam da "Gelturan" boyundan, Kürt Naze'nin kızı. Karı-koca hiçbir konuda anlaşamazdı, birinin ak dediğine, öbürü kara derdi. Sonuçta sopa zoruyla hep babamın dediği olurdu. Biz çocuklar daha çok anamdan yana olurduk. Nüfus kaydımı, geç yaptırmıştı babam. Benden önce doğanlardan, ölenler vardı. Doğurduklarının sayısını bilmezdi anam. Çoğu ölmüştü...

Anam anlatırdı, etnik guruplar için gökten dört elma düşmüştü. Azeri, şekeri diline sürmüş, Alevi sazının tellerine, Çinçavat (Türkler), çorbasına katmış, Kürt de konuklarına sunmuştu. O nedenle Azerinin dili tatlı olur, Alevi'nin sazı yanık öter, Türklerin çorbası güzeldi, Kürtler de konukseverdiler.

Anam Kürtçe masallar da anlatırdı, anlamadığımız yerleri, Türkçe'ye çevirerek anlatırdı. Önemli vurgulamaları Kürtçe söylerdi. Bunlardan birisi de Fezo'nun masalıydı. Fezo, gölde bir kurbağaya aşık olur, kurbağa da Fezo'ya..."

Dursun Akçam anılarında ayrıca Ardahan yöresindeki değişik Kürtlerin ve tiplerin öyküsünü de buluyoruz. Yazar, bu anıların bir yerinde örneğin Ardahan'a bağı Hoçuvan bucağına bağı Panik köyünden Bozo'nun başından geçenleri anlatır:

"Senin bu işlere aklın ermez Kurro!" dedi. Aklımın ermediği bir iş daha vardı, Bozo, nüfus kütüğünde, Hazal Ceran" adında bir kızdı. Taşdığı kimlikte ise, kendi fotoğrafıyla, başka bir erkek adı?.. Neden sonra öğrenecektim, askerlikten paçayı kurtarması için, babası bilerek, oğlunu kız yazardırmıştı.

Dersim Ayaklanması (1938)

Bugünkü Tunceli yöresinde patlak veren Dersim Ayaklanması, 1938 yılında kanlı bir biçimde bastırıldı ve halk genel bir kıyımdan geçirildi. Bu ayaklanma da Şeyh Said ve Ağrı ayaklanmalarında olduğu gibi büyük eleştirilere hedef olur. Dersim Ayaklanması'nı işleyen ilk romanlardan birisi Kemal Binbaşar'ın *Cemo* adlı romanının devamı olan *Memo* adlı yapıtıdır. Bilbaşar, bu iki romanıyla bu dönemdeki hareketleri bir bütün olarak ele almayı hedeflemiştir. Birbirinin

devamı olan bu romanlarda, Memo ve iki sevgilisi Cemo ve Senem ile olan ilişkileri daha geniş bir yöreni ve değişik insanları etkisi altına alır. *Cemo* romanında genellikle Şeyh Said dönemini, *Memo* romanında Dersim Ayaklanması ele alınır. Her iki romanın önemli bir kahramanı olan Memo'nun Diyarbakır'dan, Dersim'e kadar uzanmasının bir nedeni, sevdiği Senem adlı kızın bu kez Dersimli olmasıdır.

Yazarın kendi siyasal görüşlerini haklı çıkarmak için, romanda yarattığı *Memo* adlı çancının birisi, Dersim yöresinde patlak veren ayaklanmaya sağduyuyla "yaklaştırılmak" istenen bir tiptir. *Cemo* romanında Memo'yu Sorikoğlu gibi bir bey ile çatışmaya sokan Bilbaşar, *Memo* romanında bu kez Şih Persin adındaki bir şeyhi onun karşısına çıkarır. Böyle çatışma ortamları yaratmak isteyen yazarın amacı, bu ayaklanmanın asıl kaynaklarını bey, şeyh ve ağa gibi Kürt tarafından gelen unsurların varlığına dayandırmaktır. Diğer yandan, halk arasındaki bazı mezhep ayrılıklarını da ayaklanmanın nedenleri arasına katan yazar, bu nedenle Şeyh Said Ayaklanması'nı, Dersim Ayaklanması'nın bir nedeni olarak görür. Yazar daha sonra Şeyh Said'i şöyle konuşturur: "Sizin de yurdunuz Kerbelaya döne".¹⁴⁸

Şeyh Persin'e karşı savaşan Memo, romanın sonlarına doğru asıl belanın devlet ve jandarmadan geldiğine inanır. Halk üzerinde devlet baskısının daha fazla gelişmesine tahammülü kalmayan Memo: "Tüfeklerimizin paslandığı yeter" deyip, hükümet güçlerine karşı kesin bir tavır takınır. Özellikle Huso adındaki bir köylünün bir onbaşı tarafından dövülüp, öldürülmesi olayı, Memo'yu daha da öfkeliendirir. Memo'daki bu değişim, devletin yörenin sorunlarına daha fazla eğilmediği şeklindeki yazar tarafından öne sürülen sınıf tezlerine denk düşmektedir. Yazarın görevi burada devleti uyarmak ile sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle ayaklanma döneminde yöre halkına karşı uygulanan *tenkil* (yok etme) politikasını eleştirmekte, bu politika yerine *temdin* (uygarlaştırma) politikasını daha akılcı bulmaktadır.

Kemal Bilbaşar'ın *Cemo* ve *Memo* romanlarının etkisinde kalan

148 Kemal Bilbaşar, *Memo*, Tekin Yayınevi, 1974, s.594.

Barbaros Baykara'nın yazdığı iki ciltlik romanı *Dersim-1937* ve *Dersim-1938* 'de döneme ilişkin tarihsel veriler oldukça çarpıtılır. Özellikle ayaklanmaya önderlik etmiş olan Seyid Rıza'nın teslim olduğu, eşinin kendisini uçurumdan attığı şeklindeki görüşler, tarihsel gerçekler ile uyuşmamaktadır. Dersim Ayaklanması'nın Fransızlar tarafından ortaya koyulduğunu belirten Baykara'nın bu romanı, diğer yandan belli bir estetik duyarlılıktan yoksundur.¹⁴⁹

Cumhuriyet döneminde meydana gelmiş bu ayaklanmaların bazı din adamları veya bazı dış güçlerin etkisiyle oluştukları, dönemi ele alan romanların ortak özelliğidir. Kürt halkının bu üç önemli ayaklanma sırasında ortadan kaybolması, dönemi ele alan romanlar açısından oldukça ilginçtir.

Mustafa Yeşilova'nın yazdığı *Kopo* adlı romanı, Dersim halkının suçsuz olduğu, Atatürk'ten yana hareket ettiği, ancak Şeyh Said'in adamları tarafından ayaklandığı, bir Alevi-Sünni çatışmasının kurbanı olduğu vurgulanır. Romanda Kürt halkının ulusal istemleri kabul görmez. Türk orduları Dersim'e girdikleri sırada, dağa kaçan Kopo yiğitliğiyle tanınır ve yörede devlet güçlerini bayağı uğraştırır. Bir arkadaşı vasıtasıyla teslim olan Kopo, daha sonra Kayseri'ye sürgün edilir. Kayseri'ye yerleşen Kopo, burada özellikle köyün muhtarıyla geçinemez. Kendisine verilen toprak yüzünden bir dizi zorlukla karşılaşan Kopo, burada sürekli kimliğini gizlemek zorunda kalır. Ama köy muhtarı Kopo'ya rahat yüzü vermez: "Devlete karşı başkaldırının kanı bozuktur bence. Tıpkı bunu gibi" diyen köy muhtarının, bu köye yeni yerleşen Kürtlere karşı tavrı iyice sertleşir.¹⁵⁰ Köy öğretmeni daha olumlu hareket eder:

Şunu aklınızdan çıkarmayın. Kopo bu toprağın insanıdır. Muhtarın söylediklerini bu köyün insanları kabul etmez. Soyluluk kanda değil, davranıştıdır. Uluslar için de böyledir.¹⁵¹

Kendisine yönelik baskılara dayanamayan Kopo, sonunda muhtarı öldürür. Kopo tekrar Munzur yaylasına döner. Sürgün edilen,

149 Barbaros Baykara, *Dersim 1937*, Akyar Yayınları, 1982. Barbaros Baykara, *Dersim 1938*, Akyar Yayınları, 1982.

150 Mustafa Yeşilova, *Kopo*, Karacan Yayınları, 1978, s.182.

151 Mustafa Yeşilova, *Kopo*, s.182.

köklerinden koparılan insanların, yeni geldikleri diyarlardaki sorunları, onlara gündelik bir cehennem yaşatır. Sürgün edilmenin doğurduğu acılar oldukça derindir. Bu durum Kopo'nun yeni doğan çocuğuna verilecek isim konusundaki tartışmalar sırasında daha da belirginleşir:

Derim ya... Çağırırım onu. Gök derim, Ardıç derim... Belki de...
Belki de Sürgün derim, Sür...¹⁵²

Sürgün edebiyatının önemli belgelerinden birisi olan *Kopo* romanı, yazarın katılmadığı bir gerçeği vurgulaması açısından çarpıcıdır. O da, Kürtler üzerindeki ulusal baskının gizleme olanağının yaşamın kendisi tarafından kabullenmemesi gerçeğidir. Bu bakımdan yazarın kendisi değil, romandaki olaylar zincirinin güçlü bazı halkaları, yazarı bazı gerçekleri dile getirmeye zorlar. Yazar, ayrıca Kürtlerin ulusal kökenini de yadsımaktadır. Osman Şahin, roman üzerine yazmış olduğu *Kopo Romanı* "Kürt Halkını Türkmen Asıllı Gösteriyor" başlıklı eleştiri yazısı yüzünden, bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırılır.¹⁵³

Ali Arslan'ın ilk roman çalışması *Serçe*, Dersim'den sürgün edilen dört yaşındaki bir Kürt kız çocuğunun başına gelenleri ele almaktadır. Kütahya'ya sürgün edilen bir yığın Kürt arasında bulunan bu çocuğun Kürt oluşu, başına bir sürü bela getirir ve ona bir dizi kimlik bunalımı yaşatır. Türkçe bilmeyişi, ona bu yeni yaşamı zehir eder. Yanlarına yerleştirildiği ailelerin, bu kızı kabullenmemeleri onu güç durumda bırakır. Kendini boşluk içinde hisseden ve sıcak bir ilgiye büyük gereksinim duyan çocuk, uzun yıllar bu desteği ve dayanağı bulamaz. Korku, onun tüm yaşamını etkisi altına alır. Sürekli altına işemesi, bu korkuların bir işareti olarak kabul edilir.

Kendisine sonradan takılan *Serçe* adıyla çağrılan bu kız sürgünde büyür ve evleneceği sırada kaydına hiçbir yerde rastlanamaz, asıl ismi bilinmiyor. Gerçek ismi Zemi olan *Serçe*, daha sonraları kendisinin Tuncelili ve babasının daha sağ olduğunu öğrenir. Yıllar önce Dersim'den sürgün edilen *Serçe*, Tunceli'ye gider. Babasıyla

152 Mustafa Yeşilova, *Kopo*, s.217.

153 *Yazarları da Vururlar*, haz. Atilla Özkırımlı, 1987, s.163.

karşılaşır, babasının içini döküp, eski yaralarını deşmesine bir anlam veremez:

Cok acı çekmişim kızım, dedi. Ciğerim parçık, pörçüktür. İçim tamamen yanmış, külü kalmıştır. Sevmeyi unutmuşum, gülmeyi unutmuşum kızım. Biraz durdu, dudaklarını yaladı. Hâlâ peşimizdeler, dedi. Şehre biraz kalabalık gittik diye bizi gözetlediler.¹⁵⁴

Durumu ilk etepta kavramakta güçlük çeken Serçe, babasına dönerek “Kim?” diye sorar. Serçe’nin bu sorusunu yanıtlamaya başlayan baba, daha derinlere gider. Dört yaşındayken bacağından süngülenerek yaralanan Serçe’yi yazar Almanya’nın Hannover kentinde, ev ararken bir rastlantı sonucu bulur, onunla tanışır. Serçe bu kez yaşlanmıştır. Başından geçenleri birer birer anlatmaya çalışır. Bu anlatımlar daha sonra *Serçe* romanına konu olur. 1988 yılında yayımlanan roman üzerine görüşlerini açıklayan Habib Bektaş, eleştirisinin sonunda: “Ve Serçe’ler konuşmalı mutlaka”¹⁵⁵ der. Bunu söylemekle, Serçe’nin Almanya’ya gelişi ve yurtdışındaki yaşamının da roman haline getirilmesi gereğine değinir. 16 yıl geçtikten sonra *Serçe* romanının ikinci cildi de yayımlanır.¹⁵⁶

Serçe romanı hem ayaklanmalar dönemi, hem de sürgün olgusuna gerçekçi bir yaklaşım getirdiği için, o dönemi ele alınan romanların en iyilerinden birisi sayılabilir.

Kürt halkının tarihini tümüyle yadsıyan bazı Türk romanlarındaki mesajların gerçeğe aykırılığı, bu romanlarda genel bir denge-sizlik yaratır. Çok uluslu ülkelerdeki tarihi roman yazımı bu bakımdan zor bir konudur. Tarihi yaratan, onun yönünü çizen değişik dünya halklarının ulusal hareketlenişi, bu halkların ulusal baskının karşısına dikilmesini inkar edemeyiz. Çünkü sayıları milyonlara varan kitlelerin istemi budur. Bir avuç azınlığı temsil eden, devlet aygıtını elinde tutan bürokratların istemi, çağdaş bir yazarın savunacağı şeyler değildir. Örneğin Kemal Bilbaşar ve Demirtaş Ceyhun’un kendi roman kahramanları Memo ve Abuzer’in babala-

154 Ali Arslan, *Serçe*, Sistem Yayınları, 1988, s.346.

155 Habib Bektaş, *Serçe Konuşunca*, Türkiye Postası 26/8 1988.

156 Ali Arslan, *Serçe II*, Berfin Yayınları, 2004.

rını Şeyh Said Ayaklanması'nda 'öldürterek', onları bu ayaklanma ve kendi halklarına karşı düşman etmeleri, bu iki kahramanı birer tipik kahraman olmaktan uzaklaştırmıştır. Çünkü ne Memo, ne de Abüzer baskılar yüzünden acılar çeken ve yollara düşmek zorunda kalan Kürt halkını temsil etmiyor. Tipik kahramanlar bir halkın bağrından doğarlar, o halkın önemli, belirleyici özelliklerini kendilerinde bulundurur. Bir yazarın politik düşünceleri elbette olacaktır. Ama bir yazar, bir politikacı gibi olaylara yaklaşamaz.

Cumhuriyet ilk yıllarında baş gösteren Kürt ayaklanmalarının en önemli sonuçlarından birisi de, halkın yığınlar halinde Batı'ya sürgün edilmesi olayıdır. Sürgün Kürtler, değişik öykü ve romanların konusu olmuştur: *Welat* (Seyit Alp), *Asya* (Demirtaş Ceyhun), *Kopo* (Mustafa Yeşilova), *Kondurma Siyaseti* (Kemal Tahir), *Serçe* (Ali Aslan)... Sürgün edebiyatı açısından üzerinde durulmaya değer diğer bir roman da, Haydar Işık'ın devlet ile işbirliği halinde olan bir Kürt ağasının devlet eliyle öldürülmesini anlatan *Dersimli Memik Ağa* adlı ilk çalışmasıdır. Romanda Aydın'a sürgüne gönderilen bir ailenin başına gelenler anlatılır.

Bu parçalanmış ailelerden birisi de Fahri Erdinç'in *Alinin Biri* romanında karşımıza çıkmaktadır. Dersim Ayaklanması'ndan sonra Afyon'a sürgün edilen Kürt Memo, yıllar geçmesine rağmen karısından haber almış değildir. Biçare Memo oldukça çaresizdir:

Gitti, duvarın dibine oturdu. Gözleri ayda. Etrafta kır böceklerinin şarkıları. Daldı düşüncelere. On iki sene oluyordu artık. Vatandan irak. Dersim neresi, Sandıklı neresi? Çil yavrusu gibi dağıtmıştı onlar. Babasını candarmalar vurdular. Anası karışalılıkta yardan uçtu. Parçasını kurt kuş bile bulamadı belki. Memoyu ele geçirdiler. Karısıyla beraber. Bir de iki yaşındaki oğlu, Halim... Sürdüler bunları. Binlerce Kürdü Anadolu'ya, Egeye dağıttılar her biri ayrı kasabaya, ayrı köye. Mecburi ikamet. Rejime alışınlar "islah" olsunlar diye. Dağıtıldıkları köylerde bunları çobanlık, bekçilik, amelelik gibi işlere yansıttılar. İşte o gün bu gün, karısından haberi yok Memo'nun. O sene Afyon'da bir bir ayırdılar onları, bir daha karının nereye yollandığını öğrenemedi. Halim büyüdü mü kimbilir? Çoluk çocuk ayrılık, vatandan uzaklığın tuzu biberi. Bir aşık vardı, Ardahanlı. Her sene dolaşırdı Dersimi. Vatan üstüne pek dokunaklı türküler söylerdi. Memonun hala aklından çıkmaz:

Azizim, veten yahşidir
Giymeye keten yahşidir
Gezmeğe gurbet elleri
Ölmeye veten yahşidir.

Gurbet artık canına tak demişti Memo'nun. Dönecek. Geçen sene kanun da çıktı hatta. Artık sürgündeki Kürtler Dersime yollanıyor. Memo da hazır. Lakin çoluk çocuğu bulamadan, nereye? Memo güzden güze, apadan yıllığını alınca düşer yollara. Köy, köy...Arar. Yok. Bu güzde çıkacak sağ olursa. Bakalım, bir dilekçe daha yazdırdı bu sefer. Ta Ankara'ya. Bulsunlar Memo'nun karısını...¹⁵⁷

Ağanın yanında bekçilik yapan Dersim'li Memo romanın sonlarına doğru ağanın karşısında yer alarak başka bir cepheye yani ezilenlerin saflarına katılır:

Memonun mavzeri ateş ede ede şişti. Mekanizma çalışmaz oldu. Kürt neredeyse çıldıracaktı. Eliyle açamayınca, mekanizma kolunu ağızıyla zorladı. Açtı ama, iki dişini birden tükürdü.

"Sürgünler olmasın diye" söze başlayan Vecihi Timuroğlu'nun sürgünlere karşı çıktığı şiirsel destanında bu sürgün olaylarının nedenlerini hem "Kürt toplumu içerisinde", hem de devlet aygıtının çarkları arasında arar. Yazar bu sürgünleri birer haksızlık olarak kabul etmesine rağmen, toplumun etnik yapısını, istemlerini dile getirmek istemez:

Bize Seyit yaşamından

*Memur kitabından arınmış bir yaşam gerek.*¹⁵⁸

Şairin bu iki dizesi arasında geçen ve büyük harfler ile başlayan "Seyit" sözcüğü hiç kuşkusuz büyük ölçüde Dersim Ayaklanması'na önderlik eden ve sonunda asılan Seyid Rıza'nın adını çağırıştırıyor. Baskılar hep sürüp gitmiştir. Mehmet Selahattin'in *Sam Yeli* ro-

157 Fahri Erdinç, *Alinin Biri*, Habora Kitapevi, 1979, s.119.

158 Vecihi Timuroğlu, *Dersim Destanı (Bir Sürgünün Ezgileri)*, Aks Yayınları, 1990, s.56.

manında Diyarbakır'da doktor Fuat'ın başına gelenler¹⁵⁹ ve Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* romanında değinilen olay yani Dersim Ayaklanması sırasında bir köprünün açılışında konuşma yapan valinin tam konuştuğu sırada anıran bir eşeğin sahibine ve olaya gülen memura yapılan eziyetler bu baskıların bazılarıdır.¹⁶⁰

Erendiz Atasü'nün *Dağın Öteki Yüzü* adlı romanının Dersim Ayaklanması'nı anlatan bölümü ilginçtir. Dersim'deki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Reha ve Burhan kardeşlerin başka bir askerle olan sohbetinde örneğin savaş karşıtı düşüncelere rastlarız. Bu sohbet sırasında İzzet'in "Asiler askere, asker asilere unutulmayacak şeyler yaptı" biçimindeki bir belirlemede bulunması önemlidir.¹⁶¹ Mağaralarda saklanan bazı Kürtlerin imhasını anlatan kısımda tek kişinin canlı olarak kurtarılmadığı görülür.¹⁶² Kardeşlerden Reha'nın ruhsal sorunları Dersim Ayaklanması sırasında giderek daha da kötüleşir.

Dersim'in isyankâr Kürtleri tarih boyunca hep zulme ve adaletsizliğe karşı çıkararak adlarını tarihe yazmışlardır. Uzun yıllar Türkiye'de "Dersim, dört dağ içinde / Gülü, bardak içinde/ Dersimi hak saklasın/ Bir gülüm, var içinde" diye söylenen en popüler halk şarkılarından birisine yansıyan Dersim yöresi, 1938 yılında uçaklardan atılan bombaların hedefi haline gelir. Bu bombalar Türkiye'nin ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu ve Atatürk'ün manevi evladı sayılan Sabiha Gökçen'in (1913-2001) kullandığı uçaklardan atılır. Kemal Tahir, *Damağası* adlı kitabının bir yerinde Dersim Ayaklanması sırasında Kürtlere yapılan baskılara ve Sabiha Gökçen konusuna yer verir:

Dersimlilere yapılan hakarete gelince, bunu söylemek bile dile kolaydı. Bir kere teslim olan erkeklerin zenginleri, ağaları, beyleri seçilip sürüldükten sonra, fukaranın cümlesi Kutu deresi kenarında iplere bağlanarak süngülenmişti. "Köy yakmak sigara yakmaya döndü kardeşler" diyordu. "Sabiha Gökçen bile köyleri bombaladı diyeyim de gerisini artık sen tasavvur et."¹⁶³

159 Mehmet Selahattin, *Sam Yeli*, 1977, s.74.

160 Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, 1984, s.321.

161 Eréndiz Atasü, *Dağın Öteki Yüzü*, Remzi Kitapevi, 1997, s.122.

162 Eréndiz Atasü, *Dağın Öteki Yüzü*, Remzi Kitapevi, 1997, s.140.

163 Kemal Tahir, *Damağası*, 1994, s.44.

Kemal Tahir kitabının başka bir yerinde Kürt kadınlarının kahramanlığına da değinir: “Lakin Dersim’in kârısı da atıcı haa. Erkeğinden bir farkı yok... Şimdi hak yemiyelim”.¹⁶⁴ Kemal Tahir, Dersim Ayaklanması sırasında Kürtlere yapılan kötülükleri ayrıca *Kondurma Siyaseti* adlı uzun öyküsünde de dile getirir.

Araştırmacı Ayşegül Altınay, Sabiha Gökçen üzerine kaleme aldığı bir incelemede, Sabiha Gökçen’in yaşamı ve kişiliği üzerinde duruyor, asker-ulusun asker kızları projesinin Dersim’deki uygulamalarını toplumsal cinsiyet açısından inceliyor.¹⁶⁵ Yapılan son araştırmalar sonucunda Sabiha Gökçen’in Türk olmadığı, Ermeni bir aileden geldiği ve adının o yıllarda Hatun Sebilciyan olduğu ortaya çıktı. Haber basında büyük bir yankı uyandırır.¹⁶⁶

İki savaş arası yıllarda (1918-1939) Kürtlerin yaşadıkları baskılar ve acıların Türk romanında nasıl resmedildiği başlı başına bir inceleme konusudur.

Başka gruplar da baskı altında

Dersim Ayaklanması’nın kanlı bir biçimde bastırılmasından sonra Kürtler üzerindeki baskılar Türkiye genelinde giderek artar. Başka etnik gruplar da bu saldırıların hedefi haline gelir. 1940’lı yıllardan sonra Türkiye’deki Yunan, Ermeni ve Yahudilere yönelik saldırılarda büyük bir artış olur. 1942 yılında çıkartılan Varlık Vergisi, 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olayları’nın etkisi bazı romanlara da yansır. Örneğin Yılmaz Karakoyunlu’nun *Salkım Hanım’ın Tanrıeleri* ve *Güz Sancısı* adlı romanlarında tehdit edilen bu grupların yaşamı işlenir.

1942 yılında getirilen meşhur Varlık Vergisi kanunu nedeniyle yabancı azınlıklar, özellikle Yahudiler güç durumunda kalır ve bu vergiyi ödemeyenler, Erzurum’un Aşkale ilçesindeki kamplara sürgün edilir. Eşi Yahudi olan Kürt kökenli Halit Fahri Bey de bu durumdan etkilenir. Halit Bey bakımevinde tedavi gören eşi Nora’ya öngörülen varlık vergisini ödeyebilmek için mallarını elinden çıkarmaya

164 Kemal Tahir, *Damağası*, 1994, s.98.

165 Vatan, *Millet Kadınlar*, derleyen Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, 2000 (Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Savaş Pilotu Sabiha Gökçen, s.246-279).

166 Sabiha Gökçen mi Hatun Sebilciyan mı? Hürriyet, 21/2 2004.

başlar; kayınbiraderi Levon, Aşkale'ye sürgüne gönderilir. Yılmaz Karakoyunlu, romanın başkahramanı Kürt kökenli Halit Fahri Bey'i okuyucuya şöyle tanıtır:

Halit Fahri Bey doğuluydu. Ama hiç doğulu gibi görünmezdi. Kendisi söylemese Halit Fahri Bey'in geniş topraklara sahip paşazade olduğunu anlamak mümkün değildi. Terbiyeli bir İstanbul lehçesiyle konuşur, oturup kalkmasını bilir, etrafına saygılı davranırdı. Babası, Hamidiye Alayları'ndan yetişmişti. Saraydan gördüğü itibarla kısa sürede terfi etmiş, paşa olmuştu. Halit, tek oğluydu...¹⁶⁷

Salkım Hanım'ın Taneleri adlı romanda İstanbul'da yaşayan Kürtler ve Yahudiler arasındaki ilişkilere de dikkatler çekilir. Ünlü Kürt Beyi Sabit Paşa'nın oğlu iş adamı Halit Fahri Bey, Dora adında Yahudi kökenli bir kadınla evlenir. Bu evlilikten ötürü başka Yahudilerin de Halit Fahri Bey'in yakın çevresine katıldıkları görülür. Yanında çalışan Lui de Yahudi kökenli.

Yazarın *Güz Sancısı* adlı romanı 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'da Yunan, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıkların ev, işyeri ve ibadethanelerine yönelik saldırılar ve yağmalama olaylarını konu edinir. Romanda, alt tabakadan kapıcı Zehra, oğlu Kürt Nihat, bekçilik yapan babası, Mardinli Hukuk öğrencisi ve Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı gibi aydın, bürokrak kesimden bazı Kürtlerin adları geçmektedir.¹⁶⁸ Tarihte 6-7 Eylül Olayları olarak bilinen bu saldırılardan sonra binlerce gayrimüslüm Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmış, böylece yüzyıllar boyunca İstanbul'daki çokkültürlü renkli yaşam büyük tehditlere maruz kalmıştır:

Kasap Zaven, Manav Tanaş, Bakkal Akop'un dükkanlarında akşam sefasının aşına çehreleri alışverişlerini yaparlar. Kapıcı Zehra'nın oğlu Kürt Nihat, evin önünden kimseyi geçirtmez. Babası mahalle bekçisidir.¹⁶⁹

167 Yılmaz Karakoyunlu, *Salkım Hanım'ın Taneleri*, Öteki Yayınevi, 1999, s.22.

168 Yılmaz Karakoyunlu, *Güz Sancısı*, Doğan Kitap, 1992.

169 Yılmaz Karakoyunlu, *Güz Sancısı*, Doğan Kitap, s.63.

Sınıf Tezleri (1960-1980)

1960'lı yıllardan sonra özellikle öğrenci, aydın ve işçi kesimleri arasında artan politik bilinç bir kitleselleşmeye dönüşür. Bu yıllardan itibaren sınıf mücadelesi giderek güçlenir, anti-emperyalist tezler halk yığınları arasında belli bir destek görür. Özellikle 1970 ve 1980 yıllarındaki askeri darbeler, halk üzerinde büyük bir terör dalgasının esmesine neden oldu. Bu fırtınalı yıllarda başlayan politik hareketlilik ve kutuplaşmaların önemli bir unsurunu Kürtler oluşturdu. Bu konuda başlayan yoğun tartışmalar ve olaylar sınırlı da olsa çağdaş Türk edebiyatına da yansır.

Vedat Türkali'nin *Tek Kişilik Ölüm* adlı romanında Hakkari'de üç yıl doktorluk yapmış olan Gülşen ile idamlık oğlu Levent arasında Kürtler üzerine başlayan bir tartışma, romanın can alıcı bölümlerinden birisini oluşturur. İki farklı kuşağın soruna bakış açıları değişiktir. Levent'in soruna daha radikal yaklaşması, Gülşen'in kendi geçmiş yıllarını sorgulamaya zemin yaratır ve Gülşen'i bu sorun üzerinde yeniden düşünmeye sevk eder:

...Acılardan damıtılmış nasıl mazlum, sırasında yüreği nasıl sınımsız, nasıl sevecen bir halktı Kürt halkı. Yıllar sonra, üniversitedeyken ilk çatışmalarında (kavga da denilebilirdi buna) Kürt halkına karşı yanlış, şöven (evet şöven diyordu!) tutumlarından, teorik saptamalarından ötürü, Levent'in Eskileri (Eski Tüfek sözüne kızdığını biliyordu annesinin, nasılsa kullanmamıştı) bu arada kendisini ağır suçlamaya kalkışmasına, şaşkınlığı geçince nasıl kızmıştı. Utanmazca bir haksızlıktı bu. Kürt halkının varlığını ilk kez onlar söylemiş, özerkliğini ilk kez onlar savunmuştu. Çoğu İngiliz oyunu diye bildikleri Doğu'da şıhların, ağaların emrindeki Kürt başkaldırılarını nasıl arkalardı? Emperyalizme karşı savaştan yeni çıkmış, herşeyden önce ayakta durma uğraşı veren bir ülkede ... Doğu'ya ben gönüllü gittim; bir parmak çocuğumu sırtıma vurdum dağda, bayırda.

- Bu kadar yıl kaldın. Kürtçe öğrendin mi? Demişti Levent.

Şaşırılmıştı. Biraz öğrenmişti o günler ya, sonradan unutup gitmişti. Bir tek "deşi" sözcüğü kalmıştı aklında; acı, ağrı demekti.

- Unuttun demek, dedi. Hani bu halkı savunuyordun, İngilizceni unuttun mu? Geliştirdin bile!..

...Partisi'nden izin almış, çalışmak için bu yüzden Doğuyu seçmişti özellikle. Ama bugün anlıyordu ki, bunu yaparken Kürt

halkına hiç de Levent'in baktığı gibi bakmıyor, siyasal bilincini ne kadar zorlasa bile bir sınırdan ötesi, düşüncelerinin, düşlerinin kapsamında kalıyordu. Üstünde çok düşündü konunun; bir iki kez daha tartıştılar Levent'le. Sonunda şuna vardı; öğretimiz, yönetimimiz ne kadar ileri olursa olsun, yaşamın gerisinde kalmamak için özel bir titizlik, olayları sürekli, hem de yerindeki gelişmeler içinde gözleyip irdeleyen bilinçli bir uyanıklık gerektiriyor. Gerçeği bütün yönleri, bütün boyutlarıyla üstlenmeden kimsenin sorununu çözemezsiniz. Gelişen yaşam, kuşakları birbirine düşürecek kadar ayırıyor yoksa.¹⁷⁰

Leyla Erbil'in *Bunak* öyküsünde Kürtler bu kez ötekiler arasına katılır. Bu zıtlığı doğuran durum, devrimci mücadeleye katılan gen- cin, bir Kürt tarafından bu "iş" sürüklendiği tezine dayanmaktadır:

Dinlemezdi ki beni. Hep o Kürt yüzünden. Düşük bıyıkları kara kıllı oğlan vardı ya hani, o girdi kanına oğlumun, neredeyse yiyordu başını da, kendi başını yiyesice, yedi ya zaten, temizlediler onu...¹⁷¹

Vedat Türkali'nin kaleme aldığı *Güven* adlı diğer romanının birinci cildinin sonlarına doğru Kürtler üzerine ateşli bazı tartışmalar yapılır. Sol görüşleriyle tanınan Sahir ve eşi Nedret aynı görüşte olmayan, daha ziyade milliyetçi Kürt görüşleriyle tanınan Doktor Nurettin ve eşi Kevser Hanım'ın konuğu olurlar. Bu ziyaret sırasında söz Kürtlere gelir. Doktor Nurettin'in oğlu Selahattin'in babasının görüşlerine karşı çıkması üzerine tartışmalar daha da alevlenir. Konuklar ve oğlu arasında oluşan pro-Sovyet birlikteliği karşısında iyici sertleşen Doktor Nurettin, yıllar boyunca Kürtlere yapılan kötülükler, baskı ve soykırımlar üzerinde durur. Sovyetlerin sınır boylarındaki Kürtleri Orta Asya'ya sürdüğünü ileri sürer. Doktor Nurettin oğluna dönerek "Ben aşirettenim. Topraklarımızı koruyorum. Kürdün adı kalıyorsa bu topraklarını koruyanlar sayesinde bizim gibi" der. Tüm bu değerlerin kaldırılması halinde durumun Kürtler açısından daha da kötüleşeceğini belirtir: "Bir kalesi daha yıkılacak Kürtlüğün".¹⁷² Romanın en ilginç kısımlarından birisi de

170 Vedat Türkali, *Tek Kişilik Ölüm*, Cem Yayınevi, 1990, s.150.

171 Leyla Erbil, *Eski Sevgili*, Cem Yayınları, 1977, s.137.

172 Vedat Türkali, *Güven*, 2002, s.715.

Şeyh Said Ayaklanması sırasında devletin yanında yer almalarına rağmen Batıya sürülen Hazro beylerinden Hayri Bey'in Atatürk'ün huzuruna çıktığı bir sırada feci şekilde rencide edilmesi olayıdır. Atatürk'ten bu sürgünlerin durdurulması ricasında bulunan bu Kürt beyi, Atatürk'ten şu yanıtı alır:

Hatip Bey! demiş Mustafa Kemal, çok düşündüm. Kendi ulusuna hayrı olmayanın bize de hayrı olmaz! "Çıkarın bunu" demiş yaverlerine, yüzüne bile bakmadan...¹⁷³

Doktor Nurettin'in Doğubeyazıt'tan gelen yakınlarının sarışın çocukları da o sırada evde bulunuyor ve konukların dikkatlerini çeker. Sarışın mavi gözlü bu Kürt tipleri, romanda Kürtlerin Hint-Avrupa halklarından olduğunun bir kanıtı olarak gösterilir: "Binlerce yıl önce kuzeyden Vikingler gelmiş Kürdistan'a, onlar getirmiş sarışınlığı, bu renkli gözleri Kürt kanına!"¹⁷⁴ Kürtlerin bu sarışınlığı Türk kadın yazarlardan Füzûzan'ın bir romanında da dile gelir: "Biz Kürtler sarı saçlı bile oluruz, yeşil, mavi gözlü bile oluruz. Ne şaşkın babo. Anadolu'nun geçmiş öyle derin uçlara varır ki gördüğüne hiç şaşmayacaksın, bu bir..."¹⁷⁵ Kürtlerin Kuzeyli İskandinavyalı (Nordic) tiplere benzediği konusu zaman zaman Türk medyasının da ilgisini çeker.¹⁷⁶

Özellikle 12 Mart 1970 darbesinden önce kavganın ön saflarında vuruşanlar arasında yiğitçe savaşan Kürt gençleri vardı. Korku nedir bilmeyen bu kuşağı "kahraman ve kayıp" ve "gökyüzünü fethetme sevdasında" olan bir kuşak olarak tanımlayan Öner Yağcı'nın *Gökyüzüne Akan Irmak* romanı böyle bir dönemi konu edinmektedir. Romanın bir bölümünde ölen arkadaşı üzerine ağlamaya başlayan bir genç acılarını, Kürt halkının yüzyıllık acılarıyla karşılaştırıp şu belirlemede bulunur:

Bir yanıyla da ağlamak istemiyordu. Ne olursa olsun kendisini tutmalıydı. Bu doğulu insanlar hoş görmezlerdi bir erkeğin

173 Vedat Türkali, *Güven*, 2002, s.718.

174 Vedat Türkali, *Güven*, s.707.

175 Füzûzan, *47'liler*, 1979, s.455.

176 Soner Yalçın, *Kürtler Viking Çıktı*, Hürriyet, 5/4 2009.

ağlamasını. Hayır doğru değildi bu. En sevdalı ağıtları buranın insanları yakmıyor muydu? Hem tarihlerinden beri ağlamıyorlar mıydılar yazgılarına!"¹⁷⁷

Füruzan'ın *47'liler* adlı romanında yine gençlik hareketlerine yer verilmektedir. Erzurum'da oturmakta olan bir ailenin başından geçenler, Türkiye'de, o yıllarda sürmekte olan değişim ve öğrenci hareketleri romanda bir bütün olarak sunulur. Romanda bu öğrenci hareketlerine katılan öğrenci kuşağı, genellikle 1947 doğumludurlar. Yukarıda sözünü ettiğimiz ailenin kızlarından birisi olan Emine'nin İstanbul'da sosyoloji öğrenimi yapması, romanı Erzurum ve İstanbul yörelerini konu edinen bir yapıt haline getirir. Emine, Kağızman doğumlu Haydar adında birisiyle evlidir. Emine, daha sonraları yakalanır ve çoğu gençler gibi işkence altına alınır. Evinde yakalanan kitaplardan, Kürtlerin ulusal varlığını inkar eden F. Kırzioğlu'nun *Kürtler* adlı kitabı ve Kürtlerin ulusal varlığını kabullenen İsmail Beşikçi'nin *Doğu Anadolunun Düzeni* adlı kitapları da vardır. İstanbul'da yüksek öğrenim yapmakta olan bu gençler arasında, Kürdistan'ın geri bırakılmışlığı üzerine tartışmalar da romanda geçmektedir. O dönemin "Doğulu gençleri" bu konuda ateşli konuşma ve tartışmalar yapar. Özellikle, Haydar'ın Emine'yi karşısına alıp yöredeki çelişkileri, insanların yoksulluğunu, çektikleri çileleri anlatan konuşması oldukça çarpıcıdır. Bu gençlerden birisi de Siirt'in Pervari ilçesinde doğmuş olan Zulkadir'dir. O halkların kurtuluşuna inanan birisidir. Bu nedenle ön saflarda yürümektedir. Kalbini gösteren Zulkadir: "...İşte şurada evreni taşıyorum. Ezilmiş halkların geleceğine adadığım canın dayanamazlığı şuramdadır" diye konuşup göğsüne vurur. Daha sonra sağ güçler tarafından öldürülen Zulkadir, ölmeden önce yerde yatarken gözlerine bakan arkadaşı Haydar'ın bakışları karşısında son sözlerini söyler.¹⁷⁸

Lütfi Kaleli'nin *Kardeşlerin Kini* adlı romanında, Alevi-Sünni çatışmasına dönüşen politik yaşamın Malatya'da kazandığı mesafe, olayların tırmanışı ve 12 Mart döneminden sonra insanların Diyarbakır zindanlarına doldurulduğu yıllar anlatılır. Alevilere karşı olan

¹⁷⁷ Öner Yağcı, *Gökyüzüne Akan Irmak*, Cem Yayınları, 1989, s.168.

¹⁷⁸ Füruzan, *47'liler*, 1979, s.455.

Yaşar Kara ve Hatemo gibi tipler “Kürtçü” olarak romanda tanıtılır. Son yıllarda özellikle kitle iletişim araçlarında sık sık kullanılan ‘Kürtçülük’ lakabı, adeta bir suç unsuru olarak sözlüklere girdi. Kaçakçılık, uyuşturucu madde kullanımı gibi hoş olmayan bir kılıfa büründürüldü. Kürt halkının kendi insani haklarına kavuşma istemini olumsuzlaştırmak için kullanılan bu yakıştırmaların, özellikle resmi devlet organlarının Kürt yurtseverlerini suçlamak amacıyla piyasaya sürdükleri görülmektedir. *Kardeşlerin Kini* romanında Alevilere yönelik saldırılarda, Kürtler gerilimi artıran bir unsur olarak gösterilir. Mezhep çatışmalarına karşı olan yazar, insanların birbirine düşürülmesinin yanlış olduğunu temel bir tez olarak romanda geliştirir. Alevilere yönelik saldırılara çıkayım derken “Kürtçü” olarak nitelendirdiği unsurlara yönelik saldırılar içinde kendisini bulan yazarın tutumu romanda gerçekçi görünmüyor. Romanın sonunda yüzlerce insanın Diyarbakır zindanlarına doldurulmasının arkasındaki nedenlere bir açıklık kazandıramayan yazar, Kürt hareketlerini Alevi insanların kökünü kazıyacak birer sünni dinsel hareket olarak gösterir.

Kürdistan’ın bilinçli olarak geri bıraktırılması, yöredeki olanaksızlıklar yüzünden, bölge günümüzde halk arasında Mahrumiyet Bölgesi diye adlandırılır. Orada görev yapmak istemeyen memurların sayısı bu nedenle her geçen gün artmaktadır. Bu sorunu gidermek için uygulanan Şark Hizmeti, çağdaş anlamda bir ceza olarak uygulamaya konulur. Türkiye’de ilerici, devrimci insanların başka yörelerden Kürdistan’a sürgün edilmesi de bu ceza olgusunun bir biçimini oluşturur. Bu konuda, Siirt’e sürgün edilen bir ilköğretim müfettişinin başından geçenler, Behzat Ay’ın *Sürgün* adlı romanının konusu olur. Yazar daha önceleri yayımladığı *Gündoğusu* adlı gezi notlarına dayanarak hazırladığı bu romanda, Kürdistan’daki zor yaşam koşulları sergiler. Sürgün edebiyatına ilişkin olarak, İbrahim Erdem’in *Sürgün Meyveye Durdu* adlı romanına da değinmek gerekir. Aydın adındaki bir öğretmenin sürgün edilmesi sonucunda, hanımını yalnız bırakması, ondan ayrı düşmesini konu edinen romanda, Aydın öğretmeni ile dayanışma halinde bulunan Kürt Haşim, öğretmenlere yapılan bu baskılara karşı direnmek ister, bu öğretmenin sürgün edilişine bir anlam veremez.

Kürt ulusal hareketinin politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla tartışmaktan yana olan, bu nedenle sürgün edilen, dövülen ve işkence gören çağdaş bir Kürt aydınına uygun bir tipi, ilk kez Mehmet Kemal'in *Sürgün Alayı* adlı romanında görürüz. Belli bir bilinç ile hareket eden Kürt Neco, askerliğini yapmak için bir sürgün alayında görev yapmaktadır. Kürt sorunu konusunda alaydaki ilerici ve gerici unsurlar ile tartışmaktan yana olan Neco, bu kararlılığı nedeniyle büyük baskılara hedef olur, dövülür ve işkence görür. Bu baskılar karşısında direnen Neco, daha sonra, askerlik görevini yapmayarak, bir yolunu bulup askerlikten kaçır.

Sürgün Alayı yazarın öğrencilik ve askerlik yaptığı yılların romanıdır. Demokrat Parti'nin henüz iktidara gelmediği bir dönemde geçen bu olayları ele alan romanda, aydınlar üzerinde yoğun baskıların olduğu görülür. *Sürgün Alayı*, roman ölçüleri kapsamında Kürtlerin sorunlarını irdeleyen romanların başını çekmektedir. Diğer bazı romanlarda olduğu gibi sorun sadece tek boyutuyla ele alınmaz. Sorunun boyutları *Sürgün Alayı*'nda çeşitlilik kazanır. Bu yönüyle başarılı bir romandır. Romanda Kürt Neco'nun içindekileri dışı yansıtmaya bir sınır konulmaz, gerçekleri ortaya sermek için roman yazarı, Neco'yu daha fazla konuşturmak ister, ona bu olanağı yaratır. Doğal olarak yazar da görüşlerini belirtir. Yazarın Neco'nun görüşlerine kesinlikle katılmadığı tarafları da vardır. Romanda Kürt sorununun ele alınması nedeniyle, yazar hakkında 1/5 1975 tarihinde soruşturma açılır, daha sonra aklanır.

Bu romanda okuyucu Kürt Neco ile birlikte olmak ister, onun dövülmesi, yara içinde bırakılması okuyucunun canını sıkır. Okuyucu tedirgindir, Neco'nun geleceğine ilişkin olarak okuyucunun endişeleri çoğalır. Kısacası yazar bu romanında halklar arasındaki dostluk köprülerinin yıkılmasına izin vermiyor. Romanın sonlarına doğru Kürt düğümünün çözüldüğü görülür:

Kızınca bize Kürt diyorsunuz, öyle işinize geliyor. Kızmadığınızı zamanlar, serikanlı olduğunuzda, siz Kürt değil, Türk'sünüz, bizim kardeşimizsiniz, diyorsunuz. Sen de demin kızdığın için öyle dedin.¹⁷⁹

Yusuf Ziya Bahadınlının *Gemileri Yakmak* adlı romanı, bir Kürt ailesinin elli yıllık geçmişini konu edinir. Romanda ulusal kurtuluş ve sınıfsal mücadele, bir bütünün iki parçası halinde ele alınır. Baba Musto, Antep yöresinde Fransızlara karşı çapışmakta, oğlu Memo da, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra kendisini işçi sınıfı mücadelesine adar, bu yolda kavgaya vermektedir.

Okuyucunun Kürtleri yalnız başına bırakmak istemediği, onunla beraber bir kavgaya içerisinde kendisini gördüğü romanlardan birisi hiç kuşkusuz, Yusuf Ziya Bahadınlının *Gemileri Yakmak* adlı romanıdır. Kürt Memo, lumpen bir yaşamdan kendisini koparıp, daha ileri saflarda yer alır. Emekçilerin, geniş yoksul halk yığınlarının çıkarları uğrunda kendini geliştiren bir aydın olur. Bir kavgaya adamıdır. Daha güzel bir dünyanın özlemini çekmektedir. Bu yönüyle *Sürgün Alayı*'ndaki Neco'yu andırmaktadır. Memo, geleceği kucaklayan iyimser bir tiptir. Bu nedenle, örgütlü mücadeleye inanmıştır. Bireysel çıkarların, çabaların yararına inanmaz. Dar ufukların çemberini kıran Memo, sürekli bir değişim içindedir. Yazar, Memo'nun yıllar önce anti-emperyalist çete savaşının başını çeken babası Musto'nun geçmiş kavgasını, Memo'nun geleceğe açılan bu kavgasıyla birleştirir. Geleceği geçmiş üzerine kuran yazar, Memo'yu hareketliliğin ve belli bir birikimin insanı olarak görür. Bu kahramanı yeniden yaratır, Memo'nun kişiliğine tarihsel bir enginlik katar, ona can verir. Romanın sonunda Memo karanlık güçler tarafından öldürülür. Ama yazar onu öldürtmez, onu romanda yaşatmasını bilir, tıpkı babası Musto'yu yaşattığı gibi.

Sürgün Alayı ve *Gemileri Yakmak* romanları, günümüzde ortaya çıkan çağdaş Kürt aydın tabakasının ulusal ve sınıfsal mücadeledeki mevzilenmesine yeni bir edebi ivme kazandırır.

1970-1980 yılları faşist görüşleri savunan Milliyetçi Hareket Partisi'nin Türkiye'de geliştiği yıllardır. Oktay Rıfat, dönemi ele alan *Bir Kadının Penceresinden* adlı romanının bir kesitinde bu partinin genel başkanının Kürtlerin yoğun olduğu Diyarbakır'a sokulmayışı olayına yer verir.¹⁸⁰ Bilindiği gibi bu parti uzun yıllar Kürtlere yönelik düşmanlığıyla tanınmıştır.

180 Oktay Rıfat, *Bir Kadının Penceresinden*, 1981, s.85.

Alev Alatlı *Or'da Kimse Var Mı?* adlı dört ciltten oluşan romanında bu arada Kürt sorununun bir panoramasını çizer, 1970'lerden 1990'lı yıllara kadar olan döneme geniş yer ayırır.¹⁸¹ Romanın birinci cildinde tartışılan Kürt sorunu diğer ciltlerde de gündeme gelir.¹⁸² Romanın birinci cildinde Kürtçe işaretlenen bazı ifadeler ve sözcüklere rastlıyoruz. Romanın üçüncü cildinde derin bir Kürt vurgusu bulunuyor. Romanın bu cildi, 1970'li yıllarda artan komando baskınları sırasında, askerlerin Silvan'da erkekleri, kadınların gözü önünde soyup, çıırçıplak teşhir ettikleri olayı araştırmak için bölgeye giden bir insan hakları heyetinin olay yerine varışıyla başlar.¹⁸³ Birçok Kürt şahsiyeti romanda gerçek adlarıyla anılır.

Alev Alatlı, kendisiyle yapılan bir söyleşide romanda neler söyledikleri dışında, bu romanıyla neler söylemek istediği konusunda da ilginç açıklamalarda bulunur. Alev Alatlı milliyetçilik konusunun bir ulusun olumlu yönlerini sevmekten geçtiğini, Kürtlerin örneğin "De were lawık de were" ya da "Dotman" dediklerinde ne hissettiklerini bildiğini belirtir. Kürt sorununu ancak milliyetçiler çözer saptamasından hareket eden Alatlı, Kürtlerin geleceği konusunda şunları aktarır: "Bu topraklar üzerinde yaşayan insanların kendi yaşamlarını kendilerinin tanzim/inşa edebilecekleri, devletin nesnesi oldukları kadar öznesi olabilecekleri bir ortamı gerçekleştirmek".¹⁸⁴ Bu kapsamlı romanda Kürtlerin tarihinden hem esinlenen, hem de yakın dönem Kürt tarihinden roman çerçevesinde örnekler sunan yazar, sözü edilen söyleşide kayıt etme kültürünün uluslar açısından var olan önemine ve resmi tarihin tehlikelerine dikkatleri çeker: "...kayıt düşmeyen toplumların kayıtlarını her zaman başkaları ve hemen her zaman kusurlu düşer. Dünya tarihinde yüzlerce örneği var bunun".¹⁸⁵ Alev Alatlı, Kürtlerin geleceği konusunda dil, folklor, yazılı tarih, kendini tanıma ve milliyetçilik konularını

181 Alev Alatlı'nın *Or'da Kimse Var mı?* üst başlığı altında yayımlanan dört romanının adları şöyle: *Viva La Muerte (Yaşasın ölüm)* (1992), *Nuke Türkiye* (1993), *Valla Kurda Yedirdin Beni* (1993), *O.K. Musti Türkiye Tamamdır* (1994).

182 Alev Alatlı, *Viva La Muerte (Yaşasın ölüm)*, Boyut Yayınları, 1992, s.326.327.

183 Alev Alatlı, *Valla Kurda Yedirdin Beni*, Boyut Yayınları, 1993, s.7-12.

184 *Kelâm Haysiyettir* (Abdullah Keskin'in Alev Alatlı ile yaptığı söyleşisi), Özgür Ülke, 2/5 1994.

185 Özgür Ülke, 2/5 1994.

önemli bulur. Bir gazetede yayımlanan *Ben bir Kürt aydını olsaydım* adlı bir yazısının giriş kısmında şu belirlemede bulunur: *

Ben bir Kürt aydını olsaydım, kendimi parçası hissettiğim halkın bütününe tanımaya adardım. Tanıma sürecine mutlaka bizzat kendimi tanımaktan başlar, aidiyet duygumun dayanaklarını acımasızca irdelerdim. Kendime dair keşfettiğim ilk özellik, pek muhtemeldir ki “Kürtçe” konuşuyor olmam olurdu.¹⁸⁶

Alev Alatlı'nın dörtlüsünde 1970'lerde hem Kürtler arasında hem de Türk solu arasında çok tartışılan sınıf tezleri ve milliyetçilik konuları geniş yer tutar. Roman, Kürt hareketinin Türkiye'deki önemli bir tarihsel dönüm noktasını işler.

1980 askeri darbesinden sonra bu kez yurtdışına çıkmak zorunda kalan değişik Türk ve Kürt örgüt temsilcilerinin ortaklaşa hareket etmeleri konusunda başlayan bir toplantıya ilişkin olarak Engin Erkiner'in yazmış olduğu *Yolun Sonu* romanında gittikçe kızışan sıcak teorik tartışmalara değinilir. Toplantının sonunda Kürtlerin bir halk mı, ulus mu tartışmalarına bir berraklık kazandırılması istenir. Sonuç bildirisinde yer alan ” Kürt halkı...” şeklindeki belirleme eksik bulunur, düzeltilmesinden yana görüşler öne sürülür. Uzayan toplantı on gün sonrasına ertelenir.¹⁸⁷

Savaş ve barışın dili üzerine Türk romanında kanlı yıllar (1980-2000)

Bu bölümde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede son yirmi yılda süren kanlı savaşın Türk romanına nasıl yansıdığı konusu ele alınıyor. Yaklaşık olarak yirmi yıl (1980-2000) acımasızca sürdürülen savaşın ele alındığı bu romanlarda Kürtlerin ne istediği konusu sınırlı da olsa dile getirilmiş ve savaşın hiçbir tarafa yarar getirmedeği temel bir tez olarak işlenir. Savaş karşıtı bu romanlarda Kürt tarafı her zaman haksız olarak gösterilmez, devlet tarafından gelen kötülöklere de dikkat çekilir. Savaşın anlamsızlığı ve acımasızlığı bu romanların temel tezlerden birisini oluşturduğu görülür. Kürt-

186 Alev Alatlı, *Ben Bir Kürt Olsaydım*, Zaman, 17/11 2007.

187 Engin Erkiner, *Yolun Sonu*, 1989, s. 232.

ler, bu romanlarda artık lanet edilecek büyük kötülüklerden birisi olmaktan çıkar, kendilerine yeni bir kimlik biçilir. Bu durum bir bakıma Kürt sorununun Türkiye’de geçirmiş olduğu tecrübelerin bir yansıması olarak da algılanabilir.

Bu bölümde özellikle Ahmet Altan, Ahmet Ümit, Ayşe Kulin, Buket Uzuner, Erhan Bener, Habib Bektaş, Mehmet Eroğlu, Mucize Özunal, Murat Uyrkulak, Orhan Pamuk, Oya Baydar, Suzan Samancı, Yılmaz Odabaşı ve Zülfü Livaneli gibi onun üzerinde yazarın kaleme aldıkları yirmiyeye yakın romanda *Kanlı Yıllar* (1980-2000) diye tanımladığımız bu yılların nasıl bir manzara sergilediği konusu ele alınıyor. Bu savaşın yazılan öykü, şiir ve diğer edebi metinlere ve yapıtlara nasıl yansıdığı konusu da incelenmeye değerdir. Savaş, sınırlı olarak beyaz perdeye de yansımıştır.¹⁸⁸ Dönemin belirleyici karakterlerini gösteren anahtar sözcükler şunlardır:

Kürtler, ayrılıkçılar, bölücüler, gerilla, dağdakiler, operasyon, güneydoğu, güneydoğu sendromu, kirli savaş, güneydoğu sorunu, doğu, ölüm, işkence, faili meçhul, tetikçi, hapishane, köy korucuları, özel tim, işkence, tecavüz, cumartesi anneleri, göç, sokak çocukları, boşaltılan köyler, sürgün, savaş ve barış.

Savaşın maddi ve manevi bilançosu bilindiği gibi son derece büyük ve ürkütücü oldu.¹⁸⁹ Bu yıllarda binlerce insan faili meçhul cinayetler sonucunda yaşamını yitirdi. Devlet tarafından örgütlenen ve Kürtlerden oluşan para militer bir grup haline dönüşen köy korucuları bu infazlarda aktif görevler aldılar.¹⁹⁰ Sayıları zamanla yüz bine yaklaştı, bir ordu haline geldiler.¹⁹¹ Dör bin civarında köy boşaltıldı.¹⁹² Köylerden büyük kent merkezlerine yönelik büyük Kürt

188 Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, Agora Yayınevi, 2008. Müjde Arslan, *Kürt Sineması: Yurtsuzluk, Sınır ve Ölüm*, Agora Yayınevi, 2009.

189 Taylan Doğan, *Savaş Ekonomisi*, Avesta Yayınları, 1998.

190 Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, Medya Güneşi Yayınları, 1996.

191 Terörle mücadelede güvenlik güçlerine yardımcı olması amacıyla 26 Eylül 1984’te kurulan koruculuk sistemi, aradan geçen yıllar adeta küçük bir orduya dönüştü. İçişleri Bakanlığı verilerine göre; geçici ve gönüllü köy korucularının sayısı 1999 yılında 100 bine dayanmıştı. Sözleşmesi bitenlerin sözleşmesi yenilenmeyerek bu sayı 67 bine kadar düştü (*Koruculara yeni iş: Mihmandarlık*, Radikal 9/3 2003.)

192 Zülküf Kışanak, *Yitik Köyler*, Belge Yayınları, 2004.

göçleri oldu.¹⁹³ İşkence konusu yirmi yıl boyunca hep Türkiye'nin gündeminde kaldı. Celal Başlangıç,¹⁹⁴ Nadire Mater,¹⁹⁵ Hasan Cemal,¹⁹⁶ Neşe Düzel¹⁹⁷ gibi yazar ve gazeteciler işkence konusunu Türkiye'nin gündemine taşıdı.

Özellikle kadınlar ve çocuklar buralarda büyük sorunlar yaşadılar. Kadınlara yapılan tecavüzlerin sayısında artışlar gözlemlendi.¹⁹⁸ Fuhuşun önü alınamadı.¹⁹⁹ Kayıp çocuklarının geleceği konusunda endişelenen kadınların İstanbul'un merkezindeki gösterileri basın büyük ilgisini çekti. Bu kadınlar tarihe Cumartesi Anneleri diye geçti.²⁰⁰ Yaşamlarını sokaklarda geçiren çocukların sayısında büyük artışlar oldu.²⁰¹ Ruhsal bunalımlara yakalanan genç kızların toplu olarak intihar ettikleri görüldü.²⁰²

Binlerce suçsuz insanın katilleri şimdiye kadar bulunamadı. Özellikle Diyarbakır, Silvan ve Batman'da faili meçhul cinayetlerin sayısında büyük bir artış gözlemlendi. Diyarbakır'da bir cinayete kurban giden yazar Musa Anter'in katilleri yakalanmadı. Ayı olayda yaralanan Orhan Miroğlu anılarını daha sonra *Dıjwar* adıyla kitap haline getirdi.²⁰³ Cennet Ayhan'ın Silvan'da gözleri önünde öldürülen doktor eşi ve yöre üzerine *Silvan'da Ağıt* adlı belgesel-anı karışımı çalışması bu yılları konu edinir.²⁰⁴ Pervin Buldan, İstanbul'da kaçırılarak öldürülen eşi Savaş Buldan vakasından hareket ederek bu acılı yılların öyküsünü yazdı.²⁰⁵ Devlet tarafından desteklenen ve Kürtlere yönelik siyasi cinayetler işleyen militanlar yörede Hizbullahçılar olarak tanındılar. Ahmet Altan'ın *Tehlikeli Masallar* adlı romanında bu tür cinayetlerin hangi saatlerde ve hangi ortamlarda gerçekleştirildiği saptanmıştır:

193 *Kürt Göçü*, haz. Kerim Yıldız, Koray Düzgören, 2002.

194 Celal Başlangıç, *Kanlı Bilmece Güneydoğu*, Boyut Yayınları, 1987.

195 Nadire Mater, *Mehmed'in Kitabı-Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, Metis Yayınları, 2000.

196 Hasan Cemal, *Kürtler*, Doğan Yayınları, 2003.

197 Neşe Düzel, *Üç Yılını 'Cehennem'de Geçirdi*, Radikal, 23/6 2003.

198 Meryem Erdal, *Çöz Altında Tecavüz*, Çiviyazısı, 1997.

199 Ahmet Sümbül, *Güneydoğu'da Fuhuş*, Elma Yayınları, 2004.

200 Berat Günçikan, *Cumartesi Anneleri*, İletişim Yayınları, 1996.

201 Betül Altıntaş, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe...*, İletişim Yayınları, 2003.

202 Müjgan Halis, *Batman'da Kadınlar Ölüyor*, Metis Yayınları, 2001.

203 Orhan Miroğlu, *Dıjwar-Onlara Dair Her Şey*, Avesta Yayınları, 2004

204 Cennet Ayhan, *Silvan'da Ağıt*, Pêri Yayınları, 2003

205 Pervin Buldan, *Sımsıcaktı Elleri*, Yakay-Der Yayınları, 2003.

Mesela, kalın bıyıklı, esmer adamların, güneydoğunun dar sokaklarında, kahvelerden taşan tavra şakırtılarının, meyankökü sırası satan şıracıların sarı pirinçten ibriklerinin kapaklarını vurdurarak çıkardıkları şingırtıların, Kürtçe konuşmaların, polis hoparlörlerinden yükselen marşların gürültüsü arasında yürüyen birini, herkesin gözleri önünde ensesinden bir kurşunla öldürüp sonradan da herkesin bakışları arasında yürüyerek ortadan kayboldukları 'faili meçhul' cinayetler her gün akşamüstü dörtle altı arasında işleniyordu...²⁰⁶

Kürtler bu yıllarda tüm sıkıntı, zorluk ve kötülüklerin hem nedeni ve hem de hedefi olarak gösterilir. En azından resmi çevrelerin görüşü budur. Devlet, Murathan Mungan'ın *Yüksek Topuklar* adlı romanının despotik tiplerinden olan Kızılılık Sopalı Sulhiye gibi, Kürtlerin hep cezalandırılması gereğini savunur:

Kürtlerden ziyadesiyle nefret eden Kızılılık Sopalı Sulhiye, bütün yolunda gitmeyen şeylerden; suyu akmayan musluklardan, kazınmış da kapanmamış çukurlardan, çürük sebze ve meyveden, arandığında yerinde bulunmayan kapıcılardan, her şeyden, her şeyden Kürtleri mesul tutardı, Kürtlerin tümünün Irak'a sürülmesi gerektiğini savunurdu. Ona kalırsa, bu yapılmadığı sürece memlekette hiçbir zaman bir ilerleme kaydedilmeyecekti. İşledikleri kabahat aynı da olsa, Kürtlere her zaman yirmi sopa fazla attığından söz ederdi. Kürtlerin daha fazlasını hak ettikleri tek şey 'dayaktı' ona göre. Sulhiye hikayeleri dinledikçe, Kürtlerin yalnızca Kızılılık Sopalı Sulhiye yüzünden bile, dağlara çıkmaya hakları olduğunu düşünürdünüz.²⁰⁷

Zülfü Livaneli'nin *Mutluluk* adlı romanında Van yöresinde yaşayan genç bir kız, Meryem, İstanbul'da yaşayan bir akademisyen ve Doğu'da Kürtlere karşı savaşıyan Cemal'in öyküsü anlatılır. Romanın başında bölgede uzun yıllar sürmüş olan terör konusunda anlatılan veya üretilen bazı fıkralara yer verilir. Bunlardan birisi de bir köy baskınında sağ salim kurtulmuş olan yaşlı bir çiftin öyküsüdür:

Geride yaşlı bir kadınla, yaşlı bir adam kalmış. Bir militan ka-laşnikofunu doğrultup nişan almış, kadını öldürmeden önce, 'senin adın ne?' diye sormuş. Zavallı kadın titreye titreye,

206 Ahmet Altan, *Tehlikeli Masallar*, Can Yayınları, 1997, s.9.

207 Murathan Mungan, *Yüksek Topuklar*, Metis Yayınları, 2002, s.23.

‘Ayşe’ demiş. Bunun üzerine militan kendi anasının adının da Ayşe olduğunu söyleyip, ‘Anamın hatırına seni ödürmekten vazgeçtim’ demiş ve silahı doğrulttuğa adama, ‘Peki senin adın ne?’ diye sormuş. Adamcağız da titrek bir sesle, ‘Vallahi benim adım Ahmet ama köyde bana herkes Ayşe der’ demiş.²⁰⁸

Bilge yaşlı adam bu son sözleri bir bakıma çaresizliğin veya yaşama tekrar geri dönmenin bir ifadesi olarak ele alınabilir. Yaşam ve ölüm arasındaki acımasız mücadelenin dile ve folklora nasıl yansıdığını bu fıkayla daha rahatça görebiliyoruz.

Sadece Kürtler değil, savaşta yaralanan, ölen veya sakat bırakılan askerlerin öyküsü de bu romanlarda veya başka edebi türlerde geniş yer tutar. Bir mayının patlaması sonucunda gözlerini yitiren bir askerin kaleme aldığı anılarının başlığı anlamlıdır: *Gözlerimi İstiyorum Komutanım*.²⁰⁹ Erhan Pınarbaşı’nın yazdığı romanda devlet hizmetinde bir nevi savaş muhabiri olarak çalışan bir astsubayın Hakkari yöresindeki yaşamı ele alınıyor. Öldürülen Kürtlerin cesetlerinin fotoğraflarını çeken Cemil adındaki bu astsubayın yaşamı da zamanla çekilmez hale gelir. Zorunlu hizmet gereği Hakkari’de bulunan Cemil bir an önce yöreden ayrılmanın yollarını arar.²¹⁰

Uzun yıllar yörede sürmüş olan bu kanlı savaş, Ahmet Ümit’in *Patasana* adlı romanında daha ayrıntılı olarak ele alınır.²¹¹ Bi polisiye romanda savaş konusunda önemli belirlemeler yer almaktadır. Yazar, okuyucuyu milattan önce 2700 yıllarına götürür. Yazar, Hitit sarayının başyazmanı Patasana’nın görüşlerinin yer aldığı tabletlerden yola çıkarak günümüzde bölgede süren savaş ve yaşanan olayların mantığını sergilemek ister. Gayri resmi tarihin ilk örnekleri kabul edilen bu metinleri kaleme alan Patasana, insanoğlunun içindeki canavarı ilk kez keşfeden bilge birisi olarak tanıtılır.

Dün ve bugün arasında bazı karşılaştırmalarda bulunan yazar, bu arada Gaziantep’te arkeolojik kazılarda bulunan bir ekibin çalışmalarını anlatır. Ekipte bulunan kişilerden birisi de Esra adlı bir arkeologdur. Kazıların yapıldığı noktada meydana gelen faili meçhul üç cinayet,

208 Zülfü Livaneli, *Mutluluk*, Remzi Yayınları, 2002.

209 Hüseyin Özlük, *Gözlerimi İstiyorum Komutanım*, Bilgi Yayınevi, 2008.

210 Erhan Pınarbaşı, *Ceset Fotoğrafçısı*, Epos Yayınları, 2008.

211 Ahmet Ümit, *Patasana*, Doğan Yayınevi. 2002.

başta Esra olmak üzere, kazı ekibinin tüm üyelerini huzursuz etmiştir. Kazılar, bu gizli savaşın tam da kızıştığı bir dönemde yapılmaktadır ve ekipte yer alanları zor günler beklemektedir. Korku, romanda süreki hakim bir durumda. Esrarengiz bir biçimde öldürülen bu şahısları kimin öldürdüğü konusu romanın kilit noktalarından birisi haline gelir. Sonunda anlaşılacak ki bu kişiler aynı arkeolojik ekipte yer alan Ermeni kökenli Amerikalı bir arkeolog tarafından öldürülmüş.

Romanda kazı çalışmalarının sürdürüldüğü yörede görev yapan Eşref adındaki bir yüzbaşının öyküsüne de yer verilir. Bu yüzbaşı uzun yıllar Kürt dağlarında Kürtlerle savaşmış, şimdi de romanın kadın kahramanı arkeolog Esra'ya yakınlık duymaktadır. Yüzbaşı Eşref, korucu Seyithan'a göre geçmişte Şırnak'ta yapılan bazı operasyonlarda hep geride kalan korkağın biriydi.²¹² Burada militarizme karşı romanda ince eleştiriler vardır. *Patasana* romanı böylece savaşın mantığını daha doğrusu mantıksızlığını çözümleyen tarihsel bir kaynak veya sosyolojik bir incelemeye dönüşür. Çünkü romanda nereden gelirse gelsin savaş ve yok etme kültürüne karşı önemli eleştiriler vardır, özellikle insanın acımasızlığı romanda ön plana çıkartılır ve tehlikeli bulunur. Romanda dün olduğu gibi bugün de sayısız çatışma, savaş ve cinayetin insan eliyle gerçekleştiği ve insanoğlunun zaman zaman adeta canavarlaştığı görülüyor. Bu tez, romanda Kürtler, Türkler ve Ermeniler gibi bölgede yaşamış olan tüm halklar ve topluluklar için geçerli oluyor. Yazar Ahmet Ümit kendisiyle yapılan bir söyleşide bu romanı kaleme almadan önce kanlı gelenekleri olan Mezopotamya örneğinden yola çıkarak, özellikle “farklı olanı” ve “yabancı”yı yok etme kültürünü acımasız bulur ve eleştirir:

Beni *Patasana*'yı yazmaya iten, esinleyen şey de insana ilişkin bir gerçeklik oldu. Bu gerçekliği kısaca; farklı olanı, yabancı olanı yok etme, hem de kan dökerek yok etme geleneği diye adlandırabiliriz.²¹³

Ahmet Ümit, *Kavim* adlı diğer romanında bir dinler ve kültürler

212 Ahmet Ümit, *Patasana*, s.97.

213 *Mezopotamya'daki Kanlı Gelenek ve Ahmet Ümit*, Cumhuriyet Kitap, nr 525, 9/3 2000.

kavşağı olan topraklardaki Kürtlerin öyküsünü anlatmaya devam eder. *Kavim* romanında Kürtler dışında Süryaniler gibi başka kültürler, dinler, dilleri de tanıtır. Devletin güvenlik güçleri zaman zaman Kürtlerden de yararlanır. Uzun bir dönem örgüte çalışan, daha sonra teslim olan itirafçı Bingöllü Kürt Kadir'in dosyası oldukça kabarıktır. Bingöllü Kürt en sonunda İstanbul'da vurularak öldürülür. Örgütten kaçan tiplerden Mahmut adlı bir Kürdü de Oya Baydar'ın *Kayıp Söz* adlı romanında buluyoruz. Bölümlerin başlarına yerleştirilen epigramlardan birisinde dile getirildiği gibi insanoğlu ile baş edemeyen insanlığın önünde 'büyük görevler duruyor: "İnsan denen bu tuhaf yaratığı, kötülükten uzak tutacak ne bir güç var, ne de bir yasa".²¹⁴

Latife Tekin'in *Muinar* adlı romanında insanların, başkaları, aykırı gruplar üzerinde nasıl hükmettiğinin bin yıllık bir panoraması çizilir. Birçok öykünün anlatıldığı romanda Kürtler çevresinde dönen anlatımlarda da hükmetme ve şiddet kültürüne yönelik eleştiriler vardır.²¹⁵ Anne tarafı Kürt olan Latif Tekin, gazeteci Ayşe Arman ile yaptığı bir söyleşide ayrıca Kürtler konusunda neler düşündüğünü anlatır:

...Annem Kürt ama babam da Türk. Böyle çok aile var bu ülkede, eve dair anılarımızı orta yerinden bölemeyiz. Hem ben oradaki hayatı bilmiyorum. Doğrudan yaşamadığım bir şey. Tabii ki özgürleşme mücadelesi veren herkesin yanında hissediyorum kendimi ama ben o trene atlayamazdım. Orhan Pamuk'un 'Kürtler'in trenine atladım' diye bir lafı vardır, ben o trenden indim! Çünkü benim için bu ahlaki bir meseleydi, içinde gerçekten yer almadığım bir hareketin, mücadelenin sözcülüğünü yapamam, Kürtler'e ayıp etmiş olurdum. Ayrıca, ben kendi devletimden bile haz etmiyorum, başka bir devlet kurmak isteyen insanların ne kadar yanında olabilirim ki?²¹⁶

Bu yıllarda binlerce Kürt köyü yakılarak boşaltılmış ve oturulamaz bir hale getirilmiş, insanların büyük bir kısmı İstanbul, İzmir, Mersin ve Bursa gibi büyük kentlere göç etmişlerdir. Habib Bektaş'ın *Cennetin Arka Bahçesi* adlı romanı böyle bir ailenin ba-

214 Ahmet Ümit, *Kavim*, Doğan Kitapevi, 2006, s.15.

215 Latife Tekin, *Muinar*, Everest Yayınları, 2006.

216 Annem Kürt olmasına rağmen ben o trenden indim, *Hürriyet* 14/1 2008.

şından geçenleri anlatır. Çakır adlı çocuk ailesiyle birlikte Batıda bulunan bir yere göç etmek zorunda kalır. Burada tanıdıkları arasında tek başına yaşayan Öykü Abla adlı bir kadın da vardır. Çakır bu kadınla tanışır ve onunla sıradışı ilişkiler kurar. Romanın bu kesiti Ahmet Altan'ın *En Uzun Gece* romanının kadın kahramanı Yelda'nın savaşın kurbanı olan Hêja adındaki çocukla olan yakın ve candan dostluğunu bize hatırlatıyor. Aralarında samimi ve sıcak yakınlıklar oluşur. Diğer yandan zor olan sürgün koşulları, bu Kürt ailesini, özellikle çocuk Çakır'ı kötü bir biçimde etkiler:

Biz Turgutlu'yu sevmedik! Neden sevmedik, çünkü orada nimem yoktur, çünkü orada Dikbayır yoktur, çünkü orada hayvanlarımız yoktur. Ama gene de sevdik, neden sevdik, orada korucu da yoktur.²¹⁷

Devlet tarafından görevlendirilen ve korucu denilen para-militer güçler savaş sırasında sürekli devlet güçleriyle birlikte hareket ederek Kürt köylerine kanlı baskınlar düzenlemişlerdir. Halk arasındaki imajları bu savaş karşıtı romanlarda son derece kötüdür. Sürgün olgusunu ele alan romanlardan birisi olan *Cennetin Arka Bahçesi* adlı bu romanda, yerlerinden koparılan ve memleket hasretiyle tutuşan insanların maceraları sürüp gitmektedir. Çakır'ın ninesi bu yüzden köyde kalmış, sürgün kafilesine katılmamıştır. Söylediği Kürtçe bir şarkının sözleri arasında bu buruk acıyı rahatça görebiliyoruz: Vay ben gireyim senin yerine mezara / Vay kurban olaydım sana / Evimi yıktılar / Evimi yaktılar / Beni duvar diplelerinde bıraktılar / Baykuşlar konar benim başıma.²¹⁸ Bu Kürt ailesi anlaşılan geçici olarak Türkiye'nin batısında bulunan bu şehirde kalmaktadır. Bu aile kaçakçılar vasıtasıyla İtalya veya benzeri bir Avrupa ülkesine göç etmek ister. Romanda sürekli 'Gavur' denilen bir ülkeden söz edilmektedir. Bazı gerekli bağlantılar kurulmuştur bile ve aile üyeleri ayrılacakları günü sabırsızlıkla bekler.

Habib Bektaş, *Gölge Kokusu* adlı başka bir romanında bu kez acıları ve sorunları son derece yoğun olan bir Kürt kadını bize tanıtır.

217 Habib Bektaş, *Cennetin Arka Bahçesi*, Can Yayınları, 1999, s.224.

218 Habib Bektaş, *Cennetin Arka Bahçesi*, s.160

Savaşta bazı çocukları ölen ve kaybolan bu kadın Almanya'da mülteci olarak kalmaktadır. Roman, 12 Eylül darbesinden sonra Almanya'ya sığınan bir Türk ailesinin sorunlarını işliyor. Politik düşünceleri nedene işkence gören Metin'in annesi Almanya'da mülteci olarak bu Kürt kadınıyla birlikte yaşamaktadır. Metin'in annesi Türkiye'de yaşayan babasına gönderdiği bir mektupta Almanya'da kendisi gibi sığınmacı olarak kalan Zeyno adlı bu Kürt kadınının çarpıcı bir portresini çizer:

...İlk mektubumda bir Kürt kadınıyla birlikte kaldığımı söylemiş miydim? İlk günler hiç konuşmuyordu. Yeni yeni konuşmaya başladı. Sanki konuşmayı yeni öğrenen bir çocuk. Türkçeyi de pek az biliyor. Vurulan oğlunu unutamıyor bir türlü. Öteki çocuklarının yerini bilen yok. Belki kendisi de bilmiyor. Ya da söylemiyor. Çektiği acılar ihtiyatlı olmayı öğretmiş olmalı. Benimle konuşmaya başlaması da bir rastlantı. Önceleri hiç konuşmuyordu. Geçenlerde saçlarını taradı. Uzun, kapkara saçları var. Pencerenin önüne oturup saçlarının kurumasını bekliyordu. Belki tarağı bile yok. Elimde tarak yanına yanaştım. Vahşi ve ürkek bir hayvan gibi. Kaçtı önce. Yıladım. Gel, tarayalım dedim. Korka korka oturdu önüme. Ne biçim Kürtmüş ki o kadın! Cemo amca da Kürt ama hep gülüyor... Hem de Koreli amcadan daha fazla dil biliyor. Şaşıyorum. Saçlarını taramaya başladıktan bir süre bir ağıda başladı. Bunu anlattım, babacığım. İnanılmayacak bir şey. Anlamıyordum, o dili bilmiyordum. Ama yine de anlıyordum. Usul, benim duyabileceğim bir sesle yakıyordu ağıdı. Ve ben onun yüzünü görmüyordum. Peki neler görüyordum. Dağlar, uçsuz bucaksız dağlar, dağlarda koşan çığlık çığlığa koşan çocuklar, gelinler, analar, babalar... Ve o usul, ama derinden derine, yeraltı sularınca uğuldayan ses! Ağladım doya doya. İyi geldi ağlamak. O günden sonra konuşur oldu kadın benimle. Adı Zeyno! Zeynep'in kısaltılmışı olmalı. Konuştuğumuz dil ne Kürtçe, ne Türkçe. Ama anlaşıyoruz işte...²¹⁹

Birçok zorluk ve işkence gören bu aile Almanya'ya sığınırken, çocukları Metin, Türkiye'de Salihli yakınlarında bir kasabada dedesinin yanında kalır. Bu roman vasıtasıyla Salihli ve çevresindeki Kürt varlığından da haberdar oluyoruz, hatta romanda bir Kürt mahallesinden söz edilir, Kürt Cemo bu mahallenin sakinlerinden birisidir.²²⁰

219 Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, İnkilap Kitapevi, 1997, s.209.

220 Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, s.171.

Buket Uzuner'in *Kumral Ada Mavi Tuna* adlı romanı ülkede süren iç savaşı bastırmak için sürdürülen seferberlik haberleriyle başlar. Askerliğini daha önceleri yapan Tuna adlı bir öğretmenin bu kez de yedek asker olarak savaşa gönderilmesi gündemdedir. Hazırlıklarını yapan Tuna, askere alınır ama nerede görev yapacağı henüz kesin değildir. Uzun bir yolculuktan sonra araçlardan indirilen askerler arasında Tuna da vardır. Yanındaki askere buranın neresi olduğunu sorar. Yanında taş gibi hazıröl halinde duran asker çekinerek sessizce: "Burası Doğu Anadolu'ya daha çok benziyor hocam" der.²²¹ Daha sonraları bunalıma düşen Tuna; en sonunda kendisini Savaş Sonrası Asker Ruh Tedavi Ünitesi (SASARUT) adındaki bir bakımevinde bulur. Meraklı hastabakıcısı Hasan'ın bu olup bitenlerden haberi pek olmamasına rağmen, Tuna ile ara sıra sohbet etmekten de çekinmez. Bu arada bakımevinde yatan Mutlu adlı bir hastadan söz edilir. Tuna'nın aklına hemen yıllar öncesi tanıdığı bir Kürt arkadaşı olan avukat Mutlu gelir. Hastabakıcı Hasan'dan onu görmek için bir ricada bulunur. Hasan biraz çekinir ama sonunda Mutlu'yu Tuna'ya gösterir. Tuna, uzaktan avukat olan Kürt Mutlu'yu hemen tanır. Adı Mutlu ama hastabakıcısı Hasan'a göre hiç de mutlu değil! Çökmüş, kötü bir durumda olan Mutlu'ya yaklaşan Tuna: "Sen O'sun! Sen şiir seven avukat Mutlu'sun! Kürt aydını olduğu için kimseye yaranamayan Mutlu!" diye sevinçle bağırır Tuna.²²² Yazar Buket Uzuner bu sözlerle bir bakıma Kürt ve Türk aydınlarının içinde bulundukları güç koşullara ve çıkmazlara eleştirel bir göndermede bulunuyor. Mutlu askerliğe karşı çıktığı için cezalandırılır ve sürgüne gönderilir. Mutlu bu arada barış çabalarına katılmış ve bu savaşın bir an önce bitirilmesinden yana tavır takınmıştır. Mutlu'nun bu son çabaları bu kez öbürleri diye tanıtilen Kürtler tarafından pek hoş karşılanmaz ve teslimiyetçi! bir tutum olarak algılanır ve sert eleştirilere maruz kalır. En sonunda Mutlu kaçırılarak cezalandırılır. Kötülükleri hem devletten, hem de Kürt tarafından gören Mutlu'yu zor günler beklemektedir. Mutlu romanda görüldüğü gibi tümüyle mutsuzdur. Ama Tuna ile bu

221 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, Remzi Kitapevi, 1998, s.158.

222 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s.398.

buluşması onu bir nebze de olsa mutlu etmiştir. Mutlu en azından içini dökcek birisini ve kendisini dinleyen eski bir ahababını bulmuştur. Romanın bu bölümü, Kürt ve Türk aydınlarının böyle bir savaş ortamındaki mevzilenme biçimleri ve güçlüklerini önplana çıkardığı için de önem kazanıyor.

Bu yılları konu edinen hemen hemen tüm romanlarda Kürt ve Türk tarafları arasındaki iletişim zorlukları, bu romanların ortak temel özelliklerinden birisini oluşturur. Yazar, Mutlu'ya yapılan kötü muameleden yola çıkarak Kürt hareketine bazı eleştiriler getirir, özellikle bazı Kürt gruplarının zaman zaman muhaliflerine karşı geliştirdikleri zor ve şiddet yöntemleri eleştirilir. Romanın *Acının Sesini Duyduk* adlı bu bölümünün başında yer alan Theodor W. Adorno'nun şu anlamlı sözleriyle bir bakıma Kürt ve Türk aydınlarının bu zor durumuna bir açıklık kazandırılır: "Ausschwitz'de Yahudilerin topluca imha edilmesi kültürün başarısızlığını tartışmasız biçimde ispat etmiştir".²²³

Mehmet Eroğlu'nun kaleme aldığı *Zamanın Manzarası* adlı romanın başkahramanının adı da ilginç: Barış Utkan. Savaşın kahrını çeken ve hâlâ savaşın etkisinde olan bir aydın. Kapsamlı bu romanın daha ilk sayfalarında savaşın onu fazla etkilediğini görürüz. Kapısı çalındığında karşısında son derece güzel bir bayan, yazarın tanımiyla "bitmiş bir sanat eseri" vardır: "Gözüne gelince yedi yıl önce 2010 rakımlı tepede, o gece baskına uğradığımızda nasıl ürperdiysem, yine öyle ürperdim".²²⁴ Barış Utkan 1993 yılında askerliğini bir Kürt kenti olan Bitlis'te yapar. Askerliğini bitirdikten sonra uzun yıllar bu savaşın etkisinde kalır. Elif ile buluşması onu biraz rahatlatır. Ama romanda durumu daha kötü olanlar da vardır:

İşte Rasim! Herif, savaştan döneli bilmem kaç yıl olmuş, hâlâ dağdaymış gibi geceleri açık havada yatıyor. Karısı sırf içeri girsin diye güzelim bahçeli evden daracık bir apartman katına taşındı, seninki ne yaptı dersin? Bu kez balkonda uyuyormuş. Hem de önüne mevzi yaparak...²²⁵

Savaşın acımasızlığı ve zorluklarından hareket eden yazar, en so-

223 Buket Uzuner, *Kumral Ada Mavi Tuna*, s.396.

224 Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, Everest Yayınları, 2002, s.16.

225 Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, s.182.

nunda şu saptamada bulunuyor: “Oysa savaşta insan önce annesini yitiriyor”.²²⁶ Mehmet Eroğlu’nun *Zamanın Manzarası* adlı romanında Kürtlere ve doğaya yönelik saldırılara da değinilir:

...Toprağın derisini yüzdük: Bütün otları ezdik, ağaçları ya kestik ya da yaktık. Biz de onlar da... geceleri duyduğumuz her sese her çıkırtıya ateş yağdırdık. Tüfekte, makinayla, el bombasıyla ve gerekirse havanlarla. Öyle ki sonunda sabahlar hayvan leşleriyle aydınlanır oldu. Yazın aylar ve geyikler, kışın kurtlar hepsini öldürdük, eğer ateş menzilizimize girerlerse, atları ve eşekleri de öbür dünyaya gönderiyorduk. Koyun öldürsek yiyorduk...²²⁷

Çatışmalar ve değişik operasyonlara katılan askerlerde Güneydoğu Sendromu adı verilen ruhsal rahatsızlıkların yaşandığı, savaş sonrası dönemde etkilerinin görülebileceği saptanmıştır.²²⁸ Savaşa katılan askerlerin anlattığı öyküleri okuduğumuzda, savaş ortamının insan üzerine büyük bir psikolojik etki yarattığını görürüz.²²⁹ Sadece bu çatışmalara katılanlar değil, onların yakınları ve aile çevresi de bu olay sonrası stresten çok etkilenirler. Özellikle savaşa katılmış kişiler günlük toplumsal ilişkilerinde farklı birçok sıkıntı ile yüz yüze gelirler. Bireysel ayrılıklara göre bu sıkıntıların şiddeti de kişiden kişiye değişmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu bazen kalıcı izler de bırakır.

Mehmet Eroğlu’nun *Fay Kırığı* adlı üçlemesinde Türkiye’nin de-

226 Mehmet Eroğlu: “Savaşta önce annenizi yitirirsiniz”, Milliyet Sanat Dergisi, Ekim 2002.

227 Mehmet Eroğlu, *Zamanın Manzarası*, s.136.

228 Cinayet nedeni: Güneydoğu Sendromu. Eski kocasını vahşice öldürdüğü iddiasıyla yargılanan Alman Cornella Schmolz ve sevgilisi Cengiz Kiyişka’nın ilk duruşması, dün İstanbul Adliyesi’nde yapıldı. Sanıklar ifadelerinde, cinayetin nedenini ortaya koydu; Güneydoğu Sendromu. Schmolz ve sevgilisi Kiyişka, ‘canavarca adam öldürmek’ suçundan idam istemiyle yargılanıyor. Kiyişka ve Schmolz, dün İstanbul 5. Ağır Ceza Mahkemesi’nde hakim karşısına çıktı. Soruları yanıtlayan Kiyişka, ifadesine Güneydoğu’da çok sayıda çatışmaya girdiğini, pek çok arkadaşının kucağında öldüğünü söyleyerek başladı. Hâlâ rüyalarında silah sesleri duyduğunu ve kâbuslar gördüğünü söyleyen Cengiz Kiyişka, “Bir türlü Doğu’da yaşadıklarımı unutamıyorum. Uzunca bir süredir bunalımdayım. Olay günü de kontrolümü kaybettim. Çünkü âşık olduğum Cornella’ya zarar vermiştin. Cornella, bana engel olmaya çalıştı. Ama onu dinlemedim” dedi. (11/5. 1999, Radikal)

229 Nadire Mater, *Mehmed’in Kitabı-Güneydoğu’da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, Metis Yayınları, 2000.

gişik sorunları ve dönemleri anlatılır. Yazar, üçlemenin ilk kitabının adını *Mehmet*, ikinci kitabının adını *Emine* ve üçüncü kitabının adını da *Rojin* koymuş. Romanın ilk kitabında Hakkari'deki askerliğin ardından on yıl boyunca hep başarısızlığa uğrayan asker Mehmet Esen'in öyküsüne yer verilir.²³⁰ Basında yer alan bilgilere göre daha yayımlanmayan romanın ikinci kitabında *Emine*, sonuncu kitabında da bir Kürt politik aktivisti Rojin'in öyküsü yer almaktadır. *Rojin* adlı sonuncu kitapta kanlı Kürt savaşının 1993-1994 yılları arasındaki en sıcak dönemi anlatılır. Militan bir Kürt kızının yaşamını işleyen bu roman için yazar Kürt yörelerinde değişik araştırma ve incelemelerde bulunduğunu ve yaklaşık olarak 400 sayfalık not aldığını belirtir. Savaşın yıkıcılığı ve yakıcılığı Mehmet Eroğlu'nun romanlarında işlenen temel tezlerden birisini oluşturur.²³¹

Oya Baydar *Sıcak Külleri Kaldı* adlı romanında Türkiye'nin son kırk yıllık döneminin politik bir panoramasını çizer. Bu yönüyle roman politik romanlar kategorisine dahil edilebilir. Romanın *Oğullar ve Kardeşler* adlı bölümünde Kürtlere yer verilir. Kalp hastası Mehmet İliç, Diyarbakır'da ölüm orucuna yatan ve orada tutuklu bulunan oğlu Deniz'i ziyaret etmek için sık sık bu Kürt kentine gitmek zorunda kalır. Kavurucu sıcaklar, yol boyunca yapılan kontroller ve karşılaştığı başka sorunlar canını çok sıkar. Köylerden kente göç eden "umutsuz göçmenleriyle" dolup taşan Diyarbakır, Mehmet İliç'e göre "Neye isyan edip neye inandıysa hepsinin inkarı ve reddiydi".²³² Barış adlı oğlu görkemli bir asker uğurlama töreniyle savaş bölgesine, Şırnak'a gönderilir: "...asker uğurlama törenleri, kimliğini arayan okulsuz, işsiz, umarsız, yarınsız varoş gençliğinin Biz varız demesinin bir biçimiydi".²³³

İki ayrı cephede savaşan çocuklarının durumuna en çok da anneleri üzüldür. Baba Mehmet İliç uzun yıllar sol saflarda mücadele ettiği için sağcı olan oğlu Barış'ı pek sevmez veya araları pek iyi değildir. Ama eşi bu konuda daha değişik düşünür, kocası Mehmet

230 Mehmet Eroğlu, *Mehmet -Fay Kırığı I*, Agora Kitaplığı, 2009.

231 Said Aydın, 'Fay Kırığı üçlemesi, *ülkemizi parçalara ayıran bölünmelerin öyküsü*', Kitap Zamanı, nr 39/2009.

232 Oya Baydar, *Sıcak Külleri Kaldı*, Can Yayınları, 2001, s.379.

233 Oya Baydar, *Sıcak Külleri Kaldı*, s.386.

İliç'i uyarır: "...O bir şeye inanıyor, öteki başka bir şeye. Doğru nerede kim söyleyebilir ki! Yıllarca doğru sandığın inançların yanılma-
dı mı seni?"²³⁴ Bilge anne, böylece baba Mehmet'in ince damarına
basmıştır. Yazar, bu tür anlatımlarla böylece insanların da zamanla
değişebileceği tezini romanda vurgulamak ister.

Bir başka ailenin aile üyelerinin yörede süren savaşı kendileri-
ne göre algılayışları Cahide Birgün tarafından yazılan *Geceye Uya-
nanlar* adlı romana da yansır. Dağda Kürtlere karşı savaşıyan ağabey
Haluk, terhis olduktan sonra zamanla yaptıklarının güzel bir şey
olmadığının farkına varır. Başka sorunlarıyla boğuşan diğer kar-
deşlerden Nilüfer ve Memo'un durumları da pek iç açıcı değildir.²³⁵
Savaşın etkileri böylece başka alanlara da sıçar.

Oya Baydar *Kayıp Söz* adlı romanında Kürt sorununu işlemeye
devam eder. Roman kahramanı yazar Ömer Eren, Kürt bölgesinde
Hayat Eczanesi sahibi Jiyan adında bir kadınla tanışır. Yıllar önce
İsveç'in başkenti Stockholm'de tanıştığı birisiyle evlenen Jiyan,
daha sonraları eşiyle birlikte Türkiye'ye döner.²³⁶ Hukukçu olan eşi
daha sonraları faili meçhul bir cinayete kurban giden Jiyan, yöre-
de herkes tarafından sevilen, sayılan güçlü bir kadın olarak bilinir.
Romanda birkaç öykü bir arada anlatılır. *Kayıp Söz*'de ayrıca töre
cinayetlerinin hedefi haline gelen Zelal'ın öyküsünü de buluruz.
Oya Baydar romanda Kürt kadınlarının farklı öykülerini daha çok
önp plana çıkarır. Yazar, şiddetin Türkiye'deki alanını bu yüzden ge-
niş tutar ve her türlü şiddete karşı çıkar.

Batman'da kadınlar arasında başlayan intiharlar bilindiği gibi bü-
yük bir artış gösterir ve bu durum Türkiye ve dünya medyasına yansır.
Bölgede süren savaş ortamında bu tür intiharların artışıyla dikkatler
Kürt kadınlarının durumuna çekilir. Dönemi ele alan romanlardan
bazılarında politik şiddet ile birlikte kadına yönelik şiddet de önp-
lana çıkartılır. Örneğin Handan Öztürk, *Doğu'nun Çıplak Kadınları*
adlı romanında bu mutsuz kadınlardan bazılarının yaşam öyküsüne
yer verir. Bunlardan en mutsuzu da genç yaşta istemediği birisiyle
evlendirilen Dilan'dır. Ailesiyle birlikte bir dağ köyünde yaşayan

234 Oya Baydar, *Sıcak Külleri Kaldı*, s.387.

235 Cahide Birgün, *Geceye Uyananlar*, Oğlak Yayınları, 2000.

236 Oya Baydar, *Kayıp Söz*, Can Yayınları, 2007, s.163.

Dilan'ın başından bir sürü olay geçer. Bomba ve kurşun sesleri arasında büyüyen Dilan'ın bir kardeşi de dağdadır: "Kimi zaman gerilla bacadan çıkarken, asker kapıdan giriyordu".²³⁷ Küçük bir yaşta çocuk doğuran Dilan en sonunda intihar ederek canına kıyar.

Diyarbakır'ı bu kez Murat Uyurkulak'ın *Tol* adlı romanında görürüz. Romanda trenle bu kente yapılan bir yolculuk anlatılır. İçkili iki kafadarın beraber olduğu bu yolculuğun keyifli geçtiği görülüyor. Bir dönemin romantik devrimci tiplerinden olan bu kahramanların dün ve bugün konusunda eleştirileri de vardır. Romanın başında yer alan: "Devrim bir vakit bir ihtimaldi ve çok güzeldi" sözleri, bu kuşağın ve bu arada savaşa katılmış Kürtlerin dünyasını da özlü bir biçimde dile getirir:

Okul çantasından çıkarttığı el bombasını, çapkın çapkın gülererek bana kırmızı bir elma gibi gösteren Hamid geldi gözümün önüne. Onu bir daha hiç görmedim. Gerillaya katılmıştı. Çatışmanın birinde yaralanmış, Beyrut'a götürülmüş, iyileşip ülkeye dönmüş, izi bulununca Almanya'ya, annesinin yanına gitmek için bindiği tekne batırılmıştı. Sahil güvenliğe fırlattığı kırmızı elma, denize düşmüştü. Babasının bir eylül sabahı buharlaştığını anlatırlardı.²³⁸

Romanına *Tol* (intikam) gibi Kürtçe bir isim veren Murat Uyurkulak, romanın başında söylediği sözleri, romanın sonunda biraz daha değiştirerek tekrarlama gereksinimi duyar: "Bir ihtimal olduğunda, devrim ne kadar da güzel, diye düşündüm". Bu kişilerin Diyarbakır yolculuğu artık son bulmuştur. Tren istasyona vardığında, kapıdan dışarı fırlayan esmer bir çocuğun, Diyarbakır şivesiyle dağdakilere olan hayranlığı duyulur: "Ma ne durısız! Topal Efe, Gabar'dan inmiş, Amed'e girey laaa!"²³⁹

Yazar Murat Uyurkulak, son romanının adını da Kürtçe koymuş: *Har*. Bu fantastik romanın adı Kürtçede alev gibi, kızgın anlamına geliyor. Köy yakmalar, baskılar, Batıya gönderilen cenazeler ve şiddet, bu romanda sürüp gitmektedir.²⁴⁰ Romanda Kürt dağlarını

237 Handan Öztürk, *Doğu'nun Çıplak Kadınları*, Dünya Yayınları, 2004, s.78.

238 Murat Uyurkulak, *Tol*, Metis Yayınları, 2003, s.56.

239 Murat Uyurkulak, *Tol*, s.262.

240 Murat Uyurkulak, *Har*, 2006.

topa tutan militarizme yönelik ciddi eleştiriler vardır. *Har* adlı bu romanda Kürt dağlarında akan kanın ancak iyice harlaşan (azıtan) askeri ve para-militer diğer güçlerin bölgeden çekilmeleriyle durdurabileceği umut ediliyor. Roman, tüm ayrılıklara rağmen insanların yine de kardeş olabileceği sözleriyle biter.

Diyarbakır, Batman dışında bu savaş yıllarında olayların yoğunluk kazandığı yörelerden birisi de, Hakkari'nin Şemdinli ilçesi, özellikle Şemdinli kırsalıdır. Kaya Sancar'ın *Aşk ve Kederin Kitabı* adlı romanındaki olayların bir kısmı Şemdinli'de geçer. Roman kahramanı İhsan Türkmenli daha 1970'li yıllarda Ankara'da okurken her türlü çatışmadan uzak kalan birisi. İpek adında bir kız ile tanışır, mutlu bir arkadaşlıkları olur. İhsan Türkmenli daha sonra Şemdinli'ye askere gönderilir. Terhis sonrasında asker olarak Kürtlere yaptıkları kötülükleri ve bölgede yaşananları unutmaya çalışır. Yaşadıklarının etkisiyle travmalar geçiren İhsan Türkmenli doktorunun söyledikleri üzerinde kafa yorar.²⁴¹

Şemdinli'de yaşadıklarımın hepsini anlatamam. Anlatmayacağım da. Anlatmak, tekrar yaşamaktır. Yapamayacağım bunu. Her insanın hayatında kendisinden utandığı zamanlar olur. Asla hatırlamak istemediği, unutulması gereken. İşte benim için o zaman, Şemdinli'de yaşadığım zamanlardı. Zaten unutmam gerektiği üzerine uzun uzun konuşmuştum doktorumla. Önce hepsini hatırlayıp sonra bununla beraber yaşamak, yaşamayı öğrenmek de bir yöntemmiş; unutmak da! Ben unutmayı seçtim". Neleri mi unutmuştur İhsan? "Her an sıcak çatışma riski. Derken sıcak çatışmalar. Kayıplarımız, verdirdiğimiz kayıplar. Çağdaş gladyatör hikayesi. Her şey bir kabus olmalı. Mümkünse olsun da. Gördüğüm bütün kanlar, kesilen kulaklar, çıkarılan gözler, kesilen burunlar. Kan, kan, kan...

Ahmet Altan'ın *En Uzun Gece* adlı romanı Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bir köyde töre cinayetlerini araştırmak için gelen bir araştırma ekibinin kadın kahramanı Yelda ve İstanbul'da kalan sevgilisi Selim arasındaki aşk öyküsünü anlatır.²⁴² Roman bu yönüyle Kürt bölgelerine giden bazı araştırma ekipleri veya araştırmacıların

241 Kaya Sancar, *Aşkın ve Kederin Kitabı*, Can Yayınları, '2004.

242 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, Alkım Yayınevi, 2006.

yaşam öykülerini ele alan diğer bazı roman adlarını bize çağırıyor, Ahmet Ümit'ün *Patasana*, Bilgesu Erenus'un *Kazı* veya Orhan Pamuk'un *Kar* romanı gibi. *En Uzun Gece* romanındaki olaylar Mardin'e yakın bir Kürt köyünde geçmektedir. Bu arada bu köyün adının Uçurumköy olduğunu öğreniyoruz.²⁴³ Adına yakışır bir kadere paylaştan bu Kürt köyünde olup bitenler romanın sonlarına doğru daha hızlı bir tempo kazanır ve Uçurumköy yaşanılacak bir yer olmaktan çıkar. Rojda, Zerrin gibi Kürt kadın kahramanları yanında romanda Hêja adında bir Kürt gencinin yaşamöyküsüne de yer verilir. Hêja'nın kardeşleri yörede sürmüş olan kanlı savaş sırasında vurularak öldürülmüş, diğer birçok Kürt ailesi gibi bu aile de çok perişan bir duruma düşmüştür. Hêja bu köyde yaşlı annesiyle birlikte yaşamaktadır. Tüm bu acılara rağmen Hêja, dik duruşuyla, erkek onurunu yitirmeyen tutumuyla Yelda'nın dikkatlerini üzerine çeker. Hêja'nın ağzından çıkan "Erkek kuzu kesimlidir" (Bêxê nêr bo kêrêye) biçimindeki bir Kürt atasözünden yola çıkan Yelda, bu Kürt gencine hep 'kuzum' diye hitap eder.²⁴⁴ Yelda, görevi bittikten sonra onu ve annesini İstanbul'a götürüp kendilerine yardımcı olmayı bile düşünmektedir. Adına yakışırcaına (Hêja sözcüğü Kürtçede değerli ve güzel anlamında kullanılır) bir olgunluk gösteren Hêja, romanın kahramanı Yelda'nın yaşamında önemli bir yer tutmaya başlar. Yelda, gelecekte bu on iki yaşındaki çocuğa kendine evlat edinmeyi bile düşünmektedir. Bundan haberdar olan sevgilisinin Hêja'nın öldürülmesinin ardından "bir çocuğumuz olursa adını Hêja koyarız" demesi romanın insani tezlerini daha da güçlendirir. Yelda'nın "Ya kız olursa?" biçimindeki beklenmedik zor sorusu karşısında Selim kararından dönmeyerek: "Adını gene Hêja koyacağız" der.²⁴⁵ Romanın final kesimi görüldüğü gibi bu sözlerle daha da "hêjalaşır" (güzelleşir). Ahmet Altan'ın *En Uzun Gece* adlı romanında ustalıkla çizilen Hêja portesi örneğinde iyilikle kötülüğün sürekli hesaplaştığı ve meydana gelen bu ölüm olayları arkasındaki sinsi güçlerin karşısına insanlığın tüm gücüyle dikildiğini görüyoruz.

Genç bir askerin çıkan çatışmalar sırasında ağır yaralanması olayı bu

243 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, 2006, s.303.

244 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, s.78.

245 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, s.316.

köyde büyük bir üzüntüye neden olur. Kan içinde kalan askerin bedeni helikopterle hastaneye götürülür. Helikopterin daha gelmediği sıralarda kan içinde köyde bekletilen askerin yaşam mücadelesi verirken tüm köylüler tarafından görülmesi, köyde büyük bir korku ve sıkıntıya yol açar. Romanda bu askerin yaralanması olayına bağlı olarak yörede uzun yıllar sürmüş olan bu savaşta yer alan saflara da kısaca değinilir. Ağır yaralanan ve öldüğü haberi köyde yayılan genç askerin durumu bu Kürt köyünde büyük bir üzüntü yaratır. Ağır yaralanan askerin ölmediği tekrar yaşama döndüğü haberinin alınması sırasında Kürt kökenli Rojda'nın da köyün tüm sakinleri gibi sevinerek bu kez; "Bir şişe şarabımız var, çocuğun kurtuluşunu kutlayalım" demesi önemlidir.²⁴⁶ Yazar burada Kürtlerin insani yanını önplana çıkarır. Türk kökenli kadın kahramanın tutumu da böyle insancıl bir felsefeye dayanır. Kürt genci Hêja'nın ensesinden vurularak öldürülmesi sırasında, Yelda karakolda görevli subaya giderek "Çocuğu sen mi öldürdün?" biçiminde sert çıkışı, Yelda'nın hangi saflarda yer aldığını da sergiler.²⁴⁷ Kadınların, Kürt, Türk olsun bu savaş karşıtı tutumlarını romanın sonlarına doğru daha da yoğunlaştırdıkları ve daha ileri saflarda, görülür.

Romanın 19. bölümünde Yelda'nın çok sevdiği Hêja'nın bir uçurumun dibinde ensesinden vurularak öldürüldüğü haberi ortalıkta yayılır. Yelda tamamen sarsılmıştır. Yelda ve arkadaşları kan kokan bu Kürt bölgesinden bir an önce ayrılmak ister. Durumu İstanbul'dan haber alan sevgilisi Selim de yıldırım hızıyla bir uçak bileti satın alarak Yelda'nın çalıştığı bu köye gelip, Yelda'yla beraber tekrar İstanbul'a dönmeyi planlamaya başlar. Bilet bulunmuş ve Selim hemen yola koyulmuştur. Yelda havaalanında kendini karşılar, köye döndükleri bir sırada, Selim nereden ve kimin ateş ettiği bilinmeyen bir kurşun sonucunda yolda can verir. Görüldüğü gibi romandaki ölüm ve yaralama haberleri arka arkaya gelmektedir, önce genç bir askerin ağır yaralandığı, arkasından Hêja ve daha sonra Selim'in vurularak öldürülür. Rojda'nın söylediği; "Bir an önce buralardan gitsek iyi olacak" biçimindeki içten sözleri de kötüleşen bu duruma işaret etmektedir. Romanın temel tezleri de böylece belli bir açıklık kazanır.

246 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, s.292.

247 Ahmet Altan, *En Uzun Gece*, s.296.

Vedat Türkali'nin *Kayıp Romanlar* adlı yapıtında da Kürtler romanın temel konularından birisini oluşturur. Yurtdışında bulunan Doktor Nahit Kotar uzun yıllar sonra ülkeye dönme kararı alır. Ülkeye döndüğünde yaşı yetmişli bulan Nahit Kotar kendisinden yaşça çok küçük olan Esme adlı genç bir kızla karşılaşır. *Kayıp Romanlar* adlı bu roman büyük ölçüde Nahit ve Esme arasındaki aşk ilişkilerini konu edinir. Roman yazarı Vedat Türkali'nin de zaman zaman roman kahramanlarıyla temas halinde olduğu görülür. Romanda yazarın adı da geçmektedir. Eğer Türkiye'de bir Kürt sorunu varsa çözümü de vardır tezinden hareket edilerek romanda bu sorunun temeline inilir. Ama insanların canavarlaştığı romanda, umutların ufukta tümüyle tükendiği görülür:

Kürt dağa çıkıyor, ben Kürdüm, diye! Öteki saldırıyor, değilsin diye! İnsanlar ölüyor. Kendini koruyamayan kadınlar, çocuklar ölüyor. Birileri kahraman oluyor, diğerleri hayın oluyor!..²⁴⁸

Toplumun canavarlar yarattığını, yeniden ürettiğini ileri süren Vedat Türkali, yazar Ahmet Ümit gibi topluma, siyasal iktidarlara eleştiriler getirir. Romanda Nahit Kotar ve sevgilisi Esme'nin birlikte yaptıkları bir Diyarbakır gezisi vardır. Romanın son bölümünde karısı tecavüz edilerek öldürülen Diyarbakırlı bir Kürt öğretmenin öyküsüne yer veriliyor. Bir polis cinayetine adı karıştığı için her yerde aranan Rohat Fırat'ın imdadına Diyarbakır'da tanıştığı Esme yetişir. Bu Kürdün yurtdışına çıkartılması gerekiyor ve Esme bu konuda kendisine yardımcı olur. Polis bu kez de Esme'yi tutuklar ve kendisine değişik baskılar uygular.

Kürtçe şiir yazmaktan hoşlanan Rohat Fırat'ın bir şiirinin Kürtçe orijinali de romanda yer alıyor. Bu hüznü şiir, öldürülen eşi Zino üzerinedir. Romanın başlarında yer alan bir gurbet şarkısının Kürtçe bazı sözleriyle de yazarın Türkiye'de uzun yıllar boyunca inkar edilen bu yasaklı dilin varlığına bir meşrutiyet kazandırma çabası içinde olduğu görülür: "Xeribka xwedê me / Dara li devê rê me / bi hesreta mala bavê me" (Tanrı'nın bir garip kuluyum ben / Yol kıyı-

248 Vedat Türkali, *Kayıp Romanlar*, Everest, 2004, s.395.

sındaki bir ağaç gibi / Baba ocağının hasretindeyim).²⁴⁹ Bu sözler bir bakıma ölü diller kategorisine dahil edilmek istemeyen Kürtçenin bir yakarışı ve cıglığını andırıyor veya kökü tükenen (ana) dillerin alinyazısını bize hatırlatıyor.

Ayşe Kulin'in *Köprü* adlı romanı Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Erzincan yöresinde kurulması düşünülen ama bürokratik engeller yüzünden bir türlü yapılamayan bir köprünün öyküsünü işlemektedir. Bu teknik ve bürokratik yaşam ile birlikte, Kürtlerin içinde bulundukları yaşam koşullarının tarihi bir arkaplanı da romanda yer almaktadır.²⁵⁰ Bu arada romanda Kürt milliyetçiliği üzerine uzun anlatımlar ve vurgulara rastlıyoruz.²⁵¹ 1970 yılında Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Başpınar köyü yakınında bir köprünün yapılmasına karar verilmiş ama yıllar geçmesine rağmen köprü bir türlü bitmemiştir. Ülkede süren Kürt savaşı ve çatışmalar buraya da sıçrar. Romanda köy baskınları sürmektedir. Bu durum köprünün yapım çalışmalarını da etkiler.²⁵² Romanda tarih boyunca Kürtlere yönelik siyasi ve askeri baskıların soruna çözüm getirmediği, Kürtlerin örneğin yerel meclisler vasıtasıyla yönetime katılması bile tartışılır.²⁵³ Yapımı uzun yıllar alan bu köprü romanda bir ulaşım ögesi olmaktan çıkar, adeta sözcük olarak Kürt ve Türk tarafları arasındaki tarihi iletişimsizliği ve taraflar arasında barış ortamına duyulan büyük gereksinimi dile getiren önemli bir metafor haline dönüşür.

Ayşe Kulin'in *Bir Gün* adlı romanının konusu da Kürtler. 2005 yılında yayımlanan romanda tutuklu bulunan bir Kürt kadını, Zeliha Bora'nın öyküsü yer almaktadır. Zeliha, bazı görüşleri nedeniyle tutuklu bulunduğu sırada Nevra adındaki bir gazeteci tarafından ziyaret edilir. Gazetecinin amacı Zeliha ile bir röportaj yapmaktır. Başlangıçta bazı sıkıntılar yaşanır, Zeliha Bora'da bir isteksizlik görülür, iletişim zorlukları ortaya çıkar. Kısa bir zaman sonra çocukluk yıllarında arkadaş oldukları anlaşılır. Böylece uzun sohbetlerin önü

249 Vedat Türkali, *Kayıp Romanlar*, Everest, 2004, s.11.

250 Ayşe Kulin, *Köprü*, Remzi Kitabevi, 2001.

251 Ayşe Kulin, *Köprü*, s. 140

252 Aslı Atasoy, *Kulin 'doğu meselesi'ni yazdı*, Radikal Kitap, 20/4.2001.

253 Ayşe Kulin, *Köprü*, s. 138.

de açılmış olur. Romanda görüldüğü gibi gazeteci olan Nevra ve bir Kürt militan olan Zeliha'nın birbirlerine yönelik davranışlarında büyük değişiklikler gözlenir, birbirlerine daha yakın olurlar, bu durum adlarına bile yansımıştır. Nevra artık Nevve ve Zeliha da Zelo olmuştur. Romanda her iki arkadaşın çocukluk ve gençlik yıllarına geniş bir yer verilir. Nevra'nın kaymakam olan babasının zamanında Zeliha'nın tutuklu bulunan Cengiz adındaki kardeşinin salıverilmesinde büyük katkıları olmuştur. Kaymakam araya girerek Cengiz'i kurtarır. Hatta bu durum kendisinin vali olarak terfi edilmemesini bile etkilemiş ve Vali olmadan emekliye ayrılmıştır. Eskilere yapılan bu göndermeler vasıtasıyla yazar bir bakıma Kürtler ve Türklerin kardeş olduğu ve şimdiye kadar dökülen kanın da boşuna akıtıldığı tezine bir açıklık kazandırmak ister. Tutukevinde sekiz saat kalan Nevra ve Zeliha'nın söyleşisi büyük ölçüde Kürtler ve Kürt sorununun çözümü konusuna odaklanır. Bu konuda sürekli eski arkadaşı Zeliha'nın üzerine gider ve kendisine değişik sorular yöneltir. Romanın sonunda gazeteci Nevra'nın Kürtçe kaydedilen: "Ez te tu car ji bîr nakim...Bi xatirê te" (Seni hiçbir zaman unutmayacağım, Allahımsırladık) gibi son sözleri, biraz da bu sorunun kardeşlik ve barış yoluyla çözülebileceğini ima etmektedir. Böylece Nevra bu vurguyla diyalog kültürünün önemine ve kalıcılığına dikkatleri çekmek ister.²⁵⁴

Halk tarafından milletvekili seçilen ve daha sonra bazı görüşleri nedeniyle tutuklanan Zeliha tiplmesi, bize Kürt kadın aktivisti Leyla Zana'nın başından geçenleri hatırlatıyor. Ayşe Kulin, bu söyleşide, donanımlı ve entelektüel Kürt kadınının çok ender bulunduğunu belirtir.²⁵⁵ *Bir Gün* romanı özellikle de düşünen, okuyan ve belli bir kültürel birikime sahip Kürt kadınlarını önplana çıkartması ve tartışması açısından önem kazanıyor. Ayşe Kulin bu önemli konuyu daha önceleri keşfetmiş, *Kardelenler* adlı çalışması *Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları* altbaşlığıyla yayımlanmıştı.²⁵⁶ Kürt bölgelerini gezen Ayşe Kulin buralarda gördüğü veya daha önceleri tespit ettiği okul çağındaki bazı Kürt kızlarının yaşam öykülerini

254 Ayşe Kulin, *Bir Gün*, Everest Yayınevi, 2005, s.199.

255 *Leyla Zana'yı yazmak istedim, cevap vermedi...Daha iyi oldu*, Milliyet, 12/7.2005.

256 Ayşe Kulin, *Kardelenler*, Remzi Kitapevi, 2004.

kitap haline getirmiş. Zor koşullarda yetişen, değişik baskıların hedefi haline gelen bu genç Kürt kızlarının yaşamını portreler halinde kaleme alan Ayşe Kulin aynı konuyu bir bakıma *Bir Gün* romanında başka bir biçimde, sanatsal bir kurguyla işlemeye devam ediyor. Gerilere baktığımızda Kürt kadınlarının son otuz yıl boyunca toplumsal, kültürel ve politik alanda yeni bir güç olarak kendilerinden epeyce söz ettirdiklerini görürüz. Toplumsal cinsiyet konusu son dönemlerde önemli bir tartışma ve araştırma alanı haline geldi.²⁵⁷

Ayşe Kulin daha önceleri kaleme aldığı *Köprü* romanında olduğu gibi *Bir Gün* romanında da Kürt milliyetçiliğinin ideolojik ve tarihsel yanını işlemeye devam ediyor. Kürt milliyetçiliği bu tür romanlarda hep kötü olarak gösterilir. Yazar kendi tezlerine belli bir haklılık kazandırmak için böyle bir yöntemle başvuruyor olabilir. Böyle bir anlayışla kaleme alınan romanlardan birisi de Erhan Bener'in yazmış olduğu *Anafor* adlı romanıdır.²⁵⁸ Romanda savaştan ziyade aşk vardır. Mardin'de göreve başlayan mühendis İlhan burada mesleği dışı olan Hiram'la arkadaş olur. İlhan Türk, Hiram Kürt kökenli. Kürt muhalefeti romanda ayrımcılıkla suçlanır. İlimli eski sol görüşlü bu iki kafadar (İlhan, Hiram) zamanla yorgun düşmüş ve daha ziyade politika dışı bir arkadaşlığı sürdürmekten yanadırlar. İlhan'ın Cizreli olan şoförü Abdül dikkatleri sürekli üzerinde toplar, romanın sonunda vurulup öldürülür.

Bilgesu Erenus'un *Kazı* adlı romanı Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Nusaybin yöresindeki arkeolojik çalışmaları konu edinir. Metin Bahattin, Nusaybin yakınlarında bulunan Cınavaz yöresindeki kazı çalışmalarına başkanlık etmektedir. Cinlerin Ustası Mir Osman'ın mezarı yörede değişik hastalıklara tutulan insanlar tarafından sık sık ziyaret edilir. Nusaybin halk arasında Cinlerin Kenti olarak bilinir. Azad başkanlığındaki Kürt işçileri Cınavaz'daki kazılara katılmaktadır. Romanın Cınavaz adlı bölümünde tarihleri kadar bakır olan yöre insanlarının hiç bozulmadıkları belirtilir. Romanın sonunda tiyatrocı olan yazar Bilgesu Erenus roman kahramanı Metin Bahattin ile buluşur. Romanda Kürtlere geniş bir yer verilir. Politik metinler ve belirlemeler romanda belli bir yığılma gösterir.

257 Handan Çağlayan, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*, İletişim Yayınları, 2007.

258 Erhan Bener, *Anafor*, Bilgi Yayınevi, 1993.

Buradaki kazı çalışmaları yörede hüküm süren savaşın gölgesinde sürdürülür. Roman kahramanı Metin Bahattin'in Kürtlere yakın duruşu, Kürt sorununun ayrıntılarına kadar tartışılmasına zemin hazırlar. Roman bu özelliğiyle politik bir roman özelliği kazanır.²⁵⁹

Öyküleriyle tanınan yazar Özcan Karabulut, *Amida, Eğer Sana Gelemezsem* adlı romanında son yıllarda Diyarbakır'da olup bitenleri işler.²⁶⁰ Yazar öykülerinde de Kürtlerin bu korkulu başkentine uzanır. Özellikle radikal İslami görüşlerin etkisinde kalan Kürt kadınları ve kızlarının durumu bu öykülerde hiç de iç açıcı değildir. Özcan Karabulut daha önceleri değindiğimiz gibi hem bu Kürt öykülerinde, hem de bu son roman çalışmasında Kürt temasının çatışmalı, savaşlı ve dinsel çıkmazlı yanını önemli bulmuş, son yıllarda Kürt temasına angaje olmuş yazarlardan birisi sayılabilir.

Urfa'nın Ceylanpınar yöresinden olan yazar Hurşit İlbeyi, 1995 yılında yazdığı *Berzah* adlı romanında bir Kürt kasabasında geçen fail-i meçhul cinayetleri anlatır. Yazar, diğer romanlarında da Kürtlere değinir ve yakın aile çevresinin yaşamöyküsünden yararlanır. Ceyhan'daki mezhep ayrılıklarını işleyen *İrmaklar Denize Akar* ve *Yitik Ülkenin İnsanları* adlı romanlarında örneğin Kürt kökenli Sultan Kadın adlı nenesini ve dedesi Kürt Ahmet'i kısaca okuyucuya tanıtır. Hurşit İlbeyi, *Umut Emekle Büyür* adlı son romanında mevsimlik Kürt işçilerinin Çukurova'daki yaşamına yer verir.²⁶¹

Bölgede yıllarca süren bu savaş temasına ilgi duyan yazarlara kendileri Kürt kökenli olan bazı yazarlar da katılır. Bunlardan birisi daha ziyade öykü yazarı olarak bilinen Suzan Samancı'dır, *Korkunun Irmağında* adlı bir roman kaleme aldı.²⁶² Diğeri de şair olarak ün yapan Yılmaz Odabaşı, *Şarkısı Beyaz* adlı bir roman yazdı.²⁶³ Her iki yazar da Diyarbakırlı ve yörede olup bitenlerin canlı tanıkları. Her iki romanda baskı, korku ve şiddeti buluruz. Bu romanlarda yöredeki kan akmaya devam etmektedir.

259 Bilgesu Erenus, *Kazı*, 1993.

260 Özcan Karabulut, *Amida, Eğer Sana Gelemezsem*, Can Yayınları, 2008.

261 Hurşit İlbeyi, *Berzah*, Timaş Yayınları, 1995. *İrmaklar Denize Akar*, Timaş Yayınları, 1995. *Yitik Ülkenin İnsanları*, Timaş Yayınları, 1996. *Umut Emekle Büyür*, Timaş Yayınları, 1997.

262 Suzan Samancı, *Korkunun Irmağında*, Metis Yayınları, 2004.

263 Yılmaz Odabaşı, *Şarkısı Beyaz*, Everest Yayınları, 2004.

Son yıllarda yazdığı öyküleriyle sesini duyuran yazar Suzan Samancı'nın *Korkunun Irmağında* adlı romanı, Mızgin, Yekta, Dara ve Kendal adlarındaki gençlerin korkuyla kuşatılan bir Kürt kentindeki zor ve sıkıntılı yaşam konu ediniyor. Romanda bu durum "Korkunun kalesine kilitlenmiştik" biçiminde dile getirilir. Kepenkleri her gün erken indiren esnafın tutumu bu korkulu yılların bir işareti olarak görülebilir. Askeriye, kolluk kuvvetleri, polisler ve ölüm timleri şehrin her tarafını abluka altına almışlardır. Yoksulluk şehirde alabildiğine fazla: "Bacaklarının arasındaki naylon poşete sıkıca yapışıyorlardı".²⁶⁴ Tüm bu zorluklara rağmen "yasaklı gazete"yi satan gençler de romanda görülür. Romanda aşktan pek söz edilmez, birkaç cinsellik yüklü ifade dışında. Bazı kadın tipleri için söylenen "Erkek kokusu çok hoş diyen fazla bir yırtıklık vardı..."²⁶⁵ veya bazı erkekler için söylenen "Onlar başımızın düşmanı, baldır dostudur" gibi ifadelere rastlıyoruz.²⁶⁶

Şair Yılmaz Odabaşı'nın *Şarkısı Beyaz* adlı romanında şair olmaya karar vermiş bir kahramanın yaşamına yer verilir. Şair, yasaklı kentte bir kitabevi açma ve geçimini bu yolla sağlamaya karar vermiştir. En yakın dostları, Seyda ve Bedo adındaki kişilerdir. İlk sıralarda kitapçı dükkanını ziyaret edenler genellikle polisler, vergi memurları ve ayakkabı boyacısı bazı çocuklardır. Kitapçı dükkanına sık sık gidip gelenler arasında Nevin ve Sara adındaki genç kadın müşteriler de vardır. Nevin üniversiteye, Sara da liseye devam etmektedir. Nevin iş aramakta, Sara'nın ise, böyle bir sorunu yoktur. İş arayan Nevin sonunda kitapçının yanında çalışmaya başlar. Zamanla kitap dükkanı sahibi olan şair ve Nevin arasındaki ilişkiler başka bir karakter kazanır. Ama gerilimli bir tip olan Nevin, şaire zor günler yaşatır. Kitapçı, elinden geldiğince kendisine yardımcı olur. Ama depresif bir kişiliğe sahip olan Nevin aynı üniversitede okuyan bir başkasına gönlünü kaptırır ve sonunda onunla evlenmeye karar verir. Ekonomik durumu iyice sarsılan kitapçı şair, en sonunda iflasın eşiğine gelir ve bu arada sekiz yıl hapis cezasına çarptırılır. Sorunların üst üste bindiği bir sırada tutuklanır ve hapishaneye konur. Bu arada en yakın dostu olan Seyda'nın faili meçhul bir cinayete

264 Suzan Samancı, *Korkunun Irmağında*, s.21.

265 Suzan Samancı, *Korkunun Irmağında*, s.13

266 Suzan Samancı, *Korkunun Irmağında*, s.14

kurban gittiği haberini alır. İnsanoğlunun iç derinliklerinde bazı ruhsal gezintilere çıkan yazar, duygusal yapı ve dengeler sarsıldığında, kişiliğin derhal alarma geçtiği, bazı savunma mekanizmaları geliştirerek devreye soktuğu noktasından hareket eder. Yazar burada, insan ve toplum ilişkilerine böylece bir açıklık kazandırır. Ama tehditlerin şiddeti arttığında bu kez bu kişisel savunma sistemlerinin de daha fazla kâr etmediği görülür. Zamanla belli bir çöküşün işaretleri yaşanır. Yaşama sevinci ve umudu yitirilmiş tir artık, tehlike çanları çalmaya başlar. Bu bakımdan *Şarkısı Beyaz* romanındaki baş kahramanın aşağıdaki son sözleri insanoğlu veya her insan açısından büyük bir önem kazanır:

Bütün bunlardan sonra ben ise, zamanın akıp geçmesinden değil, kalbimdeki ateşin sönmesinden korkuyorum.²⁶⁷

Dönemi ele alan romanlardan birisi de Orhan Pamuk'un Kar adlı romanıdır. *Kar* romanında günümüz Kars'ı ve Türkiye'si'nin dışında zaman zaman eski yıllarda bir halklar mozayığı olan Kars'ın çokkültürlü dokusuna da değinilir. Bazı çevreler ise; romanda Ermeniler ve Kürtler gibi etnik gruplardan çok söz edildiğini ileri sürmüşlerdir.²⁶⁸ Orhan Pamuk, her millettten insanın yaşadığı Kars'taki Kürtlerden söz ederken, kent ahalisinin yüzde kırkının Kürt olduğunu söyler. Daha romanın başlarında kentte 'İşsiz Kürtlerle dolu kahvehaneler'in olduğu belirtilir.²⁶⁹

Kars'a ulaşan Ka yörede bu konuda soruşturma ve araştırmalara girişir. Karşılaştığı tipler arasında Kürtler de vardır veya konuyla bağlantılı olarak romanda sık sık Kürtlerden söz edilir. Ka, Kars'a gelmeden önce çok eskiden beri tanıdığı bir kız arkadaşının Kars'ta yaşadığını bilmektedir. Kars ve kar bu yüzden Ka'ya daha çekici gelmiştir. İpek adındaki bu kız, Muhtar adlı Kürt kökenli eşinden boşanmıştır. Eski sol çevrelerden gelen Muhtar aradan geçen zaman zarfında dini çevrelere yakınlık duymuş ve buradaki dinci bir partinin il başkanlığına seçilmiştir.

267 Yılmaz Odabaşı, *Şarkısı Beyaz*, s.246.

268 Ali Fuat Bilikan, *Kar'da Ayak İzleri*, www.egitimplatformu.net (kitap tanıtımları).

269 Orhan Pamuk, *Kar*, İletişim Yayınları, 2002, s.15.

Kars, romanda radikal islamcı hareketlerin yuvalarından birisi, buradaki Kürtlerde, Kars'taki dinsel gerginliğin bir tarafı olarak gösterilir. Kürtler ve İslamcı sözcükleri birlikte romanda çok kullanılır. Türbanlı kızlar, din ve intihar gibi konuların ele alındığı romanda, Kars'ta Kürt Şeyhi Saadettin Efendi Hazretlerinin Tekkesi'nin olduğu ve dini bağlantıları olan Lacivert adındaki esrarengiz birisinin o sıralarda Kars'ta bir evde yaşadığı öğrenilir. Bu evde 'Kürtçe tatlı sözler söyleyen anne'den söz edilir. Lacivert, Diyarbakır'dan Kars'a gelerek buradaki Kürtleri örgütlemek ister. Marksist Kürt milliyetçileriyle, İslamcı Kürtler arasında başlayan çatışmalar dikkatleri romanda radikal islamcı Kürt grupları üzerinde yoğunlaştırır.

Kar romanında Kürt sorununa da değinilir. Kars'taki devlet yanlısı kişilere göre Kürt ayrılıkçı güçleri ülkeyi bölmek istiyor. En azından Serhat Kars Gazetesi'nin müdürü Serdar Bey'in görüşü budur.²⁷⁰ Kars'taki Kürt gençleri ve öğrencileri sürekli polis gözetimi altındadır. Yoksul çevrelerden gelen bu Kürtlerden bazılarının radikal İslam'a sempati duydukları görülür. Romanın son bölümlerinden birisinde Kürt sorunu masaya yatırılır. Asya Otel'i'nde yapılan gizli bir toplantıya Kürt öğrenci temsilcileri de katılır ve görüşlerini dile getirirler.²⁷¹

Batman'da olduğu gibi Kars'ta da genç Kürt kızları arasında bazı intihar olaylarının olduğu söylentisi vardır. Gazeteci Ka'nın Kars'a geliş nedenleri arasında bu intihar olayları da vardır. Kars'ta bazı işyerlerinde sıkça asılan tabelalar görülür: 'İnsan Allah'ın Bir Şaheseridir ve İntihar Bir Küfürdür'.²⁷² Erkeklerin siyasal İslama yanaştıkları, kadınların intihar ettikleri bu ortamda yoksulluğun, işsizliğin ve şiddetin yoğun olduğu görülür. Türkiye'deki sorunların (İslam, Batı ve Kürtler) bir minyatürü *Kar* romanında çiziliyor.²⁷³

Kar romanında başka Kürt kadınlarından da söz edilir. Bunlardan birisi romanın kadın kahramanı İpek ve babasının hizmetçiliğini yapan Zahide adında bir kızdır. Yaptığı güzel yemeklerle tanınır.²⁷⁴ Kars'ta

270 Orhan Pamuk, *Kar*, s.30.

271 Orhan Pamuk, *Kar*, s.266-282.

272 Orhan Pamuk, *Kar*, s.13.

273 50 Milyarı Olan Kars'ı Alabilir, *Milliyet*, 14/12 1989.

274 Orhan Pamuk, *Kar*, s.120.

yayılan bir söylentiye göre Kürtlerin piyasada satılan bazı içeceklerle zehir katarak devlet yetkililerini böylece cezalandırmak istemektedir. Polis şerbet yapan yaşlı Kürt kadınlarını izlemeye başlar. Kars Kürtleri veya Orhan Pamuk'un Kardankürtleri görüldüğü gibi romanının önemli bir unsurunu oluşturur.²⁷⁵

Genç kızlar arasında intihar olaylarının yoğun olarak yaşandığı başka bir Kürt bölgesinin yani Batman'ın yazar tarafından Kars'a nakli hem bazı okuyucuların, hem de yöre halkının tepkisine yol açmıştır. *Kar* romanı değişik medya organlarında büyük tartışmalara neden olmuştur. Yaşam gerçeklerinden hareket eden Kars kökenli bazı yazarlar, kültür çevreleri ve sade vatandaşlar bu yapıttaki roman gerçeklerine karşı çıkmışlardır. Hatta bazı eleştirmenler *Kar* romanının Orhan Pamuk'un yazarlık yaşamında bir kaza olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷⁶ Romanda kötü bir Kars imajının çizildiğini söyleyen bu çevreler, halk arasında daha 1970'lerden bu yana yaygın olan 'Kars'ın ilericiliği ve Erzurum'un gericiliği' tezine dayanarak, Orhan Pamuk'un bu romanıyla Karslılara haksızlık ettiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan zengin kültürüyle tanınan ve tarihi bir kent olan Kars'ın romanda gerilere itildiğini söyleyenler, en çok da Kars'ın eskiden beri var olan çokkültürlü bu dokusuna dikkatleri çekmişlerdir.²⁷⁷

Kar romanı bağlamında öne sürülen bu görüşler, en sonunda roman yazarı ve özgürlükleri konusunu tartışmaların gündemine getirmişlerdir. Ne olursa olsun Orhan Pamuk'un Kars hayranlığı romanda inkar edilemez. Orhan Pamuk, Kars dahil olmak üzere tüm Türkiye için kar kadar temiz bir gelecek arzu eden yazarlardan birisi sayılabilir. Yazar, bu romanı yazmakla Kars'ı roman dünyasına ve ülkenin gündemine taşımıştır. Bu nokta uzun yıllar ihmal edilen, geri bıraktıran ve hatta 1980'lerde 'satışa çıkartılan bir kent' diye gazetelere manşet olmuş bir şehir açısından önemlidir. Kısacası yazar bu romanda izole olmuş ve uzun yıllar yalnızlığa itilen bu sınır kentini konuşturmuş ve dikkatleri tekrar Kars üzerine çekmiştir. Yazarın bu işin üstesinden tam gelip gelmediği konusu

275 Rohat Alakom, *Berfekurdên Orhan Pamuk*, Tîroj, nr 23/2006.

276 A. Ömer Türkeş, *Kar*, Pandora Kitap Eleştirileri.

277 Erkan Karagöz, 'Kar'vane, Berfin Bahar, nr 68/2003.

ise; bir yorum meselesidir. *Kar* romanında yukarıda değindiğimiz gibi başta Kürtler olmak üzere çok farklı tabakalardan gelen kişilerle karşılaşırız. Orhan Pamuk'un Nobel Ödülü'nü aldığı gün İsveç'in başkenti Stockholm'de düzenlenen törene katılan binin üzerindeki seçkin misafire Pamuk'u ve yazarlık serüvenini kısaca tanıtan İsveç Akademisi temsilcisi Prof. Horace Engdahl konuşmasında *Kar* romanındaki kişiler galerisine değindiği sırada şu kesimlerin adını vermiştir:

- Devleta sadık kesimler
- Hüsrana uğramış sol görüşlü aydınlar
- Radikal İslamcılar
- Kürtler
- Türban taşıma hakkı için mücadele eden intihara eğilimli esrarengiz kızlar

Romanda önplana çıkan asıl sorun, Türkiye'nin son yirmi yıllık sıkıntılı geçen ve kararan siyasi manzarasıdır. Bir İsveçli eleştirmenin belirttiği gibi "Türkiye, Pamuk'un beyaz romanında kararıyor".²⁷⁸ Eleştirmen bu çarpıcı saptamasıyla bir bakıma romanda umutsuzluğa sürüklenen bir Türkiye'ye göndermede bulunuyor. Romanda asıl can sıkıcı olan nokta romanın kendisi veya Kars olamaz. Orhan Pamuk günümüz haritalarının Karsı anlatmaktan ziyade, bu kente edebi bir mekan olarak bakar. Daha doğrusu bu mekana Kars adını verir. Bu şehrin seçimi Kars değil, başka bir yer de olabilirdi. Yazarın ne söylediğinden ziyade ne söylemek istediği noktasına önem veren yabancı okuyucular, eleştirmenler romanı niçin beğendiklerini üç sözcükle açıklarlar: Romantik, mistik, politik.

Orhan Pamuk'un *Kar* romanı dışındaki diğer romanlarında da Kürtlerden söz edilir. Örneğin *Yeni Hayat* adlı romanında zaman zaman Kürt savaşına göndermede bulunur: "İlan edilmemiş savaş yüzünden boşaltılmış hayaletimsi Kürt köyleri"²⁷⁹ veya "Kürt isyancıları yüzünden Viranbağ şehrine tren seferleri kaldırılmıştı".²⁸⁰ Orhan

278 Maria Schottenius, *Turkiet mörkmar i Pamuks vitbok*, Dagens Nyheter 12/9 2005.

279 Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, 1994, İletişim Yayınları, s.256.

280 Orhan Pamuk, *Yeni Hayat*, s.258.

Pamuk'un burada kullandığı hayaletimsi ve Viranbağ gibi sözcükler bölgede süren savaşın beraberinde getirdiği yıkıma işaret ediyor. Pamuk'un 2005 yılında İsviçre basınına yansıyan "Bu topraklarda 30 bin Kürt ve 1 milyon Ermeni öldürüldü ama hiç kimse bunları konuşmaya cesaret edemiyor" sözleri bilindiği gibi Türkiye'de büyük bir yankı uyandırdı, Türk edebiyat çevrelerini de ikiye böldü.

Yeni bir milenyumla girildiği 2000 yıllarında silah, kan ve yok etme kültürü cazibesini tümüyle yitirir. Daha doğrusu yitirmek zorundaydı. Çünkü nereden gelirse gelsin artık insanlığın silah sesleri karşısında son çığlığını yükselttiği, bu kanlı gidişata son noktayı koyduğu görülür. Yukarıda içeriklerine kısaca değindiğimiz romanların yazarları da aynı anlayışla hareket eder, yeni bir dünya yaratmanın heyecanı ile kalemlerine sarılır. Kısacası sözün önemi ve gücü daha da arttı diyebiliriz. İnsanlar, artık canlarını vatanı için vermekten ziyade, bu yeni milenyumda vatanına ve insanlığa hizmet etmenin daha yararlı olacağı bilincine varır. Anlayışlar, mesajlar, mevziler değişir. Bu değişim edebiyata da yansır. Yazar Ebru Gökçen Emre, yazdığı *Aynı Güneşin Çocukları* adlı romanı 17 yaşındaki Zeynep adlı bir subay kızının Diyarbakır'da bir Kürt gencine aşık oluşunu anlatır.²⁸¹ Babasının subay olarak geldiği Diyarbakır, bu sıralarda en kanlı yıllarını yaşar. Bu subay kızının çevresiyle olan ilişkilerinde büyük sıkıntılar yaşanır. Daha sonra bu zorlukların sevgi ve empati geliştirme yoluyla aşıldığı görülür:

Çok sevdim onu, ilk defa aşık oluyordum ve ona olan aşkım Kürtleri daha çok sevmemi sağladı. Aşkın milliyeti, kimliği yok.²⁸²

Romanın adı *Aynı Güneşin Çocukları* ifadesinde geçen "aynı" sözcüğü Türkiye'de Kürt-Türk kardeşliğini ve barış ortamına uzanan yolu simgeleyen bir sözcük olarak son dönemde çok kullanılır oldu. Daha sonra üretilen *Aynı Göğün Altındayız* ifadesi Kürtçeye de kazandırıldı: *Em di bin eynî ezmanî de ne*. Dilin insanlığa yönelik bu derin vurgusuyla edebiyatın ayrıca önemli bir işlevinin olduğu

281 Ebru Gökçen Emre, *Aynı Güneşin Çocukları*, Artshop Yayınları, 2007.

282 Zeynep Çiftçi, *Kürt kızı ile subay kızının 'öteki' öyküsü*, Yeni Şafak, 17/9 2007.

da ortaya çıktı. Bir Türk kızının Kuzey Irak'tan olan bir Kürt gencine aşık oluşunu anlatan *Gitmek* filmi İsviçre'de bir film festivaline katılacağı sırada, son anda TC Kültür Bakanlığı bürokratları tarafından gösterimden çıkarılır. Film görmeden "Bir Türk kıızı, Kuzey Iraklı bir Kürt gencine aşık olamaz!" biçiminde komik bir gerekçe öne süren bir bakanlık yetkilisinin bu duygusal sözleri gazetelerde geniş yer aldı ve haber büyük bir yankı uyandırdı.²⁸³ Filmin kadın oyuncusu, gerçek kahramanı Ayşe Damgacı'nın kaleme aldığı etki-leyici şiirin sözleri de basına yansdı:

Ey sevgili!

Seni sevmekten ve düşlemekten asla vazgeçmedim.

Sen benim Diego Rivera'msın.

Yıldızlarsın sen, ay ve bulutlar, haberlerdeki F-16'lar.

Kırmızı yatağımdaki o koca bedensin.

Çekmecemdeki son sigara, beni sarmalayan o koca kadife yeşil ce-ketsin.

*Bir kuş misali uçarak gitmek istediğim adamsın,
İran'sın, Suriye'sin. Habur'da nöbet tutan askercik,
Mezapotamya'daki en vahşi kıpkırmızı gelincik,
üzerine yattığım uçsuz bucaksız, boz bir vadisin,
Marlon ve Brando'sun, küvetimde yatan şişman melek,
sevincim, acılarım, tüm arzularım,
tiyatrodaki, İstiklal Caddesi'ndeki eşim,
Gabriel Garcia Marquez'in son mektubusun.*

Ve ben de,

'Zorba'daki her tarafından şehvet fışkıran o şişman dul kadını.

Kim uçurdu kafamı acaba?

Ben kafam olmadan da yaşarım...

*Çünkü elim, kolum, bacaklarım var sana ulaşmak için
ve bir el bombası gibi fırlatıp
tüm kahrolası sınırları havaya uçuracak bir kalbim...*

283 Selen Aksel, *Bir Türk kıızı, Kuzey Iraklı bir Kürt gencine aşık olamaz mı?* Cumhuriyet, 3/11 2008.

Hem Ebru Gökçen Emre'nin yazdığı Aynı Güneşin Çocukları romanında, hem de yukarıda üzerinde durduğumuz *Gitmek* filminde, bu kez artık Türk kızlarının Kürt erkeklerine aşık olduğunu görüyoruz. Türk romanında ve edebiyatında alışık olunmayan bir durumla karşı karşıyayız. Özellikle Kürt ayaklanmaları üzerine yazılan Türkçe romanlarda görülen klasik, bildik roller değişir. Kürt kızlarını Türk subaylarına aşık eden devlet yanlısı, resmi bir kültürle yetişen yazarlar ve anlayışların artık etkisini yitirdikleri de görülür.

Subay-asker kızlarının Kürt dünyalarını yansıtan ilginç romanlardan birisi de, Mucize Özunal'ın yazdığı *Alayın Kızları* adlı romandır. Romandaki olayların bir kısmı, Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu bir sınır kasabasında geçer. Kasabanın adı romanda tam olarak telaffuz edilmez. Romanda kasabanın yakınlarında bulunan bir gölden, Toprakkale sırtlarından, kasabanın mesire yeri Onikiçamlar, Süphan Dağından söz edilir. Kitabın arka sayfasında yer alan tanıtım yazısında bu kasabanın sadece Anadolu'nun doğusunda olduğu bilgisi yer almaktadır:

Anadolu'nun doğusunda, küçük bir sınır kasabasında konuşlanmış, bir askeri birlik, bir alay. Bu birlikteki askerlerin kızları, yani alayın kızları. Tam yedi kız. Yedi dağ çiçeği, çocuklukları, ilk gençlikleri birlikte geçer, ortak hayaller kurup birbirlerine kenetlenirler. Sonra o kasabadan çıkıp dört bir yana savrulur, kendilerini bekleyen farklı yaşamlara dalarlar.²⁸⁴

Çamlıca'da doğan yazar bir yazısında babasının görevi nedeniyle Cilo dağlarının ilk kez belleğine kazıldığını ve Van Lisesi'nde okuduğunu, Van'dan Hakkari'ye kadar uzanan bu coğrafyadan çok etkilendiğini belirtir:

...Cilolar. Ak bulutlarla kucaklaşan karlı dağların doruklarında, bıçak sırtı kayalıkların çelik kanatlarında, turuncu hançer gagalı alıcı kuşlar. Pesan deresinde çayır çimen mor menekşe, yaşlı meşelerin koyağında nennilenen ilk yaz güneşi. Yarık tenli, ceviz yeşili gözlerinde ışıklı gülüşlerle, geniş alınları dövme, yedi renk üç etek hızlı kadınlar... Öğrendiğim ilk

284 Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, Can Yayınları, 2000.

Kürtçe şarkılar. Cumhuriyetin liselerinden biri, Van Lisesi. Ortaokul son sınıftayım. Derslikte bize sırayla İnce Memed'i okuttuğundan olmalı edebiyat öğretmenim Hikmet Çiçek'in adını hiç unutmadım. Yirmi yedi Mayısın bahar rüzgarında elleri kelepçeli şıhlar, toprak ağaları...²⁸⁵

Romanda bu kızlar bazen "Hudut Alayının Kızları" diye de anılırlar. Babalarının bir hudut alayında görev aldıkları görülüyor. Roman, bir Serhat romanı olarak da adlandırılabilir. Romanda sözü edilen yedi arkadaş asker kızının adları şöyledir: Ayşen, Cahide, Gülay, Gönül, Güzin, Mine, Zeynep (bu alfabetik dizi bana ait (R.A). Türkiye'nin 20. asırdaki yüzyıllık geçmişini 141 sayfalık bir romana sığdırmayı başaran Mucize Özunal, bu arada romanda zaman zaman Kürtlerin günümüzdeki sorunlarına da göndermede bulunur. Alayın Kızları'ndan olan Zeyneb'in uzun yıllar sonra büyüyen oğlu bu kez Kürt bölgesine (annesinin, Alay Kızları'ndan birisi olarak büyüdüğü mekan) doktor olarak atanır. Annesine yazdığı bir mektupta "...Yurt savunması dışında savaşın bir cinayet olduğuna bir kez daha inanıyoruz" belirlemesinde bulunur.²⁸⁶ Romanın başka bir yerinde oğlu Koray'ın Güneydoğuda vurulup öldürülmesinden sonra Emin Amca'nın yüzündeki (hiç kaybolmayacak sanılan) ışıltının da artık kaybolduğu görülür.²⁸⁷

Yazar *Alayın Kızları* adlı bu romanında daha ziyade eski yıllarda yaşanan olaylara yer verir. Böylece yazar bu geriye dönük anlatımlarla okuyucunun günümüzü daha iyi tanımasına katkıda bulunur. Romanda başka Kürtlerin öyküsüne de yer verilir. Kışları kızakla okula giden bu subay kızlarının kızak sürücüsü, Kahraman adlı gariban bir Kürttür. Kahraman'ın kızakta yaramazlık yapan kızlara bazen sinirlendiği görülür: "Ula ne film keççiksın sen!" (Keçik Kürtçede kız anlamına gelmektedir). Evin önünde nöbet tutan bir asker zaman zaman Kahraman adlı bu Kürde "Deli Kürt!" diye takılır.

İlk yıllarda *Alayın Kızları* romanındaki kızlar ve yöredeki diğer Kürt kızları arasındaki ilişkiler son derece dostane bir biçimde gelişir. Kürtler bu Alay Kızları'nı bağrına basar. Bu durum, roman-

285 Anafilya Dergisi, nr 91/2009.

286 Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, s.65.

287 Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, s.42.

da Türk tarafının kızları için de söz konusudur. Örneğin Neriman Hanım kızına teneffüste yemesi için verdiği kurabiyeleri, kızı Gönül okul bahçesine girer girmez, onları Kürt kapıcının küçük kızı Dilan'a verir.²⁸⁸ Bu tür örnek sevecen davranışlardan birisi de romanın sonlarına doğru Kürt tarafında yaşanır. Bu kez sıcak taze ekmeğin kokusunu alan Alayın Kızları, evlerinin yakınında bulunan arkadaşları Bergüzer'in yolunu beklerler. Tel örgüleri atlayıp karşı tarafa geçmek isteyen Bergüzar'ın arkasından Kürtçe bağırıp birşeyler söyleyen annesinin ne söylediğini merak eden Alay Kızları, korkuyla sorarlar:

- Annen ne diyor?

- İçine otlu peynir de koyacakmış, beklemeden alıp geldim diye kızıyor.²⁸⁹

Yukarıda adlarını verdiğimiz bir subay kızı Gönül ve bir Kürt garibanının kızları Bergüzar'ın burada sergiledikleri insani duyarlılığı ve özellikle Bergüzar'ın annesinin yukarıda sarf ettiği içten sözlerinin önemini bir kenara itemeyiz. Romanın bu iki satırlık final kısmı, sanırım Türk romanında son yirmi yılda biçimlenen yeni Kürt imajının en çok parıldayan anlamlı güzel bir ayrıntısını oluşturur. Daha da ileri gidebiliriz. Militarizme karşı geçmişte bazı önyargılarla büyüyen Kürt okuyucunun bu romanı okuduktan sonra kafasında haklı olarak oluşmuş olan kötü Türk subay imajının da böylece yıkıldığını söyleyebiliriz, subaylar gitmiş, yerlerine kızları bu romanda terfi etmişlerdir! Romanda rollerin tamamen değiştiği görülür. Soğuk süratlı erkek milletinden oluşan askerler gitmiş, yerlerine dünyaya başka bir gözle bakan sevimli bir grup Alayın Kızları gelmiştir.

288 Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, s.13.

289 Mucize Özunal, *Alayın Kızları*, s.97.

TÜRK ROMANINDA KÜRDİSTAN'IN SOSYO - EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Türk romanında Kürtler feodal bir toplum olarak yansıtılır. Kapalı bir kutu olarak dile getirilen Kürdistan'ın sosyo-ekonomik yapısı, birçok romanda ülkedeki siyasal ve ekonomik baskıların bir yansıması olarak değil de, daha ziyade gelmiş geçmiş yönetimlerin veya yöneticilerin bir 'ihmalı' veya "hatası" olarak gösterilir. Bu tür romanlarda "kötü yöneticiler" her ne kadar eleştirilse de, asıl suçlular Kürt toplumunun kendi içinden gelen ağa, şeyh, bey ve hoca gibi unsurlar arasında aranır.

Ömer Polat'ın Ağrı yöresindeki yoksul köylülerin sorunlarını roman düzeyinde dile getiren *Mahmudo ile Hazel*, *Saragöl* ve *Dilan* romanları, özellikle Kürt temasının sosyo-ekonomik yönüyle Türk romanına yansıması açısından önem taşıyor. Özellikle, feodal güçlerin Kürdistan'daki konumlarını, yoksul köylüler üzerindeki toplumsal ve ekonomik baskılar gibi değişik konuların dile getirildiği bu romanlarda, kurtuluş yollarının, umut kapılarının yazar tarafından aralandığını görmekteyiz.

Ömer Polat'ın ilk romanı *Mahmudo ile Hazel*, bir eşkıyanın başından geçenleri anlatır. Mahmudo, askerlikten izinli olarak köye

dönmüştür. Mahmudo, Resul Ağa'nın yanında çalışmaya başlar. Resul Ağa, Mahmudo'yu ve kaçakçı Kamo'yu birlikte tütün kaçakçılığına gönderir. Bu sırada jandarma ile çıkan çatışmadan sonra, jandarmalar artık Mahmudo'nun peşini bırakmaz. Mahmudo da dağlara sığınır ve eşkıya olur.

Romanın en önemli kısmı, kocası evde bulunmadığı bir sırada, jandarmaların hanımı Hazel'e yaptıkları işkencedir. Kendisine at pislği yedirilen Hazel'den kocasının yeri öğrenilmek istenir. Bir şey söylemeyince, değişik baskılara hedef olur. Bu olay hem Hazel, hem de Mahmudo üzerinde olumsuz ve kötü etkiler yaratır. Daha sonraları Hazel de kocasıyla birlikte dağa çıkar. Aslında soylu eşkıyalar eşlerini birlikte dağa götürmezler. Mahmudo artık bu eski eşkıyaların izinden yürümez. Kararsız ve bunalımlı bir kişiliğe bürünür. Çevresine ters düşer. Eşkıyalığın önemli eski bazı değerlerinden tamamen uzaklaşan Mahmudo, en sonunda vurulup öldürölür. Romanda Mahmudo'nun yakalanması için, daha önce Mahmudo'nun yanında çalıştığı Mısto Ağa, Ali Gizme adındaki muhbirini devreye sokar. Jandarmanın takibi zaten sürmektedir. Böylece, Mahmudo'yu yakalamak için ağa, muhbir ve jandarmadan oluşan bir birlik oluşur. *Mahmudo ile Hazel*, hem eşkıyalığın bir kurum olarak çöküşünün romanı, hem de Kürdistan'da Mahmudo ve Hazel gibi insanların alinyazısının daha değişmediğini gösteriyor.

Saragöl romanı, yoksul Kürt köylülerinin toprak kavgasını dile getirir. Güçlerini birleştiren bu beylerden Dılo Bey, Cımşit Beyin kendisinden yaşça çok küçük kızını alır. İlk günlerde kızını Dılo Bey'e vermek istemeyen Cımşit Bey, zor duruma düşünce, bu kararını değiştirmek zorunda kalır. Çıkarları ve güçlerini birleştiren bu beyler karşısında, yoksul köylüler arasında da büyük hareketlilik gözlenir.²⁹⁰

Ömer Polat'ın üçüncü romanı *Dilan*'da yoksul insanların elikolu bağıdır, yoksulluk oldukça acımasızdır.²⁹¹ Bu nedenle, diğer romanlarda olduğu gibi jandarma ve diğer devlet güçlerinin desteğine gerek duyulmaz. Bir ağa oğlu olan Paşo ve yoksul bir aileden olan Mirkan, Apê Eho'nun güzel kızı Dilan'a vurgundurlar. Dilan'ın

290 Ömer Polat, *Mahmudo ile Hazel*, May Yayınları, 1975.

291 Ömer Polat, *Dilan*, Fırat Yayınları, 1988.

ailesi de yoksulluk çekmektedir. Bu nedenle Dilan zor bir durum ile karşı karşıya kalır. Ailesini kuşatan ekonomik zorluklar nedeniyle Paşo'ya varması düşünce olarak yabana atılmaz. Diğer yandan yoksul olmasına rağmen Mirkan'a da aşıktır. Bir ikilem arasında kalan Dilan, sonunda Mirkan'a varmak ister. Ama Dilan'ın bu karara varması, hem Dilan ve nişanlısı Mirkan'ı, hem de Dilan'ın babası Apê Eho'yu üzmektedir. Çünkü Dilan, yoksul nişanlısının başlık parası bulamamasına üzülmemektedir. Dilan, babası ve Mirkan'a acımaktadır. Mirkan, başlık parası bulamadığı için kızın babası ve kızın kendisine acımaktadır. Zavallı baba da, hem başlık yüzünden, düğününü yapamayan Mirkan'ın durumuna acımakta, hem de bu nedenle düğünü yapılamayan kızına acımaktadır. Bu endişeler *Dilan* romanında oldukça yoğunudur. Değerler ve ekonomik zorluklar, yaşamı bu üç kişiye zehir eder. Bu zor durum sanki Paşo tarafından bilinçli kurulmuş bir tuzağı andırmaktadır. Bu üç kişinin zorluklarını sezen Paşo, Dilan'ı elde etme yolları üzerine kafa yorar. Sonunda kendi tutması (yanaşması) Kero vasıtasıyla Mirkan'ı öldürtür ve sonunda Dilan'ı kendisine alır. Dilan da evlendiği gün Paşo'yu öldürünce, roman zalim güçler ile mücadelenin ele alındığı bir hesaplaşma romanı haline dönüşür.

Kürdistan'daki köye açılan bu üç roman, Kürt köyünün kendi içindeki ekonomik ilişkileri, bu ilişkiler temelinde boy atan toplumsal yapıyı bir bütün olarak sergiler. Romanlardaki olayların geçtiği köylerin kültürel rengi oldukça berraktır. Okuyucu, bir Kürt köyünde olduğunu hemen sezebilmektedir. Romanlardaki kültürel öğelerden seçmeler ve roman kahramanlarının adlandırılmasındaki özen okuyucuya bu hususta yardımcı olmaktadır. Ömer Polat'ın Kürt köyünü bu kadar başarılı bir şekilde anlatması, elbetteki Ömer Polat'ın yöre üzerine yaptığı geniş sosyo-ekonomik ve kültürel incelemelere dayanmaktadır. Romanlarında, buram buram Kürdistan kokar, güçlü doğa betimlemeleri vardır ve sık sık adını verdiği değişik Kürt destanlarıyla da anlatıma yöresel ve etnik bir renk kazandırır. Ömer Polat, bu üç romanıyla sürekli yoksul Kürt köylülerinin acısını ve öfkesini paylaşmaktadır, onlar ile birlikte, daha iyi bir yaşam için silaha sarıldıkları an bile:

Kazo ile Nuro evlerine doğru yürüdüler. Mirzo ile Romo traktörün yanında kaldılar. Ellerindeki onlular ışık saçıyordu, solgun aya inat.²⁹²

1968 yıllarında kabaran öğrenci hareketlerinin, ilerici çevrelerin dilinden düşmeyen “Boğaza köprü değil, Hakkari’ye okul” sloganı, Şemsi Belli’nin “Anayasa” şiirindeki Kürt Hasso’nun Ankara’ya kadar uzanan çılgınlarıyla birleşince, hem politik, hem de edebiyat çevrelerinde, ilgi bu kez Hakkari’ye yönelir. Yıllar önce Zap sularına kapılarak ölen Selahattin Şimşek’in arkasında bıraktığı *Hakkari Dedikleri* kitabı da eski yaraları bir kez daha deşmiş oldu bu yıllarda.²⁹³ Kürdistan’ın geri bıraktırmış en uç köşesinden birisi olan Hakkari’nin Türk romanında yer alması böyle bir birikim üzerinde şekillendi. Hakkari’ye açılan romanlar arasında, Ferit Edgü’nün *Kimse* ve *O* adındaki romanları, Şükrü Gümüş’ün *Zap Boyları*, yörenin önemli sorunlarını ve doğanın yörede şekillendirdiği doğa-insan ilişkilerine edebi bir boyut kazandırdı.

Bu yıllarda Hakkari’ye görevli olarak giden Şükrü Gümüş, bu yöredeki acı gerçeklerden etkilenecek, *Zap Boyları* adlı bir roman yazdı. Romanın konusu, yoksul bir Kürt ailesinin bazı zorluklar ile başedememesidir. Cemo adındaki çocuğu hastalanınca, baba Şero’nun omuzundaki yük daha da ağırlaşır. Yağan karlar, yolların kapalı olması nedeniyle, baba bu çocuğunu, ancak altı ay sonra karlar eriyince doktora götürebilir. Hastalığı ağırlaşan Cemo sonunda kurtarılamaz ve ölür. Zap sularının baharda erimesi sonunda, ikinci bir bela daha gelir bulur bu yolsul aileyi. Evleri su altında kalır. Tek kurtuluş yolunu, oradan göçmekte bulan aile, Van tarafına gitmek için yola koyulur. Kızları Delila’ya aşık olan gençlerden Abo da ailenin peşine takılır. Sonunda baba Şero, kızını yolun ortasında bu gence verir. Biraz can gelir kendisine, yalnızlıktan kurtulmuştur artık zavallı baba. Hakkari, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bir yöre olmasına rağmen, yazar buradaki kültürel motiflerden, kültürel değerlerden pek fazla yararlanmış değil. Kürdistan’ın en geri bırakılmış yörelerinden biri olan Hak-

292 Ömer Polat, *Saragöl*, May Yayınları, 1974, s.288.

293 Selahattin Şimşek, *Hakkari Dedikleri*, Varlık Yayınları, 1960.

kari bu romanın yayımlanmasıyla ilk defa roman konusu haline getirilir.²⁹⁴

1976 yılında yayımlanan *Zap Boyları* romanını, aynı yıl basılan Ferit Edgü'nün *Kimse* adlı romanı izledi. *Kimse* romanı, Hakkari'nin Pirkanis adlı dağlık köyüne ulaşmak isteyen bir aydının, yalnızlık duygularını ve kendisiyle söyleşmesini konu edinir. Beterin beteri bir yöreye gelen bu kişi, sürgünler ülkesi diye bilinen bir ülkede olduğunu hemen fark eder.²⁹⁵ Dertleri kendilerinden çok olan yöre insanları karşısında şaşkına dönen bu öğretmen, dışa fazla açılmaz, içine kapanır. Geldiği yöre ile bu yeni diyarı karşılaştırma çabaları romanda önem kazanır. *Kimse* romanında yazar bazı gerçeklerin peşine düşer. Bu yeni bulguları ve gerçekleri bu kez *O* adlı romanında dile getirir.

O veya alt başlığıyla *Hakkari'de Bir Mevsim* olarak bilinen roman, *Kimse* romanındaki aynı öğretmenin dış çevresiyle olan ilişkilerini konu edinir. Bu öğretmenin dış çevre ile ilişki kurması ilk aşamada oldukça zordur. Kürtçeyi bilmeyen birisinin Kürdistan'ın yolunu tutup, oraya giderek Kürt çocuklarına yabancı, ayrı bir dil, Türkçeyi öğretmesi hiç de kolay görünmüyor. Yaşamın acı ve katı gerçekleri buna olanak tanımaz. Geçmişte gezginlerin yaptığı gibi, bu öğretmen de, ilk etapta Kürtçe öğrenmeyi daha akılcı bulur. Duygusallığa yaşama hakkı tanımayan yazar, bu nedenle de bazı kavramların tartışılmasını daha gerçekçi bulur. *Hakkari'de Bir Mevsim*, hem roman tekniği, hem de içerik açısından, çoğu Türk romanından ayrıcalık kazanan bir roman özelliği taşımaktadır. Romanı, roman olmaktan çıkartıp, adeta güçlü bir deneme çalışması haline getiren Ferit Edgü, bu romanıyla dikkatleri yasaklı dil, Kürtçe üzerine çevirir.

Romanın birinci bölümü olan *Yabancılar Arasında Bir Yabancı* aslında önemli bir gerçeği dile getirir. O da, bir Türk öğretmenin bir Kürt köyünde karşılaştığı kültürel çatışmalar ve kültürel uyumsuzluklardır. Öğretmen bir kültür şoku yaşamaktadır. Bu durumu, "Kendime geldiğimde, çevremdeki insanlara denizi ve tayfaları sor-

294 Şükrü Gümü, *Zap Boyları*, Kerem Yayınları, 1986.

295 Ferit Edgü, *Kimse*, Ada Yayınları, 1976.

dum. Hiç bir şey anlamadılar” şeklinde dile getiren yazar, öğretmenin Türkçe olarak, “Anladınız mı?” sorusuna karşılık, öğrencilerin her defasında “Naaa” (Kürtçe hayır demek) dediklerine tanık olur.²⁹⁶ Öğretmen artık kayalara vurmuş bir tekne gibidir, korkunç bir kültür şoku yaşamaktadır.

Bir kış mevsiminde, yaşamın tümüyle durduğu, ilişkilerin donduğu, yolların kesildiği, hastaların yollarda öldüğü bir mevsimin veya bir ülkenin romanı olan *Hakkari’de Bir Mevsim* son derece çarpıcıdır. Bilindiği gibi aynı adla çevrilen bir film de bulunuyor. Bu romanın *Ön* ve *Sonsöz* kısmında dile getirilen belirlemeler, Kürdistan’daki insan-insan ve insan-doğa ilişkilerini dile getirir. Bu gerçeklerin şimdiye kadar romana yansımaması karşısında yakınan yazar, içini şöyle döker:

...Niçin iz bırakmadılar arkalarında, o kaçan durmadan kaçan halklar, kovalanan ve kovalayanlar. Kafka, karabasanlarında gördü belki seni, ama adlandıramadı. (Ya da hiç girmedin onun düşlerine). Bilseydi, senin gibi bir yer var yeryüzünde, en korkunç kitabının konusu sen olurdun. Tolstoy bilseydi seni, soyluluğundan bin beter utanırdı. Ve kim bilir belki yazarlığından şimdi benim utandığım gibi- Avvakarum bilseydi senin yakınında senin gibi bir kent olduğunu, Kafkasları aşıp çile çekmeye sana gelir, senin mağaralarında yaşardı. Dostoyevski sürülseydi sana, *Yer Üstünden Notları* yazardı ya da Suç ve Suç.²⁹⁷

Hakkari’de Bir Mevsim romanı, düşünsel boyutuyla sömürgeci ülkelerin sömürgelerine açılmalarını tartışan en iyi yapıtlardan birisi sayılabilir.

Kürdistan’daki sosyo-ekonomik ve kültürel oluşumu irdeleyen romanlardan birisi de, Ümit Kaftancıoğlu’nun *Tüfekliler* adlı romanıdır. Yazarın Mardin’de öğretmenlik yaptığı bir sırada, yöreye ilişkin gözlemlerine dayanarak yazdığı bu romanda, Mardin yöresinde tanınan iki aşiret arasında sonu gelmeyen çatışmalar ele alınır. Kanco ve Rutan adlarıyla bilinen bu iki aşiretin ileri gelenlerinden olan Türk ve Necimoğulları aileleri arasında çıkar çatışmaları, özel-

296 Ferit Edgü, *O/Hakkari’de Bir Mevsim*, Ada Yayınları, 1977, s.19.

297 Ferit Edgü, *O/Hakkari’de Bir Mevsim*, s.9

likle seçim dönemlerinde daha da kızışmaktadır. Yöredeki politik yaşam üzerinde oldukça büyük etkileri olan bu unsurlar arasındaki gerginlikler, çoğu defa kan davalarına dönüşür. Bu çatışmalarda birçok insanın canını yitirışı, beraberinde dalga dalga büyüyen bir korkuyu da getirir. *Tüfekliler* romanının diğer önemli bir özelliği, yörede yaşayan bazı azınlıkların kendi aralarındaki ilişkilerdir. Roman, daha gerilere giderek eski dostluklar ve düşmanlıklardan kesitler sunar okuyucuya. Ermeniler, Asuriler, Araplar, Kürtler ve Türkler gibi halklar arasındaki değişik ilişkilerin yoğunluk kazandığı *Tüfekliler* romanında, Kürtçe deyişler ve değişik sözler oldukça fazla geçmektedir. Romanda adı geçen *Yezidin* kızı *Gewrê*, Ermeni kızı *Melina* gibi etnik unsurlar, romandaki halklar mozayikini çekici kılmaktadır. Yazarın diğer romanı *Yelatan*, Kars'ın Hanak ilçesinde yaşamakta olan bir ailenin başından geçen yoksulluğu anlatır. Romanın önemli kahramanlarından birisi olan Aş'ın eşi Güllü, yolda kanama geçirdiği sırada bir Kürt ailesinden sıcak ilgi görür. Romanda Kars yöresinde Kürtler üzerine söylenen birçok Türkçe atasözüne de rastlamaktayız.

Urfa yöresindeki güçlü Bucaklar aşireti üzerine belgesel bir roman kaleme alan yazar Osman Şahin, romanında bu aşiretin önde gelen şahsiyeti Faik Bucak'ın öldürülmesi olayına da yer verir. Türkiye-Kürdistan Demokrat Partisi'nin ilk başkanı Av. Faik Bucak 1966 yılında Bucak ailesinden bazı kişilerce Urfa yakınlarında tuzağa düşürülerek öldürülür. Faik Bucak yaptığı bir yolculuk sırasında bir benzin istasyonu yakınlarında pusu kuran kişilerce yaralanmış ve daha sonra kaldırıldığı hastaanede vefat etmiştir. Bu cinayetin Bekiro ve Hüso adlı kişiler tarafından işlendiği bilgisi romanda yer almaktadır. Faik Bucak ve ailesine düşmanlık güden Adnan Bucak'ın bu konuda anlattıkları şöyle:

...Urfa anayoluna vardığımızda dünya ağır ağır aydınlanıyordu. Ben, Talat ve Ramazan, Bekir ve Hüso vedalaştık. Onlar, pikapta devam ederek Urfa anayolu üzerindeki uygun gördükleri ilk benzin istasyonuna pusu kurup bekleyeceklerdi. Ben, Talat ve Ramazan ise; Bekiro ve Hüso'dan sonraki benzin istasyonunda Av. Faik Bucak'ı Diyarbakır'a götürecek olan tak-

siyi bekleyip vuracaktık. Yani, Av. Faik Bucak ilkin Bekiro ile Hüso'nun pusu ağına çarpacaktı, eğer bu pusu ağından canını kurtarabilirse bu kez de bizim pusu ağımıza düşecekti.²⁹⁸

Elazığ'da bir kan davası sonucunda kocasını ve iki çocuğunu yitiren Şako Bacı adlı bir kadının yoksulluğu ve çekmiş olduğu yalnızlığı anlatan Kolo adlı çocuk romanı, diğer yandan yaşlı kadının zor yaşam koşullarına karşı direnişini de dile getirmektedir. Jandarmalar, ağalar, yılanlar ve keçileriyle beraber yaşamak zorunda kalan bu kadının peşini bırakmazlar. Şako bacının çok sevdiği keçisi Kolo'ya taktığı ad, Kürtçede boynuzsuz anlamına gelmektedir. Türk çocuk edebiyatının güzel yapıtlarından biri olan Kolo, 1980 yılında Türk Dil Kurumu çocuk edebiyatı ödülünü aldı. Yıllar geçtikten sonra Şako bacının mezarı ve yaşadığı yörenin Keban Barajı'nın suları altında kaldığını gören yazar derin bir iç çeker:

Baraj Gölü yükseliyor ve yürüyordu. Geçen her zaman parçasında yaşamın bir parçasını daha dibine gömüyordu.²⁹⁹

İlhan Tarus'un *Duru Göl* adlı romanında, Elazığ yöresinde bulunan Hazar Gölü sulama ve elektrik projesine ilişkin bürokratik çıkmazlar, soygunlar, talanlar ve halkın umutsuzlukları dile getirilir.

Kürtler arasında suç ve ceza kavramlarının anlam yükünü deşmeye çalışan romanlarda, bu kavramların önemli bir öge olarak ele alındığını görmekteyiz. Kürt halkı üzerine oluşturulan yoğun ulusal, ekonomik ve toplumsal baskı sonucunda halk arasındaki yasal ve töresel suçluluk oranı artmaktadır. Neyin suç, neyin suç olmadığı Türk yasaları tarafından saptanmıştır. Toplumsal değerler de yasalara göre belli bir biçim kazanmaktadır. Özellikle yoksulluk, okur-yazar oranının düşük oluşu, feodal değer yargılarının güçlü olduğu bir ortamda insanlar sürekli suça itilmektedir. Toplum ve devletin kendisinden kaynaklanan olumsuzluklar karşısında insanların suçun kucağına itildiği, binlerce insanın tutukevlerine tıkandığı görülmektedir. Sert

298 Osman Şahin, *Fıratın Sırtındaki Kan - Bucaklar*, Kaynak Yayınları, 1995, s.155-166.

299 Vedat Dalokay, *Kolo*, 1979, s.84.

ceza yaptırımlarının bu soruna bir çözüm getirmediğine de tanık ol-
maktayız.

Kemal Tahir'in Malatya cezaevinde tutuklu bulunduğu sıradaki gözlem ve anılarının bir ürünü olan *Namuscular* ve *Kadınlar Koğuşu* adlı romanlarında birçok Kürdün günlerini saydıkları görülür. Suça itilmiş bu insanlar ile roman yazarının ayrıca karşılıklı bir dizi ilişkileri de olmuştur. Kemal Tahir, bu tutuklular ile suç ve ceza kavramları üzerine tartışırken gazeteci Murat kişiliğinde görüşlerini öne sürer. Yazarın *Namuscular* adlı romanında, daha ziyade Malatya cezaevi-
nin erkekler koğuşundaki namus meselesi, aile ilişkileri yüzünden cezalandırılmış tutukluların öyküsü vardır. Kemal Tahir romandaki sohbetlerinde, tutukluları değil toplumu suçlar ve ekonomik faktör-
lerin önemine değinir. Hapishanenin başgardıyanı Kürt Ali Efendi, romanda önemli bir yer tutar. Tutuklular ile iyi geçinir, onlar üzerin-
de terör estirmez. Romanda sözü edilen Kürt tutuklulardan bazıları şunlardır: Mazmanoğlu Hacı Aptullah Bozo, Topal Sefer (Kürt Se-
fer), Miho, Urfalı Cuma, Telgrafcı Abdurrahim Bey, Şeyh Süleyman Efendi, Guley, Kezban... Kemal Tahir, Malatya cezaevindeki Kürtler hakkındaki izlenimlerini romanda şöyle dile getirir:

...Karanlıkta beraber başlayan Kürt kavalı, geç vakitlere kadar kaybolmuş çocukların korkusunu ve şikayetlerini uzatır du-
rurdu. Kürtler, iki kere ezilmiş milletler gibi insanların yüzüne daima gülümseyerek, keder ve korkuyla bakarlar ve bu gülüm-
seme bu korkulu bakışlar koğuşa yakışıyordu.³⁰⁰

Kemal Tahir Malatya cezaevindeki Kürt kadın tutukluların du-
rumunu *Kadınlar Koğuşu* romanında dile getirir. Romanın ilk kıs-
mında anasıyla birlikte tutuklu bulunan küçük bir kız çocuğu olan Anuş'un yaramazlığı, Türkçeyi ve çiftetelli oyununu çabucak öğ-
renmesi üzerinde durulur. Dört yaşındaki Kürt Anuş hapishanenin en sevimli insanı olarak ele alınır. Anuş'un annesi dahil *Kadınlar Koğuşu*'nda tutuklu bulunan tüm Kürt kadınları namus yüzünden hapishaneye düşmüşlerdir. Kocasını öldüren, daha sonra dostu ile birlikte kaçıp hapishaneye düşen Adıyamanlı Hanım'ın asılmak

istenmesi, romanda gerginliği sürekli arttırmaktadır. Asılmadan önce Murat'tan kendisinin asılmaması için dilekçe üzerine dilekçe yazılması ricasında bulunan Hanım'ın durumu, hapishanenin huzurunu kaçıır. Tutuklular Hanım'ın asılmasını istemezler.³⁰¹ Kemal Tahir'in Nazım Hikmet ile olan mektuplaşmalarında da bu kadından sürekli bahsedilir.

Hanım'ın asılacağı gün zorla getirilen Çingenenin birden ortalıktan kaybolması, romanın önemli kesitlerinden birini oluşturur. Hanım'ın kadın olması nedeniyle bu Çingenenin cellatlık görevine yanaşmaması, yetkililer açısından sorun yaratır. Daha sonra bu Çingene dövülerek zorla Hanım'ın asılacağı yere getirilir. Romanda bir kadının veya bir insanın asılması eleştirilir ve ağır bir insanlık suçu olarak kabul edilir. İkinci diğer bir insanlık suçu da, asılma olayına yardımcı olacak kişinin yani cellatın, Çingeneler gibi etnik bir grup arasından seçilmiş olmasıdır. Benzer bir olay da Aziz Nesin'in *Surname* adlı romanında meydana gelir. Romanda cellatlık yapan Çingene kaybolur, idam günü ortalıkta görünmez, çünkü şimdiye kadar gerçekleştirdiği idamlara karşılık devletten parasını daha alamamıştır!

Karısı hapishanede olan Abuzer'in askere gönderilmek istenmesi *Kadınlar Koğuşu* romanında önemli bir olay haline dönüşür. Abuzer, daha önceleri adına değindiğimiz Anuş'un babasıdır. Anuş adlı bu Kürt çocuğu anası Gewrê ile birlikte hapisanede kalmaktadır. Babasının askere gitmesi halinde yanında kalan üç çocuğun bakım sorunu, tutuklular arasında tartışma konusu olur. Maho, Mekzar ve Fatma adlı bu çocuklar daha sonra bazı ailelerin yanına yerleştirilir.

Orhan Kemal *Tersine Dünya* adlı romanında bir "kadın hakimiyeti"nden yola çıkarak, kadınların iç dünyalarından özellikle onların cinsel tutku ve arzularından kaynaklanan bazı gerçekleri sergiler. Bu kadınların başını Bitirim Leyla adında birisi çekmektedir. Kalabalık bir erkek dünyasından oluşan bir topluma ferman okuyan Bitirim Leyla en sonunda geneleve düşer. Leyla genelevde Apo diye birisiyle tanışır, onunla evlenmeye karar verir. Yazara göre

301 Kemal Tahir, *Kadınlar Koğuşu*, Tekin Yayınevi, 1981.

Apo bir aşiret reisinin oğlu ve "Doğu illerindendi". Orhan Kemal'in bir 'kadın hakimiyeti' şeklinde romanda geliştirmek istediği tezlere uygun olarak, Apo'nun kendi köyünü bırakıp, büyük bir şehre göç etmesini de bu düzeydeki bir kadın egemenliğine dayandırır. Köyde Apo'ya değişik kadınlar sarkıntılık ediyorlarmış, örneğin: "Bir gece amcasının azgın karısı yatağına giriyor ve genç adamı iğfal ediyor, babası da bu olayın daha fazla büyümemesi için "-Var savuş git buralardan oğul demiş".³⁰² Köyünde kadınların "saldırısına" uğramış olan Kürt Apo sonunda geneleve düşmüş olan Bitirim Leyla'yı kurtarmış olur. Aslında romanda geliştirilen tezlere bakarsak "birbirlerini kurtarmış olurlar" demek daha doğru olur.

Yaşar Kemal'in *Yılanı Öldürseler* romanında çocuğu tarafından ölüme mahkum edilmeye itilen Esme'nin yazgısını buluruz. Daha önceleri değişik bağlamlarda dile getirdiğimiz gibi bu konuda sarsıcı birçok örnek bulunmaktadır. Türk edebiyatının hemen hemen tüm türlerinde Kürt kadınlarının yaşamına değinen kesitler bulunmaktadır. Örneğin Erol Toy'un işçi sınıfı arasındaki büyüyen bilinçlenmeyi işleyen *Göz Bağı* romanında Anadolu'nun değişik yörelerinden İstanbul'a gelmiş işçiler arasında geçen bir sohbetle Maraşlının söze karışmasıyla konu Kürt kadınları üzerine yoğunlaşır:

-Hah bak ağanın oğlu, Kürt kızlarına geldi mi iş, değişir. O zaman kaçırmak için dönense de yiğidin hakkı vardır. Bir kız dedin mi, bir çiftliktir dinine yanayım. Yat dersin kulun kurbanın olur. İş görmeğe geldi mi ustası eline su dökemez. Yük taşımaya koştuğunda, deveden güçlü olduğunu görürsün. Bir de tepesinin tuğrası attı mı demeyin yoldaşlar. İkiyüz adımdan, keklği gözünden vurur. Nerede kaldı benim diyen yiğit çevresinde dolanabilsin. Az biraz hoş tuttun mu, Allah... Bak böylesi bulunmaz. Anteplisi de, Maraşlı, Mardinlisi de hatta geç öteye, Urfalı, Diyarbakırlısı da, Kürt kızı dedin mi namaza durur ki, mevlam kısmet kıla, diye. Lakin zordur Kürt kızını elde etmek. Mavzerin ucuyla sıralar adamı...³⁰³

Kürt kadınları üzerindeki toplumsal baskıların sertliği açısından değinilmesi gereken bir yapıt da, Necati Haksun'un yazdığı

302 Orhan Kemal, *Tersine Dünya*, Yön Yayıncılık, 1986, s.145.

303 Erol Toy, *Gözbağı*, 1976, s.115.

Hazal (Kutsal Ceza) adlı romanıdır. Feodal gericiliğin, cinsel doyumsuzluk ve dinsel tutuculuğun iç içe geçtiği bu romanda, soğuk ve çürümeye yüz tutmuş insan ilişkilerinin gizli bir cephesi sunulur. Romanda ayrıca Zeyno, Nazo gibi değişik kadın isimleri de geçmektedir. Yazar toplumun etnik görünümünü görmezlikten gelerek veya bundan kaçınarak, daha ziyade romanda dinsel bir çerçeve çizmeye çalışır. Örneğin Kur'an'dan aktardığı "Biz erkeği kadından üstün yarattık' (Nur suresi, ayet: 38) şeklindeki göndermeler romanda oldukça fazla geçer.³⁰⁴

Hapishaneye düşen bazı Kürtler, onların sorunları suç ve ceza kavramlarına yönelen romanlar arasında iki ilginç roman da, Aziz Nesin'in *Surname* ve *Tek Yol* adlı romanlarıdır. *Surname* romanında suça istemeyerek itilen Berber Hayri'nin idam edilmesi olayı mizahi bir biçimde eleştirilir. Hapishaneye düşen Berber Hayri'nin davranışlarında belli iyileşme belirtileri görülür. Berber Hayri hapishaneye ilk düştüğünde, daha önceleri hapis yatmış olan Kürt Kamil'in bazı itici hareketleriyle karşılaşır. Aziz Nesin, romanda bir tez geliştirmek istemektedir. Suçsuz insanların, özellikle Berber Hayri gibi tutum ve davranışlarını sürekli düzeltten birisinin idam edilmesini istemez ve yanlış bulur. Diğer yandan yazar Kürt Kamil gibi feleğe ve "kahpe dünya"ya düşman olan birisinin Berber Hayri'ye karşı olumsuz bir tavır içine girmesini eleştirir. Roman-daki olaylar arasındaki zorunluluklar yazarı böyle bir çizgiye getirmektedir. Yoksa, yazar romanında öne sürmek istediği bazı tezlere ters düşecektir. Kürt Kamil de Berber Hayri gibi istemeyerek hapse düşmüştür. Yazar, Kürt Kamil'in hapishanede azgınlaşmasının gerisindeki derinliklere inemiyor. Kürt Kamil'in bu davranışlarına anlam veremeyen yazarın yerine, roman üzerine bir eleştirisi yayımlanmış olan Sovyet eleştirmeni Radi Fiş bir tespitte bulunur:

...Kamil ve onun gibilerin doğduklarından beri gördükleri tek şeyin kötülük ve insanlık dışı davranışlar olmasıdır. Bu yüzden onlar da şimdi öç almak isterler.³⁰⁵

304 Necati Haksun, *Hazal (Kutsal Ceza)*, Yazko Yayınları, 1981.

305 Radi Fiş, *Bir Aslıma Töreninin Hikayesi*, *Surname*, Adam Yayınları, 1985, s.285.

Eleştirmen Radi Fiş'in bu görüşleri suç kavramına bir açıklık kazandırıyor. Her gün bin bir zorluk ile karşılaşan, ulusal, ekonomik ve toplumsal birçok baskı gören Kürt Kamillerden daha fazla şeyler beklemek nafiledir.

Aziz Nesin'in diğer romanı *Tek Yol*'da ise, sahtecilikten başka yapabileceği bir şeyi kalmayan Paşazade'nin yaşamı anlatılır. Hapishaneden yeni çıkmış olan Paşazade, sabıkalı oluşundan ötürü polis sürekli peşindedir. Kendine bir iş bulmak ve polis takibinden kurtulmak için Kürdistan'ın ücra bir kasabasına yerleşmek ister. Yolculuğu sırasında, yolu eşkiya Beçedo ve arkadaşları tarafından kesilen Paşazade, parası ve ufak tefek eşyalarından olur. Diğer yandan elbiseleri de alınan Paşazade, çıplak bir şekilde ortada kalır. Paşazade'yi bir dağ yolunda çırlıçıplak gören köylüler bunu kendilerine göre Allah'ın bir vergisi olarak açıklamaya çalışırlar. Onun böyle çıplak oluşuna dini bir anlam kazandıran köylüler, ona gereken tüm yardımı gösterirler. Romanın bundan sonraki bölümünde artık Paşazade başka bir adla anılır: "Peygamber Sülalesinden Şeyh Said-i Üryani". Sabıkalı ve sahtekâr birisi olan Paşazadenin şeyh oluşuyla köylüler artık bir şeyhe kavuşmuşlardır. Paşazade'nin köylüler üzerinde saygınlığı daha da artar. Ayrıca kendi konumunu bilmesi için, kendisinin şeyh olmadığını bilen bir bey tarafından *İslamlık Açısından Şeyhlik ve Ağalık* adında bir kitap verilir. Paşazade'yi iyi tanıyan bu bey Paşazade'ye bu yöre insanların niçin bir şeyhe gereksinimleri olduğunu şöyle açıklar:

Niçin olacak... Besbelli işte. Burada yaşayan insanların doktorları yok, ebesi yok, ilacı yok, yolu yok, işi yok, parası yok... Hiç bir şeyi olmayınca, hiç olmazsa şeyhimiz olsun diyorlar.³⁰⁶

Daha sonraları gerçek kimliği ortaya çıkan Paşazade, tekrar hapishaneye girer. Paşazade hapishanede para karşılığında başkasının yerine yatan Seydo adlı biriyle tanışır. Paşazade'nin adı artık Paşo olur. Seydo'nun dışında bedel karşılığında yatan başka tutuklular da vardır. Bu kez Paşazade hapishaneden çıktıktan sonra bir kurtuluş yolu olmadığını görünce o da bu yolu dener. Paşazade ve Seydo

306 Aziz Nesin, *Tek Yol*, Cem-May Dağıtım, 1982, s.157.

örneklerinde gördüğümüz gibi özellikle ekonomik ve toplumsal baskılar yüzünden insanlar suça itilmekte, cezasını hem kendileri, hem de toplum çekmektedir.

GÖÇ VE SÜRGÜN

Daha önceleri değindiğimiz gibi, özellikle 1925-1940 yılları arasında Kürtler, yığınlar halinde topraklarından koparılarak değişik yörelere zorla sürgün edildiler. Bu sürgün olayları dışında, Kürdistan'daki yoksulluk, işsizlik ve ağır yaşam koşulları nedeniyle binlerce Kürdün Türkiye'nin büyük kentlerine ve yurtdışına göç etmek zorunda kaldıklarına tanık olmaktadır. Bu merkezlerle, kan davaları nedeniyle veya eğitim amacıyla giden Kürtlere de rastlamaktayız. İç göçlerin özellikle Çukurova, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlere yapılmasının asıl nedeni, bu merkezlerde büyük iş alanlarının bulunmuş olmasıdır. Kürdistan'daki ağa köylerinin dağılması, cüce işletmelerin karın doyurmaması gibi nüfus hareketliliğini etkileyen faktörler sonucunda, bu kentlerde Kürtlerden oluşan büyük nüfus yığılmaları olmaktadır. Özellikle, 1950 yıllarında traktörün köye girişiyle başlayan işgücü fazlalığı, bu kentlerde olan nüfus akımını daha da hızlandırdı.

Bu iç göçler dışında, özellikle 1960 yılından sonra Avrupa'ya yönelik bir dış göç olgusunun başlaması sonucunda binlerce Kürdün yurtdışına göç ettiği görülmektedir. Başta Almanya olmak üzere,

Fransa, İngiltere, Avusturya, Hollanda, Belçika, Danimarka, İsveç gibi değişik ülkelerde bugün yaklaşık olarak, 1 milyon civarında Kürt bulunmaktadır. Yurtdışında bulunan Kürtlerin bir kesiminide, son yıllarda artan politik baskılar nedeniyle, bu ülkelerde politik göçmen olarak yaşamak zorunda kalan insanlar oluşturmaktadır.

Bu iç ve dış göçler sonucunda Türkiye'ye veya Avrupa'ya giden Kürtler konusu ve sorunları Türk romanına fazla yansımış değildir. Göç olgusunu konu edinen romanların önemli özelliklerinden birisi romanlarda görülen kültürel etkileşim ve kültürel çatışmalardır. Diğer yandan romandaki olaylar zincirinin bazı halkaları Kürdistan'da biçim kazanıp, bu merkezlerde büyürler. Kısacası, bu tür romanlardaki olayların üzerinde şekillendiği coğrafya geniş bir alanı kapsar.

Çukurova

Cumhuriyet kurulmadan önce Çukurova'nın merkezi Adana'da azınlıkların toplamı, nüfusun yüzde 40'ını oluşturmaktaydı. Daha sonra yapılan soykırımlar ve sürgünler sonucunda bölge büyük çapta azınlıklardan arındırıldı. Özellikle, eskiden Kilikya diye adlandırılan Çukurova'nın asıl yerlilerinden olan Ermenilerin kökü tamamen kazınmış oldu. Pamuk üretiminin gelişmesiyle başlayan sanayileşme ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çukurova'ya göç eden Kürtlerin sayısında büyük artışlar gözlemlendi. Bu göç, 1950 yıllarından sonra daha da hızlandı. Coğrafi yakınlık nedeniyle özellikle Adıyaman, Maraş, Antep, Urfa ve Mardin gibi kentlerden Çukurova'ya başlayan büyük göçlerin bir kesimi mevsimlik göçler şeklinde sürdü. Diğer yandan Keban Barajı'nın inşa edildiği yıllarda Elazığ, Malatya yöresinden birçok insan Adana'ya göç etti.

Çukurova'daki Kürtleri romanlarında güçlü bir şekilde işleyen yazarlar arasında Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Yılmaz Güney gibi yazarları görmekteyiz. Çukurova'daki uçsuz bucaksız "beyaz altın" pamuk tarlalarında yoksullaşan, ezilen ve çukura düşen Kürtlerin umutları yöreyi dile getiren romanlarda tamamen yitik değildir. Onları, aynı şekilde bir kavganın içinde görürüz, bazen de ön

saflarda yürürler. Özellikle Yaşar Kemal'in yapıtlarında Çukurova geniş bir yer tutar. *Yaşar Kemal'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği* adlı incelememizde bu konuda ayrıntılı bilgiler yer aldığından, burada bazı tekrarlarla gidilmiyor.

Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti*, *Yusufçuk Yusuf*, *İnce Memed*, *Yağmurcuk Kuşu*, *Kale Kapısı*, *Kanın Sesi*, *Binboğlar Efsanesi* ve *Yılanı Öldürseler* adlı romanlarında Çukurova'daki Kürtleri ayrıntılarıyla işler. Kürt Mahmut ve oğlu Yusuf'un başına gelenleri *Demirciler Çarşısı Cinayeti* ve *Yusuf Yusufçuk* romanlarında ele alır. Van'dan Çukurova'ya yerleşen İsmail Ağa ve ailesinin yaşamı *Kimsecik* adıyla anılan trilogide (*Yağmurcuk Kuşu*, *Kale Kapısı*, *Kanın Sesi*) geniş bir yer tutar. Dört ciltten oluşan *İnce Mehmed* adlı büyük romanının değişik yerlerinde sık sık Çukurova'daki Kürtlere değinir.

Romanlarında Çukurova'ya yer veren yazarlardan birisi de Orhan Kemal'dir. Orhan Kemal'in *Vukuat Var* romanındaki olaylar, Adana'nın Karşıyaka semtinde geçer. Kürt Cemşir'in kızı Güllü, aynı fabrikada çalışmakta olan Fellah Kemal ile arkadaşlık kurar. İki genç birbirlerini sevmektedir. Kızın babası Kürt Cemşir, kızını büyük bir çiftlik sahibinin yeğeni olan Ramazan'a vermek ister. Bunu bilen kız, Fellah Kemal'e kaçır. Daha sonra eve geri getirilen Güllü, dayak üstüne dayak yer. Güllü'nün yakınları tarafından dayaktan geçirildiğini duyan Fellah Kemal, kızını kurtarmaya gittiği sırada, kızın erkek kardeşi Hamza tarafından öldürülür. Adana'ya gelmeden önce İstanbul'da evlenen Kürt Cemşir'in dört karısı ve yirmiye yakın çocuğu vardır. Karılarından en büyüğü Kürt, diğerleri sırasıyla Arap, Arnavut ve Boşnak kökenlidirler. Cemşir kızını zengin birisine vermek istemekle, bir kurtuluş yolu aramaktadır. Ailenin yakın bir dostu olan berber Reşit de bu görüştedir.

Vukuat Var romanı ilk kez 1955 yılında *Dünya* gazetesinde tefrika edildiğinde, vatandaşlar arasındaki etnik ve mezhep ayrılıklarını tahrik ettiği gerekçesiyle belli saldırılara hedef olur.³⁰⁷ Romanda değişik halklardan insanların adlarının geçmesi dışında, geniş etnik açılımlara rastlanılmaz.

307 Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman*, cilt:2, 1965, s.388.

Romanın devamı *Hanımın Çiftliği*'nde Kürt Cemşir'in kızı kendi isteği dışında büyük bir çiftlik sahibi olan Muzaffer Bey'in yeğeni Ramazan'a (Zaloğlu) verilir. Güllü, daha sonra çiftliğe yerleşir. Muzaffer Bey, çapkın ve zengin birisidir. Güllü'nün Ramazan'ı sevmediğini çakınca, bu kez kendisi Güllü ile ilişki kurar, evlenir. Yirmi çocuk sahibi olan Kürt Cemşir ve Berber Reşit de çiftliğe yerleşirler. Romanın sonunda, Muzaffer Bey öldürülür. Çiftlik Güllü'ye kalır, romanın adı *Hanımın Çiftliği* buradan gelmektedir.³⁰⁸

Daha önceleri bir başka bölümde değindiğimiz gibi özellikle Çukurova'daki Kürtlere ilişkin olarak Orhan Kemal'in değişik öykü ve romanlarında güçlü portreler bulunmaktadır. Diğer bazı romanlarında da yoksul, yolunu şaşırmış Kürt tiplerine rastlamaktayız. Örneğin *Murtaza* romanında, Van'dan Çukurova'ya gelen "uzun bıyıklı Kürt"ün bıyığından çekip onu dövmeye çalışan Murtaza'nın zorbalığı sürüp gitmektedir. Yazarın *Avare Yıllar* adlı romanında bu kez Kürt Dursun fabrika sahibi tarafından dövülmektedir. Roman- da Kürt Sermet, Kürt Mehmet gibi değişik isimler de geçmektedir. Orhan Kemal güç yaşam koşulları nedeniyle, insanlıktan çıkmış Kürt kadınlarının günlük yaşamını kısaca şöyle özetler:

...Sokaklar sokaklarda harap kerpiç evler, harap kerpiç evlerin çocuğunu yıkayan, soğan soyan, mahalleye acı bir duman salan, maltızını tutuşturmaya çalışan, erkek yüzlü Kürt kadınları, köpekler, tavuklar, sonra oymalı saçları, yarı inin kafesleri ve rakı kokan daracık sokakların kapı önlerinde örgü örerken karşıdan karşıya şakalaşan kadınların mahallesi başlar.³⁰⁹

1972 Orhan Kemal Roman Ödülü'nü kazanan *Boynu Bükük Öldüler* romanı, Siverek'in Kalecik köyünden Adana'nın Yenice köyüne gelen Halil adındaki bir Kürdün başından geçen olayları konu edinir. Yılmaz Güney tarafından yazılan bu romanın kahramanı Halil, bir kan davası yüzünden babasını yitirir. Bu olaydan sonra annesiyle birlikte Adana'nın yolunu tutar. Adana'da anasını da yitiren Halil, öksüz kalır. Geldiği köyde bir ağanın yanında tutma (yanaşma) olarak çalışmaya başlayan Halil, ilk sıralarda ağasına da sırtını

308 Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, Tekin Yayınevi, 1983.

309 Orhan Kemal, *Avare Yıllar*, 1981, s.82.

çevirir, Adana şehir merkezinin yolunu tutar. Bir taraftan ağanın zalim oluşu, diğer yandan babasını öldürenlerin peşine takılmaları, Halil'e Yenice köyünü haram eder. Halil sevdiği kızı, Emine'yi de yanına alarak, onun için bilinmeyen bir diyar olan Adana'ya gider. Halil'in boynu bükük bir yaşama katlanamaz oluşu, onu köyden iyice uzaklaştırır. *Boynu Bükük Öldüler*, bir yandan göçün ekonomik boyutlarını, diğer yandan örneğin kan davası gibi toplumsal olguları ele alır.

İstanbul

Bir iş bulmak amacıyla İstanbul'a yapılan göç hareketleri sonucunda, kentin nüfusu büyük çapta artmış ve bugün 15 milyonu aşmaktadır. İstanbul nüfusunun dörtte birini, İstanbul dışındaki illerden gelen nüfus oluşturur. İstanbul'da yaşamakta olan Kürtlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, burada sayıları milyonlara ulaşan büyük bir Kürt topluluğu bulunmaktadır. Önceleri, aile reisinin İstanbul'a gidişiyle başlayan bu göçleri, sonraları kadın ve çocuk göçü izledi. Diğer yandan, Kürdistan'daki eğitim olanaksızlıkları yüzünden, İstanbul'da özellikle yüksek öğrenim gören Kürt gençlerinin sayısında son yıllarda büyük artış meydana gelmiştir. İstanbul'a yapılan Kürt göçleri sonucunda, İstanbul'un etnik görünümü oldukça değişmiştir. Bugün İstanbul'da Kürtlerin çoğunlukta olduğu bazı bölgeler ve mahalleler oluşmuştur.

Türk romanında İstanbul'daki Kürtler teması Çukurova örneğinde olduğu gibi kapsamlı bir yer tutmaz. Ancak bazı romanların bütünlüğü içinde, zaman zaman İstanbul'daki Kürtlere değinilir.

Bir çift öküz sahibi olmak için oğlu İdris ile birlikte İstanbul'un yolunu tutan Halo Dayı'nın İstanbul'da başına gelenler, Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküz* adlı Türk gülmece edebiyatının en güzel örneklerinden birisi olan kitabının konusunu oluşturur. Romanda Kürt sözcüğü pek telaffuz edilmez. Yaşamında jandarmayla başı hep belada olan Halo Dayı tam beş buçuk yıl askerlik yapar. Kürtlerle çarpışır: "Şeyh Said İsyanına gitmişti".³¹⁰ Bir seferinde şeh-

310 Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküzü*, Bilgi Yayınevi, 1986., s.48.

re götürülen Halo Dayı “Eşkıyanın nerede olduğunu bilmediğini söylemesi” yüzünden üç gün işkence görür.³¹¹

Romanın adı olan *Halo Dayı* lakabının, Halo sözcüğü Kürtçe-de dayı anlamına gelmektedir. Bazı roman ve öykülerde de zaman zaman rastladığımız Halo yakıştırması, yaşlı, yoksul Kürtleri dile getirmek için kullanılır. Orhan Kemal’in *Bereketli Topraklar Üzerinde* adı geçen Halo Şamdin, Dursun Akçam’ın *Dağların Sultanı* adlı romanında kendisinden söz edilen Halo Mirzo gibi... Eğer bu kişiler belli bir önderlik yürütüyorlarsa, bu kez Kürtçede amca anlamına gelen apo sözcüğünün kullanıldığını görmekteyiz. *Saragöl* romanında adı geçen yaşlı bir Kürt olan Apo Mıkko ve *Welat* romanındaki köylülere önderlik eden Apo Haydar gibi. Türk edebiyatında, roman kahramanlarını adlandırma konusunda bu stilin yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Öyküde de, aynı stil kullanılmaktadır.

İstanbul’un çöp yığınları arasında bir gecekondu mahallesi yaratmaya çalışan insanların çabalarını, acılarını anlatan Latife Tekin’in *Berci Kristin Çöp Masalları* adlı romanında bir Kürdün portresi çizilmektedir. Çiçektepe’yi bayındır kılmak için, çöpler ve pislik yığınları arasında bir sinema açmak hevesinde olan insanların tek umudu; Kürt Cemal’dir. Değil yalnız sinema olayı, “Kürt Cemal’in adı kurulduğu günden beri Çiçektepe’de bin türlü hikaye içinde gezinip dururdu”. Geçim sıkıntısı nedeniyle ne yapacağını bilemeyen insanların yarattığı düşlerden yola çıkarak insanların iç dünyasına uzanan Latife Tekin, Kürt Cemal’i bir kavram haline dönüştürür:

...İnsanlar kendi yüreklerinin doğruluğuna günlerce güldüler. Daha sonra yüreklerini yanıltan tüm olaylara “Kürt Cemal’in Sineması” dediler. Bu laf Çiçektepe’den öteki kondu mahallelerine geçti. Çöp bayırlarında yürek yanıltan olaylar öyle üst üste geldi ki herkesin ağzına girip yerleşti. Kısa zamanda çöp bayırlarının adı unutuldu. Bu adın yerini konducular arasında “Kürt Cemal’in Sineması” lafı tuttu. Kürt Cemal’in Sineması’nda gündüzler karanlığa kavuştu. Karanlık aya, ay yıldızlara. Bahar yaza kavuştu.³¹²

311 Muzaffer İzgü, *Halo Dayı ve İki Öküzü*, Bilgi Yayınevi, 1986., s.54.

312 Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*, Adam Yayınları, 1985, s.60.

Bugün başta İstanbul olmak üzere, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerde binlerce Kürt genci yüksek öğrenim görmektedir. Türkiye'nin en çalkantılı dönemlerinden birisi olan 12 Mart döneminde, bu gençler üzerinde büyük bir terör estirildi. Füzûzan'ın, o dönemi konu edinen *47'liler* adlı romanında, o yıllarda İstanbul'un çeşitli eğitim kurumlarında okuyan bazı Kürt gençlerini kavga safalarında görürüz.

Çukurova ve İstanbul gibi yöreler dışına göç eden Kürtler arasında Çorum yöresindeki Kürtler üzerine Kemal Tahir'in *Yediçınar Yaylası*, *Köyün Kamburu* ve *Büyük Mal* üçlüsünde bazı belirlemeler yer almaktadır. Yazarın bu yöredeki Kürtler üzerine bilgilenmesi, onun Çorum'da tutuklu bulunduğu yıllara rastlar. Buradaki gözlemlerinin bir ürünü olan bu üç romanda, büyük toprak ağalarının kendi aralarındaki çekişmesi, Cumhuriyet kurulduktan sonra, bu unsurların sürdürdükleri yoz yaşam üzerinde durulur. Yazar eşkıyalığın çöküşünü ele aldığı *Rahmet Yolları Kesti* adlı romanında, Çorum yöresindeki bazı Kürtlerin portresini çizer. Bu Kürtler arasında bulunan Kürt Hamo ve Bedir Ağa gibi tipler romanda kimlikleri yüzünden sürekli hakaretlere maruz kalırlar.

İnsanların insanlıktan çıktıkları, yaşamın bir bitirimhaneye dönüştüğü Ankara'nın Çiçin Bağları mahallesi, özellikle Gültepe semtindeki Kürtlerin çilesine yerveren Yılmaz Güney, *Soba-Pencere Camı ve İki Parça Ekmek İstiyoruz* adlı romanında, suçluluktan başka bir meslek seçemeyen 13 yaşlarındaki Mustafa'nın yaşam kavgasını dile getirir. Mustafa'nın bu kavgası, bir Kürt ailesinin dramı olarak şekillenir. Tek kurtuluş yolu çalmaktır. Kendilerine yaşamı zehir eden yoksulluğu protesto edercesine suç işleyen Mustafa ve benzeri çocuklar başka yaşam alternatifleri bulmakta güçlük çekmektedirler. Yılmaz Güney romanını bu gençlerin yoksulluk içinde geçen yaşamı üzerine inşa etmiştir. İnsanlığın aşındığına dair romanda gelişen endişeler, bu Kürt ailesi açısından daha da yoğundur:

Çiçin'in en yoksul, en kanunsuz mahallesi Gültepe'dir. "Hırsız mahallesi" derler, "Keş mahallesi" derler. Burada aileler oymak oymak bir arada yaşarlar. Kürtlükleri aşınmış Kürtler, Çingeler çoğunluktadırlar; tek geçim yolları çalmaktır... çalarlar...

erkekleri, kadınları, çocukları yılmadan usanmadan çalarlar...
gece demez, gündüz demez çalarlar...³¹³

Romanda Mustafa'nın ailesi geçim sıkıntısı nedeniyle endişeli günler yaşamaktadır, gelecek korkusu bu Kürt ailesini giderek büyük bir kuşatma altına alır:

Babası sık sık olur olmaz şeylere kızardı; ama bu denli kızdığını ilk kez görüyordu Mustafa. Kıpırmızı olmuştu yüzü... tek gözü büyümüşü. Kürtçe söyleniyordu kendi kendine. Kızgınlık anlarında, tartışma sıralarında yetmezdi Türkçe.. üç aylık ev kirası birikmişti.³¹⁴

Gültepelili Kürt Mustafa hapishaneye düştükten sonra, politik bazı tutuklulara olan sempatisi sonucunda, düşünce ve düş dünyasında şimşekler çakar, bazı gerçeklerin peşine takılır. Yazar, Mustafa'ya değişimin bir insanı olarak bakar.

İnci Aral'ın *Mor* adlı romanının bir bölümünde İzmir'e göç etmek zorunda kalan bir Kürt ailesine yer verilir. 1970'lerde Elazığ'ın Karakoçan ilçesinin bir köyünden İzmir'e gelen bu ailenin çocukları birçok Kürt gibi Kürtçeyi unutmuşlardır. Ailenin kızları Renginur ve Belgin'in bildikleri Kürtçe, birkaç sözcüğü aşmamaktadır:

Arada bir, ama pek ender, kavga ederlerken ya da çocukların duymasını istemedikleri bir konu olduğunda Kürtçe konuşurlardı anne babası. Bunun dışında evde konuşulan dil Türkçeydi. Kızlar, pek az, sekiz on sözcük öğrendiler anadillerinden ve sonra çoğunu unuttular. Renginur, kardeşiyle birlikte, kendi kendine büyüdü...³¹⁵

Kürtçeyi çoktan unutmuş olan Belgin, okulunu bitirdikten sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Ardahan'a hemşire olarak atanır. Bu arada yıllarca kapıcı olarak yaşamını geçiren hasta babasını düşünür.

313 Yaşar Kemal, *Yılanı Öldürseler*, Toros Yayınları, 1987, s.73.

314 Yılmaz Güney, *Soba Pencere Camı ve İki Ekmek İstiyoruz*, 1980, s.19.

315 İnci Aral, *Mor*, Ppsilon, 2003, s.140.

Almanya

Kürdistan'daki yoksulluk, feodal baskılar, işsizlik, jandarma dayacağı gibi olumsuzluklar nedeniyle Çukurova, İstanbul gibi yörelerin yolunu tutan insanlar, buralarda da istediklerini bulamazlar. Bu kez de yurtdışına çıkarak şanslarını denerler. Ne İstanbul'un taşı toprağı altın olan cazibeliği, ne de Çukurova'nın beyaz altın (pamuk) ile dolu uçsuz bucaksız ovaları insanların karnını doyurmaz artık. Sihirli bir değnek haline dönüşen Alman Markı'nın öyküsünü işitenler, bu kez önlerine bir hayır kapısının açılacağı düşüncesiyle Almanya gibi, değişik Avrupa ülkelerinin yolunu tutmak zorunda kalmışlardır. Almanya'da acılarının dineceğini sananlar, bu sefer kendilerini başka sorunların beklediğini görürler. Dil sorunu, yabancı düşmanlığı, ağır ve pis işler, yurt özlemi gibi değişik sorunların cenderesine itilen insanların dramı bazı romanlara da yansır. Türkiye'de ezilen Kürtler, yurtdışına çıktıklarında Türk işçi kitlesine oranla iki kat ezilirler. Beraberlerinde getirdikleri sorunlar daha karmaşık bir nitelik kazanır, kimlik bunalımları daha da çoğalır.

Güney Dal'ın *İş Sürgünleri* adlı romanında, Almanya'daki Türkler arasında kötü iş koşulları nedeniyle büyüyen grev dalgaları ve işten atılmalar, bir Kürt işçisinin sorunları, kendi kendisiyle boğuşması, sonunda büyüyen göğüslerini kesmesi olayı ile paralel bir biçimde anlatılır.

Diyarbakır'ın Çermik ilçesinden Berlin'egelen Kadir'in Almanya'ya gelmeden önce hiç bir sağlık sorunu yoktur. Diyarbakır'da çıkan bir kan davası sonucunda babasını yitirir. Amcası, babasının intikamını alır. Kadir'in askerlik yaptığı sırada meydana gelen bu olaylar sonucunda memlekete geri dönmektense, Almanya'ya gitmeyi daha uygun bulur, bir kurtuluş yolu aramaktadır. Almanya'ya gelen Kadir'in sorunları çoğalmaya başlar. Her şeyden önce dil bilmemektedir. Almanya'ya çalışmak için geldiğini düşünen Kadir, bu nedenle Almanca'yı öğrenmeyi önemsemmez. Yazar, Kadir'in bu tutumunu, onun Türkiye'deki askerlik yıllarında kazandığı dil kültürüne bağlar. Aliler Okulunda ona: "Askerde kendisine konuştuğu Kürtçeyi bıraktırıp Türkçe öğretirlerken, Kürtçenin gerçekten bozulmuş

Türkçe olduğunu söylememişler miydi?”³¹⁶ Kadir de, öyleyse Almanca da Türkçenin bozulmuş bir biçimidir, ne gereği var öğrenmeye deyip, Almanca öğrenmeyi aklının ucundan bile geçirmez. Sorunlarına bağlı olarak Kadir’in mide şikayetleri artmaya başlar. Ruhsal bunalımları çoğalır. Kadir, üzerinde denemeler yapılan kobayların yetiştirildiği bir yerde çalışmaktadır. Her midem ağrıyor dediğinde iş sahibi Alman, Kürt Kadir’e bu kobaylara verilen ilaçlardan verir. Bu ilaçlardan sonra Kadir’in mide acısı dinmiştir. Bu ilaçları sık sık kullanan Kadir’in bu kez göğüsleri büyümeye başlar. Kadir’in almış olduğu bu hapların yüksek dozda olmasından dolayı, vücundaki hormon dengesi bozulur. Göğüsleri sürekli büyüyen Kadir bu değişikliğe bir anlam veremez. Bu durumu herkesten saklar ve bu nedenle hanımı ile birlikte yatmaktan devamlı kaçır. Bu acıya daha fazla dayanamayan Kadir bir gün tualete girip, mutfaktan aldığı bıçakla göğüslerini kökünden keser. Böylece Kadir büyük bir acıdan kurtulmuş olur. Almanya’da işten atılmalara karşı büyüyen grev dalgalarına, Kadir de, adeta haksızlıkları protesto edercesine göğüslerini keserek, katılmış olur.

İnsanların beraberinde getirdikleri sorunlar, geldikleri yeni ülkeden kaynaklanan sorunlar ile birleşince, insanların imdadına o yıllarda Alman Markından başka hiçbir güç yetişemez. Özellikle, bugün Almanya’daki Türk ve Kürt kökenli işçilerin birer kurbanlık koyun gibi yurtdışına salıverilmeleri sorunlarını iyice karmaşık bir duruma getirmiştir.

Bu kurbanlık koyunlardan birisi de, Dursun Akçam’ın *Dağların Sultanı* adlı romanının başkahramanı Kürt Şito’dur. Aşık olduğu kızı Cevo’yu, kendisine vermeyen kızın babası Kaso ve yakınlarıyla çatışmaya giren Şito, beş kişiyi öldürerek dağa çıkar. Sevdği kız Cevo da çatışma anında öldürülmüştür. Şito, Cevo’nun ölümüne çok üzülmemektedir. Babası, Şito’ya Nazo adında başka bir kızı alır. Dağlarda dolaşan Şito artık dağların sultanı olmuştur. Jandarma baskısına daha fazla dayanamayan Şito, bu kez Almanya’nın yolunu tutar. Ama Şito’ya Almanya’da da kurtuluş yoktur. Yedi yıl Almanya’da kalan Şito’yu Almanya yiyip bitirir. Alman kadınlarıyla

316 Güney Dal, *İş Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1976, s.107.

beraber olan Şito, bu kadınların kalbinde de sıcak bir yer bulamaz. Günlerdir, kendisine Halo Mirzo tarafından memleketten gönderilmiş olan mektubu bekler. Mektubun içindekileri çok merak etmektedir. Romanın başında sözü edilen mektup romanın sonunda gelir. Mektupta Almanya'dan gelen Settar'ın kendisi karısı Nazo'ya tecavüz ettiği, bu 'pisliğin' temizlenmesi gerektiği yazılıdır. Romanda birden gerilimi arttıran bu mektup. Şito'yu oldukça sarsar ve onu harekete geçirir. Bavulunu hazırlayan Şito, bir ara tabancasını da yoklar, memleketine döner. Şito'nun bir ara Almanya'da tanıdığı Suzi adlı kadınla kurduğu ilişki ve birkaç öpücük vermesi olayı gerilimi arttırmıştır.³¹⁷

Değerler sisteminin çatıştığı, kültürel farklılıkların büyüdüğü Almanya gibi yabancı bir ortamda, insanların tutuşup kül olduğunu görmekteyiz. Bu tür romanlarda farklı uluslar arasındaki sınırların günümüzde zorlandığına tanık olmaktayız. İnsanların bir yerden diğer bir yere kaçmak zorunda oldukları acı gerçeğini dile getiren romanlardan birisi de, daha önceleri başka bir bağlamda üzerinde durduğumuz *Serçe* romanıdır.

Murat adındaki bir Türk'ün Almanya'nın Hannover şehrinde kiralık ev aradığı bir sırada, bir çocuğun kiralık evlerinin olmadığını söylemesi onu oldukça sarsar. Yıllar önce Dersim Ayaklanması sırasında yaralanan, sürgün edilen bir kadın, daha sonra Almanya'ya gelip yerleşir. Murat adındaki Türke kiralık evlerinin olmadığını söyleyen çocuk da, bu kadının oğludur. Daha sonra gerçeği öğrenen Murat, başka bir gidişinde Cemile Serçe Arısoy adındaki bu Kürt kadını ile karşılaşır. Kaldığı eski ev bir Yahudinin evidir. Serçe saçlarını artan yabancı düşmanlığı nedeniyle siyaha boyamıştır. Ali Arslan'ın yazmış olduğu *Serçe* adlı bu romanın ilk bölümü ilginç etnik ve ulusal öğeler ile örülü temeller üzerine gelişir. Almanya'nın bir sıralar Yahudilere yaptıkları, bir ara Türk devletinin Kürtlere yaptıkları haksız saldırılar ile bazı benzerlikler oluşturması, günümüzde Almanya'da gelişen yabancı düşmanlığının hem Türklere hem de Kürtlere yönelmesi, okuyucuya dün ve bugün arasında bazı karşılaştırmalar yapmayı olanaklı kılmaktadır.

1980 yıllarından sonra yurtdışında Kürtler üzerinde başlayan tartışmalar, Kürtler ve Türkleri bir bütün olarak dile getiren "Türkiyeliler" kavramının türetilmesine zemin hazırladı. Sol bir terbiyeyi alan kuşağın Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olduğu imajını yurtdışında yıkmak istediği gözlenmektedir. Nihat Behram'ın *Gurbet* adlı romanında "Türkiyeliler" bir kaynaşma halindedir.³¹⁸ Ama kuşkusuz "Türkiyeli" ifadesi her ne kadar Türk sözcüğüyle eş anlamli olarak kullanılmıyorsa da, Kürtleri dile getiren anlam yüklü bir sözcük olmaktan uzaktır. Bir ara Kürdistan'daki Türk, Kürt ayrımını yapmamak için Kürt devrimcileri tarafından kullanılan "Kürdistanlı" sözcüğü de uzun ömürlü olmamıştır. Bu tür sözcükler her ne kadar dilbilimsel açıdan doğru olsalar da, etnik bazı gereksinimleri karşılayamadıkları sürece kalıcı olmadıkları görülüyor. Bu konuda Dursun Akçam'ın *Naja, Osman* adlı öyküsü oldukça çarpıcıdır. Bir Alman Kütüphanesine giden "Türkiyeli" çocuklardan birisine Türkçe Keloğlan masalını veren Alman kütüphanecinin aldığı yanıt oldukça şaşırtıcıdır:

Ben Türk değilim, Kürd'üm!" dedi, "Kürtçe kitap istiyorum!". Kütüphanede Kürtçe çocuk kitapları yoktu, Beate de, öğretmen de üzölmüşlerdi. Kütüphane şefi Schmitd söz verdi, araştıracaktı. Bulabilirse Kürtçe çocuk kitapları da satın alacaktı.³¹⁹

Almanya'da bulunan Kürtlerin etnik kimlikleri henüz bu ölkede resmi olarak tanınmış değildir. Kürt çocukları kendi anadilleriyle eğitim görme haklarından yoksundur, onlar da Türk sayılıyor. Bu nedenle Kürt çocukları bir dizi kimlik bunalımıyla karşı karşıya kalmışlardır. Erzurum'dan gelip Berlin'e yerleşen bir Kürt ailesinin dokuz yaşındaki çocukları Ferfiri'nin söyledikleri bu açıdan anlamlıdır. Föruzan'ın *Yeni Konuklar* adlı yapıtında adı geçen bu çocuk, kimlik sorunlarını şöyle dile getirir:

En çok heves ettiğim Almanca öğrenmek. Çünkü o zaman beni gelip çağıracaklar sokağa. Ya da Türkiye'ye Erzurum'a köyüme varsam. Çünkü burada Türk çocukları bana Kürt Ferfili diye

318 Nihat Behram, *Gurbet*, Can Yayınevi, 1987, s.199.

319 Sami Sölük, *İki Yüzlü Gerçek*, Cem Yayınevi, 1990, s.136.

bağırıyorlar. Alman çocukları da pis Türk diye. Hepsi bağırıyor ama, ötekiler de susuyor.³²⁰

Türkiye’de içine düştüğü bunalımdan kurtulamayan ve ”herkes ve her şeyden kaçıp kutulmak isteyen” Osman Hoca, en sonunda Almanya’ya yerleşir. Burada öğretmenliğe başlar. Sami Sülük’ün *İki Yüzlü Gerçek* romanında Osman Hoca’yı zor günler beklemektedir, başı beladadır:

Öğrencilerinden biri konuşurken, ”Türkiye’deki halklar” deyince cin çarpmışa döndü Osman Hoca. Hemen öne fırlayıp, ”Orada dur, halklar dedin!” dedi zangır zangır titreyerek, ”Yani ülkemizde bir değil birçok halkın varlığını ima ettin. Biraz daha konuşsaydın, bahsettiğin bu halklara özerklik verileceğinden, devlet içinde devlet kurmalarına izin verileceğinden falan bahsedecektin. Senin bu yaptığın bölücülüktür. Herşey o kadar kolay değil. Örneğin üzerinde konuşulan bu halkların içinde en çok Kürtlerin adı geçer, Diyelim ki Kürtler Türkiye’de bir devlet kurdu. Kuramazlar, hadi diyelim kurdu. Bunu gören Lazlar da devlet kurmak isteyecekler, Ermeniler de ayaklanacaklar ... Dahası Çingeneler de var. Onlar da demezler mi, hani bizim devletimiz. Bu kadarıyla kalsa şükür diyeceğim! Bunun Çerkezi var, Pomağı var, varoğlu var... durun daha bitmedi. Olaylar böyle gelişirken, birkaç baldırı çıplak gelir dışardan! Onlar da devlet ister haklı değil mi?³²¹

Refik Halid Karay’ın *Sürgün* adlı romanında Beyrut’ta yaşamak zorunda kalan etnik göçmen topluluklar arasında İran ve Irak’tan buraya gelmiş bazı Kürt tipleri de vardır. Sürgün koşullarının bir araya getirdiği bu insanların aralarında sıkı ilişkiler kurdukları görülür.³²²

320 Dursun Akçam, *Naja Osman*, Yenilik Dergisi, nr 6/1990.

321 Engin Erkiner, *Yolun Sonu*, 1989, s.232.

322 Refik Halid Karay, *Sürgün*, İnkilap Kitabevi, 1993, s.18, 53.

TÜRKÇENİN KÜRT ÖYKÜLERİ

Kürtleri konu edinen ilk Türkçe öykülerden birisinin daha 1890 yılında yazıldığını görüyoruz. Abdülahad Nuri tarafından kaleme alınan *Kürt Düşünü* adlı bu öykü, 16 sayfadan oluşmaktadır.³²³ Bu öykü, köy ve köylüden söz eden ilk metinlerden birisi kabul edilmektedir.³²⁴ İlk yıllarda Türk öykücülüğünde, Kürtler önemli bir öge olarak ortaya çıkmazlar. Değişik öykülerde, İstanbul gibi etnik bir kaynaşmanın gözlendiği büyük şehir yaşamına açılan öykülerde, bu şehirlere çalışmaya giden bazı Kürtler figüran tipler olarak gösterilir. Rum, Ermeni ve Arnavut gibi halklardan söz eden öykülerin sayısı daha fazladır. Bu konu, Türk edebiyatının, o dönemde köye fazla açılmamasının veya İstanbul'da sıkışıp kalınıp aydın tabakasıyla halk arasındaki uçurumun bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Halit Ziya Uşaklıgil, Memduh Şevket Esendal, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Sait Faik gibi yazarlar eski İstanbul'u konu edinen öykülerinde burada yaşayan Kürt işçilerine de değinirler.

323 Abdülahad Nuri, *Kürt Düşünü*, Cemal Efendi Matbası, 1890.

324 Mehmed Bayrak, *Bilinmeyen Bir Köy Hikayesi – Kürd Düşünü*, Deng Dergisi, nr 64/2002.

Halit Ziya Uşaklıgil, dönemin İstanbul'unu işleyen bir öyküsünde Kürt çocuklarının adını verir:

Başında püskülsüz eski bir fesi, fesinin üstünde renksiz soluk yemini vardı. Köprünün üstünü dolduran Kürt çocuklarından değildi.³²⁵

Yine öyküleriyle tanınan Türk yazarı Memduh Şevket Esendal bir öyküsünde İstanbul'da bekçilik yapan bir Kürtten söz eder:

Bir gün birisi çıkıpda mütekaidin-i mülkiyyeden Sadık Efendi'den başlayarak şu mahallenin erkan-ı mühümmesini ta'dat edecek olsa, şüphesiz bekçi Kürt Mustafa ile köşe bakı kalı Yuvan'ı, mahalle kahvecisi Ömer'i ihmal etmeyecektir.³²⁶

Memduh Şevket Esendal, *Hava Parası* adlı kitabında yer alan öykülerin bazılarında da Kürtlere değinir. Kitapta yer alan Bir Kadın adlı öyküde Kamile Hanım adlı bir kadının başından geçenler anlatılır. Kamile Hanım, Beyrut'ta ticaret yapmaya gelen Abdo adlı bir Kürt ile tanışır. Kürt de onu alıp Türkiye'ye, Gavurdağı taraflarındaki köyüne getirir. Beş kez evlenen Abdo'nun tüm karıları ölmüş, en sonunda Kamile Hanım ile beraber yaşamaya karar vermiştir. Öksüz büyüyen Kamile Hanım'ın başından bir sürü olay geçer. Abdo adlı Kürtle olan bu evliliği de fazla sürmez, ondört ay sonra Abdo vefat eder. Böylece Kamile Hanım'ın maceralı geçen yaşamında yeni bir dönem başlar.³²⁷ Memduh Şevket Esendal'ın aynı kitabında yer alan *Bir Mektuptan* adlı öyküsünde bir yanı Kürt olan bir kızıdan söz edilir:

Bu kız, İzmir'in Karşıyaka'sında büyümüş bir hanımmış. Anası Çerkez, babası Kürt, anlaşılan anası, babası ikisi de güzel adamlarmış. Birisi Çerkez güzeli, bir de Kürt karışınca kız daha güzel çıkmış!³²⁸

325 Halit Ziya Uşaklıgil, *Küçük Hammal: Aşka Dair*, 1974, s.72.

326 Memduh Şevket Esendal, *Mevla Kavuştursun: Sabah Külbastısı, Bütün eserleri:5*, 1983, s.83.

327 Memduh Şevket Esendal, *Hava Parası*, Bilgi Yayınevi, 1997, s.197-208.

328 Memduh Şevket Esendal, *Hava Parası*, s.147.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın edebi yaşamında İstanbul kent olarak önemli bir yer tutar. Öykülerinde farklı kültürlerden oluşan etnik renklilik ve çeşitlilik önemli bir temadır. Gürpınar, *Üfürükçülüğüm* adlı öyküsünde Heybeliada'da çalışan Kürt işçilerinin yaşamına yer verir:

Şimdilik püfçülük serüvenime geliyorum. Heybeli'deki evim yapılıyor. Büyük bir kaya parçasını oymak için külünklerle dokuz Kürt çalışıyor. Ben de bazen bir kenara çekilerek bu Ferhatları seyrediyorum. Gide gele artık onlarla dost olmuştum. Hepsinin adını biliyorum. Bir salaş odaları var. Geceleri orada yatıyorlar. Bazen akşam paydoslarından sonra onlarla görüşmeğe geliyor, çoğu Birinci Dünya Savaşında bulunmuş, bu saf insanların sohbetlerinden hoşlanıyorum.³²⁹

Hüseyin Rahmi Gürpınar daha sonra yaralanan bu Kürtlerden Veli adındaki birisine nasıl yardımcı olduğunu esprili bir biçimde anlatır.

Kenan Hulisi Koray³³⁰, Nevzat Üstün³³¹ gibi öykü yazarları da bazı öykülerinde Kürtlere değinir, konularını Kürt bölgelerinden seçerler.

Ancak 1960 yılından sonra Kürt bölgelerinde doğup büyümüş veya orada yörede görev yapmış bazı yazarların derin gözlemlerinin ürünü olan değişik birçok öykünün yazıldığını görmekteyiz. Günümüzde, bir kısım öykü yazarının yapıtlarında Kürtler temasının güçlü olduğu görülür. Bu gelişmeyi, Türk edebiyatının genel olarak köye yönelmesinin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz. Türk edebiyatının önemli roman yazarlarından olan Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Kemal Tahir gibi yazarların, romanın yanı sıra yazdıkları bazı öykülerde, Kürt temasını işlemişlerdir. Örneğin Yaşar Kemal'in *Bilya*, Orhan Kemal'in *Kardeş Payı* ve Kemal Tahir'in *Kondurma Siyaseti* adlı öyküleri gibi.

Süreç içinde yetişen birçok yazar, Doğu ve Güneydoğu bölgeleri diye adlandırdıkları Kürdistan'daki farklı sorunları ve durumları kendi öykülerine konu olarak seçmişlerdir. Bu konuları yoğun olarak işleyen yazarlar arasında örneğin şu yazarları görürüz: Bekir

329 Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Eti Senin Kemiği Benim*, Atlas Kitapevi, 1973, s.37.

330 Kenan Hulisi, *Bir Otelde Yedi Kişi*, 1939.

331 Nevzat Üstün, *Çıplak*, 1970.

Yıldız, Osman Şahin, Ahmet Say, Haydar Koyunoğlu, Fikret Otyam, Vecihi Timuroğlu, Esmâ Ocak. Başka yazarlar da Kürt temasının ağırlıkta olduğu öyküler yazdılar. Bunlar arasında Aziz Nesin, Kerim Korcan, Metin İlkin, Fakir Baykurt, Dursun Akçam, Demirtaş Ceyhun, Demir Özlü, Necati Güngör, Muhtar Körükçü gibi yazarlar öykülerinde birbirinden oldukça farklı konular işlemişlerdir.

Kürt temasına açılan Türk öykülerinin büyük bir kesimi, Kürt köylerindeki feodal yapıyı ele alır. Feodal baskılar, feodal değer yargıları karşısında yoksul insanların çileleri bu tür öykülerde yoğunur. İnsanlar, bir kurtuluş yolu aramaktadır ama buna kolay kolay erişemezler. Köyden şehre göçün başladığı sıralarda, büyük şehirlerin yolunu tutan Kürt köylülerinin yaşamını dile getiren öykülerde, kurtuluşa ulaşmak için, insanların bir kavga ve direniş içinde oldukları görülür. Sömürüye karşı tavır takınan yoksul insanların acıları, bu tür öykülerde de dinmez. Kürtlerin etnik sorunları, Türk öykü sanatına sınırlı olarak yansır. Politik boyutlu bu tür öykülerin sayıları az olmakla birlikte, öyküler oldukça çarpıcı ve gerçekçidir. Yazarın sorunları ele alış biçimi, Türk yazarının genel olarak Kürt sorununa karşı geliştirdiği tutuma bağlıdır.

Feodalite, ağa-bey, intikam ve kadınlar

Bu öbeğe giren öykülerde feodal üretim ilişkilerinin, feodal değerlerin henüz sarsılmadığı görülmektedir. Değerler, toplumsal yapıtımlar oldukça serttir. Bu tür öykülerde feodal kurum ve kişilere yönelik saygınlık henüz gücünden bir şey yitirmiş değildir. Urfa doğumlu Bekir Yıldız, Urfa ve yöresinin sorunlarını vurgulamak istediği öyküleriyle Türkiye’de tanınmış bir yazardır. Bekir Yıldız’ın öykücülüğü üzerine daha detaylı açıklamalar, Mehmet Ergün’ün *Hikayemizde Bekir Yıldız Gerçeği* adlı incelemesinde ele alınır.³³² Bekir Yıldız öykülerinde, feodal baskılar ve katı değer yargıları nedeniyle tükenip yok olan yoksul Kürtlerin çırpınışlarını dile getirir. Yazar öykülerinde yörenin sorunlarını ele almasını Almanya’yı görmesinin bir sonucu olarak da değerlendirir:

332 Mehmet Ergün, *Hikayemizde Bekir Yıldız Gerçeği*, 1975.

Biraz geriye dönmeliyim Bizim tarafları iyi verebilmişsem bu Harran Ovasında doğmam kadar, Almanya'yı görmem ile de ilgilidir. Almanya'da dört yıl çalıştım. Doğum yerimin sorunları, kafamda şimşek gibi çıktı ordayken.³³³

Yazar bu sözlerle Urfa yöresi ve Almanya arasındaki bazı zıtlıkların kendi öykü sanatı üzerindeki etkisini dile getirmek ister. İlk kez sesini *Reşo Ağa* adlı öykü kitabı ile duyuranyazar, daha sonraları birçok öykü kitabı yayımladı. Kitaba adını veren Reşo Ağa, üç kadın sahibi, zalim birisidir. Kendi kızının bir deveci tarafından kaçırılması, Reşo Ağa'nın ağalık onurunu, namus anlayışını çok zedeler. Bu ağır yükün altından kalkmanın tek yolu, kızı ve deveciyi öldürmektir. Bunu yapmazsa kendisi tehlikelere hedef olacak ve köy ortamında aşağılanacaktır. Yöredeki değerler sistemi bunu gerektirmektedir. Yazarın "Doğunun insanı sevdiği için ölür, yaşamak için öldürür" şeklindeki sözleri, namus bağlamında gelişen ilişkileri çarpıcı bir biçimde özetlemiş olmaktadır. Bu sözler, toplumun kendi yazılı olmayan iç yasalarından birisini ifade etmektedir. Reşo Ağa, öykünün sonunda hem kızını, hem de deveciyi öldürür. Özellikle kızı kendi eliyle öldürmek zorunda kalır.³³⁴

Bu kez de suçlu olmadığı halde, adı kötüye çıkan bir kadın kocasının eliyle asılmak zorunda kalır. Kocasını bunu keyfinden yapmaz. Toplumsal yasalar bunu gerektirmektedir. Bekir Yıldız'ın diğer bir öyküsü olan *Bedrana*'da, Naif çok sevdiği karısı Bedrana'yı asarak, kendine yönelik bazı suçlamaları böylece sert bir yolla püskürtmüş olur. Eğer kocası bunu yapmazsa, hem kendisi, hem de köyün namusu köy ortamında lekelenmiş olur. Kendisinin ve köyün namusunu paklamış olan Naif, iyi bir iş yaptığı kanısındadır, bu açıdan rahatlar ve huzura kavuşmuş olur. Bekir Yıldız'ın *Kuma* adlı öyküsünde de yine namus kavramı önümüze çıkmaktadır. Çocuğu olmayan Gülbahar, Feride'yi kocası İlyas'a eş olarak seçmiştir. Feride, İlyas'a kaçır. Feride'nin babası kendisini öldüreceği bir sırada, yanlışlıkla o an kapıdan çıkmakta olan Gülbahar'ı öldürür. *Reşo Ağa* öyküsüne benzeyen bu öykünün diğer iki özelliği, çocuğun olmaması ve çokevlilik geleneğidir.

333 Bekir Yıldız, *Yargılanan Zaman İçinden*, 1984, s.11.

334 Bekir Yıldız, *Reşo Ağa*, Cem Yayınları, 1974.

Namus kavramı üzerine kurulan bu öykülerde, Bekir Yıldız feodal toplumlardaki kadın-erkek ilişkilerinin sert toplumsal yasalar ile nasıl düzenlendiğini çok başarılı bir biçimde dile getirir. Bu tür öyküler çoğu kez ölüm ile sonuçlanır. Ölüm ile sonuçlanan öykülerin bir kısmı oç alma gelenekleri üzerine şekillenir. Yazarın *Obaların Yasası* adlı öyküsünde, babasının intikamını alan bir çocuğun annesi tarafından bu işe nasıl itildiği anlatılır.

Namus ve intikam temalarını işleyen bu öyküler her ne kadar ölüm ile sonuçlanıyorsa da, kendi aralarında bazı farklılıklar gösterirler. Namus konusunu ele alan öykülerdeki ölüm olayları sonradan sorun haline dönüştürülmez. Aksine soruna, bu ölümler ile bir çözüm getirilmiş olur. Ama intikam almayı konu edinen öykülerdeki ölümler yeni ölümlere gebe dir. Sorunlar alınan intikamlar ile sürüp gider, çoğu kez bu ölümlerin önü alınamaz. Bu durum iki tarafın yokluğunu ve tükenişini beraberinde getirir.

Bekir Yıldız'ın *Palo Hamo* öyküsünde intikam alma peşinde olan bir kesimin, karşı taraftan birisini öldürmesi gerekmektedir. Fırsat düştüğü halde öldürmezler. Çünkü düşman tarafından olan kişi sarhoştur. Geleneklere göre sarhoş insan öldürülmez. Bu iç yasaların da kendilerine göre bazı istisnaları vardır. Bu tür istisnalara Osman Şahin'in öykülerinde daha çok rastlamaktayız. *Ocağına Düşmek* öyküsünde, karşı taraftan birisi evine sığınırsa öldürülmez. *Acı Duman* adlı öyküde kadın kısmına karşı olan saygı artar ve düşman kesiminden de olsa öldürülmez. Osman Şahin'in *Kanın Masalı* adlı öyküsünde, korkan veya karşı tarafı öven düşman kesiminden oç alınmaz, bağışlanır.

Siverek ve yöresindeki köylerde öğretmenlik yaptığı sıralarda yöredeki toplumsal, ekonomik, ve kültürel çatışmalardan büyük çapta etkilenen Osman Şahin, yöreyi işleyen öykülerinde bu sorunları dile getirir. Osman Şahin'in öykülerinde toplumsal yapının sarsıldığı, insanların başka diyarlarda bir kurtuluş yolu aradıkları, bir yaşam mücadelesi verdikleri görülmektedir. Umutlar tüm den yitirilmiş değildir öykülerinde.

1970 yılında yazmış olduğu *Kırmızı Yel* adlı kitabıyla TRT Hikaye Büyük Ödülü'nü alan Osman Şahin'in değişik yıllarda yayımlanan

birçok öykü kitabı bulunmaktadır. Kitaba adını veren *Kırmızı Yel* öyküsünde, ekinlerine kınacık hastalığı düşen bir köylünün, şeyhe giderek bu hastalığa bir çare bulması konusu anlatılır.³³⁵ Şeyhin sözlerine kanan bu köylünün, Hamza adlı çocuğunu kurbanlık koyun gibi tarlasının başında kesmesiyle sonuçlanan öykü, yöredeki insan, doğa ve din ilişkilerini sorgulamaktadır. Osman Şahin diğer bazı öykülerinde de, yöredeki din adamlarının konumuna değinilir. Şeyhin birisi, hasta yatağına düşen Paşo'ya, bir kurt postu geçirilmesi ile iyileşebileceğini söyler. Kurt avına çıkanlar bu kez düşman tarafıyla karşılaşır ve yakalanmak üzere olan kurt da bu arada kaçmayı başarır. Yazarın *Kurt Avı* adındaki bu öyküsü dışında dinsel motifler ile örtülü diğer bir öyküsü de, *Fıratın Cinleri* adlı öyküsüdür. Fırat suları kenarında doğum sancıları ile kıvranan bir kadının durmayan kanamaları, tezek külü ile engellenmeye çalışılır. Kan kaybı ve pis tezeğin etkisiyle fizik olarak çöken kadının akıl ve ruh sağlığı giderek sarsılır. Kadının bu acılarına bir anlam veremeyen kocasının, kızarak onu dayaktan geçirmesi, durumunu daha da kötüleştirir. Ruhsal dengesi iyice sarsılan kadın tedavi edilmesi gerektiği bir sırada, cinler çarpmış diye şeyhe götürülür. Şeyh Cindar diye birisinin, bu işe bir çare bulabileceği tavsiye edilir. Şeyh Cindar cinlerin Fırat'tan geldiğini saptar. Öyleyse onu ancak Fırat kurtarır ve kadın daha sonra Fırat'ın sularına atılır.

Eğitim ve sağlık hizmetlerinin çok geri kaldığı Kürdistan'da ekonomik güvencesi olmayan halk arasında, şeyhlere gitme bir gereksinim olarak duyulur. Halkın bu kurumları yaratması, bu kurumların da halk arasında belli bir saygınlık kazanmasının sosyo-ekonomik nedenleri vardır. Bu dinsel kurumların halkın sağlık sorunlarına el atması, Osman Şahin'in öykülerinde önemli bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yazgılarına boyun eğmek zorunda kalan Kürt kadınlarının tükenmeyen çilesi, birçok Türkçe öykünün konusunu oluşturur. Bu tür öykülerde, kadınları büyük umutsuzluklar beklemektedir. Katmerli baskılar altında ezilirler. Birçokları mal gibi alınıp, satılırlar ve kendilerine olan saldırılar çok yönlüdür. Çevreden, kocadan,

335 Osman Şahin, *Kırmızı Yel*, May Yayınları, 1976.

ağadan, şeyhten ve jandarmadan gelen saldırılar onları büyük ölçüde sarsmaktadır. Çoğu öykülerde, toplumdan gelen sert yaptırımlar sonucunda, kadın adeta sanık sandalyesine oturtulup kendisinden hesap sorulur. Ölüm cezasıyla, bu sertlik uç noktasına varır.

Kemal Binbaşar'ın *Çancının Karısı* adlı öyküsü, Kürt kadınlarına yönelik baskıları en iyi bir biçimde yansıtan öykülerden birisidir. Güzelliği ile tanınan Emine adındaki bir kadın, yöredeki devlet görevlileri tarafından tezgahlanan bazı oyunlara hedef olmuştur. Onu elde etmek için insancıl olmayan ilişkiler içerisine girilir. Kocasını Memo'yu yakalatıp, karısını boyun eğmeye zorlamak için devlet görevlileri tarafından sürdürülen şantajlar, içkili toplantılar halinde sürüp gider. Bu görevliler arasında kaymakam vekilliği yapan orman memuru, diğer bazı görevlilerle birlikte hoş olmayan bir dizi harekette bulunur. Emine bir yandan feodal baskılar, diğer yandan devlet görevlilerinin değişik baskılarına daha fazla dayanamayıp, kendisini bir uçurumdan aşağı atar. Öykü, yazarın *Cemo* romanında ele aldığı Cemo'nun dağa kaçırılıp, kaymakam yardımcısının da içinde bulunduğu bir eğlence ortamında oynatılması kısmıyla yakın benzerlikler oluşturur.

Öykü kitaplarıyla sesini okuyucu kitlesine duyuran Esmâ Ocak, öykülerinde özellikle Kürt kadınlarının yaşamını veya onları ölümcül kılan sert yaşam koşullarını konu edinir. Esmâ Ocak'ın *Berdel* adlı ilk öykü kitabında yer alan *Çöp Gelin*'de, on iki yaşındaki bir kız çocuğu oyuncaklarıyla birlikte gelin edilir. Kitaba adını veren ikinci öykü *Berdel*'de, başlık parası ödemedi, değiş-tokuş yolu ile yapılan bir evlilik ele alınır. Genellikle evlenme yaşına gelen kız ve oğlanları olan iki aile arasında yapılan bu evlilik biçimi olsun, yukarıda adına değindiğimiz, *Çöp Gelin* öyküsünde olsun, ekonomik zorlukların yarattığı olanaksızlıklara rastlamaktayız. *Berdel* öyküsünde gençler arasında karşılıklı yapılan evliliğe, baba da ortak olmuştur. Baba, Delal adındaki kızına karşılık, evine ikinci bir kadın getirmek istemektedir. Baba getireceği bu ikinci kadın için ödeyeceği başlık parasını bulamadığı için bu yola başvurmaktadır. Erkek çocuğu olmadığı için ikinci evliliği yapmıştır.

Yazarın diğer öykü kitabı *Kırklardağı'nın Düzü* aynı adla yazılan bir öykü ile başlar. Öyküde sevda buruk bir acıya dönüşür. Ken-

dilerini Dicle sularına atanların arkalarında bıraktıkları tek şey de ağıttır:

*Köprü altı kapkara
Anne gel beni ara
Saçlarım kuma batmış
Tarak getir de tara.*

Çoğu öykülerde, kadınların artan endişe, baskı ve korkular yüzünden ya uçurumlardan kendilerini attıkları, ya da Dicle, Fırat ve Munzur gibi sulara kapıldıkları görülmektedir. Bu kadınların, sanki bir protesto eylemi içinde bulundukları gözlenmektedir. Onlar adeta yaşamlarını destanlaştırmak ister gibi, bu öykülerde korkusuzca hareket etmektedir.³³⁶

Nazif Öğretmen adlı öyküde, başlık parası ödemedi, bir kız çocuğu sevdiği öğretmene verilir. Esmâ Ocak, bu öyküsüyle feodal değer yargılarının sarsıldığına, bunların sürekli, kalıcı olmayacağına dikkatleri çekmek ister. Benzer bir öykü de, Ahmet Say'ın *Cemo ile Kutey* adlı öyküsüdür. Kocasını Cemo, karısının bazı hatalarını bilmesine rağmen, onu karılıktan çıkarmaz, tekrar evine getirir. Geleneklerde bir değişimi dile getiren bu öyküler, sevgiye biçilen değerlerin önemi vurguluyor.³³⁷ Son öykü kitabı olan *Sara Sara*'da, kadınların bu egemenliği gittikçe büyüyor. Yazar, bu görüşünü desteklemek için, şair Metin Altıok'un bir mısrasını kitabının arka sayfasına geçirerek, öykülerindeki temel tezleri bir perspektif kazandırmak ister: "Onların ne kötülüğüyle, ne iyiliğiyle başedilir."³³⁸

Remzi İnanç, 1965 yılında yayımlanan *Adle* adlı kitabının adına da yansıyan *Adle* adlı öyküsünde *Adle* adlı bir kadının doğum sırası ve sonrasındaki yaşam savaşını anlatır. Mardin'in bir köyünden Diyarbakır'a götürülen *Adle* burada ameliyat edilir. Çocuğu yolculuk sırasında ana karnında ölen *Adle* getirildiği köyde bakımsızlık ve bilgisizlik yüzünden can verir.

Orhan Kemal'in bir öyküsünde çocuğunu yitiren bir Kürt kadı-

336 Esmâ Ocak, *Kırlardağı'nın Düzü*, Memleket Yayınları, 1982.

337 Ahmet Say, *Güneşin Savrulduğu Yerden*, Can Yayınları, 1988, s.110.118.

338 Esmâ Ocak, *Sara, Sara*, Memleket Yayınları, 1987.

nının durumu, Yaşar Kemal'in bir öyküsünde yerde bir çocuk bulan Kürt kadının durumuyla tam bir kontrast (zıtlık) oluşturur. Her iki öyküde de, çocuklar doğanın kucağına bırakılır. Orhan Kemal *Doğum* adlı öyküsünde Kürt Ferice'nin başına geleni şöyle anlatır:

Kürt kızı Fericeyi hatırladı: O da böyle, hendekte doğurmuş, çocuğunu çaputlara şöyle bir sarıp yanına bırakmış, kendinden geçmiş... Ayılınca bir de bakmış ki çocuk ortalarda yok. Aramış, taramış... taa uzaklarda bir çalının dibinde, koca bir köpek çocuğunu yeyip durmuyor mu?³³⁹

Yaşar Kemal'in *Bebek* öyküsünde, bu kez çeşme başına atılan bir çocuğa, bir Kürt kadını sahip çıkıyor:

Anam diyor ki, babası ne Kürtttü, ne birşey...Anam öyle diyor. Babası bir gece sarmış bir çuval eskisine bebeği, koymuş köyün ortasındaki çeşmenin taşına, savuşmuş gitmiş. Başını almış gitmiş. Çocuğu Kürt kızı almış büyüttmüş. Kürdün oğlu diyorlar şimdi. Kürt kızı almış...³⁴⁰

Sermaye birikimi, işçiler, direnme ve kurtuluş motifleri

Artan devlet-ağa işbirliğinin güçlenmesi, makineleşmenin köye girişiyle, yoksul köylülerin iyice yoksullaştıkları görülür. Bunun bilince varan köylüler, değişik kurtuluş yolları ararlar. Bekir Yıldız'ın *Gaffar ile Zara* öyküsünde, Gaffar bu yoksullaşmanın nedenini saptamıştır bile, tedirgindir. Almanya'nın yolunu tutarak, ağanın traktörüne karşılık bir traktör almak istemektedir. Bu niyetini babasına: "...Ah şu gözü kör olasıca traktördür" diye açıklar. Makineleşmenin doğurduğu sorunları işleyen diğer bazı öykülere de, rastlamaktayız. Malatya yöresindeki bazı sorunları öykülerine konu edinen Muzaffer Hacıhasanoğlu'nun, *Faytona Ağıt* öyküsü, taksinin köye girişiyle, ortadan kalkan faytonun yarattığı işsizlik karşısında durumu sarsılan Deli Hasso'nun yaşamındaki değişiklikleri anlatılır.³⁴¹ Buzdolabı ve çamaşır makinasının ortaya

339 Orhan Kemal, *Doğum*, Grev, 1982, s.214.

340 Yaşar Kemal, *Bebek: Sarı Sıcak*, Toros Yayınları, 1983, s.34.

341 Muzaffer Hacıhasanoğlu, *Eller*, Aydınlik Yayınları, 1979, s.86-102.

çıkışıyla birlikte, işsiz kalan buz satıcıları ve çamaşırcı kadınların durumu, Tecelli'nin *Berfin* ve *Çamaşıryıkar* öykülerine yansır.³⁴²

Bu geçiş sürecinin ve değişimin yalnız yoksul halk yığınlarını değil, ağa, bey, şeyh gibi güç sahiplerini etkilediğini de görmekteyiz. Osman Şahin'in *Reşim* öyküsünde, Şemo Ağa artık köylüleri daha fazla sömürmenin getireceği zararı sezmektedir, tehlikenin bilincindedir. Köyün boşaldığını, köylülerin yavaş yavaş uyandıklarını gören Mirza Ağa, köyü bırakıp ticarete atılmayı düşünmektedir. Çoktan köyü bırakıp, büyük kentlerde ticaret yaşamıyla uğraşan eski arkadaşı Latif Ağa'nın düşüncesi de budur. Latif ağa, Mirza Ağa'dan köyü bırakmasını, Güneydoğu'da Magirus'un bir acentalığını üstlenmesini istemektedir.

Bir kısım öykülerde, artık köy yaşamı çekilmez, dayanılmaz bir konuma gelir. Artan baskılar ve sömürü karşısında insanların öfkesinin arttığı, çatışmaların büyüdüğü, insanların büyük şehirlere göç ettikleri görülür. Bir hareketliliğin gözlemlendiği bu tür öykülerde, çatışma ortamları köyün dışına taşır. Feodal değerlerin sarsıldığı, hakim güçlere yönelik bir öfke, kinin emekçi yığınlar arasında boy attığı, anti-feodal tepkilerin, işçi sınıfı mücadelesiyle bütünleştiği bu öykülerden *Kara Vagon*'da, Bekir Yıldız, Çukurova'nın yolunu tutan köylülerin serüvenlerini anlatır. Bu öykülerde vagonları tika basa dolduran insan yığınları arasında doğum yapan kadınları, trenlerin altında kalan insanları görürüz.³⁴³ Tepkiler artar. Temür Ağa'nın zulmüne daha fazla dayanamayan Deli Bayram, sonunda Temür Ağa'yı öldürür. Necati Güngör'ün *Yıkılsın Urfa Kalesi* adlı öyküsünde, Deli Bayram arkasında sadece bir ağıt bırakır:

*Cebir Dağın bağ arası
Yıkılsın Urfa Kalası
Bir yanım dert çürütmüş
Bir yanım mavzer yarası.*³⁴⁴

Osman Şahin'in yazmış olduğu *Opoletli Gardaş* öyküsünde ağa-

342 Tecelli, *Berfin*, İz Yayınları, 1987.

343 Bekir Yıldız, *Kara Vagon*, Adam Yayınları, 1982.

344 Necati Güngör, *Yıkılsın Urfa Kalesi*: Bu Seveda Ölmek, 1983, s.42.

lık kurumunun sarsıldığı, zorun ve zulmün uç noktasına vardığı görülür. Bir çöküşü anlatan olan bu öyküde, Mardin'e yerleşmek isteyen Beşir Ağa'nın, Mardin ortasında durup dururken bir genci öldürmesiyle başlayan olaylar sırasında karşısına çıkan bir polise: "Ben ağayım yahu... Hemin de Elvahap ağası. Bilmisiz yoksa?" demesiyle ağalık ve beylik gibi kurumların çöküş belirtileri ortaya çıkar.³⁴⁵

Bu düzeydeki öykülerde köy, köyü veya köylüyü doyuramaz artık. Köy, köylünün başının belası olur. İç çelişkilerin büyümesi, yeni çelişkileri beraberinde getirir. Van'dan kalkarak eşeğiyle İstanbul'un yolunu tutan Hammal Reşit, yazar Yaşar Kemal'in *Ağır Akan Su* adlı öyküsünde belirttiği gibi, köyü lanetlercesine otuz yılını İstanbul'da geçirir. Bekir Yıldız'ın *Elazığ'lı Hammal* öyküsündeki Hasan Dayı, memleketine yazdığı bir mektupta, yakında bir arkalık (semer) satın alıp hemen döneceğini, müjde olarak bildirmektedir. İstanbul'daki Kürt hamalları Sait Faik'in dikkatlerini çeker, onları: "...Gırtlakları bir karış dışarıya fırlamış Kürt hamallar" olarak tanımlar.³⁴⁶ Sait Faik'in *Köye Gönderilen Eşek* adlı başka bir öyküsünde Van'dan yola çıkarak İstanbul'a gelen hamal Kürt Ramo ve ailesinin beklentileri ele alınır. Bu ailenin Ramo'dan tek isteği geçimlerini sağlamak için Ramo'nun İstanbul'dan göndereceği birkaç liralık yardımdır. Öykünün sonunda para yerine Ramo'nun hemşerilerinden çöpçü Memo, eşeği Van'a götürmek için uzun bir yolculuğa çıkar. Yazar, öykünün bir kesitinde Ramo'yu okuyucuya şöyle tanıtır:

Ramo yükü arkalığına aldıktan sonra şöyle bir tartardı. Bu hareket, adeta bir kadere alışmaya karar vermiş, iradeli bir adam silkinmesiydi. Artık arkasında yüz yirmi kiloluk eşya sandığı, sanki yoktu. İskeleden giden ince yolu arşınlarken yüzüne konan kara sineklere Türkçesinden başka bir lisanla küfür ederdi. Kafalarından bir kuyruk rüzgarı geçmiş gibi sinekler kaçıyordu. Ağır ağır ilerler ve katiyen düşünmezdi.³⁴⁷

345 Osman Şah in, *Apoletli Gardaş*: Kırmızı Yel, 1976, s.23.

346 Sait Faik, *Tüneldeki Çocuk - Mahkeme Kapısı*, Bilgi Yayınları, 1982, s.10.

347 Sait Faik, *Şahmerdan - Lüzumsuz Adam*, 1985, s.80-86.

Sait Faik'in bu öyküsü konusu bakımından Muzaffer İzgü'nün *Halo Dayı ve İki Öküzü* adlı romanındaki olayları çağırıştırır. Yıllarca yaşamlarını toz duman içerisinde geçiren Kürt hamallar aynı şekilde Necati Güngör'ün *Yaşamak Bizden Uzak* öyküsünde de karşımıza çıkmaktadır. Orhan Kemal'in *Kardeş Payı* öyküsünde, Siverekli hamalın daha fazla ezilmeye hiç de niyeti yoktur, direniş, kavga saflarında görür kendini:

Bundan böyle kendi göbeğimizi kendi elimizle keselim arkadaşlar, dedi. Bu ibneye lüzum yok. Kazanacağımızı da kardeş payı ederiz. Oldu mu? Olmayacak ne vardı. Arkasında elleri, omuzunda ceketini, ensesinde yıkılı ama siperi dönmüş kaske-tiyle arkadaşlarının önünde, elektriklerin aydınlattığı caddede ağır ağır yürüyordu.³⁴⁸

Osman Şahin, *Hemşeri* öyküsünde yurtlarını bırakıp, başka di-yarlara göç eden Kürt köylülerinin, büyük kentlerde bir hemşeri bulma çabaları ve onlar açısından hemşeri kavramının önemini anlatır. Büyük kentte kendisini boşluk içerisinde hisseden insanların ilk yapabilecekleri, elbet de bir hemşeri bulmaktır. Hemşeri kavramı onlar açısından, sosyal bir güvencedir. Bir hemşeri bulmak, bir iş bulmak kadar zor ve önemli bir olaydır. Hemşeri olmadıkları halde çoğu insanın "Biz de hemşeriyiz" demeleri önemli bir gerçeği dile getirir. Osman Şahin'in yukarıda adına değindiğimiz öyküsünde, bir Kürt köylüsü hemşerisine içini dökmektedir:

Kapılar örtük. Yüzler yabancı. Seninse derdini çözmeye dilin lal. Bilgi lisanımız Kürtçedir çünkü. Kürtçe konuşsan anlamazlar, derdini illaki Türkçe çözeceksin. Fukaralığın Türkçesi olurmuş da Kürtçesi olmazmış gibi...³⁴⁹

Fahri Erdinç'in *Diriler Mezarlığı* öyküsünde, Diyarbakır yöresinden yığınlarca insanın yuvalarını terk etmesiyle oluşan sorunlar ışığında, hemşerilik kavramı üzerinde durulur.

Osman Şahin'in *Irgat Erleri* öyküsünde, büyük kentlerdeki ya-

348 Orhan Kemal, *Kardeş Payı*: Onuncu Kadın, Tekin Yayınevi, 1982, s.195.

349 Osman Şahin, *Hemşeri*: Ağız İçinde Dil Gibi, 1984, s.68.

şam artık çekilmez hale gelir. Buralara bir parça ekmek için gelen insanlardaki şehre yönelik kin ve nefret duyguları giderek artar. Bu insanların öfkelerini şimdilik içlerine gömdükleri, yazgılarına boyun eğdikleri görülmektedir. Bir yangın sırasında Çukurova'da can veren çocukları Şiro'nun mezarını, bir yıl sonra tekrar döndüklerinde, yerle bir edilmiş olarak gören ana-babanın yapabilecekleri fazla bir şey yoktur.

Büyük kentlere göçerek kurtuluş yolu arayan insanların acıları dinmek bilmemektedir. Yaşar Kemal'in *Bilya* öyküsünde, Van'dan Çukurova'ya gelen bir Kürt ailesinin yoğun acıları anlatılır. Ağıt yakmaktan başka ellerinden bir şey gelmez. Bu ağıtların önemini yazar şöyle dile getirir:

Kürtler hep bir ağızdan, bir tek sesmişcesine uzun, çok uzun ağıda başladılar. Onlar ağıda başlayınca koyağın iki yanındaki kayalıklar bir kapandı, bir açıldı gibi oldu. Kürtlerin ağıdı korkunç bir ölüm, bir umut, bir yitiriş çılgılığı gibi ovanın üstünde dolanıyordu.³⁵⁰

Yazarın *Bilya* adlı bu öyküsü, daha sonraları yazdığı *Kimsecik* adlı romanının bir bölümünü oluşturur. Büyük kentlere göç eden Kürtler, çekilmez bir yaşama karşı bazı öykülerde bilinçli tepkiler geliştirirler. Özellikle Orhan Kemal'in öykülerinde, bu tepkiler oldukça belirgindir. Yazarın daha önceleri üzerinde durduğumuz, *Kardeş Payı* öyküsündeki Siverekli hamalın, diğer hamallarla birlikte, hamalbaşına karşı direndikleri ve haklarına sahip çıkmak istediklerine tanık olmaktayız. Yine yazarın Grev öyküsünde, Kürt Resul arkadaşlarıyla dayanışma haline girer. Orhan Kemal'in bu işçi tiplerine uygun bir tip de, *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanında karşımıza çıkmaktadır.

Bir fabrikada çalışmakta olan patron yanlısı, muhbir bir işçinin başına bir çuval geçirilerek, dövülmesi olayına, Kürt Kadir de katılır. Metin İlkin'in *Çuval* öyküsüne konu olan bu eylemde, Kürt Kadir'in, "Bıçak kemiğe dayandı" deyişiyle, işçilerin cesareti daha da artar.³⁵¹ Bu ilerici öğelere, Fakir Baykurt'un *Teller Değişti* adlı

350 Yaşar Kemal, *Bilya*, Milliyet Sanat Dergisi, Temmuz, 1980.

351 Metin İlkin, *Nöbet*, Suda Yayınları, 1974, s.7.

öyküsünde de rastlamaktayız. Hasta olan hamal babalarını tedavi etmek isteyen iki Kürt genci, gericilerden gelen ve devrimci öğretmenlerin can ve mal varlığına yönelik para karşılığındaki saldırı önerilerini geri çevirirler. Babaları hasta olan bu iki işsiz genç, işsizliğin canlarına tak etmesiyle “Kızın adı Fattık, öyle de battık, böyle de battık” deyip, her şeyi göze alırlar. Telefon direklerine bağlı olan bakır telleri koparıp, bakırcılara satarak, babalarını tedavi ettirirler. Fakir Baykurt *Uyku Tulumu* öyküsünde, Kürt Kemalo’nun sendikal bazı çabalarına değinir.

Türkçe öykülerde yer alan önemli temalardan birisi de kaçakçılıktır. Özellikle Suriye, İran, Irak üzerinden yapılan kaçakçılık, sınır boylarında yaşamakta olan yoksul Kürt köylüleri için önemli bir geçim kaynağı haline dönüşür. 1970 yılında yayımlanan *Kaçakçı Şahan* adlı öykü kitabıyla, kaçakçılık sorununa eğilen Bekir Yıldız, daha sonraki yıllarda yazmış olduğu değişik öykülerde ve röportajlarında tekrar bu konuya döner. Bekir Yıldız, *Kaçakçı Şahan* adlı öyküsünde, Güney sınırlarından geçerken, mayınların patlaması sonucunda can veren Şahan adındaki köylünün başından geçenleri anlatır. Jandarmalar tarafından köye getirilen bu köylünün cenazesini korkudan kimse tanımak istemez. Babası görür hemen tanır oğlunu ama o da tanımazlıktan gelir. Kendi oğlunun ölüsüne bile sahip çıkma cesaretini gösteremeyen insanların acıları, sınır boylarında sürüp gider. Çoğu kez başkalarının hesabına kaçakçılık yapan sırtçıların katır veya balya başına belli bir ücret alarak, Kürtlerin bazen bile ölüme gittikleri görülür.

Fakir Baykurt’un *Sınırdaki Ölü* adlı kitabının aynı adla öyküsünde, yoksul Kürtlere yönelik baskılar şoven bir nitelik kazanır. Bir Kürt köyüne arama yapmaya giden görevlilerden birisi, halka dönerek, “Bir asker ölüsüne beş Kürt ölüsü istiyorum. Arkadaşımızın öcünü alacağım” deyip, hiç bir şeyden haberi olmayan sınırdaki bu köy halkından öç almak ister.³⁵² Kaçakçılığı konu edinen öykülerde gerilimi artıran sadece jandarma ve yakalanma korkusu değildir. Önemli olan bir konu da sınırı geçerken mayının ne zaman patlayacağı endişesidir. Umut ile korkunun yanyana yaşandığı bu or-

352 Fakir Baykurt, *Sınırdaki Ölü*, Remzi Kitapevi, 1979, s.12.

tamlardan birisine de Mustafa Hakkı'nın *Mayınlarda* adlı öyküsünde rastlıyoruz. Aynı kitapta yer alan *Ko Beni Ağlasınlar* öyküsünde, bir çocuk sınırdaki mayınların patlaması sonucunda babasının kopan bir bacağı ile köye döner, bacağı kopan Merdan üzerine bir ağıt yakılır:

Getti mayına mayına

*Kurban olaydım boyuna*³⁵³

Tecelli'nin *Sus Payı* adlı öyküsünde, çoğunluğu kaçakçı olan bir köyde, kaçakçı olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişkiler üzerinde durulur.

Zaman zaman cesaretleriyle tanınan bazı Kürt tiplerinin kabadayılığa soyunduklarını görüyoruz. Bunu hapishanelerde sürdürenler de vardır. Adnan Veli'nin *Mapushane Çeşmesi* adlı yapıtında adı geçen "Beşinci koğuşun ekip başı at canbazı" ve Aziz Nesin'in *Ne Enayiler Var* öyküsündeki koğuş ağası olan Kürt Abo, farklı hapishanelerde şahıslarına meydan okuyan bazı unsurlara karşı tavır takınarak, bazen "kendilerine göre" hapishanede bir adalet dağıtır. Yaşamda tutunacak bir dal bulamayan bazı insanlar, bu kez hapishanede "terfi" ederler. Yoksul Kürt insanların yaşama küserek, hapishaneyi boylamalarının sosyo-ekonomik nedenleri çeşitlidir. Kürt toplumunun bazı yanlarını görebilmek için, bu "hapishane edebiyatı"nın suçbilimsel bulgular ışığında incelenmesinde büyük yararlar vardır. İnsanlar niçin hapishaneyi bir kurtuluş yolu olarak seçmektedirler? Bu sorunun yanıtı önemlidir.

Mapushane Çeşmesi adlı yapıtta yer alan *Sevgiliye Mektuplar* adlı başka bir öyküde, Muradiyeli Hüseyin'i öldürdükten sonra hapishaneye giren Kürt Nevzat yani "Doğruyolun kabadayılarında duman attırmış olan Kürt Nevzat" tanıtılır. Bir kez gördüğü ama "hayatını zelzeleye uğratan" Müzeyyen adlı bir kıza yolladığı mektubun son kısmının suç oluşturmaları, sorun haline gelir. Kadastroda kapıcı olan Niyazi'ye rica ederek bu mektubu yazdırtan Kürt Nevzat'ın öyküsü, kabadayılığı meslek edinen bir delikanlının iç

353 Mustafa Hakkı, *Ko Beni Ağlasınlar*: Mayınlarda, Cem Yayınevi, 1987, s.71.

dünyasını güzel bir biçimde sergiler. Sertlikleri yanında, bazen yumuşak, efendi, cömert, yardımsever ve arkadaş delisi olan bu tipler, farklı insan karakterlerinin bir bileşimini yansıtır. Bu konuda en ilginç tiplerden birisi de Demirtaş Ceyhun'un bir kitabında adı geçen Diyarbakırlı Keko'dur. Keko sözcüğü her ne kadar ağabey anlamına geliyor ve bir saygıyı ifade ediyorsa da, Demirtaş Ceyhun, burada Diyarbakırlı Keko ifadesini bir ad olarak kullanmaktadır. Keko sözcüğü Kürtçede kabadayı anlamına da gelmektedir. Keko, Aziz Nesin'le birlikte olmak için ona ansızın "Kırk çeşit deniz ürünüyle donatılan" büyük bir ziyafet hazırlığı içine girer. Önceden ziyafetten haberi olmayan Aziz Nesin, sonunda Keko'nun ziyafetine katılmak zorunda kalır, böylece "kekoculuğun" kurallarından birisine uymuş olur.³⁵⁴

Recep Bilginer'in *Hapishliğim* adlı yapıtında sözü edilen Diyarbakırlı Aziz'in kabadayılığı cinayetle sonuçlanır. Bir tiyatrodaki gördüğü Hayriye adlı bir dansöze kafayı takan Aziz, tiyatronun gittiği her kente gidermiş, en sonunda Eskişehir'e varan tiyatroyu takip eden Aziz, orada kabadayılığına yediremediği bir davranışı yüzünden Hayriye'yi öldürür.

Eşkıyaların dağa çıkış nedenleri, onların halk ile olan ilişkilerine de yansır. Eşkıyaları umutsuz bir gelecek beklemektedir. Dağların kurdu, sultanı, kralı, ve müfettişi olarak ün yapan bu ünlü eşkıyalardan Koçero, diğer eşkıyaları vurarak kendisi bu kez eşkıya olur. Orhan Duru'nun *Koçero* öyküsünde, Koçero'nun kişiliği üzerinde durulur. İnsanları, eşkıya olmaya sürükleyen nedenlerin toplumdan geldiğini vurgulamak isteyen Fikret Otyam'ın *Deli Feto* ve *Reşo* öykülerinde feodal değerler, ekonomik faktörler ve toprak sorunu gibi nedenler yüzünden eşkıya olan iki insanın yaşamından kesitler sunulur.³⁵⁵

Aziz Nesin'in Kürtçe adlandırdığı *Metro Ne Pıçuke* (Metre Kısa Degildir) adlı öyküsünde, bir ara dağları kendi aralarında bölüşemeyen Hamido ve Sado'nun taraftarları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve çatışmalar bir gülmece havasında anlatılır. Şeyh Sülo'nun

354 Demirtaş Ceyhun, *Çağımızın Nasrettin Hocası: Aziz Nesin (anılar)*, 1984, s.117.

355 Necmi Onur, *Deli Feto*, Menteş Kitapevi, 1969.

devreye girmesi bile, bir yarar getirmez. Her iki taraftan öldürülen ve kırılan insanların, öykünün sonunda boşu boşuna canlarını yitirdikleri anlaşılacaktır. Yazarın *Metro Ne Pıçuke* öyküsünde, eşkıyalığın bir kurum olarak çöküşüne değiniliyor. Aziz Nesin'in Kürtlere ilişkin bazı öykülerini Kürtçe adlandırdığı görülmektedir. Diğer bir öyküsünün adını da *Ez Kurmancım* (Ben Kürdüm) şeklinde koyan Aziz Nesin'in bunu, değişik bir stil olarak seçtiğini görmekteyiz.

Sevgi Soysal, Ayşe Kilimci, Duygu Asena gibi kadın öykü yazarlarının yapıtlarında kadınların sorunları, kadın-erkek ilişkileri dile getirilir. Sevgi Soysal'ın öykülerinde bir hapishanenin kadınlar koğuşunda tutuklu bulunan bazı Kürt kadınlarının başından geçenler anlatılır. Bu kadınlardan birisi iki çocuğuyla birlikte tutuklanan ve yirmi yıllık hapis cezasına mahkum olan Kürt Güllü'dür. Görüşüne gelen yoktur. Kadınlar koğuşunda yaptığı bazı hizmetler karşılığında kazandığı harçlıkla çocuklarının geçimini sağlar. Geride kalan cezasını Diyarbakır'da geçirmeyi umut etmektedir. Bu amacına ulaşmak için tutuklu diğer kadınlar ve çevrelerinden yararlanmaya çalışır.³⁵⁶ Oğlu Cevdet, sürekli babasının yolunu bekler. Güllü'nün de gözü kapıdadır: "... Güllü'nün görüşçüsü yok. Herkesin görüşçüsünü haber vermeyi iş edinmişti belki bundan".³⁵⁷

Yazar Ayşe Kilimci'nin bazı öykülerinde farklı Kürt tiplerine rastlıyoruz. *Sırma* adlı uzun öykü, Ağrı yöresinden gelen Seyfo adındaki bir çobanla ve Sırma arasındaki aşkı anlatır.³⁵⁸ Başka bir kitabında yine Kürtlere değinir, örneğin kız çocuğu Berivan'ın İstiklal Marşı'nda öne sürüldüğü gibi "Türk olduğu" tezi pek rağbet görmez.³⁵⁹

Duygu Asena *İsveçli Kadın Ya da Bir El Bir Kadeh* adlı öyküsünde İsveçlilerin sık sık uğradığı turistik bir yerde çalışan Halil'in maceralarını anlatır. Havuz kenarında tanıştığı İsveçli bir kızla beş gün beraber olan Halil'in keyfi yerindedir, kızın İsveç'teki telefon numarasını da alır.³⁶⁰ Öyküde İsveç gibi Avrupa'nın değişik ülkelerin-

356 Sevgi Soysal, *Barış Adlı Çocuk*, Bilgi Yayınevi, 1980, s.82-134.

357 Sevgi Soysal, *Barış Adlı Çocuk*, Bilgi Yayınevi, 1980, s.88.

358 Ayşe Kilimci, *Sevgi Yetimi Çocuklar*, Bilgi Yayınevi, 1987, s.9-70.i

359 Ayşe Kilimci, *Mucize Var Mıdır, Memet Ablâ?* Epsilon Yayınları, 2002.

360 Duygu Asena, *Kahramanlar Hep Erkek*, Milliyet Yayınları, 1995, s.136-143.

den Türkiye'ye gelen kadınların seksüel yaşamı da önem kazanır.

Kürtler, etnisite ve tarih

Bu öbeğe giren öykülerin politik boyutu daha belirgindir. Kürtlerin tarihi, kültürleri, halk üzerindeki baskılar, bu baskıya karşı halkın direnişi gibi olgular ele alınan başlıca konulardır. Aziz Nesin *Ez Kurmancım* (Ben Kürdüm) adlı öyküsünde, padişahın gelişen Kürt muhalefetine denetim altına almak, iç ve dış saldırılara karşı Kürtlerden yararlanmak için bazı Kürt ileri gelenlerine dağıttığı pašalıklardan birisine değinir. Okula gitmemiş, hiçbir eğitimden geçmeyen Kürt Cemal Paşa, Selimiye Kışlası'na paşa olarak atanır. Bu tür atamalara özellikle II. Abdülhamit döneminde rastlanır. Kürt Cemal Paşa'nın her tarafı madalyalarla doludur. Yazar bu durumu esprili bir biçimde şöyle açıklar: "Kürt Cemal uzun bir yolculuğa çıkarken ardından gelen birkaç adamı da onun nişanlarını taşıyor".³⁶¹

Dersim Ayaklanması'ndan sonra başlayan Kürt sürgünleri Kemal Tahir'in *Kondurma Siyaseti* adlı uzun öyküsünün (60 sayfa) konusu olur. Öykü, Trabzon üzerinden toplu olarak Rumeli taraflarına sürgün edilen bazı Kürt ailelerinin başından geçen zahmetli yolculuğu anlatır. Bürokrasinin çarklarına takılan bu insanlar uzun bir zaman Trabzon'da konaklamak zorunda kalır. Burada karşılaştıkları zorluklar ve başlarına gelen oyunlar karşısında şaşkına dönen bu Kürtlerin durumuna, kolay kolay bir çözüm yolu bulunamaz. Kürtler hayvanlarıyla birlikte sürgün edilir.³⁶² Kemal Tahir, yarıda kalan öyküleri arasında bulunan *Kürt Masalları* adlı metinde Kürtler üzerine söylenen fıkra, destan ve masallardan söz eder. Yazar, *Memê Alan* destanı, *Fesli Süleyman Bey* adlı masalı okuyucuya tanıtır. Allah'ın da Kürtlere sahip çıkmadığını anlatan fıkrası şöyle:

Musa peygamber Tur-ı Sina'ya çıkmış. Allah ile dertleşiyor. Lafın aralığında aklına gelmiş. Sormuş "Yarabbi Sen Müslüman kullarını neden yarattın!" "Cennetim şenlensin diye", "Kafir kullarını neden halk ettin?", "Cehennem şenlensin

361 Aziz Nesin, *Ez Kurmancım*: Bay Düdük, 1984, s.28.

362 Kemal Tahir, *Kondurma Siyaseti*: Göl İnsanları, Adam Yayınları, 1982.

diye". "Ya Kürt kullarını neden dünyaya getirdin". Allah'tır sakalını biraz sıvazladıktan sonra "Benim Kürt'ten haberim yok" demesin mi?

Kitapta yer alan *Şaban Paşa'nın Hatıraları* adlı öyküde yakın arkadaşlığı haline gelen bir Kürt çavuştan söz ederken "Zaza milletinden Çavuş Hamo'nun Kafkasya Destanı adında romanlaştırılmış tarihini iki cilt üstüne ve orjinal fotoğraflarla basacağız" biçiminde bir nota rastlıyoruz.³⁶³

Demir Özlü'nün *Cibranlı Halit Beyin Ölümü* adlı öyküsünde Şeyh Said Ayaklanması yıllarında Bitlis'te asılan bir Kürt önderi konu edilir. Kürt İstiklal Cemiyeti'nin kurucularından olan Cibranlı Halit Bey'in asılmasından sonra geride kalan bir kalpağının, o dönemde seksen altın ile açık arttırma sonucunda nasıl satıldığı bu öyküde anlatılır. Yazarın askerlik yaptığı Muş'taki izlenimleri, Bitlis, Ağrı yörelerine ilişkin bazı gözlemleri de öyküde yer alır.

Osman Şahin'in *Özlü Hamurlar* öyküsünde Kürtler üzerindeki ulusal baskıya karşı yükselen seslere yer verilir:

...Hiç insan olur da konuştuğu dil, yediği ekmek, içtiği su yüzünden aşağılanır, döğülür mü Ana? Döğülür mü? Giydiği giysiler, uyduğu töreler yüzünden suçlanıp vurulur mu? O töreler ki, o tokatın sahiplerinden de yerli... Onlar elde ettiklerini korumanın telaşına düşmüşlerdir. Bizlerse elde edebileceklerimizi henüz hayalimize bağladık. Hayalimizden bile korkuyorlar Ana.³⁶⁴

Mezartaşına "Aşiretten olur Halil kızı Fado'nun ruhuna el fatiha" yazılı ölü annesiyle söyleşen, dertleşen birisinin ağzından çıkan bu özlü sözler, şiddetli bir tepki ve protestoya dönüşür. Osman Şahin, *Çök Abuzer* öyküsünde, bir köy ortamında çocuklar tarafından alay konusu edilen Abuzer'in, tütün karşılığında yaptığı bazı maskaralıkları anlatır. Abuzer'in bu oyunlarından birisi, asker rolüne girip, köylüyü dayaktan geçirmesi oyunudur. Abuzer, bu oyun sırasında yanlışlıkla bir çocuğun başını kırar, kan aktığını görünce hemen elindeki tütünü çocuğun yarasına doldurarak daha fazla kan akma-

363 Kemal Tahir, *Zehra'nın Defteri*, Bütün Öyküleri II, İthaki Yayınları, 2005, s.139.

364 Osman Şahin, *Özlü Hamurlar*: Ağzı İçinde Dil Gibi, 1984, s.63.

sını önler. Böylece Abuzer'in bu tavrı, insancıl bir duyarlılığa dönüşür. Öykü üzerine görüşlerini açıklayan eleştirmen Taylan Altuğ, *Çök Abuzer* öyküsündeki bu oyunu, Kürt halkı üzerindeki askeri baskılar bağlamında değerlendirir:

Kitabın en önemli hikayesi *Çök Abuzer*, aynı adı taşıyan bir köy garibanının bir tutam tütün karşılığında yaptığı gösteriler çerçevesinde Doğu halkına uygulanan militer baskının insandışılığı ile Abuzer'in finaldeki davranışıyla gösterdiği eşsiz insancılığın keskin çelişkisini veren, bu çelişkiyle Anadolu insanının insani yapısını, mahalliliği aşarak evrensel bir boyutta dile getirmeyi başaran çağdaş Türk hikayesinin en iyi örneklerinden biridir.³⁶⁵

Kerim Korcan'ın *Hepimiz Türküz* öyküsü, Türkiye'deki ırkçı ve şoven uygulamaları dile getiren öykülerden birisidir. Bir hapishaneye düşen değişik azınlık ve halklardan insanlara tarih dersi veren bir öğretmenin bazı şoven açıklamaları, tutukluların sorunlarına bir çözüm getiremez. Büyüyen olaylar sonucunda bu öğretmen dersleri bırakmak zorunda kalır. Savcı olaya daha gerçekçi bakmaktadır. 'Türklük' dersi verilmeden önce, hapishane koşullarının iyileştirilmesini ister. Öyküdeki Kürt Hamo, az yemek verildiği için despotik hapishane yöneticilerinden hoşnut değildir. Yemek istemlerini dile getirdiğinde, Kürt Hamo her defasında yöneticiler tarafından hakarete uğrar, aşağılanır.

Dursun Akçam'ın *Zozan* adlı öyküsünde kültürel uyuşmazlıklar oldukça yoğundur. Bir Kürt kızı olan Zozan, Yeke Murat adında Kürtçe bilmeyen birisine verilir. Öyküde, Zozan'ın Yeke Murat ile paylaşacağı ortak hiçbir şeyi yoktur. Bir yandan Zozan'ın Türkçeyi bilmeyişi, diğer yandan kültürel uyuşmazlıklar karşısında şaşırان Zozan'ı, kocası sürekli dövmektedir. Zozan sonunda bunalıma girer. Kendisi için cin çarpmış, deli olmuş derler. Gerek Kemal Bilbaşar'ın *Çancının Karısı* adlı öykü olsun, gerek Zozan öyküsü olsun, Kürt kadınlarının sorunlarına yeni boyutlar ekler. Üzeri örtülü, gizli etnik motifler ve çatışmalar her iki öyküde de yoğundur. *Çancının Karısı* öyküsündeki Orman memuru, sömürgecilerin yer-

365 Taylan Altuğ, *Yeni Ortam*, 19/3 1975.

li halk üzerinde yarattıkları teröre ortak olan unsurlara çok yakın bir tipi andırır.

Demirtaş Ceyhun'un *Yılanı Öldürmek* öyküsünde, Mardin'den Adana'ya göç eden bir Kürt ailesinin Ali adındaki çocukları, dil bilmediği için çok aşağılanır. Uzun olan öykünün bir kesitinde, Ali Adana'da bulunan bir Amerikan ailesinden dayak yer. Yılmaz Elmas'ın *Meyro* öyküsünde, Meyro adındaki bir Kürt kız çocuğu Amerikalı bir çavuşun arabasının altında kalarak can verir. Bu olay üzerine yöredeki insanlar, Amerikalılara karşı büyük bir tepki gösterir. Fahri Erdinç'in *Diriler Mezarlığı* adlı öyküsünde anti-Amerikancı öğelerin bir sertliğe büründüğünü görüyoruz: "Burası tekin bir yer değilmiş. Geçen yaz Diyarbakır'a inen Amerikalıları orada çıplak soymuşlar, evinize gitmeseniz daha kötüsü olur demişler".³⁶⁶ Fakir Baykurt'un bazı öykü ve romanlarında da Kürt ve Amerikalılar arasındaki ilişkilere değinilir. Fakir Baykurt'un *Posta Eri Apo* adlı öyküsünde Van'ın Başkale ilçesinden gelen bir askerin Kürtçesi alay konusu olur:

...Bir yol "vallah" dedi mi hiç üsteleme Apo'ya. Bizim Kasımoğlu az buçuk Kürtçe bildiğinden, ara sıra, "Gel Apo seninle Kürtçe konuşalım..." derdi. O da, "Biber heye! Tomatiz heye! Soğan heye! Yoğurt tünne! Süt tünne!..." diye sıralardı.³⁶⁷

Orhan Kemal'in *Nurettin Şadan Bey* ve Fakir Baykurt'un *Casım* adlı öykülerinde bazı beklenmedik durumlara rastlamaktayız. *Nurettin Şadan Bey* adlı öyküde, Türklüğe hakaretten tutuklu bulunan Nurettin Şadan Bey hakkında tanıklık yapan üç kişiden birisi Kürt, biri Arap ve diğeri de Çingenedir. Orhan Kemal'in bu öyküsünde, bir yabancılaşma olgusu karşımıza çıkmaktadır. Anormalliklere bir örnek de, Fakir Baykurt'un *Casım* adlı öyküsünde yer almaktadır. Yıllar önce Siverek'te sekiz çocuklu Casım'ın yoksulluğunu dile getirdiği için yazar hakkında dava açılır. Aradan yıllar geçer, bu kez 12 Mart dönemi gelir ve yazar başka bir davadan tutuklanır. Kendisini mahkemeye götüren jandarmanın adı da Casım'dır...Bu iki öyküde-

366 *Seçme Hikayeler*, haz. Refik Taner, Asım Bezirci, Türk Klasikleri, 1983, s.110.

367 Fakir Baykurt, *İçerdeki Oğul*, 1974, s.104.

ki aksilikler, Kürt oğlunu “Kürtçülükle” suçlayan Kürdün öyküsünü bize hatırlatıyor.

Kürtler ve diğer etnik azınlıkların birlikte anıldığı ve kardeşlikten söz eden en güzel öykülerden birisi de Orhan Kemal’in *Balık* adlı öyküsüdür. 1940 yılında kaleme alınan öykü farklı halklara kucak açan insancıl bir tema üzerine inşa edilmiştir. Etnik dayanışmayı güzel bir biçimde dile getiren bu öykü, hasta annesi yatakta uzanan bir Ermeni kızı, Virjin’in annesi için çıktığı bir balık avını anlatır. Beyrut’ta balık tutmak amacıyla deniz kıyısına giden bir Türk tuttuğu balığı, o gün şansı yavan giden Virjin’e verir. Yoksulluk içinde yaşayan Virjin’in ailesi büyük bir geçim sıkıntısı çekmektedir. Annesi üç gündür açmış. Kız kardeşi Şinorik ”geceleri evine adam alıyormuş”. Balığı Ermeni kızına verdiği için babasından dayak yiyen bu Türk de, rüyasında Virjin’i görür, bembeyaz dişleriyle gülerken. Aynı öykü yazarın daha sonraları yazmış olduğu *Baba Evi* adlı romanının bir bölümünü oluşturur. Öykünün başında yazarın çektiği yurt özleminin izlerine rastlamaktayız:

Ufuk hâlâ mosmordu. Bir Çukurova türküsü tutturdum. Aklıma vatanım geldi... mektebim, Cin Mehmet, Kürt Ado, Kertiş Süreyya, Cin Mehmetler’in mahallesindeki tozlu arsa... gözlerim doldu. Nihayet Beyrut... Akşama yiyeceğimiz yoktu. Hiç olmazsa bir tek balıkla dönmeliydim...³⁶⁸

Öyküde adı geçen Kürt Ado, Beyrut’tan gelen arkadaşı tarafından aranmaktadır, yıllar öncesi dostluk daha unutulmamıştır:

- Cin Mehmet, Cin Mehmet? Ha... onlar gittiler canım, İstanbul’a mı, İzmir’e mi, bir yere gittiler... çok oldu...
- Ya Ado?
- Kürdün oğlu mu? Bırak şu pisi sen de, hâlâ unutmamışsın...³⁶⁹

1980-2000 yılları arasında başta Diyarbakır olmak üzere diğer Kürt kentlerinde süren baskı, terör ve şiddet bazı Türkçe öykülere de yansır. Diyarbakır hapishanesinde tutuklu bulunduğu bir sıra-

368 Orhan Kemal, *Balık*, Yeni Edebiyat, 1940.

369 Orhan Kemal, *Baba Evi*, 1983, s.82.

da kendisine boku yedirilen bir tutuklunun hapisaneden çıktıktan sonra tüm dişlerini çektiirmesi ve sonunda bunalıma girmesi, Demirtaş Ceyhun'un *Rüşvet* adlı öyküsüne konu olmuştur. Çocuğuna bu konuyu açmak istemeyen baba, sonunda içini dökerek, biraz rahatlamış olur:

Bok yedirdiler bana oğlum, diye mırıldanıyordu. Bok yedirdiler bana... Bokumu yedirdiler bana.³⁷⁰

Son yıllarda artan işkence olayları sonucunda yaşamlarını yitiren, bedenlen sakat bırakılan, akıl ve ruh sağlıklarını yitiren Kürtlerin başına gelen bu olaylar bir işkence edebiyatının yaratılmasına zemin hazırlamıştır.

Diyarbakır'ı yoğun olarak aynı yöreden gelen Suzan Samancı'nın öykülerinde buluruz. Kürt kökenli yazar, son yıllarda yazdığı öyküleriyle sesini geniş okuyucu kesimlerine duyurdu. Şimdiye kadar dört öykü kitabı kaleme alınan Suzan Samancı'nın yapıtları ayrıca Almanca, İtalyanca, İsveççe ve başka dillere çevrildi. Suzan Samancı'nın öykülerinin konusunu, yörede yaşanan olaylar oluşturuyor, özellikle Kürt kadınları önemli bir motif olarak karşımıza çıkıyor.³⁷¹ Son öykü kitabında örneğin köy korucularından birisi, şu cümleyle okuyucuya tanıtılır:

Dişleri paslı korucular sinsice sırtıyor. Sıska omuzlarına astıkları silahlarıyla harman yerinde volta atarken, saçkıran çalmış bıyıklarını ağızlarında çiğniyorlar. Boğaz temizleyip seslendiler.³⁷²

Hasan Kıyafet, *Diyarbakir'e Girmek* ve *Diyarbakir'den Çıkmak* adlı kitaplarında, adlarından da anlaşıldığı gibi bu büyük Kürt kentini kendine tema olarak seçmiştir.³⁷³ Hasan Kıyafet'in Kürtlere yer veren başka öyküleri de vardır, yazar bu öykülerinde Erzurum, Bingöl

370 Demirtaş Ceyhun, *Rüşvet: Eylül Öyküleri*, Cem Yayınevi, 1987, s.139.

371 *Eriyip Gidiyor Gece* (Edebiyat Gazetesi Yayınları, 1991), *Reçine Kokuyordu Helin* (Can Yayınları, 1993), *Kıraç Dağlar Kar Tuttu* (Can Yayınları, 1996), *Suskunun Gölgesinde* (İletişim Yayınları, 2001).

372 Suzan Samancı, *Suskunun Gölgesinde*, İletişim, 2001, s.71.

373 Hasan Kıyafet, *Diyarbakir'e Girmek*, Evrensel Basım/Yayın, 2001. *Diyarbakir'den Çıkmak*, Ceylan Yayınları, 2003.

ve Ağrı yöresinde geçen bazı olayları anlatır.³⁷⁴ Özcan Karabulut'un *Gece, Bir Otel Odasında* adlı öyküsünde de Diyarbakır'ı buluruz.³⁷⁵ Özcan Karabulut'un *Rojda* (Kürtçe kadın ismi) adlı öyküsünde aşk halleri vardır.³⁷⁶ Adnan Özyalçiner, *Gezginci Seyfo* adlı uzun öyküsünde köyleri boşaltılan, daha sonra İstanbul'a gelerek burada sebze, meyve satarak geçimini sağlamaya çalışan Dersimli bir garibanın bu büyük kentteki yaşam mücadelesi ele alınır. Başlı belediye zabı-talarıyla hep beladadır. Karşı güçler, en sonunda bin bir güçlkle yaptırdığı dükkanını ateşe verirler.³⁷⁷ Ferit Edgü aradan uzun yıllar geçtikten sonra bu kez *Doğu Öyküleri* adlı kitabıyla, aynı coğrafyaya yani tekrar Doğu'ya yöneliyor.³⁷⁸ Kitap üzerine bir tanıtım yazısı kalem alan Kemal Varol şunları belirtir:

Ferit Edgü, Kimse adlı kitabından on dokuz yıl sonra yazdığı Doğu Öyküleri'yle yeniden Kürtlerin arasına dönüyor. 1964 yılında yedek subay öğretmen olarak gittiği Hakkâri'nin Pirkanis köyünden benzersiz iki romanla dönen Edgü, iki romanında da kendine özgü bir Doğu imgesi etrafında yabancılaşma ve varoluş meselelerine eğilmişti. Ferit Edgü, bu kez, Kimse ve Hakkâri'de Bir Mevsim romanlarının kahramanlarından farklı bir biçimde, her iki anlamıyla da dil problemini aşmış ve 'artık' onlardan biri olduğunu söyleyerek aynı coğrafyaya eğiliyor.

Kürtler adına konuşmaktan özenle kaçınan Edgü, onların durumunu politik referanslara başvurmada, somut unsurlarla, çoklukla kısa ama yoğun, çok yoğun diyaloglarla anlatıyor. Boşaltılan köyler, ölen-öldüren insanlar, 'sormadan ve görmeden' görevini yapan görevliler, geçit vermeyen dağlar ve diğer zor doğa koşulları, dil problemi gibi meseleler Edgü'nün çarpıcı üslubuyla anlatılıyor kitapta. 'Annem ve Ben' adlı öyküde anlatılan göç meselesi bu durumun iyi bir örneği:

Köy göçmüş.

374 Hasan Kıyafet, *Yelkovanotu*, Akyüz Yayınları, 1989.

375 *Gece Öyküleri – On Yazar - 10 Öykü*, Can Yayınları, 2002, s.79-94.

376 Özcan Karabulut, *Aşkın Halleri*, Can Yayınları, 2001, s. 9.17

377 Adnan Özyalçiner, *Alaycı Öyküler - Aradakiler*, Toplu Öyküler 4, 2001, 248-296.

378 Ferit Edgü, *Doğu Öyküleri*, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Çocuklar (bile) ölmüş.
Aileden hayatta bir o kalmış bir de annesi.
Böyle diyor:
Peki siz ne yapacaksınız? diye soruyorum, yalnızca bir şey söylemiş olmak için.
Duralamadan, ilkin soruyor, sonra yanıtlıyor:
Biz mi? Biz de yakında öleceğiz. Annem de, ben de.
Peki niçin gitmiyorsunuz burdan? diyorum.
Gitmek mi? diyor (şaşkın) Biz her yere gittik. Annem ve ben.
Burdan başka neresi kaldı ki? ³⁷⁹

Ferit Edgü 2007 yılında yayımlanan *Yaralı Zaman* adlı anlatısıyla dördüncü kez Doğu'nun acılarının derinliklerine iniyor. Doğuya, dağlara, Hakkari'ye bir yolculuğa çıkıyor.³⁸⁰ Rehberi Vahap ile birlikte çıktıkları bu yolculuk sırasındaki bazı izlenimlerini kitapta ayrıca Kürtçe olarak işaretlemiş, *Were vir! Mere dûr!* (Buraya gel! Gitme Uzağa!) gibi... *Kayıp Zaman*'da yurtlarından edinilen, ilk kez yollara düşen insanların ayrılık acıları vardır: "Bu dağları bilirdim, gurbeti bilmezdim..."³⁸¹ Yazar, özellikle 1988 yılında Halepçe Katliamı sırasında sınırları aşarak Türkiye'ye sığınan Kürtlerin yaşadıkları acılardan hareket eder. Ferit Edgü, kendisiyle yapılan bir söyleşide ayrıca Kürtlerin Türkiye'deki tarihi çilesine de değinir:

Cumhuriyetimiz, ne yazık ki, bu topraklarda yaşayan insanların sorunlarını hiçbir zaman derinlemesine ele almamış, çözümler üretememiş. Nasıl üretsin ki, yükselen her aykırı sesi kendine düşman bilmiş. Doğu'da da, feodal yapıyı değiştirmek yerine onu kullanmayı yeğlemiş. Deveküşu politikası. ³⁸²

Böylece Ferid Edgü, romanlarında, öykülerinde ve diğer anlatılarında yaklaşık olarak kırk yıl boyunca Kürtleri, ülkenin en uç noktalarından birisi olan Hakkari'yi işledi. Yasaklı dille iletişim kuran Kürtleri sıcak savaş, çatışma ve ateş ortamından alıp, edebiyat dünyasına taşıdı, onların sesine bir anlam kazandırdı.³⁸³

379 Kemal Varol, *Doğu'nun Yalnızlığı*, Radikal Kitap Eki, 7// 2006.

380 Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, Can Yayınları, 2007.

381 Ferit Edgü, *Yaralı Zaman*, s.28.

382 Adnan Özyalçın, *Ferit Edgü ile Doğu'nun acısı*, Evrensel Gazetesi, 09/12/2007.

383 Ferit Edgü, *O hakkari'de Bir Mevsim*, 1997.

TÜRK ŞİİRİNDE KÜRTLER

Çağdaş Türk şiirinde Anadolu'ya açılan bazı şairlerin Anadolu sevgisi kendi içinde farklılıklar gösterir. Anadolu'yu değişik halklar ve kültürlerin bir bileşimi olarak değerlendiren şairlerin yapıtlarında insancıl öğeler daha fazladır. Bu tür şiirlerde ırkçı ve şoven motiflere yer verilmez. Yazar Ahmed Hakan Coşkun bir yazısında Kürt sözcüğünü kullanan ilk şairin İsmet Özel olduğu belirlenmesinde bulunur:

Yaptığım araştırmaya göre şiirinde “Kürt” sözcüğünü kullanan ilk şair İsmet Özel'dir. Özel'in 1960'lı yıllarda yazdığı “Kan Kalesi” adlı şiirinden şu dizeyi not etmek gerekir: “..Her yerimden urlar çıkıyor, biraz Kürt, biraz köylü, biraz makine...”³⁸⁴

Bu konuda kaynakları gözden geçirdiğimizde Ziya Gökalp örneğinin İsmet Özel'den yıllar önce 1908 yılında yazdığı *Şaki İbrahim Destanı* adlı şiirinde birkaç kez Kürtlerden söz eder, bu meşhur şiir Hamidiye Alayları üzerine yazılmış:

384 Ahmed Hakan Coşkun, *Kürtçe*, Sabah, 6/6 2004.

*Şakir Paşa Rusiya'da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürt Alayı fikrine*

*Kürt kavmini benzeterek Kırgız'a
Bu hülyayı beğendirdi Yıldız'a
Buldu bir er işi verdi eline*

*Zeki Paşa dört el ile sarıldı
Recep paşa olmaz dedi darıldı
Yazmam dedi ben Kürtlerden bir atlı...³⁸⁵*

Kürtler, Türkiye şiirinde bir yandan mert, sadık, sözünde duran, çalışkan insanlar olarak, bir yandan da masum, yoksul, perişan insanlar olarak tanımlanır. Hüzün ve ezgi dolu bu şiirler zaman zaman kahramanlık şiirleri haline dönüşür. Şiir yaşamına Kürtlerle başlayanlar da var. Örneğin şair Hüseyin Ferhad ilk şiirini *Kürt Çiçekleri* adıyla 1978 yılında *Yeni Türkü* dergisinde yayımlar. Kürtler üzerine şiirler yazan şairlerin bir kısmı Kürt kökenlidir. Kürtler dışında başka halklardan olup da Türkçe yazan şairlere de rastlanılır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin ulusal marşının sözlerini yazan Arnavut kökenli Mehmed Akif Ersoy'dur:

*Bunu benden duyunuz, ben ki evet Arnavudum
Başka bir şey diyemem.. İşte perişan yurdum!...*

Türkçe yazan Kürt kökenli şairleri iki gruba ayırabiliriz. Bazıları Kürt kimliğiyle yazar, bazıları şiirinde bu temayı pek ele almazlar. Bazı Kürt kökenli Türk şairlerinde Kürt motifleri son derece az bir yer tutar, Cahit Sıtkı Tarancı, Tahsin Saraç örneklerinde olduğu gibi. Bunlara Cemal Süreya'yı da ekleyebiliriz. Cahit Sıtkı Tarancı'nın geldiği yöreyi dile getiren tek şiiri bildiğimiz kadarıyla *Kelekler* adlı şiiridir:

385 Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s.5.

*Bir Dicle farzederim hayatı, etrafı saz;
Ömrümü, bahar yüklü zincir gibi kelekler
Ve derdim: 'Çıkmam artık keleklerden kış ve yaz'
Her doğan gün ufkuma yeni bir güneş ekler
Güneşsiz ve keleksiz Dicle akarmış meğer.³⁸⁶*

Bu Kürt kökenli şairlere 1930 yılında Muş'ta dünyaya gelen Tahsin Saraç'ı da ekleyebiliriz. Tahsin Saraç'ın şiirinde Kürt sözcüğüne rastlamak olanaksızdır. Ahmed Arif'ten esinlenerek yazdığı *Otuzüç Menekşe* adlı şiiri dışında şairin gelmiş olduğu yöreye değinen başka bir şiiri yoktur. Tahsin Saraç'taki bu durum, çoğu Kürt kökenli yazarın ortak dünyalarını şerhler.

Bu şairlerin yapıtlarındaki Kürt temasının kıtlığı, dünya görüşleri ve sanat anlayışları farklı olmasına rağmen, Cemal Süreya için de geçerlidir. 1931 yılında Erzincan'da doğan Cemal Süreya'nın ailesi 1938 yılında patlak veren Dersim Ayaklanması'ndan sonra Bilecik iline sürgün edilir. Zeynep Oral ile yaptığı bir söyleşide yazar bu konuyu açmak zorunda kalır:

1938'de Dersim İsyanı sonrasıydı. Aile Erzincan'dan göçüp, Bilecik'de oturmaya mecbur edildi. Bilecik'e geldik altı ay sonra annem öldü. Dördüncü çocuğunu doğururken. Ağlamadım, sızlamadım acısı içime oturdu.³⁸⁷

Bu zorluklara karşı, "Peki siz hiç mi isyan etmediniz? diye soran Zeynep Oral'a, "Acıları hep içimde taşıdım"³⁸⁸ yanıtını verir. Cemal Süreya *Şairin Hayatı Şiire Dahil* adlı kitabında bu sürgün yılları konusuna tekrar döner:

Ben bir yük vagonunda açtım gözlerimi. Bizi bir kamyonu doldurdular. Tüfekli iki erin nezaretinde. Sonra iki erle yük vagonuna doldurdular. Günlerce yolculuktan sonra bir köye attılar. Tarih öncesi köpekler havlıyordu. Aklımdan hiç çıkmaz o yolculuk, o havlamalar, polisler. Duyarlığım biraz da o çocukluk

386 Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, Bütün Şiirleri, Can Yayınları, 1988, s.39.

387 Zeynep Oral, *Edebiyatımızda On İnsan Bin Yaşam*, Cemal Süreya. Milliyet Sanat Dergisi Eki, nr 200/1988.

388 Milliyet Sanat Dergisi Eki, nr 200/1988.

izlenimleriyle besleniyor belki. Annem sürgünde öldü, babam sürgünde öldü.

Cemal Süreya sadece bir şiirinde bu sürgün yıllarına atıfta bulunur “Ben bir yük vagonunda açtım gözlerimi”.³⁸⁹ Cemal Süreya ad vererek Kürtlere pek değinmez ama şiirinde ülkede yaşanan baskıları şiirsel bir dille eleştirir. Şairin Kısa Türkiye Tarihi adlı şiirindeki yasaklı dillerden birisinin Kürtçe olduğunu rahatça kestirebiliriz:

*O yıllarda ülkemizde
Çeşitli hükümlerle
Yetmiş iki dilden
İkisi yasaklanmıştı
İkincisi Türkçe.*

Türkçe yazarlar düşünceleri yüzünden, Kürtçe yazarlar Kürtçe yazdıkları için yıllarca bir sürü baskılar gördü. Yazar başka bir şiirinde Kürtçeyi İspanyolcaya benzetir:

*Yakındoğu'nun düpedüz İtalyancası: Farsça
Yakındoğu'nun zengin Fransızcası: Arapça
Yakındoğu'nun duru İngilizcesi: Türkçe
Yakındoğu'nun dalı İspanyolcası: Kürtçe³⁹⁰*

Cemal Süreya'nın Kürtler konusundaki suskunluğu bazı eleştirmen ve yazarların dikkatlerini de çeker. Bu susukunluk daha 1960'lı yıllara kadar uzanır. Ahmed Arif 1969 yılında *Papirüs* dergisini çıkaran Cemal Süreya'ya gönderdiği bir mektupta bu durumu biraz da onun memurluk yaşamına bağlar. Kendine cesaret verir: “Çünkü biz dağlılar gök gürültüsü ‘Gurgur’ Baba ve çığla aynı soydanız.” Ayrıca Cemal Süreya'yı uyarır: “Papirüs'ü yasak bölge yapacak da değilsin’ herhalde.”³⁹¹ Ahmed Arif'in Cemal Süreya'ya yazdıkları bu mektuplar hep Cemo diye başlar. Bu mektupların bir kısmının

389 *Papirüs Dergisi*, Şubat /1968.

390 Cemal Süreya, *Sevda Sözleri*, Can Yayınları, 1984, s.204.

391 Ahmed Arif, *Cemal Süreya'ya Mektuplar*, Kaynak Yayınları, 1992, s.32.

satır aralarında Ahmed Arif zaman zaman Cemo'yu yani Cemal Süreya'yı Kürt kültürü konusunda bilgilendirir de. Örneğin Hasan Cizrevi, Meryem Han gibi Kürt dengbêjlerinin geçim sıkıntısı yüzünden nasıl süründüklerini şöyle dile getirir:

Ses, çarpan, sarhoş eden, yüreğimi alıp götüren ses olarak Diyarbakirli Celal Güzelses, Cizreli Hasan ve Meyrem'in sesi oldu. Celal Abi, bütün Diyarbakir'in abisi, öldü. Cizreli Hasan'ın iki gözü kördü, vatanımda dilenecek halde sürünüyordu. Irak'a gitti, baş artist oldu. Meyrem de öyle. Hamamlarda natırlık yapar sürünürdü. O da Irak'a gitti. Radyoda en yüksek baremde devlet sanatçısı oldu.³⁹²

Kürtler, Atatürk ve Cumhuriyet

Türk kurtuluş savaşı yıllarında birçok Kürt, kötü yaşam koşullarına rağmen savaşa katılmışlardır. Yükleri iyice ağırlaşan bu insanların Türkiye'de gelişen kurtuluş savaşı edebiyatının "yiğitçe savaşanlar" cephesinde yer alırlar. Ceyhun Atuf Kansu, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi Atatürkçü görüşleriyle tanınan şairlerin dizeleri arasında Kürtler ön saflarda yer alır, örneğin Ceyhun Atuf Kansu şöyle der:

Dersim bulutlarından aksakal

Diyap ağa dikildi kürsüde:

"Biz dedi burada kalacağız

sonuna dek dayanacağız..."

Ankara dayanıyordu.³⁹³

Ceyhun Atuf Kansu savaşa ilişkin olarak yazdığı bir destanda cepheye koşan Kürtleri, yüzyıllar öncesi Türk akınlarının bir uzantısı olarak değerlendirir:

Bingöl dağlarının doğanı mavidir

Tüyleri gökkuşağında boyanır

İner eski harzem beyleri

392 Ahmed Arif, Cemal Süreya'ya Mektuplar, s.72.

393 Ceyhun Atuf Kansu, Sakarya Meydan Savaşı, 1970, s.52.

*Binip Beğdilli boyunun atlarına
Çaldağı'na imdada gelir
Sason dağları çok ıssızdır, unutulmuştur
Başını eşkıyalar
Eteklerini beyler tutmuştur
Kullar ve ortaçağlar düzeninde.³⁹⁴*

1933 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde doğan şair Sezai Karakoç, Gül Muştusu adlı bir şiirinde kendi memleketini dile getirir:

*Dicleyle Fırat arasında
İpekten sedirlerinde Kuran okuyan
Açık pencerelerinden gül dolan
Güneşin beyaz köpüklerinde yanmış
Bir eski şehir bir kanatlar ülkesi
Ölüm kıyısında bahar bekleyen.*

Fazıl Hüsnü Dağlarca *Üç Şehitler Destanı* adlı yapıtında, örneğin Vanlı İbo'yu "kurşun işlemeyen beden" olarak tanımlar:

*Bu beşinci bölükten Vanlı İbo
Bir vatan kadar hür
vurulmuş, vurulmuş
Gövdesi altından yürür.³⁹⁵*

Türk kadın yazarlarından Gülten Akın, şiirlerinden bir kısmını, dizelerinde bir geziye çıktığı *Seyran* adlı kitabında bir araya getirdi. Kitapta, *Hakkari'den gelirik*, *Vandan gelirik*, *Karstan gelirik* başlıklı değişik şiirler yer almaktadır. Yazarın *Hakkari'den gelirik* şiirinde, Hassıgo ve Meyru adındaki Kürt gençlerinin sevgileri, yöre kültüründen bazı öğeler ile yoğrulmuş bir biçimde anlatılır:

- Kızım bir candır bağışladım

394 Ceyhun Atuf Kansu, *Sakarya Meydan Savaşı*, s.128.

395 Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Üç Şehitler Destanı*, İnkılap Kitapevi, 1988, s.62.

- Meyru bir candır katılmıştır canımıza
Demeye kalmadan
Davullar vurmadan
Çadırlarımızı
Alnı akıtmalı atlar ile basan düşman
Vurdu babasını
Vurdu emmilerini ve kardaşlarını
Meyru, maralım Meyru
Mem'in Zin'e yandığı gibi
Yandığım Meyru
Aldım kaçırdım onu
Van'dan, Muş üstünden, Diyarbakır'dan
Ben şalşe piğimi çıkarmışım
Uzun fistanlarımı Meyru
Şimdi Seyran³⁹⁶

Gülten Akın'ın, ayrı bir kitap olarak yayımladığı, *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* adlı yapıtında, yörenin tarihi bazı gerçeklerini ve çağın önemini gözönüne almayarak, emperyalist güçlere karşı çıkayım derken, o dönemde soyları tükenen Ermenileri karşısına alması bir kısım Türk şairinde görülen ortak bir yaklaşımdır.

Kürt coğrafyası: Dersim, Hakkari...

İlk yıllarda Kürtlerin kendileri değil de yaşadıkları coğrafya uzaktan keşfedilir. Bazı şairlerin yavaş yavaş Kürt kilimleri, çobanları, kadınları, çocuklarını dekoratif birer öge olarak şiirlerine kattıkları görülür. Ahmed Kutsi Tecer'in meşhur şiirinden sonra dikkatler köy üzerine yoğunlaşır:

*Orda bir köy var, uzakta
O köy bizim köyümüzdür.
Gezmesek de, tozmasak da
O köy bizim köyümüzdür.*

396 Gülten Akın, *Seyran Destanı*, Alan Yayıncılık, 1986, s.54.

*Orda bir yol var, uzakta
O yol bizim yolumuzdur.
Dönmesek de, varmasak da
O yol bizim yolumuzdur.*

Kürtlerden ziyade, Kürtlerin geldikleri coğrafya Türk şiirinde daha geniş bir yer edinir. Örneğin Kemalettin Kamu, *Bingöl Çobanları* adlı şiirinde bu renkli coğrafyanın asıl sahipleri çobanlarıyla şöyleşir:

*Nasıl yaşadığından, ne içip yediğinden,
Çıngırak seslerinin dağlara dediğinden
Anlattı uzun uzun.
Şehrin uğultusundan usanmış ruhumuzun
Nadir duyabildiği taze bir heyecanla...
Karıştım o gün bugün bu zavallı çobanla
Bingöl yaylarının mavi dumanlarına,
Gönlümü yayla yaptım Bingöl çobanlarına!*

Türk şiirinde önümüze çıkan temel bir coğrafya, doğa güzelliği ve isyankârlığıyla nam salmış Dersim'dir. Bu şiirlerin çoğunun merkezinde Munzur vardır. Diğer bir motif de Pülümür'dür. Hasan İzzettin Dinamo sürgün yıllarında kaleme aldığı *Pülümür Güzelleri* adlı şiirinde Kürt kadınlarının yoksulluktan ve ezilmişlikten yıprandıklarını dile getirir:

*En yoksul sürgün yıllarım Pülümür'de geçti
Ne bir kaside anlatabilir bunu, ne bir gazel
Pülümür'de görmedim bir tek güzel.
Kurumuş gitmişti hepsi açlıktan.*

*Ne yüzleri pembe şeftali rengi
Ne saçları sırma gibi tel tel
Ne çay boyunda bir peri görürsün
Ne de bir maral çıkar açlıktan.*

Attila İlhan “Usul usul karanlıkta Kürtçe konuştular” diye başlayan *Kürtler* adlı şiirinde Dersim’e uzanır. Türkiye’deki azınlıklar ve değişik halkların varlığı ulusal istemleri ve özlemleri karşısında Türk şiirinde güçlü dayanışma motifleri yoktur. Bazen Anadolu, halklar mozayığı olarak gösterilir. Şiirde, bu halklardan arta kalan anıtlar, heykellerden söz edilir. Geçmiş uygarlıklar şeklinde üzerinde durulan gerçekliklerin derinliklerine fazla inilmez. Bu halklar, şiirde cansızdır, ulusal istemleri ve özlemleri dile getirilmez, daha iyi bir yaşam için sürdürdükleri kavgaların izlerine rastlanılmaz. Örneğin bu donukluk, şiirleriyle de tanıyan Bülent Ecevit’in *Pülümürün Kadını* adlı şiirinde daha belirgindir:

*Bir asa vardı elinde
Bir solmuş kırallığın
kadifeden harmanisi üzerine
bir Hititliydi, o bir Selçukluydu
bir Ermeniydi, bir Kürttü bir Türk...³⁹⁷*

Ecevit, şiirin sonuna eklediği küçücük notta okuyucuya Pülümür’ü tanıtır: “Pülümür, Doğu Anadolu’nun en yoksul yörelerinden biridir. Binlerce yıldır birbirine eklenen uygarlıkların bu deprem yöresindeki tek kalıntısı insandır.”³⁹⁸ Farklı şairler ve yazarlar tarafından Dersim üzerine yazılmış şiirler ayrı bir kitapta toplandı.³⁹⁹

Şair Şemsi Belli, yıllar önce yazmış olduğu *Anayaso* şiiriyle, Türkiye’de bayağı tanınmış oldu. Şiir, büyük bir okuyucu kitlesinin beğenisini kazandı. Şiirin basındaki yankıları üzerine ayrıca bir kitapçık yayımlandı.⁴⁰⁰ *Anayaso*, Hakkari yöresindeki çetin yaşam koşulları karşısında eli-kolu bağlı kalan yoksul insanların istemlerini önplana çıkarır. Bir Kürt köylüsünün ağzından söylenen şiir, unutulmuşluğun ve yalnızlığın şiirsel bir öyküsünü andırır. Daha sonraları kitap halinde basılan *Anayaso*’da Hamal Hamo’nun kızı ve Zeyno gibi yöreye ilişkin başka şiirler de bulunmaktadır. *Anayaso*, Hakkari’den Ankara’ya yollanan bir dilekçe gibidir:

397 Bülent Ecevit, *Şiirler*, 1976, s.65.

398 Bülent Ecevit, *Şiirler*, 1976, s.65

399 Özgün E. Bulut, *Şiirlerin Diliyle Dersim*, Aydın Kitapevi, 1991.

400 Cem Yalçınkaya, *Anayaso ve Şairi Şemsi Belli*, 1968.

*Gara dağlar gar altında galanda
Ben gülmezem
Dil bilmezem
Şavata'dan Hakkariye yol bilmezem
Gurban olam, çaresi ne hooy babooov*

*Bebek yanır, bebek hastê, bebek ataş içinde
Ben fakiro
Ben hakiro
Dohtur ilaç, çarşi pazar mam-takiro
Gurban olam bu ne iştir hooy babooov...⁴⁰¹*

Günümüz yazarlarından Ahmet Oktay'ın değişik birçok şiirinde, Kürdistan'daki yoksulluk yüzünden insanların nasıl birer "canlı ölü" haline dönüştükleri vurgulanır:

*Şemdinli'de ırmak gibi akıp geçen
yemyeşil subyan ölümleri
alınları dövmeli kadınların
uçurumlardan daha yabanıl
söylediği ağıt mıydı, ninni mi*

*Isparta'da koku yapar gülden
Aksaray'da bıçak gibi yalnızlık
Hakkari'de efsane.
Balkıyan bulutu görür başak
Mavilik gülümseyiş gibi titrediğinde
Ben erken ölümü gördüm
Ulukışla'da saat beşte.
Yalınayak suya basıyordu bir çocuk.⁴⁰²*

En geri bıraktırılmış yörelerden birisi olan Hakkari, Türk edebiyatında önemli temalardan birisini oluşturur. Hiçbir hizmetin

401 Cem Yalçınkaya, *Anayasa ve Şairi Şemsi Belli*, s.10

402 Ataol Behramoğlu, *Büyük Türk Şiir Antolojisi II*, Sosyal Yayınları, s.728.

götürülmediği yöreye, Mehmet Taner'in *Hakkari'de Gün* şiirinde görüldüğü gibi, önce jandarma birlikleri gider:

*İçerim seni dostum Berçellan suyu, sen
Gözlersin o mecnun yıldızı kırgın dağın mor hilalinde
Akşam namazı yayla bozuna jandarmalar süzülür
Yaratır güzelliği zaman, ölüm halinde.*⁴⁰³

Şairin *Van Çarşıları* adlı başka bir şiirinde, bu kez yoksul insanların yarı Kürtçe, yarı Türkçe bağrıışmaları duyulur:

*- Male kırmancı, male temiz, male kırmancı
- Diri balık... diri balık...*⁴⁰⁴

Şair Kâmil Aydemir'in *Kars Karanfili* adlı şiirinde İstanbul'a göç eden ve bu büyük kentte bir yaşam mücadelesi veren Elif adında bir kızı okuyucuya tanıtır. Dışlanmanın verdiği acıyla insanlığa yürüyen Elif bu şiirde bir Kars karanfili olarak tanımlanıyor. İstanbul'da büyük bir topluluk oluşturan Kars Kürtlerinin alinyazısını bu şiirde çok coşkulu bir biçimde işleyen Şair Kâmil Aydemir, Elif'i yarınlara yürüyen birisi olarak görür:

*Yüreğinin kuyusunda yarım istanbul
ortasında kocaman kars*

*elif kız
gül yanaklarına gülücüklerini as
yoksullara çok acımasızdır yaşam
istememez ufacık naz
sevinçler ufalanır
günlerin avlusunda olunca yas*

gözlerinde isyan ateşi yanıyor

403 Mehmet Taner, *Sunak*, Derinlik Yayınları, 1978, s.66.

404 Mehmet Taner, *Sunak*, 1978, s.56.

istanbul'un yedi tepesi uyanıyor
iflas eden yaşamdan
mutluluk düşmeyeceğini biliyor payına
inansa da halkların kardeşliğine
tanıyor ırkçılığı
o horlanan
o kanatılan bir halkın çılgılığı
kürtlüğünden utanmıyor
yalan ninnilere kanmıyor
takılıp düşlerine
insan(lığ)a yürüyor
umut tohumları dökerek çevresine
sefaköy deniz sokakda
bir kars karanfili büyüyor.⁴⁰⁵

İstanbul Kürtlerini, Karsyöresinden olan şair Ataol Behramoğlu'nun şiirinde de buluruz. Bu şiirde Kürtlerin bir yaşam mücadelesi verdiği görülür:

Kirazlı Mescit Sokağı

*Fabrika dönüşü, yorgun kırıtmayla
Geçer solgun giysili kızlar
Kürtçe bir şeyler konuşur
Köşe başlarında delikanlılar.*

*Yüz yaşında bir hamal
Yüz kiloyla didişir
Minnacık oğlanlar
Çöplükte küfürleşir.⁴⁰⁶*

Sunay Akın *Kızkulesi* adlı şiirinde Boğaz'daki Kızkulesi'ni Kürt çocuklarının korkularını dağıtmak için bir araç olarak kullanır:

405 Berfin Bahar, nr 68/2003.

406 Ataol Behramoğlu, *Şiirler*, Adam Yayınları, 1987, s.118

*Vapur dumanından
bir bulutun içinde
kanlı dağlara
yakamoz gönderir Kız Kulesi
üzülmelerini istemez
Kürt çocuklarının
yıldızsız gecelerde*

Şair Can Yücel'in "Türkçesi olmayan Halo Dayı" ile söyleştiği bir şiirinde yine dil güçlükleri ortaya çıkmaktadır, yazar bu kez " tercümanı" vasıtasıyla bu yaşlı Kürtle sohbete girer:

*Halo Dayı'nın Türkçesi yok
Kızildereli Hüseyin'in tercümanlığıyla konuşuyoruz:*
- Kaç yaşındasın, Can diye soruyor.
- Kırk yedi, diyince ben,
- Maaşaallahh! Diyor bi 'a' ları çatlata çatlata.
Ve sorular izliyor birbirini:
- Evli misin, Can?
- Evet.
- Maaşaallahh!... Kaç çocuğun var?
- Üç.
- Maaşaallahh!... Erkek mi?
- Biri Erkek İkisi kız.
- Maaşaallahh!... Kaç yaşındalar?
- Erkeği onbeş, kızlar on üç'le, on iki
- Maaşaallahh!... Mesleğin ne?
- Şair, mütercim
- Maaşaallahh!... Ne kazanıyorsun ayda?
- İkinin beşyüz, üç bin.
- Maaşaallahh!... Kaç sene ceza verdiler sana?
- On beş.
- Maaşaa... diye başlamışken yine.⁴⁰⁷

407 Can Yücel, *Altısibiryerde*, 1988, s.169.

Gaziantep doğumlu Ülkü Tamer, gelmiş olduğu yörenin önemli sorunlarından birisi olan, kaçakçılığı meslek edinen yoksul insanların acılarını yazmış olduğu manilerde başarılı bir biçimde dile getirir.

Orta Anadolu Kürtleri konusu son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmeye başladı. Ankara, Konya, Çorum, Kastamonu yöresinde yüzlerce Kürt böyü bulunuyor. Yüzyıllar boyunca bölgeye yapılan iskanlar ve zorunlu göçler sonucunda oluşan bu köylerin tarihi geçmişleri yazılı hale getiriliyor. Türk edebiyatının değişik türlerinde birçok yapıtı olan şair Mehmet Kemal, özgeçmişi hakkında şunları söyler:

... İnsan ne zaman doğduğunu, ne zaman doğacağını bilmez. Ben, Ankara'dan Haymana'ya giderken iki dere arasında kalan bir Kürt köyü vardır, Dereköy, orada doğmuşum. Babam Kuvayi Milliye döneminde Ankara'ya Mustafa Paşa'dan yana çıkmadığı için kötülendiğinden bu Dereköye gelip sığınmıştır.⁴⁰⁸

Şair, *Tütün* adlı şiirinde, Türkiye koşullarında bir Kürdün yaşadığı kimlik bunalımlarını güzel bir biçimde dile getirir:

*Dereköy Bölükbaşı Bekir
İskandan kalma
Cihanbeyli aşiret artığı
Ne Türkten sayarlar, ne Kürtten
Türkmen de değildir.*

*Seçim sonrası arayanı, soranı yok
Jandarmadan başka göreni yok.⁴⁰⁹*

Orta Anadolu Kürt kolonisinden olan şair Ömer Faruk Hatipoğlu, buranın Kürt beldesi Cihanbeyli yöresindendir. Hacı Tömek adlı bir tanıdığına armağan ettiği şiirinde sonsuzluğun ve ölümsüzlüğün peşine takılır, şiir Kürtçeden Türkçeye de geçen *heval* (arkadaş, yoldaş) sözcüğüyle başlar:

408 Mehmet Kemal, *Yaşam Öyküsü*, Türkiye Yazıları, nr 4/1977.

409 Mehmet Kemal, *Söz Gibi*, 1977,

Hey heval
Şimdi düştün uzak
Gökyüzünden yeryüzünden
Bizden uzak
Nerdesin...⁴¹⁰

Ömer Faruk Hatipoğlu diğer şiirlerinde de savaş ve barış teması önemli bir motiv olarak işlenir.⁴¹¹

Orta Anadolu yöresindeki Kürtlerin öyküsü başta Kemal Tahir olmak üzere bazı yazarların kaleme aldıkları romanlara da yansır.⁴¹² Bu yöreden olan Seyit Alp'in yazmış olduğu *Dino ve Ceren* adlı kitabında çocuğu olmayan bir Kürt beyinin, Ceren adında kendisinden yaşça küçük olan bir Türkmen güzelini Hivi adlı hanımı üzerine kuma olarak getirişi anlatılır. Zamanla beyin azabı Dino, Ceren'e gönül kaptırır. Dino ve Ceren arasındaki sevgi bağları gittikçe güçlenir. Bunu bilen muhbir Rureş, bu ilişkileri beye bildirir, o beyin adamıdır. Ama Dino kafasına bir kez sokmuştur Ceren'i, ondan vazgeçemez. Kürtçe olarak söylediği Bukê Delalê (Nazlı Gelin) şarkısı dilinden düşmez. Daha sonra işkence ile öldürülen Dino'nun ölümü, Rureş'in yüzünü iyice kara eder. Rureş Kürtçede bir lakap olarak "Kara Yüzlü" anlamına gelmektedir.⁴¹³

Eşkılar, kaçakçılar ve dağlar

1943 yılında Van'ın Özalp ilçesi yakınlarında 33 Kürt köylüsünün sorgusuz sualsiz kurşuna dizilmesi olayı, Ahmed Arif'in *Otuz Üç Kurşun* adlı şiirinde dile getirilir, şiir büyük bir yankı uyandırır. Ahmed Arif'in şiiri ilerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Türk edebiyatında yer alan Kürt dağları, kaçakçıları, eşkıyaları önemli bir temadır. Şairlerin sorunu ele alış biçimleri, soruna bakış açıları çeşitlilik kazanır. Örneğin Ali Püsküllüoğlu'nun *Kürdo* adlı şiirindeki duyarlılık bir sevecenliğe dönüşür:

410 Ömer Faruk Hatipoğlu, *İnce*, Toplum Yayınları, 1998, s.58.

411 Ömer Faruk Hatipoğlu, *Ateşi Uyandıran Yangın*, 2005.

412 Rohat Alakom, *Orta Anadolu Kürtleri*, Evrensel Basım Yayın, 2007, s.80-86.

413 Seyit Alp, *Dino ile Ceren*, Yazko, 1981.

Gün döner
akşamın kara serçeleri
gelir konar birazdan, ağaçlara.
Gecenin karı, yağmuru
yağar üstüne.
O, aldırılmaz; ölü çünkü
Davranmadan silahına vurulmuştur.
Sigara yanmaz artık, çakmakla;
kaçak tütün sarıp
Kurşun sıkamaz
Sürmene yapısı silahıyla.
Bir ayağı Suriye dağlarında
biri Nemrut'taydı,
ama ikisi de yan yana uzanmış şimdi sessizce....⁴¹⁴

Dağlarda bir yaşam savaşı veren veya vermek zorunda kalan eş-
kıya ve kaçakçılar şair Egemen Berköz'ün bir şiirine de yansır:

Bir eşkıya at sürüyor büyümeye
büyümeye yıldız yıldız evlerden
kar üstünde çıplak ayak izlerine.
Bir eşkıya pencereden gömütlüğe bakıyor
her taşa başka bir göz bakıyor, bir başka
köşe kapmaca oynanıyor, bir başka halay-
taştan taşa korkular, kuşkular, yalnızlıklar.
Ufacık kirli eller uzanıyor uykularıma
tüfek sesleri, Kürtçe ezgiler, yıldızlı bir
karanlık, eziyor düşlerimi karanlık.
Dağılıyor umutlar, umutlar darmadağın
yıkılıyor duvarlar, duvarlar darmaduman
bir eşkıya pencereden gömütlüğe bakıyor.
Uzuyorum yıldız yıldız evlerden
kar üstünde çıplak ayak izlerine.⁴¹⁵

414 Ali Püsküllüoğlu, *Unutma Onları*, Bilgi Yayınevi, 1979, s.49.

415 Egemen Berköz, *Yalnız ve Birlikte*, Adam Yayınları, 1985, s.10

Toplumcu bir şiir geliştiren Hasan Hüseyin, üretken Türk şairlerinden birisidir. Hasan Hüseyin, *Koçero Vatan Şiiri* adlı uzun şiirinde bazı zorluklar ve baskılar ile baş edemeyen insanların, dağlara sığınıp, nasıl bir kurtuluş aradıkları görülür:

*Ben Türkçe anlatamam
O Kürtçe anlatamaz
Farsça çıkmaz doruklara
Koçero hep
durur orda
dağlarda...*⁴¹⁶

Bu uzun şiirde, Koçero ile değişik sorunlardan karşı karşıya geldiği yöre, yazara göre bir bilmecedir.

Dağ kavramına en yakın insan tipi çobanlardır Kürdistan'da. Dağların özgür havasını içlerine çekerek yaşamlarını sürdüren Kürt çobanları, onların uzun solukları, kavalları, sevdaları çoğu kez şiirleşir. Reşit Ergener, Ağrı yöresindeki çobanların sevdasına tarihsel bir boyut kazandırır:

*Doğubeyazıt'da
Ne sarayı duruyor İshak Paşa'nın
Ne sarayının altın kapıları
Ne atları, ne kadınları, ne kadıları
Kıraç yamaçları üzerinde
Uğulduyor yalnız rüzgarda
Yoksul bir çobanın
Ağrı'yı ateşe veren sevdası*⁴¹⁷

Ahmet Muhip Dranas Ağrı üzerine yazmış olduğu Ağrı şiirinde Serhad yöresinin en uç noktalarından birisinde bulunan Ağrı'ya uzanır:

416 Hasan Hüseyin, *Koçero Vatan Şiiri*, Bilgi Yayınevi, 1984, s.17.

417 Reşit Ergener, *Ishak Paşa Sarayı*, Yeni Düşün, Haziran 1988 sayısı.

*Vardım eteğine, secdeye kapandım;
Koşup bir koluna sımsıkı abandım.
Karlı başın yüce dedikleyin yüce.
Sükun içindeki heybetin gönlümce.
Devce yapında ilk rahatlığı duydum.
Şifa mı ne ki ruha bu ilk yudum.
Hayal arkasında boş çırpınışlarının.
Sen uygun bir vakti gelince rüzgârın
Sonsuzluğa doğru kalkacak sihirli
Bir gemi gibisin göklerde demirli
Ve ben rıhtımında bekleyen tek yolcu...
Düşüncemizin en haksız, en korkuncu;
Açan o ağulu çiçek delilikte,
Giren sır mezara cesetle birlikte,
Şüphe; o bin çeşit çilenin yemişi...*

İlerde göreceğimiz gibi türbesi Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde bulunan ünlü Kürt şairi Ehmedê Xanî sürekli Ağrı'yı çağırıştırır. Ehmedê Xanî konusu Metin Altıok'un bir şiirine de yansır. Dikkatlerimizi bu şiire çeken meslektaş şair Sezai Sarioğlu bu şiiri "yirmi dört ayar tarih kıymetindeki dizeler" olarak tanımlar.⁴¹⁸

*Bir yeraltı suyu olarak kalmıştır Mem-u Zin
Doğuda bile çok az kimsenin bildiği
Çünkü Ahmede Hani takılıp kalmıştır
Her zaman sıkı bir kimlik kontrolüne.*⁴¹⁹

Serhat yöresinde Ağrı gibi ünlenen bir mekan da Kars'tır. Kars üzerine yazılan en popüler şiirlerden birisi şair Cemal Süreya tarafından yazılan Kars adlı parçadır:

418 Sezai Sarioğlu, *Bir yokuştur Ehmedê Xanî* (www.gundemi-online.com 9/8 2009.)

419 Sezai Sarioğlu, *Nar Taneleri / Gayriresmi Portreler*, 2001, s.238.

Öyle güzel ki ölürüm artık
Beyaz uykusuz uzakta
Kars çocukların da Kars'ı
Ölüleri yağan karda
Donmuş gözlerimin arası...

Şiirin bir dizesi, “beyaz uykusuz uzakta” daha sonra Kars üzerine yazılan büyük bir kent monografisinin altbaşlığına da yansır: “Kars - Beyaz uykusuz uzakta”.⁴²⁰

Şair Bejan Matur, bir şiirinde Kürtlerin dağlarıyla olan yakın ilişkisini dile getirir.⁴²¹ 1968 yılında Maraş'ta doğan şair Bejan Matur, ne kadar Türkçe yazıyorsa da kendini Kürt olarak hisseder.

Hepimizden büyük olan
Ve uzaktaki savaştan korkan
Erkek kardeşimiz
Dönmeyince bir daha
Biz de korktuk savaştan.
Ama savaş değildi onu bıraktımayan.
Gelirken yanımıza atıyla uyumuş
Babamızın karşısındaki karlı dağda.⁴²²

Yazar Cevat Çapan kitabın arka kapağında yer alan sözlerinde Bejan Matur'un şiiri hakkında şunları söyler: “...Düş gücünün mantığıyla Doğu'nun karmaşık yaşantılarını lirik ve masalsı bir dille canlandıran bir imge ve ezgi zenginliği”. Bejan Matur, en büyük Türk şairlerinden Fazıl Hüsni Dağlarca ile ölmeden önce 2007 yılında yaptığı bir söyleşide dil, kimlik ve aidiyet konuları üzerinde durur.⁴²³

420 Kars- Beyaz Uykusuz Uzakta, TKY, 2007.

421 Ece Temelkuran, Şair, kadın Kürt! Cumhuriyet Dergi, nr 587, 1997.

422 Bejan Matur, Rüzgar Dolu Konaklar, Avesta, 1996, s.16.

423 Söyleşi - Fazıl Hüsni Dağlarca & Bejan Matur, Şairin dili, kimliğidir, Zaman 6/5 2007.

Kürtlerin feryadı ve isyanı

1969 yılında yayımladığı ilk şiir kitabı, *Hasretinden Prangalar Eskittim* ile sesini büyük okuyucu yığınlarına ulaştıran Ahmed Arif'in şiirlerinde Kürt halkının ulusal baskı ve ezgiye karşı direnişi, yoksulluğu ve tarihten gelen çılgınlıkları, oldukça güçlü bir şekilde dile getirilir. Erdal Öz ile yapılan bir söyleşide Yaşar Kemal, Ahmed Arif'in şiirindeki gücü şöyle dile getirir:

Örneğin bir Ahmed Arif çıkar Diyarbakır'dan. Müthiş bir kültür birikiminin sonucudur bu. Nazım'dan sonra, Nazım'a yeni bir halkadır Ahmed Arif. Yepyeni. Ancak Ahmed Arif, daha çeşitli kültürlerden gelir. Onun çıktığı yörede değişik kültürler vardır. Mezopotamya'dan gelen bir Arap kültürü. Yukarıdan gelen bir Kürt halkının kültürü. Bir Çerkez kültürü. Bir Türk kültürü. Bunların hepsi birleşir Ahmed Arif'te. Ahmed'in sesi, çok zengin bir sestir, şiirinin sesi. Ben bu Arap epopelelerini, Kürt epopelerini, Türk destanlarını bildiğim için Ahmed Arif'deki bu zenginliği çok iyi anlıyorum.⁴²⁴

Ahmed Arif, 1969 yılında çıkan *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Türkiye'de en çok okunan ve en çok sevilen yapıtlardan birisi haline geldi. günümüze kadar birçok baskı yaptı. Ortalama olarak her yıl bir baskısı yapılmıştır. Şair, kitabının yeni basımına ilişkin olarak kendisi ile yapılan bir söyleşide şöyle der:

Benim şiirimde söz vardır. Şiir benim öfkem, benim sinirim, benim küfrüm, benim isyanımdır. Bir şairin, toplumun yaşadığı sorunlardan etkilenmemesi mümkün mü?"⁴²⁵

Yazarın, *Diyarbakir Kalesinden Notlar ve Adiloş Bebenin Ninnisi* ile 33 Kurşun adlı uzun şiirlerinde, yoksul Kürt insanının çılgınlıkları yükseliyor. Özellikle 33 yoksul Kürt köylüsünün Van'ın Özalp ilçesinde, Orgeneral Mustafa Muğlalı tarafından yargılanmaksızın kurşuna dizilmesi, şairi öfkeliendirir. Şiirde, can veren bu insanların son sözleri vardır:

424 Ahmed Arif, *Hasretinden Prangalar Eskittim*, Cem Yayınevi, 1979, s. 17

425 Yurdağül Erkoca ile Söyleşi, Cumhuriyet, 20/4/1988.

*Kirvem hallarımı aynı böyle yaz
Rivayet sanılır belki
Gül memeler değil
Dom dom kurşunu
Paramparça ağızımdaki.⁴²⁶*

Kürt halkı üzerindeki baskılar yıllar boyunca sürekliliğinden hiçbir şey yitirmez. Bu baskılara örnek bir olay da 1943 yılında Van'ın Özalp ilçesi yakınlarında 33 Kürt köylüsünün sorgusuz sualsiz kurşuna dizilmesi olayıdır. Otuz üçler olayı en güçlü biçimde Ahmed Arif'in *Otuz Üç Kurşun* adlı şiirinde dile getirilmiştir. Mehmet Kemal'in bir yazısında "Belalı Şiir" diye adlandırdığı Ahmed Arif'in bu şiiri dışında, bu olaya değinen Hilmi Yavuz'un *Doğunun Sonsözü* ve Tahsin Saraç'ın *Otuzüç Menekşe* adlı benzer şiirleri de bulunmaktadır. Tahsin Saraç, yazmış olduğu şiirin bir yerinde şöyle der:

*Bu dağ ne kıyametler görmüştür bu dağ
Bu yöre ne açlıklar, kavgalar, kanlar...
Ve bu su, ne canlar almıştır bu su
Bu gelinler yutmuş, ne taylar, boğalar...
Ama bu kan var ya, otuzüç damla kan
Varan şu otuzüç sıcak pınardan
Akıp artık ezgi ezgi çağlara
Onu tüm kirlerinden arıyordu.*

*Bir kızıl da alabora oldu gökgün söktü
Ve otuzüç menekşe günle boyun büktü.⁴²⁷*

Yoksulluk peşinde olan Kürt köylülerinin canına kıyan Mustafa Muğlalı'ya ilişkin olarak yazar Mehmet Başar'ın *Mehmetçik Mehmet* romanında şöyle der:

...Mustafa Muğlalı kışlasıydı burası, sürgün tümeni.. Biliyor muyduk kim olduğunu Muğlalı'nın? Doğuda otuzüç kişiyi,

426 Yurdağül Erkoca ile Söyleşi, Cumhuriyet , 20/4 1988.

427 Tahsin Saraç, *Toplu Şiirler*, Tekin Yayınevi, 1989, s.129.

sorgusuz, sualsiz kurşuna dizdiren paşaydı. Ya, ne örtbas edilmiş cinayetler biliyordu onlar daha...⁴²⁸

Tanınmış şair, eleştirmen ve inceleme yazarı Hilmi Yavuz, Kürdistan'ı boydan boya dile getiren *Doğu Şiirleri* adlı şiir kitabıyla, Türk şiirinde kendine özgü bir şiir geliştirdi. Doğu insanları dediği Kürtlerin çekmiş olduğu acıların ekonomik, toplumsal ve tarihsel temellerini şiirinde aydınlığa kavuşturur. Geçmişten gelip, geleceğe uzanan uzun yol üzerinde derin gözlemler yapan şair, şiirini belli bir tarihsel gerçeklik ile yoğurur. *Doğu Şiirleri* adlı kitabında, Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Van, Hakkari, Siirt, Muş ve Bitlis gibi yörelerden insan manzaraları çizer. Örneğin büyük Kürt şairi Ehmedê Xanî'nin kendisi ve ölmez destanı *Mem ve Zin* adlı yapıtının önemi, Hilmi Yavuz'un *Doğunun Sonsözü* adlı şiirinde şöyle vurgulanır:

*Kimse bizim sevdamızı anlatmadı
Ne Mem u Zin hikayesi
Ne de Ahmede Hane
Yaylalar kelepçeydi asi Fırat'a
En büyük mapushane dağlardı....⁴²⁹*

Yoksulluk içinde boğulan ve horlanan halkın dağ başlarında yaşayışını, bir mapushane yaşamına benzeten şair, şiirinde Kürdistan'daki yaşamın ne kadar zor ve güç olduğunu dile getirir. Yazarın Kürt kadınları üzerine yazdığı şiir, en güzel şiirlerinden birisini oluşturur:

*Biz batan güne sahip çıktığımızda
Ay, Bitlis'te sarı tütün
ya da bir akarsu imgesi
yiğit ve bütün
bir ağıttır
kadınlarımızda
Onlar hüznü bir çeyiz*

428 Mehmet Başaran, *Mehmetcik Mehmet*, Okar Yayınları, 1979, s.94.

429 Hilmi Yavuz, *Doğu Şiirleri*, Bağlam Yayınları, 1979, s.55.

Çileyi ince ince bir nergis
Ve gülerken bir dağ silsilesi
taşırılar
ve birer acıdan ibarettiler
kayıtlarımızda
doğuyu mavi bir nokta
ve yazgıları çok uzaklarda
bir nehir yoluna
karışırılar
Ölümleri duvaktan beyaz
ve Ahlat, Erciş, Adilcevaz
üzerinden geçen bir kederle
yarışırılar
Ve birer yazmadan ibarettiler
Sevdalarımızda.⁴³⁰

Türk şiirinde bağıryanık Kürt kadınları konusu önemli bir tema olarak işlenir. Örneğin Nihat Behram bir şiirinde bunlardan birisini doğanın kucağında bulur:

o zaman gördüm işte
bir Kürt gelinini
kaşları arasında
kır çiçeği gibi duran
göz çelici dövmeyi,
ot biçimlerinden açıkta kalan
bir keklik yuvasını
sardım
kapandım üstüne düşen sevinçlerin
ırak tuttum çocukları tırpan rüzgarlarından
vurup acılı gözlerin yanlarında
kordan süzüldü bu yuvarlanış
sevdalanıştan.⁴³¹

430 Hilmi Yavuz, *Doğu Şiirleri*, s.30.

431 Nihat Behram, *Fırtınayla Borayla Denenmiş Arkadaşlar – Şiirler*, 1976, s.86.

Enver Gökçe, Erzincan doğumludur. Türkiye’de tutuklanan, sürgün edilen ve büyük bir geçim sıkıntısı çeken şairlerden birisidir. Bu çilesi, doğup büyüdüğü yöreden uzak kaldığı bir dönemde, dizelere dökülmeye başlar:

*Gurbette yar vardı, mendili işlenmemiş
Tarlalar hazandır, tütüne başlanmamış.
Bir mendil ver n’olur, çevresi yaşanılmamış.
Ağlarım, bu yürek sevdaya uyası değil
Türküm var: Harput, Diyarbakır mayası değil
Garibim, içinde Eğin havası değil...⁴³²*

Bu yalnızlık duygusu, şairin peşini bırakmaz, şair kendini, yoksulluğuna terk edilmiş halkının bir parçası olarak görür:

*Ve
Kürtler
Aleviler
Çingeler
Yaşar
Toprak
Damlar
Ve
Çadırlarda
Dünyada
Habersiz
Gaz
Lambasının
Işığında...⁴³³*

Enver Gökçe, *Panzerler Üstümüze Kalkar* adlı son yapıtında, gördüğü gibi dizelerini iyice kısaltarak, bazı biçim değişikliklerine yönelir. Şair, başka bir şiirinde dünya halklarına olan inancını ve şair olarak kendini, onların sesi haline getirir:

432 Enver Gökçe, *Yaşamı-Bütün Şiirleri*, 1981.

433 Enver Gökçe, *Yaşamı-Bütün Şiirleri*, s.100.

*Ben Ahmet Çavuş'um
Attığım kurşunlar gitmezdi boşuna
Şimdi kuzgunlar iner taze leşime
iki kere kesmeden everdiğim
Dost dediğim kıydı bana
Ben Kürtoğluyum derim ki Yiğitlik Kadim
Ben Nazif'im 'Urfaya karşı vurdular beni'
Ağlasın Urfa
Ben şairim
Halkların emrinde, kolunda, safında...⁴³⁴*

Türk, Rum, Ermeni, Arnavut, Çerkez, Laz, Yahudi, Tatar, Arap, Gürcü ve Kürt halklarına sıcak duygularını ileten Çetin Öner, *Özeleştiri* adlı şiirinde, yörenin gelmiş-geçmiş kültürlerini selamlar. Birçok halka karşı bir özeleştiriye girişmesi, hem de şiirsel bir dille bunu yapması, Türk şiirindeki eski, geri yaklaşımların aşılması açısından son derece önemli bir mesajdır. Yukarıda adlarını verdiğimiz değişik halkları bir bir selamlayan Çetin Öner, Kürtleri dağ ve yoksulluk bağlamında ele alır:

*Ah bu Kürt yanımlar benim
Sığınırım dağlarıma
Yoksulluktan utanarak⁴³⁵*

Ataol Behramoğlu, yoksul insanların bu geri çekilişini ve dağlarına sığınmalarını bir şiirinde patlamaya hazır bir dinamit olarak görür:

*Elbette vardır bir diyeceği, bir haberi
Bir kaçağa çay sunan Kürt kadınlarının
Dağlar dilsizdir, yalçındır
Ama gün gelir bir diyeceği olur onların da
Ve dağlar, ıssız tarlalar başladı mı konuşmaya
Susmazlar bir daha söz artık onlarındır.⁴³⁶*

434 Enver Gökçe, *Yaşamı-Bütün Şiirleri*, s.54.

435 Çetin Öner, *Özeleştiri*, Yeni Düşün, nr 54/1988.

436 Ataol Behramoğlu, *Büyük Türk Şiir Antolojisi*, cilt II, 1987, s.728.

Türk şairlerinden Ece Ayhan'ın 1960'larda kaleme aldığı *Açık Atlas* adlı şiirinde Kürtlerin çilesini bir Kürt gencinin dünyası üzerinden anlatır. Şiirde geçen "Koparılmış Kürt çiçekleri" sözleriyle onların yaşam serüvenleri, ölümleri, sürgünleri, ayrılıkları ve yitip tükenişi dile getirilir:

*Hayattan ders veriyor diye öğretmenleri kızdıran
Tuzu bir bulmuş çocukları saklamadan güldüren dünyaya
Su kaçırmaz bir eşeğin sesine açıktır penceresi
Bir sınıfın, batı son dersinde, kuşluk vakti*

*Meşeler yapraklanınca bir tuhaf olurlar işte
Koparılmış Kürt çiçekleri, hatırlayarak amcalarını
Azınlıkta oldukları bir okulda bile, sorarlar soru
Neden feriklerin ve eşeklerin memeleri vardır?*

*En arka sırada çift dikişliler, sınavda en öne
İntihara ve denizde nasıl boğulmaya çalışırlar
Yalnız Orta Doğu'da el altında satılan bir atlas
Kim demiş on sekiz yaşından küçükler okuyamaz*

*Bakıldı ki kum saati, ters çevrilmiş, çıt, usul isa asi olmuş
İkinci karnede babası yarısını silahıyla dışarda bırakıp
Öyle öğretildiği için saygılı, sınıfa giren parmak çocuğun
Boş yerine, girilmeyen bir dersin denizi, gelip oturmuş
Açık kalmış atlası, deniz taşmıştır, darılmasın Fırat ama
Hayatın orta öğretmeni sustu, dondu gülmeleri çocukların
Bir cenaze töreninde daha ölümü karşılamaya götürüleceği*

*Efendiler! Eşekler susabilirler
Ne yani çocuklar hiç gülmeyecekler mi?*

Milliyetçi çizgileriye tanınan Türk şairleri yanında, şiirlerine daha insancıl ve toplumcu öğeler katan Türk şairleri de bulunuyor. Kürdistan sözcüğünü masal dünyasından alıp, onu şiir dünyasına katan şair

Turgut Uyar, *Yokuş Yol'a* adlı şiirinde bir gerçeği keşfeder gibidir:

*Güllerin bedeninden dikenlerini teker teker koparırsan
Dikenlerini kopardığın yerler teker teker kanar*

*Dikenleri kopardığın yerleri bir bahar filan sanırsan
Kürdistan'da ve Muş-Tatvan yolunda bir yer kanar*

*Muş-Tatvan yolunda güllere ve devlete inanırsan
Eşkiyalar kanar kötü donatımlı askerler kanar*

*Sen bir yaz güzelisin, yaprakların ekşi, suda yıkanırsan
Portakal incinir, tütün utanır, incirler kanar*

*Bir yolda el ele gideriz, o yolda bir gün usanırsam
Padişahlar ve Muşlar kanar, darülbedayiler kanar*

*Muş-Tatvan yolunda bir gün senin akşamın ne ki
Orda her zaman otlar otlar ergenlik kanar*

*El ele gittiğimiz bir yolda sen gitgide büyürsen
Benim içimde çok beklemiş, çok eski bir yara kanar⁴³⁷*

Kürt kültürünü yakından tanıyan, şiirini bu kültür ile yoğuran Veysel Öngören'in kitap olarak yayımlanan *Remo ve Salo* adlı yapıtı dışında, *Dost*, *Türk Dili* ve *Ulus* gibi değişik yayın organlarında yayımlanan birçok şiiri vardır. "Tel de verdim Diyarbakır Valiye, Haber gelir Çarşambaya Salıya" şeklindeki bir halk türküsüyle başlayan *Remo ve Salo* şiir kitabında, toprak için vuruşan, toprak için kurban olan, eşkiya olan, jandarma ile çatışan ve sonunda birer ağıt haline dönüşen insanların destanı vardır:

*Yirmi beş yılı aşkın ömrümde
Kana bulanmış insan terinden başka bir şey görmedim*

437 Turgut Uyar, *Büyük Saat-Toplu Şiirler*, 1984, s.262.

Bu kocaman dünyanın görkeminde

Ve

Komşuyu düşman edinmekten başka

Ben Remo ve Salo

Vuruştuk

Bizim olmayan mermilerle

Bu kavganın hiçbir şeyi bizim değildi kendimizden başka

düşünüyorum da

Kimlere nasıl bir dünya kurmak için öldük

Bu dizeler, yaşamı ağıtlar ile dolu olan Kürtlerin çilesiyle örtüşmektedir. Ama şair tüm bu çileli yaşama rağmen, umudunu yitirmiş değildir:

Her şeyin yansıdığı yerdir gökyüzü

Onda herşey bir bir işlenmiştir

Ağaçlar

Toprak

Ülkemiz

Kuşlar durmadan uçuyorsa

Sevginin korunması içindir...⁴³⁸

Şair, Kürt çocuklarına olan hayranlığını gizleyemez. Bu duygularını şöyle dile getirir: "Küçükken niye bu kadar güzeldir Kürt çocukları"...⁴³⁹

1962 yılında Diyarbakır'da doğan ve Türk edebiyatının farklı türlerinde yazan Yılmaz Odabaşı, şimdiye kadar birçok kitap yayımladı. Bunların çoğunluğu şiir kitaplarıdır. Gelmiş olduğu olduğu coğrafya ve bu coğrafyada yaşayan Kürtler şairin yapıtlarında önemli bir tema oluşturur. Yazmış olduğu *Reşo Talan İklimi* adlı şiir kitabında, toplumsal çatışmaların patlama noktasında ortaya çıkan sosyal eşkıyaların, dağa bir silah gibi sarılışlarını ve onların macerasını işler:

438 Veysel Öngören, *Remo ile Salo*, 1979, s.7

439 Veysel Öngören, *Remo ile Salo*, s.25.

Dağlarda bırak sesini

Kürt

Reşo

Önce doğur kendini

Çıkar at bu bozgunu toprağından kirli bir mendil gibi

Donat kendini, kirlenen çokluktan ayır

Yüzsüzce, soysuzca bırakma iklimi

Bin talan, oy talan iklimi...⁴⁴⁰

Şimdiye kadar değişik baskıları yapılan *Feride* adlı şiir kitabında Feride'ye seslenir, onunla birlikte hareket ve yaşamak ister:

Buraya gelme Feride

Bir hançer gibi saplama

Savuran gözlerini yüreğime

Bir de sen... sen olmasan

Bana böyle delice göz kırpan yeryüzüne kanmasan

Kanmasan mahvolurum kız, mahvolurum.⁴⁴¹

Diğer tanınmış şairlerden birisi de 1950 yılında Siverek'te doğan A. Hicri İzgören'dir. Diyarbakır'da öğrenim gördü ve daha sonra orada kalmaya karar verdi, bu tarihi şehri, Diyarbakır'ı şiirine kattı. İlk şiirlerinden birisi Diyarbakır üzerinedir:

Dağladık sancıyan yaramızı

Sulara verdik anıları

Aşk ve acıyı seçtik

Diyarbakır kına kokan bir akşamdı

İstedim adı ola olmadı

İçerden işleyen bir yara

Kanayan bir imge düştü payıma.⁴⁴²

440 Yılmaz Odabaşı, *Reşo Talan İklimi*, Haziran Yayınları, 1987, s.27.

441 Yılmaz Odabaşı, *Feride*, Cem Yayınevi, 1990, s.31.

442 A. Hicri İzgören, *Verilmiş Sözdür*, İz Yayınları, 1987, s.14.

A. Hicri İzgören 1990-2000 yılları arasında yörede çok işlenen faili meçhul cinayetlerin etkisinde kalarak *Çığlık* adlı şiirinde kendini de bu savaş kurbanları arasına katar:

*Herkesin biraz "faili" olduğu
"Meçhul" bir cinayetim şimdi.*⁴⁴³

Murathan Mungan aynı şekilde ünlü bir şair olarak tanınır. Yazdığı bazı şiirlerde Kürtlerden söz eder. Şair yakın aile çevresi ve "dillerine ağır mühür vurulmuş" Mardinli Kürtler konusunda ilginç belirlemelerde bulunur.⁴⁴⁴ Mardin adliyesi, mahpusanesi, hastahanesinin önüne dizilen Türkçeyi tam olarak bilmeyen çaresiz yoksul Kürtlerin durumunu şöyle dile getirir:

Hep yalvarırlardı. Hep yalvararak konuşurlardı. Hep yalvararak elde etmeye çalışırlardı istediklerini. Buna mecbur olduklarını o zamanlar anlayamıyordum. Ya öldürüyor, ya yalvarıyorlardı.⁴⁴⁵

Ünlü Kürt destanı *Mem û Zîn*'in adını *Mem û Mem* olarak değiştiren şairin kaleme aldığı bir şiirde Türkiye Cumhuriyet tarihine geçen "yasaklı diller"den olan Kürtçeye atıfta bulunur:

*Mem û Mem
dağın iki yüzü gibi dargın ve mağrur
güneşin aynasında gündüz
ayın aynasında gece
mem û mem
yüzüyle sureti arasında eksilen
kendi aynasında dünya
gözüyle birbirini görmeden
sessiz ve mağrur dönerken
yarasından önce Ahmedê Hani'nin*

443 A. Hicri İzgören, *Ve Öteki*, Piya Yayınları, 1995, s.8.

444 Murhan Mungan, *Paranın Cinleri*, Metis Yayınları, 1997, s.14.

445 Murathan Mungan, *Kaf Dağının Önü*, Metis Yayınları, 1995, s.44.

*gölgede söylediği
hançeresine gömülü masal:
mem û mem
kendi dağında yasaklı kalmış
kelimelerine ermeden*

*gözler önündeki kayıp uygarlıklar
kadar yabancı gerçekliği
yarasından yasağından eksilmiş dilin
kabul değil kazıdır tarihi yenileyen
Ahmedê Hani'nin saklı hatırasına
şimdi mem û mem verdiğim bu şiir*

*gerisini miras hukuku
ve hikayenin cesareti gösterir.⁴⁴⁶*

Murathan Mungan kendisiyle yapılan bir söyleşide henüz yayımlanmayan *Divan-ı Harp* adlı kitabında da Kürtlere yer verdiğini belirtir:

Benim henüz çıkarmadığım *Divan-ı Harp* diye bir kitabım var. Canımı çok yakan bir olay vardı. Bence iki dize yetti, o da şunu anlatıyordu: “Berivan hangi köy seninki / Şimdi hangi duman?” Bu her şeyi anlatıyor. Köyü yaktılar, yakmadılar değil. Eğer iki dize ile bir ruhu, bir durumu, bir atmosferi ve bir coğrafyayı bu kadar anlatabiliyorsanız yeterli.⁴⁴⁷

1980’lerin ortalarına doğru sesini duyuran şair Şükrü Erbaş, Kürtler temasını şiirinde temel motiflerden birisi olarak seçer. Şair, 15 parçadan oluşan *Dicle Üstü Ay Bulanık* adlı destanında Kürtleri çok yönlü olarak yer alır:

*Aykırı benzetme
Siz bir ülkeden ötekine
Gümrük, denetim, vize;*

446 Murathan Mungan, *Erkekeler İçin Divan*, Metis Yayınları, 2001, 32.

447 “Canımı çok sıkan bir olay vardı” (Müşde Arslan’ın Murathan Mungan ile söyleşisi), *Özgür Politika*, 1/3 2004.

*Biz de öyleyiz burda
Evden tarlaya köyden yaylaya
Asker, panzer, çevirme!...⁴⁴⁸*

Kars'ın Göle ilçesine bağlı Büyük Zavot (Büyük Boğatepe) köyünden olan ve Avusturalya'da yaşayan Muzaffer Oruçoğlu yapıtlarında Kürtlere geniş yer ayırır.⁴⁴⁹ Şair örneğin bir şiirinde “Ve çeliği hünerinin sinesinde sınayan” Kürtleri bize şöyle tanıtır:

*Kıyam meydanlarında
Kartal barı oynarcasına döğüşen
Ve kılıçları ellerinden
Öldükten sonra düşen
Dehak'ın en büyük korkusu Kurmanclar
Yürüyordu.⁴⁵⁰*

Muzaffer Oruçoğlu coşkulu şiirlerinde zaman zaman Kürtçeden de yararlanır, şiirlerinde Kürtçe sözcükler ve deyişlere rastlıyoruz:

*Devrilmişim
Sereserpe bırindar
Bir belizer çiçeğine
Tutunmuş arzum
Ölüm ferman eylemiş
Roketini terketmemiş omuzum.⁴⁵¹*

Kürtlerin renkli coğrafyası Ahmet Telli'nin şiirinde geniş bir yer tutar. 1980 yılında yazdığı *Dövüşen Anlatsın* adlı kitabının temel bölümleri Kürtler üzerinedir. Son şiir kitaplarından *Barbar ve Şehlâ* adlı kitapta da bu tür bir yoğunlukla karşılaşırız, şair Dersim'den Hakkari'ye uzanır: “Zap suyu ise telkâri bir kemer olup / Sarılırdı Kürt kızlarının beline”.⁴⁵²

448 Şükrü Erbaş, *Dicle Üstü Ay Bulanık*, Ümit Yayıncılık, 1996, s.21.

449 Muzaffer Oruçoğlu, *Kahramanlık Kılamları*, Umut Yayıncılık, 1993.

450 Muzaffer Oruçoğlu, *Baba İshak Destanı*, Tufan Yayınları, 1993, s.62.

451 Muzaffer Oruçoğlu, *Kahramanlık Kılamları*, Umut Yayıncılık, 1993, s.8.

452 Ahmet Telli, *Barbar ve Şehlâ*, Everest Yayınevi, 2004, s.7.

Kürt müzisyeni Ahmet Kaya'nın (1957-2000) çoğu parçalarının sözlerini şair Yusuf Halayoğlu yazdı. Ahmet Kaya gibi erken bir yaşta ölen Halayoğlu'nun *Biz Üç Kişiydik* adlı şiirindeki Bahtiyar, Ahmet Kaya'dır.⁴⁵³

*Sanki bir şakaydı bu, birazdan uyanacaktı,
Birazdan ateşi karıştırıp bir sigara saracaktı
Oysa ölüm sadık kalmıştı randevusuna ah
O da Nazlıcan gibi bir daha olmayacaktı...*

Yusuf Halayoğlu'nun kaleme aldığı *Adı Bahtiyar* adlı yasaklı, sürgünlü şiirinde Diyarbakır zindanları, Ahmet Kaya ve benzeri sanatçıların sürgündeki yaşamları ve alını yazıları vardır. 1999 yılında Magazin Gazetecileri Derneği'nin düzenlediği bir toplantıda yakında çıkaracağı albümde Kürtçe bir şarkının olduğu ve Kürtçe bir klip yapacağını belirtmesi üzerine salonda büyük protesto ve saldırıların hedefi haline gelen Ahmet Kaya, en sonunda Fransa'ya yerleşmek zorunda kalmış ve sürgünde vefat etmiştir. Ahmet Kaya'nın *Karwan* adlı sözü edilen bu Kürtçe parçasının son sözleri adeta alını yazısını dile getiriyor:

*Kervan hızla gidiyor
Uzaktaki kentime
Söyle anne ve babaya
Yol gözleyen sevgiliye
Geleceğim
O gün gelecek.*

Ahmet Kaya'nın muzik serüveni ve bu alanda yaşanan zorlukların benzerlerini sinema ve edebiyat gibi diğer sanat alanlarında da buluruz.

453 *Şarkı sözleri yetim kaldı*, Milliyet, 4/3 2009.

Sınıf tezleri ve Kürt beyleri

Kötülüklerin Kürt toplumunun kendi içinden geldiği şeklindeki yaygın görüş, Kürt halkı üzerindeki dış ulusal baskının dile getirilmesi kadar şair açısından belli bir yasal risk yaratmadığı için, "Kürt Beyleri" ifadesi Türk şiirinde daha sıkça kullanılır. Bu konuda çok ilginçtir örneğin "Kürt köylüleri" ifadesi bu yıllarda pek kullanılmaz. Bu konu, yasal sakıncalar dışında şairin dünya görüşüyle de ilintilidir. Nazım Hikmet gibi sınıf tezlerini savunan şairlerin şiirinde de Kürt beyleri ezen sınıfa dahil edilir. Şair Egemen Berköz'ün *Berivan*'la adlı şiirinde "felek" ve "kalabalık Kürt beyleri" ifadeleri arka arkaya sıralanır:

*Kör bozkır! kör şehir
karlı ikindilere dağıtır beni
azar esmer kelimelerle
yaram. Berivan
Gözgöze. Şiirlerle. Bir mektup
yırtılmış. Bir yalın
bu dünyadan. Batıda
dumanlardan renkler ve ölüm:
çünkü akşam
ve Anadolu yakası, uzakta
sabrına ahşap evler bırakan,
gizli böcek sesleri
akarsular koşar ve çocuklar,
Üsküdar. Arkamda
Bir cami denizi
Kendi kendine gibi. Eğilir
bozsarı yüzüne yüzüm:
- Dünya
- İnanan ağalar görüyorum
şiir yazan kuşlar.
- Deniz?
- Kalabalık Kürt beyleri.*

- Felek
- Bizim Allahımız .
(Beni anlayabilmek için
kalbim olmalısın.)
Hazandan hazine
Ne güzel geçtin sevgilim.
Kapanır mı direnmeyle
Yaram. Berivan....⁴⁵⁴

Sadece Egemen Berköz değil, başka Türk şairlerinin yapıtlarında da sık sık "Kürt Beyleri" ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Kürt beylerine karşı çıkan şairlerden birisi de Metin Eroğlu'dur:

Eşleme canım ben mi özgürdüm
Başı bozuk sabahlar kin kumkuması
Kürt beyleri heyheylerime ökse
O saydam oltayı bi güzel ördüm ...⁴⁵⁵

Bir şiirinde, "Pis, o canım Kürt köyleri arkalarını köylere dayayıp görünmez olmuşlar" diyen İlhan Berk, *Yukarı Fırat* adlı başka uzun bir şiirinde bu kez, diğer bazı şairler gibi "Kürt beyleri"ni karşısına alır:

Biz dağdan hiç inmiyecektik
Aladağ fakirdi çıplaktı ama
Sır vermezdi
Bizi Kürt beylerine
Sıtmazdı

Biz kaderimizi kendimiz yazdık
Dünya yüzüne
Rüstem Bey'in jandarmaları değil
Senin ipmiş yerin
Benim mapushane

454 Egemen Berköz, *Yalnız Ve Birlikte*, Adam Yayınları, 1985, s.37.

455 Metin Eroğlu, *Hep*, 1982, s.7.

*Alışılacak gibi değil
Alışılacak yokluğun
Yaşamam gerekli lo
Peşin benim için
Dünya için sonra*

*Bundan böyle diyorum
Bütün şarkıları Doğu'da
Bizim üstümüze yaksınlar
Seninle benim,
Üstüme diyorum...⁴⁵⁶*

Zeliha'nın Gözyaşları anlamına gelen Anzelha, Halim Yağcıoğlu'nun *Anzelha* adlı şiir kitabında yeni bir çehreyle karşımıza çıkar. Urfa yöresinde öğretmenlik yaptığı sırada, Kürtleri daha yakından tanıma olanağına kavuşan şair, Kürdistan'ın gerikalmışlığını, bir rüya olarak görür, kendisi de inanmak istemez:

*Anzelha
Ben rüyalar memleketindeyim
Eski Urun hâlâ aydınlık geceleri*

*Harmaniyelerle dolaşır kardeşlerim
Diyelim masallardan fırlamış Kürt beyleri*

*Anzelha
Böyle inlerde mi yaşardı vatandaşların
Söner miydi gözleri tırahomdan
Delik deşik miydi yüzleri
Sonu yok muydu akşamların...⁴⁵⁷*

Hasan Hüseyin Korkmazgil yazmış olduğu *Harrik Usta* adlı uzun bir şiirinde, okuyucuyu kutsal göller diyarı Urfa'ya götürür:

456 İlhan Berk, *Günaydın Yeryüzü*, 1982, s.101.
457 Halim Yağcıoğlu, *Anzelha*, 1955, s.49.

*Anzelha'da balıklar
Balıklara el sürmüyor insanlar
balıkları kutsaldır Anzelha'nın
balıkları yemiyor insanlar
balıkları yasak yasak
balıklara dua dua
balıklar bakıyor insanlara şaşarak...⁴⁵⁸*

Kürt beylerini karşılarına alan şairlerin genellikle Türk kökenli oldukları, sol dünya görüşünü savundukları görülür.

Nazım'ın Kürtleri

Çağdaş Türk şiirinin en büyük simalarından olan Nazım Hikmet'in şiirinde, halklar sorunu ve insancıl öğeler önemli bir yer kapsar. Nazım'ın şiirindeki bu eğilim, onun savunduğu dünya görüşünden kaynaklanır. Nazım'ın yapıtlarında, diğer bazı şairlerde olduğu gibi, bölge halklarına karşı bir düşmanlık eğilimi görülmez. Kürt teması sınırlı olarak Nazım'ın değişik şiirlerine de yansır. Nazım'ın uzun tutukluluk yılları, sanatçının üzerindeki baskılar, onun Kürdistan'ı göremeyişi ve diğer bazı engeller büyük şairin Kürtler konusundaki bilgilenmesi üzerinde etkili olmuştur diyebiliriz. Nazım, Kürdistan'dan ne kadar uzak kaldığını bazı şiirlerinde dolaylı olarak dile getirir, örneğin onun, "Ben Erzurum yaylalarını yalnız şarkılarından tanıyorum" demesi, bu hasretinin bir belirtisi sayılabilir. Nazım'ın yakın arkadaşlarından birisi olan Kemal Tahir'e adadığı bir şiirinde, yine bu duygularını dile getirir. Malatya'da tutuklu bulunan Kemal Tahir'den, şehre ilişkin olarak bilgilenmek ister:

*Malatya diyorum
Senin çatık kaşlarından başka
Bir şey gelmiyor aklıma
Bursa'da kaplıcalar
Amasya'da elma*

458 Hasan Hüseyin, *Koçero Vatan Şiiri*, 1984, s328.

Sinop'ta Mustafa Suphi atelyesi
Diyarbakır'da karpuz ve akrep
Fakat senin oranın
- Malatya'nın
nesi meşhurdur
yemişlerden ve böceklerden
hangisi
*suyu mu, havası mı?*⁴⁵⁹

Kemal Tahir'in Malatya'da tutuklu bulunduğu yıllar, Nazım'ın Kürtler hakkında daha fazla duyarlı olduğu yıllardır. Kemal Tahir ile olan mektuplaşmalarında bu durum açıkça görülmektedir. Kemal Tahir'in koğuş ve hapisane arkadaşlarından büyük bir kısmı Kürtlerdir. Bu konuda Kemal Tahir'in *Namuscular* ve *Kadınlar Koğuşu* adlı romanlarında daha detaylı belirlemeler yer almaktadır. Nazım, Kemal Tahir ile olan yazışmalarında bazen bu tutuklulara da değinir. Nazım 5/5 1942 tarihli bir mektubunu: "Bütün ahbablara, senin Kürt delikanlısı dahil, selamlar" şeklinde bağlamaktadır.⁴⁶⁰ Burada sözü edilen delikanlı, Kemal Tahir'in koğuş arkadaşlarından birisi olan Topal Sefer'dir. Kemal Tahir'in *Kadınlar Koğuşu* adındaki romanının kadın kahramanlarından olan, Adıyamanlı Hanım adındaki asılacak bir kadının idam edilmemesi çabalarına Nazım da katılır, bunu Kemal Tahir'e yazdığı bir mektupta açıkça dile getirir: "...İdamlık kadının meselesinden ne habër? Kuzum Kemal ihmal etme bana yaz".⁴⁶¹ Nazım'ın zamanla Kürtler konusunda belli bir bilgilenme çabası içinde olduğu görülüyor. Oğlu Mehmed'e yazmış olduğu bir mektupta, yeryüzündeki dillerin bir analizini yaparak, oğlunu bu konuda bilgilendirmek ister, mektubun bir yerinde ulusal sınırların, dilleri ve farklı ulusları sınıflandırmaya yetmediği, bir ölçüt olmayacağı şeklindeki görüşlerini belirttiği bir sırada, Kürtlerin konumuna da değinir:

...Bizim hudutlarımız içinde Ermeniler de, Rumlar da, Kürtler

459 Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Maphushaneden Mektuplar*, 1968, s.110.

460 Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Maphushaneden Mektuplar*, s.154.

461 Nazım Hikmet, *Kemal Tahir'e Maphushaneden Mektuplar*, s.196.

de yaşıyor. Öyleyse, dili, dini, devleti ve devlet hudutlarını birleştiresek yani bu üç hususta müşterek olan insan topluluğuna millet desek olur mu? Bu da olmaz.⁴⁶²

Nazım Hikmet'in böyle bir analize girişi, Kürtlerin ulusal kimliği konusundaki tartışmalara bir açıklık getirir. Nazım Hikmet'in Kürtlere ilişkin net görüşlerinin, somut olarak yer aldığı diğer bir mektupta, Kamiran Bedirhan'a gönderdiği mektuptur. Nazım, bu uzun mektupta Kürt ve Türk halkları arasındaki dostluğa değinir, bu iki halkın geçmişte ortaklaşa hareket etmesinin önemini vurgular. Kürt halkının ulusal varlığının Türkiye'de inkar edilmesine bu nedenle şiddetle karşı çıkar. Mektubun bir yerinde Nazım şöyle der:

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra, Türk idarecileri ve egemen çevreleri, Kürt hareketini tanımadı, vaad ettikleri millet ve insan haklarını tanımadı, hatta işi Kürt milletinin millet olarak varlığını bile inkara kadar götürdü.⁴⁶³

Nazım Hikmet, Kamiran Bedirhan'a yazmış olduğu yukarıdaki mektupta belirttiği gibi, Kürtler dış güçlere karşı verilen savaşta aktif yer almışlardır. Nazım, Kürtlerin bu savaşta aktif katılımlarını mektubunda net olarak belirttiği biçimiyle, ad vererek savaş destanlaştıran *Kuvayı Milliye* adlı yapıtında açıkça dile getirmez. Bu olumsuzluk, büyük çapta yazar üzerindeki o dönemin baskılarından kaynaklanıyor diyebiliriz. Yazarın, savaşta kahramanlık gösteren Kürtler üzerine yakılan bir halk türküsündeki "Vurun Kürt uşağı namus günüdür" mısrasını "Vurun ha yiğitler namus günüdür" şeklinde değiştirmesi, onun Kürt halkına karşı şoven bir tutum içinde olduğunu göstermez. Çünkü, Nazım Hikmet'in hapisaneden çıktıktan sonra, Kamiran Bedirhan'a yazdığı mektupta şarkının orijinal biçimini vermekte, Kürtlerin savaşta aktif katılımını vurgular:

Anadolu milli kurtuluş hareketi yalnız Türkler için değil, Kürtler için de tarihlerinin en şerefli sayfalarından biridir. O dövüş yıllarının sonradan Türk idarecilerince yasak edilen en unutul-

462 Nazım Hikmet, *Oğlum, Canım, Evladım, Memedim*, 1968, s.20.

463 Nazım Hikmet'in *Bilinmeyen Mektubu*, İkibine Doğru, 31/7 1988.

maz şarkılarından birisi, “Vurun Kürt uşağı namus günüdür”
diye başlar.⁴⁶⁴

Nazım Hikmet’in *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı yapıtında, Kürdistan’a açılan bazı manzaralara da rastlamaktayız. Bu kapsamlı yapıtın bir yerinde, Nazım horlanan, asi ve yoksul bir halk olarak Kürtlerin temel özelliklerini sıralar:

*Hüsni Çavuşla on beş yıl, bayan hemşire
Kalmadı gezmediğimiz yer.
Karadeniz’de içinde Lazların,
Şarkta Kürtlerin arasında.
Kürtlere kuyruklu derler
yalan.
Kuyrukları yok.
Yalnız çok asi çok fakir insanlar
Zenginleri de var
ama az,
beyleri...⁴⁶⁵*

Nazım bu dizeleriyle Kürtlerin Türkiye’de aşağılanmasına, işi cidiye olarak karşı çıkmakta, Kürtlerin başkaldırı ruhuna sahip olduklarını dile getirmektedir. Şiirde, Kürdistan’daki sınıfsal yapıyı tahlil eden belirlemeler de bulunmaktadır. Nazım’ın Kürtler temasını ele alırken, bazı sınıfsal belirlemelere girişi, onun işçi sınıfı ideolojisine güçlü bir biçimde bağlı oluşundan kaynaklanmaktadır. Nazım’ın, Kürt beylerini karşısına almasını bu bağlamda düşünmek gerekir. Şiirlerinde, feodal güçlere ve değerlere yönelik sert protestolar vardır. Halil’in Diyarbakır hapisanesindeki bazı Kürt feodallere karşı takındığı tavrı bu görüşler çerçevesinde ele almak gerekir:

*Ve Şarkta
akrepleri, toprak koğuşları,
karpuzlarıyla ünlü hapisanede*

464 Nazım Hikmet’in *Bilinmeyen Mektubu*, İkibine Doğru, 31/7 1988.

465 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, s.86.

*Halil'in üstüne uşaklarını saldırdı Kürt beyleri
ve beline inen odunla devrilmeden önce Halil
aynı rahatlıkla yardı üçünün kafasını.*⁴⁶⁶

Nazım'ın burada değindiği, adını vermediği şehir, Diyarbakır'dır. Nazım bu yapıtın başka bir kesitinde, yine Halil üzerinde durur:

*Şimdi galiba tekrarlanmayacak:
açlık grevleri
ve şarkta Kürt beylerinin uşaklarından yenen dayak...*⁴⁶⁷

Kürdistan'daki feodal çatışmalar, öç alma olaylarına, *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı yapıtın üçüncü kitabında daha de-
ğişik şiirler yer almaktadır:

*Beşinci vuracaktı amcasını vurarı
tezkere alıp Urfa'ya girdiği akşam...*⁴⁶⁸

Nazım'ın bir yerde sözünü ettiği asker "Deli Erzurumlu" tipi, askerlikte çeşitli zorluklar yüzünden adı deliye çıkan veya gerçekten akli dengesini yitiren Kürtlere çok yakın bir tipi andırmaktadır. Kürtçeden başka bir dil bilmeyen bir askerin, sonunda çıldırarak ölmesi, Haydar Koyunoğlu'nun *Memo* öyküsüne konu olmuştur. Nazım'ın üzerinde durduğu "Deli Erzurumlu" kitabın başka bir yerinde düşman tarafından vurulup, öldürülür. Nazım, ona niçin deli denildiğini kısaca şöyle dile getirir:

*Ve bölükte arkadaşlarının yerine nöbete kalktığı için,
ona "Deli Erzurumlu" dediler.*⁴⁶⁹

Nazım Hikmet, bölgedeki halklar konusunda öne sürüldüğü gibi, o kadar duyarsız değildir. O, ezilen bütün dünya halklarının bilin-

466 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, 1987, s.259.

467 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, 1987, s.274

468 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, s. 226

469 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, s. 227

cindedir. Çolak İsmail adında birisine değinirken, Abdülhamit döneminde Ermeni halkına yapılan baskılara göndermede bulunur:

*İsmail, seferberlikte yaşı on altı olduğu halde
tutup askere gönderdiler.
Domuzuna yiğitti
Ve Ermeniler kesilirken
Kana battı göbeğine kadar.
Kaçtı, eşkıyalık etti.⁴⁷⁰*

Ermeni ve Kürt halkları yıllar boyunca aynı topraklar üzerinde kardeşçe yaşamış, ezilen iki halk olarak bilinir. Nazım, bir şiirinde Abdülhamit ve cellatları eliyle işlenen bu soykırımlardan nefret etmektedir:

*Bakkal Karebet'in ışıkları yanmış
Affetmedi bu Ermeni vatandaş
Kürt dağlarında babasının kesilmesi.*

*Fakat seviyor seni
Çünkü sen de affetmedin
Bu karayı Türk halkının adına.⁴⁷¹*

Nazım bu şiirinde değişik dünya halklarını birbirine kırdırtan hakim güçlere çatar, Kürt, Ermeni ve Türk halklarının kardeşliğini vurgular. Nazım, başka bir şiirinde Refik Başaran adlı birisinin kimliğine ilişkin olarak şöyle der:

*Parti başkanının gözünde: "Kürt Memet"
Adli tabibe göre: bir çeşit deliydi,
Halbuki o
Sadece partiliydi.⁴⁷²*

Nazım Hikmet'in Kürt temasına açılan iki önemli yapıtı, *Kuvayi*

470 Nazım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*, s. 484

471 Nazım Hikmet *Şiirler*: 2, 1974, s. 325

472 Nazım Hikmet *Şiirler*: 2, 1974, s.198.

Milliye ve Memleketimden İnsan Manzaraları adlı geniş oyumlu yapıtlarıdır. Yazar, Kürtlerin yoğun olarak savaşa katıldıkları yöreyi, uzun destanının bir yerinde şöyle dile getirir:

*Ateşi ve ihaneti gördük
Murat nehri, Canik dağları ve Fırat*

*Gördü uzun dişli İngiliz.
Dayandık, Urfa'da, Maraş'da, Antep'de.*⁴⁷³

Nazım Hikmet'in 1938 yılında İstanbul hapisanesinde tutuklu bulunduğu sırada kaleme aldığı, yarım kalmış *Orası* adlı romanında bize burada tutuklu bulunan Kürt Musa adlı bir Kürdün portresini çizer.

Kürt Musa -ikinci kısmın ağası- Malta boyu kalabalığında bir başına volta vuruyordu. Elleri arkasındaydı ve tüylü, kalın parmaklarında altın yüzükler vardı. Seyrek saçları alabros kesilmişti. Küçük siyah bıyıkları uzun, eğri burnunun altında tel teldiler. Ceketi çift düğmeli olan kurşuni bir elbise giymişti. Enli kaşlarını çatmış kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu..."⁴⁷⁴

Daha önceleri, Erzincan, Erzurum hapisanelerinde yatan Kürt Musa namus meselesi yüzünden bu kez İstanbul'da cezasını çeker:

....Biz canavar gibi adamlarız ama elimize, dilimize, belimize sıkıyız. Şimdiye kadar dört katilliğim var, bu sonuncusunu bir yana bırakırsan, hep aile namusu meselesinden."⁴⁷⁵

Son yıllarda Nazım ve Kürtler konusunda yeni bazı bilgi kırın-tılarının günışığına çıktığını görüyoruz. Nazım Hikmet'in Kürtler konusundaki siyasi düşünceleri en çok merak edilen konulardan birisidir.⁴⁷⁶ Nazım Hikmet 1962 yılında yapılan bir TKP kongresinde ulusal sorun ve bu arada Kürtler konusunda ilginç bir saptamada bulunur ve görüşlerini daha netleştirir:

473 Nazım Hikmet, *Kuvayi Milliye*, 1986, s.16

474 Nazım Hikmet, *Öteki Defterler*, YKY, 2008, s.24.

475 Nazım Hikmet, *Öteki Defterler*, YKY, 2008, s.91.

476 Hayri Erdoğan, *Celeneksel Sol, Nazım ve Kürt Sorunu*, Tîroj, nr 2/2003.

...Mesela Fransız halkı kurtulmadı diye Cezayir kurtulmasını mı? Türk halkı kurtulmadan da Kürt halkı kendi kurtuluşu için savaşabilir.⁴⁷⁷

Görüşlerini böyle açıkça dile getiren Nazım, Kürtlerin kendilerine has koşullarına dikkatleri çekmek ister. Nazım'ın bu siyasi duruşu, 1970'li yıllarda Kürt ve Türk sol kesimleri arasında süren ezen-ezilen ulusların varlığı, iki halkın birlikte mücadelesi ve ezilen ulusunayrı örgütlenerek kendi kurtuluşunu gündeme getirmesi gibi ateşli eski tartışmaları bize hatırlatıyor. Nazım Hikmet'in şimdiye kadar yayımlanmamış anlatıları arasında bulunan *Orası* adlı romanının kahramanlarından birisi de Kürt Musa'dır.⁴⁷⁸

Sadece Nazım değil, bazı aile fertleri de 1960'larda Kürtler ile dayanışma halinde olurlar. Örneğin eşi Münevver Hanım, oğlu Memed ve üvey kızı Renan'ın Polonya'da bulundukları yıllarda Kürtler ile belli bir dayanışma içinde olmuşlar. Bu yıllarda çekilen bazı fotoğraflarda Kürtler tarafından örgütlenen yürüyüş ve gösterilere Nazım Hikmet'in bu aile fertlerinin de katıldığını görüyoruz. Örneğin Polonya'da öğrenim görmekte olan Kürt öğrencilerinin Varşova'da yapmış olduğu bir yürüyüşte Nazım Hikmet'in oğlu Memed ve Münevver Hanım'ın kızı Renan ön sırada yer almışlardır.⁴⁷⁹ Kürtlere insani haklarının verilmesinden yana olan Münevver Hanım o yıllarda Kürtler ile sıcak bir dayanışma içine girer. Kürt öğrencilerine Kürtler konusunda bazı kaynaklar sağlayan Münevver Hanım, sürekli bu öğrencilere, "Dilinizi bizim gibi öğrenmek zorundasınız, yoksa unutursunuz" uyarısında bulunarak, Kürtçenin önemine değinir. Kürtlerin de diğer uluslar gibi koşulsuz olarak insani haklarına kavuşması gerektiğini sürekli vurgulayan Münevver Hanım yitip giden bazı soylu insan ilişkilerinin Kürtler arasında hâlâ canlı tutulduğuna dikkatleri çeker. Konukseverlik, mertlik, fedakârlık, beraberlik ve yiğitlik gibi erdemlerin Kürtler arasında yaşadığını gören Münevver Hanım, ayrıca Nazım Hikmet ve Kamiran

477 1962 Konferansı, Tüstav Yayınları, haz. Eden Akbulut, 2002.

478 Nazım Hikmet, *Öteki Defterler*, YKY, 2008.

479 O yıllarda Polonya'da öğrenci olan Kürtlerden Memo Yetkin ile görüşme, Stockholm 15/10 2001.

Bedirhan'ın kan kardeşi olduklarını belirtir.⁴⁸⁰ Münevver Hanım'ın kızı Renan ve Polonya'da yüksek öğrenim gören Memo adındaki bir Kürt genci arasındaki arkadaşlık, o yıllarda Polonya'da kalan yazar Aziz Nesin'in Meral Çelen ile olan mektuplaşmalarına da yansır: "Uzun boylu, esmer bir delikanlı. Onun adı da Mehmet. Renan'ın nişanlısıymış, Kürt, bizim Kürtlerden..."⁴⁸¹

480 Rohat Alakom, *Münevver, Renan, Memet ve Kürtler*, Evrensel Kültür, nr 143/2003.

481 *Aziz Nesin - Meral Çelen Mektuplaşmaları*, 1998, s.95-96.

TİYATRO METİNLERİNDE KÜRTLER

Şimdiye kadar yazılan ve farklı dönemlerde sahnelenen tiyatro oyunlarındaki değişik Kürt tiplerine rastlıyoruz. Kürtler konusu daha 19. yüzyılda Ebüzziya Tevfik'in *Ecel-i Kazâ* adlı yapıtında tema olarak yer almış, Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesi kaleme alırken bir Kürt kızının öyküsünden esinlenmiş, Kürt kültüründen etkilenen Ahmet Mithat Efendi *Kürt Kızı* adlı bir piyes kaleme almıştır.⁴⁸²

Karagöz ile Hacivat

Bilge Hacivat ile onun sözlerini anlamakta güçlük çeken “okumamış” Karagöz arasındaki konuşmalar dönemin farklı bazı çatışmalarını da dile getirir. İstanbul-taşra kopukluğunun dolaylı bir anlatımını yansıtan bu çatışmalar, bu taşra ortamının bir parçasını oluşturan Kürtleri de kapsar:

Hacivat – İşte “Muayyer sünbüle”, “Acem – Kurdi.”

482 Hakkı Tarık Us, *Ahmed Midhatı Anıyoruz*, Vakıf Matbaası, 1955, s.82.

Karagöz – Ulan simitçinin tablasını kim devirdi?
Hacivat – Değil o canım, ” Saba’dan başlayıp tiz” Sergah’a
vararak ”Neva-yi Kürdi’yi bulup” Makamı-i Araban’a
inivermeli.

Karagöz – Onu yapamam, Hacivat.

Hacivat – Neden?

Karagöz – Sabahleyin kalkmalı, tezgahçılara vurmali, bekçi
Kürdü tutup arabaya atmalı; bu benim elimden gelmez.⁴⁸³

Ecel-i Kazâ

Türk tiyatrosuna yansıyan Kars Kürtleri

Kars’ın isyankar Kürtleri, en sonunda Türk tiyatrosuna tarihinde de geçmişlerdir. 1840’larda Kars çevresinde Kör Hüseyin Bey hareketi ve yazar Ebüzziya Tevfik’in 1872 yılında yazdığı *Ecel-i Kazâ* adlı tiyatro oyunu arasında ilginç benzerlikler bulunuyor. Erzurum Valisi Laz Ahmet Paşa’nın bu oyundaki öyküsü, bir bakıma Erzurum Valisi Esad Paşa ve Çıldır yöresinin isyankâr bir Kürdü olan Kör Hüseyin Bey arasındaki çekişmeyi ve mücadeleyi bize hatırlatıyor. Birisinin sanatsal /kurgusal, diğersinin tarihsel bir karakter kazandığı bu iki olayın ortak bir niteliği; Erzurum valileri ve Kars’ın isyankâr Kürtleri arasında gerginleşen ilişkilerdir. Her iki olay arasındaki benzerliklerin başında, örneğin her iki Erzurum valisi de korkularından bu Karanlı isyankar Kürtlerin oğulları Pertev Bey ve Mehmed Ali Bey’i Erzurum’da rehine olarak alıkoymuşlardır. Ebüzziya Tevfik bu tiyatro oyununu kaleme alırken Kör Hüseyin Bey’in yaşamı ve mücadelesinden acaba haberdar mıydı? Bu sorunun yanıtını vermeden önce, bu tiyatro oyunundaki olaylar zincirine kısaca göz atmamızda yarar var.

Ebüzziya Tevfik’in 1872 yılında kaleme aldığı ilk kitabı olan *Ecel-i Kazâ* adlı tiyatro oyununda, Erzurum Valisi Laz Ahmet Paşa’nın kızı Nimet ile Erzurum’da göz hapsinde tutulan Karanlı bir Kürt aşiret liderinin oğlu, beyzadelerden Pertev Bey arasındaki bir aşk konusu ele alınır.⁴⁸⁴ Pertev Bey, piyeste halktan birisi, üç yüz yıllık Kürt hanedanına mensup bir Serhat delikanlısı olarak tanımlanır. Pertev Bey memleketini özlemektedir: “...Taylarla oynanarak büyümüş,

483 Cevdet Kudret, *Karagöz II*, Bilgi Yayınevi, 1969, s.111.

484 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, haz. Alim Gür, Tablet Yayınları, Konya, 2006.

kılıca yaslanarak uyumağa alışmış bir aslan yavrusunun devlet saraylarında, rahat yataklarda ne işi var?’ Karlı, dumanlı dağ başları, çimenli, çiçekli su kenarları ne güne duruyor?”⁴⁸⁵ Sadece toprakları ve doğası değil, Kürt insanının erdemleri de oyunda yüceltilir. Müftü Hulûsi Efendi’nin Numan’ı ikna etmeye çalıştığı sırada kullandığı sözcükler önemlidir: “Bir Kürt oğlu kadar mürüvveti (mertlik, yiğitlik) yok”.⁴⁸⁶ Daha sonraları ikna olan Numan Bey, Kürt erdemlerini elden bırakmak istemez ve bu erdemlere yakışır biçimde hareket etmek ister: “Büyüklik bir Kürt oğlundan ziyade bana yakışır”.⁴⁸⁷ Ebüzziya Tevfik’in yazdığı *Ecel-i Kazâ* adlı tiyatro oyununda Pertev, Pertev’in arkadaşı Fazıl Bey, şehrin müftüsü Hulûsi Efendi, hatta valinin kızını vermek istediği Numan Bey bile, soruna barışçıl bir çözüm yolu bulmaktan yanadır, aralarında güçlü bir birliktelik oluşur, aynı saflarda görünürler.

Resmi bir düzeni simgeliyen Erzurum Valisi’ne yönelik tepkiler çoğalmaktadır. Bu oyunda Erzurum Valisi Laz Ahmet Paşa, despotik bir tip olarak tanımlanır. Kızını eski bir husumetten dolayı Pertev Bey’e vermek istemez, Numan Bey adında akrabası başka birisine vermek ister. Ama Numan da en sonunda bu sevdadan vazgeçer ve Paşa’nın yaptıklarını doğru bulmaz. Hatta Pertev Bey’in Nimet’i kaçırmaya bile yardımcı olur. Numan Bey’i artık ayrı saflarda görüyoruz. Paşa’nın eşi Serefraz da kızı Nimet’i, Pertev Bey’e vermekten yanadır. Bu durum Paşa’yı iyice çileden çıkarır:

...Hele şu ettiğin münasebetsizliğe bak?.. Ben kimim? Pertev kim? Ben bugün padişahın bir veziriyim. O bir Kürd. Bir kanlı köpeğin oğlu. Bir Asi. Bir haydut. Daha babamın kanı kullandığı kılıçta duruyor...⁴⁸⁸

Bu iki güç arasında kıyasıya bir mücadele piyeste yürütülür. Pertev Bey’in Şüregel yöresindeki bir Kürt isyanını desteklediği öne sürülür. Kars’ın Şüregel yöresindeki Kürtlerin ayaklandığı haberi

485 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.56.

486 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.72.

487 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.73.

488 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.83.

Erzurum'a ulaşır. Paşa olarak adlandırılan Erzurum Valisi ve cep-heden haber getiren Tatar arasında şu diyalog geçer:

Tatar – Efendim... Karapapak bütün bütün ayakta... Kulun gelirken her bir konakta birkaç yüz atlı gördüm... Gözümün önünde iki üç köy vurdular. Kağızman'dan buraya kadar yollar kesik... Şikayetçi geçemiyor...

Paşa – Acayib! Bizim Serçeşmenin Takımı nerede?

Tatar – Serçeşme üç gün evvel Karışdıran üstünden evvel Çıldır Kışlasına doğru gitmiş... Serçeşme ne yapsın?.. Başında dört yüz atlı var. Aşiretin celalisi üç bin kişiden ziyade!..."

Paşa – Padişah kuvveti onların kolunu kanadını kırar... Sen git rahatına bak...⁴⁸⁹

Aşiret sözcüğüyle burada hem Kürtler hem de Kürt toprakları kastediliyor. Aşiret sözcüğü Kars yöresinde genellikle Kürtler yerine kullanılır. Bu oyunda birkaç defa "aşirete varırız" ifadesine rastlıyoruz. Oyunun başka bir yerinde, bu isyanın bastırılması konusu ele alınır.⁴⁹⁰ Pertev Bey, izini yitirmek için, çok sevdiği Nimet'i Kars'ın dışında başka bir yere kaçırmak ister: "Şüregel Kars üzerinde. Bizim Kars yolunda işimiz ne? Toprakkala yolundan Bayezid üzerine iner, çıkar gideriz".⁴⁹¹ Pertev, Nimet'i, belki de Paşa'nın ulaşamayacağı bir diyara kaçırmak ister: "Oradan istersen Revan'a kaçarız".⁴⁹² Ama bu kız kaçırma girişimi en sonunda başarısızlıkla sonuçlanır. Nimet, aşırı korku ve heyecan yüzünden aniden ölür. Bunu gören Pertev Bey de en sonunda intihar eder.

Türk edebiyatında alışık olmayan bir durumla karşı karşıyayız. Kürtleri aşağılayan, küçük düşüren pejoratif yaklaşımları bu oyunda göremiyoruz. Türk edebiyatının çoğu örneklerinde, genellikle Kürt kızının sık sık askeri ve resmi bir çevreden birine aşık olduğu bir klişeye rastlıyoruz. *Ecel-i Kazâ* oynunda ise, aksi bir durum yaşanır. Türk erkek egemenliği yerine, egemen bir Kürt erkek tipinin yaratıldığı ve Kürt erkeğinin burada yüceltildiği görülür. Kürtleri konu edinen *Ecel-i Kazâ* adlı bu Türkçe piyes 1873 ve 1908 yıllarında

489 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.88.

490 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.88.

491 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.95.

492 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kazâ*, s.63.

sahneye konulduğunda bu kez çoğunlukla Ermeni kökenli sanatçılar rol almıştır: Laz Paşa (Benkliyan), Numan Bey (Papazyan), Pertev Bey (Tosbatyan), Fazıl Bey (İsmail), Müftü Hulusi Efendi (Ahmet Necip), Nimet Hanım (Araksia). Bir Türk yazarı tarafından yazılan, konusunun Kürtler olduğu bu oyunda görüldüğü gibi Ermeni sanatçılar da rol almıştır. Bu nokta, Türk, Kürt ve Ermeni halkları arasındaki edebi bir dizi kültürlerarası ilişkisinin hem önemini ortaya seriyor, hem de var olan bu ilişkileri güzel bir biçimde kanıtlıyor.

Namık Kemal'in meçhul Kürt kızı

Ünlü Türk yazarı Namık Kemal (1840-1880) bir buçuk yıl Kars Muhasarrıfı olan dedesi Abdul Latif Paşa'nın yanında kalmış ve Kars'ta meydana gelmiş bir dizi olaya tanıklık etmiştir. Namık Kemal 1853-1854 yılları arasında Kars'ta yaşamış, bilindiği gibi bu yıllar Osmanlı-Rus Savaşı'nın sürdüğü yıllardır. Namık Kemal, daha sonraları şair Abdülhak Hamid Tarhan'a yazdığı bir mektupta Kars'ta iken gördüğü ve savaşın kurbanı olan bir Kürt kızından söz eder:

Bir Kürt kızı nişanlısının arkasına düşerek gönüllü nefer yazılmış, Kars'a kadar gelmiş, bir taburun trampetçiliğinde bulunduğu halde şehid olmuştu. Cenazesini gözümle gördüm. Çünkü o zaman Kars'ta idim.⁴⁹³

Namık Kemal'in daha sonraki yıllarda yazdığı *Vatan Yahut Silistre* adlı piyesinin hazırlık aşamasında en çok da bu aşk öyküsünden esinlendiği öne sürülür.⁴⁹⁴ Çünkü kaleme aldığı piyeste de bu tür bir aşk ve savaş teması vardır, burada Kırım Savaşı sırasında İslam Bey'i yalnız bırakmayan nişanlısı Zekiye, erkek kılığına girerek gönüllüler arasına katılıp tıpkı Namık Kemal'in sözünü ettiği Kürt kızı gibi savaşmaya gider. Namık Kemal'in Kars'taki bir anısını dile getiren yukarıdaki bilgi ayrıca Kürt kadın hareketi açısından büyük bir önem

493 Fevziye Abdullah Tansel, *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hamid*, Akçağ Yayınları, 2005, s.92.

494 Aso Zagrosi, *Kürd Kadınlarının Erkek Şerefine Karşı Son Silahı: İntihar*, 2007. www.newroz.com (4/9 2007).

kazanıyor. Bu olay, her şeyden önce Kürt kadınlarının savaş ortamında bile erkeklerinin yanında yer aldıklarını ve korkmadan mücadeleye katıldığını ortaya koyuyor.

Böylece Ebüzziya Tevfik Bey ve Namık Kemal tarafından yazılan her iki tiyatro oyununun yazımında Kars Kürtlerinin etkili olduğu, bir esin kaynağı oluşturduklarını söyleyebiliriz. Ebüzziya Tevfik Bey de Namık Kemal gibi bu oyunda kadınların konumu, sorunları ve özgürlük mücadelesini işler. Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik Bey'in bu tür aşk konularını işlemeleri Shakspeare'den, özellikle de *Romeo ve Juliet* adlı oynundan etkilendiklerinin açık bir işareti sayılabilir. Namık Kemal İngiltere'de sürgünde bulunduğu yıllarda İngiliz kültürünü yakından tanıma olanağına kavuşur. Yeni Osmanlılar diye bilinen aydınlar grubunda yer alan Ebüzziya Tevfik Bey ve Namık Kemal burada görüldüğü gibi Kürtler konusundaki liberal görüşleriyle tanınırlar.

Yakın dönem

Bazı Türk tiyatro yazarları Kürtlerin yaşamından etkilenir. Örneğin Haldun Taner, *Keşanlı Ali Destanı* adlı yapıtını kaleme alırken 1963 yılında Ankara'da öldürülen ünlü Kürt kabadayısı Kürt Cemali'nin ölümünden esinlenir.⁴⁹⁵ Bu konuda yazar Mehmet Kemal şöyle der:

Birgün Haldun Taner bana çıkageldi. “Şu Kürt Cemali nerelerde geçti, aslı ne öğrenmek istiyorum” dedi. Haldun'u Altındağ ve Atıfbey'in çocuğu Avukat Şefik Günder ve Atıfbeyli Tahsin Yaman'la tanıştırdık. Öğrendi, inceledi, bu olaydan, Keşanlı Ali Destanı doğdu.⁴⁹⁶

Orhan Asena'nın *Öç* adlı oynunda Kürt yörelerinde geçen köy

495 *Kürt Cemali'yi Neden Vurdular*, Resimli Posta Gazetesi özel eki, Ankara, 1963. Bu konudaki bazı diğer ayrıntılı bilgileri Yaşar Kaya ve Mehmet Bayrak'ın konuya ilişkin yazılarında bulabilirsiniz. Yaşar Kaya, *Keşanlı Ali Destanı mı? Ankaralı Kürt Cemali Destanı mı?*, *Özgür Politika*, 26/3 1996. Mehmet Bayrak, *“Keşanlı Ali” mi “Kürt Cemali” mi?* *Birnebün*, nr 25/2004.

496 Mehmed Kemal, *Türkiye'nin Kalbi Ankara* adlı yazı dizisi, Cumhuriyet Gazetesi, 19/5 1982.

garibanlarının yaşamöyküsüne yer verilir: “Öç’de Hasso’yu görürüz, aynı kör, aynı sağır ve duygusuz yazçizcilik karşısında. Kimlik cüzdanları olmadığı için ne Hasso vardır, ne de Kezzo’su...”⁴⁹⁷ 1970’li yıllarda Ömer Polat’ın yazdığı *Aladağlı Miho* gibi oyunlar, o yılların en popüler oyunları arasında sayılır.

Türlerarası yazar Murathan Mungan, Türk edebiyatının en çok ürün veren ve en çok okunan yazarların başında geliyor. Edebiyatın her türünde yazan Murathan Mungan şimdîye kadar kırkın üzerinde kitap kaleme almıştır. Mardin yöresinden olan yazarın yapıtlarında Mardin kenti, buradaki diller, dinler ve farklı kültürler önemli bir yer tutar. Yazdığı piyesler, öyküler, roman ve şiirlerde Kürtleri de anlatır. Murathan Mungan’ın yazarlık yaşamında bu tiyatro metinlerinin önemi büyüktür. Mardin yöresinde yaşayan Yezidi Kürtlerin yaşamından etkilenir, daha sonra 1980 yılında *Mahmud ile Yezida* adlı bir tiyatro oyunu kaleme alır.⁴⁹⁸ *Paranın Cinleri* adlı kitabındaki biyografik notlar arasında Mardin’in yakın Kürt köylerinden olan dadısı Fasla hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Yazar daha sonra kaleme aldığı *Taziye* adlı oynundaki kadın kahramanın adını Fasla koyarak ona olan gönül borcunu böylece ödediğini söyler.⁴⁹⁹

497 Şefket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, 1978, cild: III, s.296.

498 Murathan Mungan, *Mahmud ile Yezide*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1980

499 Murathan Mungan, *Taziye*, Dost Kitabevi Yayınları, 1982

RÖPORTAJ, DENEME, ANI VE GEZİ NOTLARI

Kürtleri konu edinen röportaj, deneme, anı ve gezi notları biçimindeki diğer yazınsal türler, Türk edebiyatının önemli yazı türleri arasında sayılır. Kürtlerin yoğun oldukları yörelerdeki olaylar, sorunlar ve gerçekleri tüm çıplaklığı ile okuyucuya iletmeyi amaçlayan bu türlerde Kürtlerden çok söz edilir. Özellikle çağdaş gazeteciliğin artan gereksinimleri sonucunda gelişen bu türlerde Kürtlere ilişkin değişik kimliklerin biçildiğini görüyoruz.

Röportajların, gezi notlarıyla sıkı akrabalığı vardır. Bazen de bu röportajlar öyküsel bir karakter kazanarak, öykü türüne iyice yaklaşır. Tüm bu özelliklere sahip olan röportajların genel amacı, sorunların arkasındaki gerçekleri okuyucuya iletebilmek, bu konuda okuyucuyu bilgilendirmektir. Bu bilgilendirme, belli bir yazınsal yaratıcılık gerektiriyor, röportaj türünü, haber türünden ayıran da budur. Özellikle Kürdistan'da görev yapış, doğup büyümüş veya değişik bağlamlarda Kürtler ile farklı ilişkiler geliştirmiş olan yazarların kaleme aldıkları anılarda, Kürtlere ilişkin önemli belirlemeler yer almaktadır. Bu yapıtların edebi yanları dışında, yöre halklarının geçmiş yaşamlarına ışık tutabilecek tarihsel belirlemeler ve bilgiler

de vardır. Bu yönüyle, anı türü Kürtlere ilişkin olarak Türk edebiyatında büyük bir önemi taşımaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1873 yılında Rodos'a sürgün edildiği yılları üzerine kaleme aldığı *Menfa* adlı anı kitabında kendileriyle birlikte memur edilen Bahri Bey hakkında ilginç bir not düşer. Bindikleri vapurda kendilerini takip eden acemi bir casusu gördüklerinde, bunu Bahri Bey'e söylerler. Bahri Bey de bu durumdan rahatsız olur ve onu derhal gemiden dışarı çıkarır: "Kendisi Kürt beyzadelerden pek mert bir çocuk olduğundan o daha sözünü esirgemedi".⁵⁰⁰

İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın 1906 yılında öldürülmesini bahane eden Saray çevreleri, İstanbul'da yaşayan Kürtleri, özellikle sayıları hayli kabarık olan Bedirhanileri toplu olarak sürgüne gönderir. Kürtlerin böyle kolektif olarak cezalandırılması, büyük haksızlıkları beraberinde getirir. Halide Edib-Adıvar, *Mor Salkımlı Ev* adlı anı kitabında bu haksızlıklara değinir. Ünlü yazarın üvey babası Bedirhani ailesine mensup olan Ali Şamil Paşa da bu sürgün kafilesine katılır:

...Bedirhan Paşa, Kürdistan'dan İstanbul'a on karısı ve kırk oğlu ile idareten getirildiği zaman, oğullarının en küçüğü ve belki de en yakışıklısı Ali Şamil Paşa o zaman on beş yaşında olan annemle evlenmişti. Ali Şamil Bey Mor Salkımlı Ev'e iç güveysi girmişti. Daima kardeşleri eve misafir gelir, içerler, bu muhafazakarlar ve dindar evin ananevi huzur ve sükunu bozarlarmış. Çok zamanlar içki, şarkı hatta oyunla iktifa etmeyip, pek azıtınca bellerinden tabancalarını çekip ateş ederlermiş. Hatta tavana sıkılan bir kurşun yatakta yatan Hayri Dayı'nın karısı Firigül Hanım'ın bacaklarının arasından geçmiş. Tavan-daki kurşun izini bize de göstermişlerdi. Bu şen, genç ve taşkın hayata Büyükbaba ancak üç yıl tahammül ettikten sonra annemi babama vermişler. Babam da Mahmure Aba'yı kendi çocuğu gibi sevmiş büyütmüş.

Ali Şamil Paşa'nın yeğeni Abdürrezzak Bey, İstanbul Şehremi-ni Rıdvan Paşa'nın uşağı Ahmet Ağa'yı evinde hapsedeceğini söylemişti. Bunu haber alan Rıdvan Paşa, Abdülhamid'e şikayet etmiş, Abdülhamid de barışmalarını, meseleyi kapamala-rını emretmiş.

500 Ahmet Mithat Efendi, *Menfa Sürgün Hatıratı*, Handan İnci, Arma, 1982.

Abdürrezzak Bey, Ahmet Ağa'yı salıvermemiş, Rıdvan Paşa da yol amelelerini ellerinde kazma kürek Ahmet Ağa'yı kurtarmak için göndermiş. İki taraf çatışmışlar, bazıları yaralanmış. Fakat biraz sonra sükunet tahassus etmiş, herkes bunun çok sürmeyeceğini hissetmiş.

Bir akşam babam Saray'dan mutaddan evvel, yüzü büyük bir keder içinde döndü. Rıdvan Paşa'nın, Ali Şamil Paşa'nın evinden uzak olan bir yerde öldürülmüş olduğunu söyledi. Katiller Üsküdar Kumandanı olan Ali Şamil Paşa'ya getirilmiş, bir gece hapsedilmiş, fakat Abdürrezzak'ın müdahalesiyle sabahleyin serbest bırakılmışlardı. Bu, tabii Sultan Hamid'in huzurunu kaçırmış ve o gece Ali Şamil başta, bütün Bedirhanileri yakalamışlar, Ali Şamil'in eline zincir vurularak o gece Trablusgarp'a sürmüşlerdir.

Ali Şamil Paşa'nın konağının yanında Mahbure Abla'nın oturduğu evde abluka edilmişti. Kapısında daima bir polis bekliyordu ve kimseyi içeri sokmuyordu. Bütün ömründe eczacılığından başka bir şeyle meşgul olmayan zavallı enişte de aynı vapurda, elleri zincirler içinde neyfedilmişti. Hulasa, on iki yaşındaki çocuklar da dahil, İstanbul'da tek erkek Bedirhani kalmamıştı. Bunların bir çoğu meseleden haberdar bile değildiler. Zavallı Ali Şamil Paşa bu kavgayı tasvip etmemiş, fakat bir taraftan ailesinin tesiri, bir taraftan da nevi irsi derebeylik gururu ile başını belaya sokmuştu. Bundan sonra tabi hiç birimiz Mahbure Abla'nın evine gidemiyorduk. Haydarpasha'dan kalkan tren onun evinin bulunduğu yüksek sırtın önünden geçerci. Herhangimiz oradan geçsek, kalkar onu görmek umuduyla gözlerimiz bu evin penceresine saplanırdı. Bu günlerde Ali Şamil Paşa'nın evimize sık gelmesi dolayısıyla babamın da sürüleceği söylenip duruyordu. Çünkü, aylığını hak etmek veya yeniden Sultan Hamid'e sokulup bir şeyi elde etmek için önüne geleni jurnal eden bir hafiye ordusu vardı. O hafiye sistemi maalesef memleketimizde bir türlü temizlenemeyen bir salgın halini aldı. Abdülhamid'den sonra dahi her rejimde hür fikirli vatandaşlar bu hafiyelik yüzünden rahat yüzü görmediler.”⁵⁰¹

Yıllar önce, Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler konusunu incelediğimde bazı kaynaklarda zaman zaman dünyanın en yaşlı insanı olarak kabul edilen Bitlisli Kürtlerden 160 yaşındaki Zaro Ağa'nın adı da geçiyordu. Zaro Ağa konusu, Türk edebiyatında önemli bir figür değildir ama aşağıda göreceğimiz gibi Zaro Ağa bazı yazarlar

501 Halide Edib-Adıvar, *Mor Sakımlı Ev*, Özgür Yayınevi, s.140-141.

açısından ilginç bulunur, bu konudaki tekstler ve kontekstler ilginç bir görünüm sergiler. Zaro Ağa Türk edebiyatında çok değişik bağlamlarda alınır. Zaro Ağa bu edebi metinlerde genellikle sempatik, güçlü, yakışıklı, sağlıklı yaşayan ve etrafına neşe saçan bir figür olarak tanımlanır. 1924-1927 yılları arasında yazar Orhan Seyfi (1890-1972) tarafından yayımlanan *Papağan* adlı haftalık dergide çıkan satirik ve popüler şiirler ve şarkılar üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Gisela Procházka-Eisl, bu arada okuyucunun ilgisini Zaro Ağa üzerine söylenmiş eski edebi bir parçaya çeker. Papağan dergisinde yer alan başka bir popüler şiirde bu kez Kürt hamalı, Şirolu Memo'nun adı geçmektedir.⁵⁰² *Papağan* dergisinde yerel bir şiveyle kaleme alınan şiir ile birlikte derginin Zaro Ağa konusundaki bir açıklaması da yayımlanmıştır: “Pazar günü İtalya’dan dönen Zaro Ağa’yı idarehanede çaya davet ettik. Mümaileyn oradaki ihtisasatını bize manzum olarak şöyle anlatmıştı”.

*İtaliya melmeket, doğrusu pek çoh hoştur
Amma ne varki şuyı bulanıhdır, mayhoşdur
Lohantalarda yerler at etinden külbaşdı
Gadun, erkek hepisi şaphalı, binmazdı
Qosa şahal bir dohtor bana dediki: varo!⁵⁰³
Vardım biraz yanına... şordı: yaşın qoç Zaro?
Dedim: yaz yüz gırk dohuz, ya yüz elli ola
Dedi: Hele dön baham, öyle porça şola.⁵⁰⁴*

Uzun yaşama söz konusu olduğunda, Zaro Ağa'nın birçok yazar tarafından ölçü veya örnek alındığını görüyoruz. Yüzyıllık süper Zaro Ağa'nın zamanla önemli Türk yazarlarının dünyasında yer edindiği, bu yaşlı Kürdü kendi referansları arasına kattıkları görülür. Tanınmış Türk öykü yazarı Sait Faik (1906-1954), eski yıllarda İsveç'te güreş yarışmalarına Türkiye'den katılan bazı güreşçiler üzerine yazdığı bir yazısında, Zaro Ağa'nın adını verir: “Ben laf olsun

502 Gisela Procházka-Eisl, s.53.

503 Kürtçe *gel!* anlamında.

504 Gisela Procházka-Eisl, *Die Lieder des Papageien: Populäre Gedichte in der satirisch-literarischen Zeitschrift Papagan (1924-1927)*, 2005, s.188.

diye ne yediklerini sormuyorum pehlivanlara. Şu kuvvetin, cevherin sırrını bulmaya çalışıyorum. Hani kime lazım değil bu dünya yüzünde yaşayabilmek için el ense!.. Zaro Ağa da yoğurt, derdi. Aklimızda tutmalıyız...”⁵⁰⁵ Burada Zaro Ağa konusunun tam olarak yerine oturtulduğu görülür. Yazarın, burada güçlü olmanın yoğurt gibi bir gıda maddesi ile ilişkilendirmesi önemlidir. Çünkü bu sözler insan açısından sağlıklı beslenme ve uzun ömürlü olmanın önemini çok net bir biçimde dillendiriyor. Ege Bölgesi’nin mitolojik zenginliğini, doğası ve kültürüyle yoğurarak bir dizi kitap kaleme alan Halikarnas Balıkcısı (1886-1973), bir yazısında, yakılan ormanlar sonucunda doğanın nasıl yok olduğuna değinir ve bu arada Zaro Ağa’nın konuya ilişkin olarak kuşaktan kuşağa halk arasında anlatılan bir anısına yer verir: “Oysa yüz kırk yaşını geçerek öldüğü söylenen Zaro Ağa, gençliğinde süvari olarak Eskişehir’den Ankara’ya giderken hep ormanlık bölgesinde yol aldıklarını söylermiş”.⁵⁰⁶ Ahmet Rasim bir yazısında Zaro Ağa konusuna değindikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: “Cenab-i Hakk, cümlesine uzun ömürler versin...”⁵⁰⁷ Ünlü Türk şairi Nazım Hikmet 1935 yılında *Tan* gazetesinde yazdığı *Yaşamak* adlı yazısında hem Zaro Ağa’yı, hem de yüzün üzerine olan başka bir Kürt yaşlısını, Derviş Dayı’yı okuyucuya tanıtır. Nazım Hikmet, bu yazısında, ne “...telleri kopuk zavallı bir telgraf direği gibi” olarak tanımladığı Zaro Ağa gibi, ne de 63 yıl dağda çobanlık ettikten sonra “küçük bir şehirde bir taş parçası gibi yaşayan” 123 yıllık Elazığlı Derviş Dayı gibi olmak istemediğini belirtir. Ünlü şair burada kötü yaşam koşullarına eleştiriler getirir. Bu ilginç yazının tümü şöyle:

Elaziz’in en yaşlı adamı Derviş Dayı adında bir ihtiyarmış. Yaşı 123’e varmış. Ömrünün altmış üç yılını dağda çobanlık ederek geçirmiş.

Bana sorsalar:

- Çok yaşamak istermiydin? diye.
- Ben sorardım:

505 Sait Faik, *Açık Hava Oteli*, Bilgi Yayınevi, 1988, s.16.

506 Halikarnas Balıkcısı, *Mavi Sürgün*, Bilgi Yayınevi, s.106.

507 Muzaffer Gökman, *Ahmet Rasim: İstanbul’u yaşayan ve yaşatan adam: hayatı ve eserleri*, Çelik Gülersoy Vakfı, 1989, s.750.

Hangi şartlar içinde?

Çünkü ne Zaro Ağa gibi, ne Elazizlili Derviş Dayı gibi, aşağı yukarı güçlü bir nebat ömrü sürerek bir buçuk asır nefes almayı, su içip yemeyi istemezdim. 63 yıl dağda çobanlık ettikten sonra, 63 yıl daha bir küçük şehirde bir taş parçası gibi yaşamaktansa, 50 yıl kafamın dikine giderek ömür tükettikten sonra toprak oluvermeyi tercih ederdim.

Ne Rokfeller olmak isterdim, ne de telleri kopuk zavallı bir telgraf gibi bir Zaro Ağa'nın, bir Derviş Ağa Dayı'nın uzun ömrünü sürmek".⁵⁰⁸

Reha Çamuroğlu, II. Abdülhamit'e karşı düzenlenen suikastı planlarını ele aldığı *Bir Anlık Gecikme* adlı romanında Kürt hamalları ve önderleri Zaro Ağa konusuna da değinir:

1905 yılında hamallar ağası bir efsaneydi. Onun gözleri sekiz padişahı görmüştü. Onun kerameti, bırakın herhangi bir başka neden aramayı, yüz otuz bir yaşına kadar yaşamış olmasıyla dahi açıklanabilirdi. Doksan yaşından sonra çocuk sahibi olmaktan daha büyük keramete ihtiyaç mı olurdu?...“Nasılsınız pederim?” dedi paşa, “Hamd olsun paşam” dedi ağa, “Yüce Rabbim hala rızığımızı kesmemiştir. Odaya geçildi. Tek tek haller hatırlar soruldu... Söze, Hamallar Loncası'nı överek başladı. Zaro Ağa'nın kerameti ile devam etti... Dışarıdan birisi bu sahneyi izlese Necip Paşa'yı asker, hamalları da eski silah arkadaşları zannedebilirdi. Sonra sözü Zaro Ağa aldı, padişah efendimizin büyüklüğünden, Necip Paşa hazretlerinin devlete lüzumundan, ama hamal resimlerinin (hamalların verdikleri bir tür vergi) biraz yüksek olduğundan, bekâr odalarının bakımsız olduğundan ve loncanın bunlara bakım yaptırmaya gücünün olmadığından bahsetti. Bütün bunlara rağmen, hamalların her zaman din ve devlet için fedakarlığa ne zaman istenirse yine hazır olduklarını belirtti.”⁵⁰⁹

Mehmet Kemal anılarında Ankara şehir merkezinde yaşayan bazı Kürt tiplerini anlatır. Bu tiplerden bazıları o yıllarda Kürdün Meyhanesi adlı mekanda çalışmaktadır. Sahibi Mehmet ve çalışanlardan Mustafa ve Hafız'ın Kürt şivesiyle konuştuklarını belirtir. Bu meyhaneyi işletenin Kürt kökenli olmasından dolayı bu adı alan meyhane 1960'lara kadar var olmuştur. İşleri bozuldukça veresiye-

508 Nazım Hikmet, *Yazılar*, Adam Yayınları, 1991, cild:3, s.248.

509 Reha Çamuroğlu, *Bir Anlık Gecikme*, Everest Yayınları, 2005.

yi kesen Mehmet'ten Kürt Mehmet diye söz eden yazar, bazen de Kürdün Meyhanesi'ni Kürt Mehmed'in Meyhanesi olarak adlandırır. Hatta bu meyhaneyi bir yerde "Kürt'te içiliyordu" biçiminde tanımlar. Mehmet Kemal anılarında Ankara'da "Kürdümsü bir yüzü olan" Cahit Sıtkı Tarancı ile buluşmasına da değinir. Ankara'da yıllar önce kurulan Anadolu Kulübü gibi bir buluşma yeri olan Kürdün Meyhanesi'nde söz eden başka yazarlar da vardır. Fakir Aksoy ayrıca bu konuda bir de kitap yazdı.⁵¹⁰ Özellikle 1944-1960 yılları arasında Ankara'da yazarların uğrak yerlerinden birisi olan Kürdün Meyhanesi adlı mekanda buluşan birçok yazar, burada ilk kez Ankara Kürtleriyle tanışma olanağına kavuşmuşlardır.

Edebi önemleri dışında bu tür anılar bir yandan da kaynak olarak tarih yazımına büyük bir katkıda bulunuyor. Mehmet Kemal başka bir kitabında eski yıllarda Ankara'da büyük bir konağı olan ünlü Kürt beyi, Alişan Bey konusunda kısa bir açıklamada bulunur.⁵¹¹ Dertli ve Emrah gibi halk aşıklarının koruyucusu olan Alişan Bey 19. yüzyılda yaşamıştır. Dertli ve Emrah, daha sonra bu Kürt beyi üzerine bazı methiyeler yazmışlardır. Mehmet Kemal'in bu açıklamasına dayanarak, 2004 yılında Orta Anadolu Kürtleri konusunda kaleme aldığım bir makalede, "Alişan Bey belki de Ankara şehir merkezine ilk yerleşen Kürtlerden birisidir ve adı Ankara Kürtleri tarihi yazıldığında önem kazanabilir" biçiminde bir belirlemede bulunmuş-tum.⁵¹² Nitekim kısmen öyle de oldu. Araştırmacı Mehmet Bayrak, daha sonra Alişan Bey ve halk aşıkları Dertli ve Emrah ilişkileri konusunda İsveç'te çıkan *Birnebûn* dergisinde kapsamlı bir araştırma yayımladı.⁵¹³ Başka bir araştırmacı, Dr. Mikaili aynı dergide Alişan Beyin kimliği ve torunları konusunu inceledi.⁵¹⁴ Bu konuda *Birnebûn* dergisinde başka yazılar da çıktı. Mehmet Kemal'in bir anımsatmasıyla böylece bu ünlü Kürt şahsiyeti, Alişan Bey'in yaşamı üzerine okuyucu daha ayrıntılı bilgilere kavuşmuş oldu.

1950 yılında yayımladığı *Bizim Köy* adlı yapıtıyla, Mahmut Ma-

510 Fakir Aksoy, *Kürdün Meyhanesi*, Can Yayınları, 2000.

511 Mehmed Kemal, *Acılı Kuşak*, D Yayınları, 1976, s.127.

512 Rohat Alakom, *Anadolu Kürtleri Üzerine Bazı Notlar*, *Birnebûn*, nr 23/ 2004.

513 Mehmet Bayrak, *Saz Şairlerinin Koruyucusu Bir Kürt Beyi: Alişan Bey*, *Birnebûn*, nr 26/2005.

514 Dr. Mikaili, *Kürt Alişan Beyin Torunları*, *Birnebûn*, 28/2005.

kal dikkatleri bir kez daha köy gerçeğine çekti. Bu yapıt yayımlandıktan sonra, Kürdistan'ın yolunu tutan değişik yazarlar, Kürtlerin mağaralarda Taş Devri'ni andıran bir yaşam sürdürdüklerini gördüler. Mahmut Makal, *Bizim Köy* adlı notlarını yazdıktan sonra, Kürdistan'daki izlenimlerini *Yer Altında Bir Anadolu* adlı kitabında dile getirdi. Van ve yöresindeki ürpertici yaşam sahneleriyle dolu olan kitapta, kışın yağın kar yüzünden insanların kış uykusuna girdiği, olanaksızlıklar yüzünden yöre insanlarının, dış çevreyle olan bağlantılarının aylarca kopması sonucunda kaderlerine nasıl boyun eğdikleri anlatılır. Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı yapıtının yankıları büyük oldu. Bu yapıtın yayımlanmasından sonra Türkiye'de köy gerçeği Türk edebiyatının önemli malzemesini oluşturdu. Bruno Arcurio, Makal'ın köye bu yönelişini şöyle dile getirir:

Geçen Eylül'ün güneşli bir gününde, Anadolu'nun yüksek yaylalarından onunla birlikte geçtim. Kapadokya'da, göz alabildiğine uzanan Anadolu bozkırında yaşayan Kürt, Tatar ve Türk köyleri hakkında hemen her şeyi biliyordu.⁵¹⁵

Yaşar Kemal, aynı şekilde başarılı bir röportaj yazarı olarak da tanınır. Röportajlarını *Bu Diyar Baştan Başa* adı altında değişik kitaplar halinde çıkaran yazarın şimdiye kadar bu dizide şu kitapları çıktı: *Peri Bacaları*, *Denizler Kurudu*, *Nuhun Gemisi*, *Bir Bulut Kaynıyor*.

Kürdistan'ın değişik yörelerini gezen, buralarda değişik incelemeyapan Yaşar Kemal, röportajlarında Orta Çağ'dan kalma bazı yöreler ile karşılaşır. Yazar, örneğin Van'ı ve Doğubeyazıt'ı birer kent ve kasaba olarak adlandırmak istemez. Bu yerleşim birimlerini birer köy olarak görür. *Doktor Kelimesini Hiç Duymamışlar*, *Doğuda İnanılmaz Şeyler Gördüm*, *Gazete Bilmeyen Hoca* adlı röportajlarında, Kürdistan'daki insanların akıl almaz yaşamından manzaralar çizen Yaşar Kemal, halka yapılan bu kötülüklere rağmen hallın konukseverlik, fedakârlık, sevecenlik ve insancıl değerlerden hiçbir şey yitmediğine tanık olur. Kaçakçılar arasına katılan yazar, yirmi beş gününü onlar arasında geçirir, onlardan bir parça olur, sevinç

515 Mahmut Makal, *Bizim Köy*, Sander Yayınları, 1976, s.7.

ve korkularını paylaşır. Böylece röportajlarında onların sorunlarını yakından tanıma olanağına kavuşur. Yaşar Kemal'in romanlarında fazla görülmeyen yöreler bu kez röportajlarında karşımıza çıkar: *Kanını Vererek Gazi Ünvanı Alan Antep, Kutsal Balıklar Ve Ceylanlar Şehri Urfa, Diyarbakır...* Yaşar Kemal, Diyarbakır'daki kentsel gelişimin dengesizliğini, adı geçen röportajın bir yerinde şöyle dile getirir:

Diyarbakır akrepler şehri, gül şehri, karpuz şehri. Diyarbakır yeni yapılacak otelleri, eşsiz tabiatıyla turist şehri. Diyarbakır tezatlar şehri.⁵¹⁶

Yaşar Kemal, bu çelişkiler yumağı içinde boğulan, yolunu şaşıran yoksul insanların sorunlarını, çilelerini ve bir iş bulmak için bu insanların İstanbul'a nasıl akın ettiklerini, *Neden Geliyorlar* adlı röportaj dizisinde anlatır.

Kürdistan'ın önemli sorunlarını, yıllarca aralıksız izleyen Fikret Otyam, röportaj türünde çok değişik ürünler verdi. Fikret Otyam bu röportajlarını *Gide Gide* adı altında farklı kitaplar halinde yayımladı: *Ha bu Diyar, Doğudan Gezi Notları, Topraksızlar, Harran-Hoyrat-Mayın Ve-Igrıp, Uy Babo, Bir Kârış Toprak İçin, Oy Fırat Asi Fırat, Kara Sevdam Anadolum....* Fikret Otyam, halkın yıllardır çözülmeyen sorunlarına daha gerçekçi yaklaşır. Okul, hastane, yol gibi olanaksızlıklar ve diğer bir dizi sorun, Otyam'ın röportajlarında, yöreden çekilmiş resimler ile birlikte dile getirilmiştir. Yöre kültüründen sınırlı olarak yaralanan yazar, Kürt sorununun politik boyutu konusunda, röportajlarında daha temkinli davranır.

Fikret Otyam, 1964 yılında Diyarbakır'ın Çermik kazasına bağlı Musıkan köyünde jandarmaların yoksul köylüler üzerindeki baskılarını, röportajları vasıtasıyla basına yansıtması sonucunda, dikkatleri Türkiye'de bir kez daha Kürtlere yöneltti. *Jandarma Dayağı* adıyla *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bu röportajlar üzerine, o dönem görüşlerini açıklayan Aziz Nesin, bir yazısında Kürdistan'daki bu durumu bir ara Balkan halkları üzerinde uygulanan zulme benzetir. Aziz Nesin, daha sonra yazısında Hüseyin

516 Yaşar Kemal, *Peri Bacaları*, Toros Yayınları, 1985, s.5.

Kazım Bey'in 'Şeyh Muhsini Fani' takma ismiyle yayımladığı 10 *Temmuz İnkılabı Ve Sonuçları* adlı kitabına değinir ve buradan bazı alıntılar yapar. Osmanlıların, Balkanları yitirmesinin bir nedeni olarak, jandarmanın yöre halklarına yaptığı zulmü gösteren Hüseyin Kazım Bey, kitabının bir kesitinde şöyle der:

İşkence ve dayak Makedonya'nın her yerinde ve çok şiddetli bir tarzda cari idi, şikayet dünyaları tutuyordu. Bu mezalimi yapan da bizim jandarmamızdı... Önce Arnavutluk'ta başlayan bu zulüm, diğer Rumeli vilayetlerine de sirayet etmişti.⁵¹⁷

Bu alıntıyı yapan Aziz Nesin, Balkanlar'daki baskıları, Kürtlere yapılan baskılar ile karşılaştırdığında, Kürdistan'daki baskıları tehlikeli bulur. Bu durum karşısında iyice öfkelenen Aziz Nesin, daha gerilere giderek Cumhuriyet döneminde ayaklanan Kürt halkının üzerindeki baskılar ile günümüzdeki baskılar arasında benzerlikler kurar:

...Ayaklanmanın daha birçok etmenleri vardır. Ama bunların dışında, bizim kendi jandarmamızın halka yaptığı zulüm vardır, işkence vardır. Bunun böyle olduğunu hep biliriz de, yine açıklayamayız. Açıklayamadıkça da bu böyle sürüp gider.⁵¹⁸

Röportaj türünde, yazmış olduğu değişik yapıtlar ile tanınan diğer bir yazar da, Necmi Onur'dur. Elazığ'da doğan Necmi Onur, Kürdistan'ı adım adım dolaşarak, halkın sorunlarına eğilmeye çalıştı. Kürt halkının yoksulluk ve baskılar sonucunda çektiği acılar karşısında duyarlı olan yazar, bu acılara son vermek isteyen Kürt halkının mücadelesi karşısında aynı duyarlılığı göstermez. Yazar, 1963 yılında yayımladığı *Mezarlarında Yaşayanlar* adlı röportajında, Kürt halkının yüzyıllardır yoksulluk ve bir dizi olanaksızlıklar yüzünden nasıl ezildiğini vurgulamaya çalışır. Bu zorlukların aşılması gereğine inanan yazar, daha sonraki halkın yaşam koşullarında bir değişikliğin olmadığını görecektir. *Şark Cephesinde Yeni Birşey*

517 Fikret Otyam, *Karasevdam, Anadolum*, 1978, s.168

518 Fikret Otyam, *Karasevdam, Anadolum*, s.169.

Yok adlı röportajında⁵¹⁹, buna tanık olan yazar, daha sonraları *Unuttuğumuz Doğu* adıyla yazdığı diğer bir röportajında umutsuzluğa düşer.⁵²⁰ Sorunların aşılması, bu sorunların bir çözüme kavuşturulması konusunda yazar duyarsızlığını sürekli sürdürür. Tüm bu gerçeklere rağmen 1960 yıllarından sonra büyüyen ve kendisinin de sürekli üzerinde durduğu baskı ve zulme karşı mücadele eden Kürt muhalefetini eleştirmeye başlar. Sonunda *Dağların Arkasında Neler Oluyor* adıyla kaleme aldığı röportajlarda, baskı ve zulme karşı savaşmak isteyen güçleri karşısına alır ve onları “Kürtçülük” ile suçlar.

Özellikle Kars ve yöresindeki kadınların ve çocukların önemli sorunlarını röportajlarında dile getiren Dursun Akçam’ın *Analarımız* adlı röportajı, *Milliyet* Gazetesi’nin açtığı bir yarışmada 1962 yılında birincilik ödülü aldı. Yazar, daha sonraları bu röportajını, *Çocuklarımız ve Kanayaklılar* adlı diğer röportajlarıyla bir araya getirerek, *Analar ve Çocuklar* adıyla yeniden yayımladı. Dursun Akçam’ın bu röportajlarında kadınların ve çocukların sorunları iç içe geçer. Bir röportajında, Türkçe bilmediği için kocası Esmeni ile uyumsuzluğa düşen Hazal, sonunda kendini Aras nehrine atar ve boğularak ölür. Sorunların bu yörelerde yoğun ve şiddetli oluşu, Hazal gibilerine başka bir seçenek tanımıyor. Hazal’ın arkasından sadece bir ağıt yakılır:

Gelin ettiler beni, elim kınalı kaldı

Yad ellere sattılar beni dilim kilitli kaldı

El ettim imdat ettim ölümü Aras aldı

*Aras, Aras sen Aras, sellere saldın Aras*⁵²¹

Kürtlerin yaşam koşullarına dikkatleri çeken yazarlardan birisi de Halil Aytekin’dir. Yazar, “Bu kitabı, gözlerini kıtlık dünyası içinde açıp, kıtlık dünyası içinde kapıyan Doğu’nun çilekeş Hasso’larına, Memo’larına adıyorum” şeklinde sözlerine başlar. Halil Aytekin’in yazdığı *Doğuda Kıtlık Vardı* adlı gezi notlarında, Kürdistan’daki çe-

519 Necmi Onur, *Şark Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, Belge Yayınları, 1972.

520 Necmi Onur, *Unuttuğumuz Doğu*, Serhat Dağıtım Yayınları, 1980.

521 Dursun Akçam, *Analar ve Çocuklar*, Yelken Matbaası, 1972, s.14.

lişkilerin yoğunluğu, sorunların çokluğu nedeniyle, bu yöreleri başka adlar ile adlandırmak zorunda kalır: *Yok'lar Ülkesi, Yanlışlıklar Ülkesi, İnsanların Tıkanıp Kaldığı Ülke, Şehir Değil Dert Belası...*⁵²² Yazar, daha sonraki yıllarda, Kürdistan'da yapmış olduğu röportajlarını *Ezilen Doğu* adlı röportaj kitabında bir araya getirdi.

Askerlik yaptığı sıralarda Hakkari yöresi izlenimlerini, yörenin kültürünü, bu kültürün ulusal ve toplumsal temellerini tarihsel bir bakış açısıyla incelemeye çalışan Muzaffer İlhan Erdost, bu röportajlarını, 1966 yılında *Yön* dergisinde yayımlandı. Aradan yaklaşık olarak yirmi yıl geçtikten sonra, röportajlarına yeni bir biçim veren Erdost, bunları *Şemdinli Röportajı* adıyla 1987 yılında kitap olarak yeniden yayımladı.⁵²³ Bu yapının yayımlanmasından sonra, bir mahkemenin aldığı karar sonucunda, *Şemdinli Röportajı*'nın yok edilmesi kararlaştırıldı ve dağıtımı yasaklandı. Bu karar, Türkiye'de Kürtler konusunda bilgilendirme olanaklarının ne kadar çok güç ve zor olduğunu gösteriyor.

Hakkari'de görev yaptığı sıralarda, Zap suyuuna kapılarak ölen Selahattin Şimşek, yöredeki izlenimlerini *Hakkari Dedikleri* adlı kitapta dile getirdi.

Yazdığı öyküler ile tanınan Bekir Yıldız, aynı şekilde başarılı bir röportaj yazarı olarak bilinir. Röportajlarındaki öyküsel yaklaşım, röportajlarındaki sanatsal başarıyı çok etkiler. Yazmış olduğu *Hararan ve İnsan Postası-Güneydoğu Zindanı* adlı kitapları gibi röportaj ve öykü karışımından oluşur.

Bekir Yıldız'ın röportajlarında insanlar ecelleriyle ölmezler. Yaşamı, insanlara uzun ömürlü kılmayan nedenler büyük çapta toplumun ekonomik ve toplumsal yapısından kaynaklanır. Yazara göre, yöredeki yaşam bir zindanı andırır. Bekir Yıldız, özellikle yöredeki insanların sağlığını tehdit eden yaşam koşullarına, alınan önlemlerin ilkeiliğine, röportajlarında büyük yer ayırmaktadır.

Hastalıkların, özellikle bitin insanları yiyip bitirdiği yıllarda, uğranılan Sarıkamış Yenilgisi sonucunda binlerce kişi yollarda ölmüştür. Bu dramın yaşanıldığı yöreyi gezen yazar Tekin Sönmez, gezi notlarını, bir kitapta toparlar.⁵²⁴

522 Halil Aytekin, *Doğuda Kıtık Vardı*, Toplum Yayınevi, 1965.

523 Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, 1987.

524 Tekin Sönmez, *Orman Yedi Faşistler*, 1978.

Erdal Öz ve Nihat Behram'ın anı, belge ve anlatı türlerinden oluşan *Gülünün Solduğu Akşam* ve *İşkencede Ölümün Günlüğü* adlı yapıtlarında, özellikle 1970 yıllarında devrimci çalışmalarıyla tanınan, daha sonraları tutuklanan, işkence gören ve ölüm cezasına çarptırılan gençlerin kahramanlığı ele alınır. Bu her iki yapıtta, güvenlik güçleri tarafından aranan devrimcilerin bazı Kürt köylerine sığındıkları ve belli bir dönem halk arasında kaldığını görmekteyiz. Güvenlik güçlerinin yarattığı tedirginlik bu Kürt köylerine korkulu günler yaşatır. Bu tedirginliğin izleri daha ziyade Kürt kadınları üzerinde görülüyor. Nihat Behram bu tedirginliği şöyle dile getirir:

Bir gün sabaha karşı bir köye inmişler ve bir evde konaklayıp dinlenmeye çekilmiş. Birara bir çığlıkla uyandılar. Evin kadını Kürtçe "Avetin ser gund..!"(Köy basıldı) diye bağıyordu.⁵²⁵

Evlerinde o an bulunan üç oduncunun kendilerini ihbar etme endişesine dayanarak telaşa kapılan bir kadının tedirginliği konusunda da yazar Erdal Öz de şunları aktarır:

İçeride başka köyden üç oduncu varmış. Çadırı içinde ihtiyar adam, orta yaşlı adam, çocuk, kadın ve üç oduncu. Çocuğun eli yaralıydı. İlaçladık, sardık. Tütün verdiler, yemek çıkardılar. Kadın, Kürtçe "Evimizi yıktınız çocuklar" deyip duruyormuş. Niye olduğunu da söylemiyormuş.⁵²⁶

1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin önemli gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Güneş* gibi yayın organlarında Kürtler konusunda değişik yazılar, röportajlar yayımlandı. Kürdistan'daki olayları bir gazeteci olarak izleyen Celal Başlangıç, *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan ve daha sonraları *Kanlı Bilmece-Güneydoğu* adıyla kitap olarak yayımlanan yapıtında, yörede halk üzerinde artan devlet teröründen örnekler verir. Kitaba önsöz yazan İlhan Selçuk, halk üzerindeki jandarma baskısı ve işkence olayları karşısındaki duyarlılığını şöyle dile getirir:

...Başı ağrıyan, kalbi sıkışan, ciğeri sızlayan insan gibiyiz, bedenimizin acıyan organını kesip atabilir miyiz? Güneydoğu'da

525 Nihat Behram, *İşkencede Ölümün Güncesi*, 1988, s.28.

526 Erdal Öz, *Gülünün Solduğu Akşam*, Can Yayınevi, 1987, s.159.

işkence ya da toplu kırim varsa, ülkenin batısındaki büyük kentlerde insan gibi yaşadığını kim ileri sürebilir.⁵²⁷

Irak hükümetinin Kürt halkına karşı giriştiği zehirli gaz saldırıları sonucunda, Türkiye'ye sığınan Kürtlerin içinde bulundukları zorlukları yerinde inceleyen *Milliyet* gazetesi yazarı Zeynep Oral'ın aynı gazetede seri olarak yayımlanan *Kampların İçi ve Dışı* adlı röportajında olaylar çarpıtılmadan yansıtıldı.⁵²⁸ Irak hükümetinin kullandığı zehirli gazlar sonucunda Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Kürtler ilişkin izlenimlerini *Zehir Yüklü Bulutlar* adlı kitapta bir araya getiren gazeteci Erbil Tuşalp, kitabında Kürt tarihinden bazı acı sayfalar sunmaktadır. Kürt kimliğini inkar eden bazı Türkçü, ırkçı yazarları da eleştiren Tuşalp, önemli bir gerçeği vurgulamak ister:

Bir tarih tezinin yok saydığı Kürtlerin anadilidir Kürtçe. Kürtlerin tarihin değişik dönemlerinde, Hintler, İranlılar, Helenler gibi Asya'ya ve Avrupa'ya göç eden ve Hint-Avrupa dili konuşan topluluklardan biridir. Dili ve edebiyatı, tarihi ve sanatı olan bir halktır Kürtler.⁵²⁹

Hakkari, daha önceleri de değindiğimiz gibi Türk edebiyatında kuş uçmaz, kervan geçmez bir yöre olarak tanımlanır.

Kuzeyde yer alan benzer uç noktalardan birisi de Ağrı dolaylarıdır. Cavit Orhan Tütengil, Ağrı yöresindeki askerlik yılları izlenimlerine dayanarak kaleme aldığı *Ağrı Dağı'ndaki Horoz* adlı yapıtında, ad vermeksizin Kürtlerin içerisinde bulunduğu kötü yaşam koşullarına değinir. Sorunların çözümü için ötebilecek bir horozun gerekliliğine inanan Cavit Orhan Tütengil, Kürtler için "Bunlar Türk değil" diyen öğrencisini ayrıca ikna etmeye çalışır.⁵³⁰ Kadın yazarlardan Nezihe Meriç, karayollarında çalışan babasının görevi gereği Kürt bölgelerini gezmiş, izlenimlerini daha sonraları yazılı hale getirmiştir. O yıllarda Karaköse denilen Ağrı'da da kalan yazar, burada Kürtçe öğrenir: "İlkokul Karaköse'de bitirdiğimi biliyorum,

527 Celal Başlangıç, *Kanlı Bilmece, Güneydoğu*, Boyut Yayınevi, 1987.

528 Zeynep Oral, *Kampların İçi ve Dışı*, *Milliyet* (7 bölüm) Eylül 1988.

529 Erbil Tuşalp, *Zehir Yüklü Bulutlar*, Bilgi Yayınevi, 1989, s.62.

530 Cavit Orhan Tütengil, *Ağrı Dağı'ndaki Horoz*, Çan Yayınları, 1968, s.91.

Kürt arkadaşlarımla anlaşılabilecek kadar Kürtçe öğrenmişim".⁵³¹ Haluk Şahin'in babası ile birlikte çıktığı uzun yolculuk Ağrı'da noktalanır. Yarım yüzyıl önce ayrıldıkları köye uzanan baba-oğulun öyküsü, yazarın Ağrı'ya Dönüş adlı yapıtında yer almaktadır. Ağrı yöresine ilişkin tarihi, coğrafi bazı bilgilere yer verildikten sonra, özellikle yabancıların Ağrı'ya ilişkin hesapları üzerinde durulur ve yörenin etnik hassasiyeti vurgulanır. Yazar, yöredeki bu insanların etnik turistler olarak tanımlar.⁵³² Yörenin can alıcı sorunlarını önemsemeyen yazar, daha ziyade resmi bir görüşü dile getirir.

Halkın gerçek sorunları, örneğin yörenin etnik gerçekleri bütün çıplaklığıyla günümüz Türkiye'sinin önemli bir sorunu haline gelmiştir. Yeşilyurt köylülerinin başına gelenler gün gibi ortadadır. Maymunların insanlar üzerinde bir hakimiyet sürdüğünü bir gezegen varlığından yola çıkarak, izlenim ve gözlemlerini *Telboyu İnsanları 'Güneydoğu-2'* adlı yapıtında bir araya getiren Celal Başlangıç sözlerini şöyle bitirir: "Telboyu insanı olmak zordu".⁵³³

İşkencenin Türkiye'deki öyküsünü kaleme alan Erbil Tuşalp, *Cumhuriyetin Öyküsü-Bin Belge* adlı yarı öykümsü, yarı belgesel yapıtında, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde meydana gelmiş işkence olaylarından yüzlerce örnek sunmaktadır. Diyarbakır'da işkence yüzünden hastanede yatmakta olan Nazif Kaleli adlı bir Kürdün beş yaşındaki kızı Zilan'ın öyküsüne değinir:

...Zilan da geldi beş yaşındaki kızı. Ürkek ürkek girdi odaya. Beyazlar içinde bir parıltı gördü. Parmaklarının ucunda yükselip, babasının ayağındaki bileziğe baktı. Karyolaya yaklaştı. Kelepçenin zincirini optü. Acıtma babamın ayağını dedi. Zilan'ın kocaman kara gözlerinden inci inci yaşlar dökülüyordu.⁵³⁴

Ahmet Kahraman tarafından yazılan aynı düzeydeki belgesel bir kitap olan *Sanık Ayağa Kalk'ta*, Diyarbakır hapishanesinde yapılan işkencenin korkunçluğu anlatılır. Otuzüçler Olayı üzerine hazırlanan bir diğer yapıt, Günay Aslan'ın 1989 yılında Yunus Nadi, röpor-

531 Asım Bezirci, *Nezihe Meriç (Monografi)*, Evrensel Basım Yayın, 1999, s.20.

532 Haluk Şahin, *Ağrı'ya Dönüş*, Can Yayınları, 1990, s.104.

533 Celal Başlangıç, *Telboyu İnsanları*, Boyut Yayınları, 1989, s.188.

534 Erbil Tuşalp, *Cumhuriyet'in Öyküsü-Bin Belge*, Dost Kitapevi, 1987, s.139.

taj ödölünü kazanan *Yas Tutan Tarih* adlı çalışmasıdır. Bu yapıtta olayın ayrıntıları, olaya yakından tanık olanların görüşleri ve olay üzerine başlayan tartışmalara yer verilmektedir. Aynı yarışmada diğer ödülleri kazanan Mecit Ünal'ın *Galatasaray Kaybetti –Biz Kazandık* ve Ruşen Sümbüllüoğlu'nun *Alemdağ Kırımı* adlı yapıtlarında da Kürtler üzerindeki baskılar anlatılır. Mecit Ünal'ın röportajında adı geçen Kırmızı Torbalı Kadın özellikle Diyarbakır'da çocukları üzerindeki ırkçı baskıları, kendilerini yakarak protesto eden "çılğın analar" ı bize hatırlatıyor.

1990'lu yıllarda yazdığı *Bir Dinazorun Anıları*, ardından yazdığı *Bir Dinazorun Gezileri* kitaplarıyla ünlenen Prof. Mina Urgan (1915-2000), bu son kitabında ilginç bazı saptamalarda bulunur. Kürt bölgelerine yaptığı bir gezi sırasında Kürtlerin kendilerine işgal kuvvetlerine bakar gibi kötü gözle baktıklarına tanık olur: "Bu durum beni çok üzdü. Ama sonradan uzun uzun düşündüm. Bizler bir bakıma bir işgal ordusu gibi değil miydik kendi ülkemizin doğusunda?"⁵³⁵ Mina Urgan en sonunda yıllarca büyük bir çile içinde yaşayan Kürtlere hak verir ve alınan askeri önlemleri yerinde bulmaz: "...Kürt sorununu çözümlemenin tek çaresinin, dağı taşı topa tutmak değil; doğuyu kalkındırmak, refaha ulaşmasını sağlamak, Kürt yurttaşlarımıza insan gibi yaşama olanağını vermektir geliyor bana".⁵³⁶

Şimdiye kadar değişik türlerde birçok kitap yazan Cezmi Ersöz, özellikle nesir türünde yazdığı yazılarında, deneme ve röportajlarında Kürt kültürü üzerine konulan yasaklar ve Kürt bölgelerinde ayaklar altına alınan insan hakları konusunu büyük bir duyarlılık gösterir. Örneğin *Haritanın Yırtılan Yeri* adlı kitabında insanları konuşturarak Kürtler üzerindeki baskıları ortaya serer.⁵³⁷ Kürtçenin yasaklanması olayı bir öyküsünün konusu olur ve yazmış olduğu bir kitabının adına da yansır: "*Bana Türkçe Bir Ekmek Ver*".⁵³⁸ Cezmi Ersöz, kendisiyle ile yapılan bir söyleşide bu konuda şunları söyler:

535 Mina Urgan, *Bir Dinazorun Gezileri*, YKY, 1999, s.109.

536 Mina Urgan, *Bir Dinazorun Gezileri*, YKY, 1999, s. 109.

537 Cezmi Ersöz, *Haritanın Yırtılan Yeri*, İletişim Yayınları, 1994.

538 Cezmi Ersöz, *Bana Türkçe Bir Ekmek Ver*, 2000.

Bana Türkçe Bir Ekmek Ver dışlanmış insanların öyküsüdür. Kendi dilinde ekmek isteyemeyen bir Kürt insanının çığlığıdır bu. Düşünün ki siz bir halka ana dilinde konuşmayı yasak etmişsiniz, ana dilinde ekmek isteyemiyor, bundan daha büyük bir zulüm olabilir mi? Kesilmiş diller var. Dillerin kesilmediği, insanların kendini özgürce ifade ettiği bütünüyle özgür bir toplumda, erdemin de özgür kaldığı bir toplumu arzuluyorum. Ben bu çığıktan vazgeçemem.⁵³⁹

539 Röportaj: 'Öteki Edebiyat'ın Acı Yüzü, Zaman, 8/2 2001.

Sonuç

Kürtlerin aşağılanması, küçük düşürülmesi/görülmesi, tarihlerinin unutturulması, yadsınması, çarpıtılması/tersyüz edilmesi, Türk edebiyatının farklı türlerinde görülen temel falsifikasyon örnekleri arasında sayılabilir. Bu edebi işaretlemeler zamanla yaşamın gerçekleri tarafından kabul görmezler. Çoğu dillerde olan ve bu arada Türkçede de bulunan *Boş çuval ayakta dik durmaz* atasözü tam da üzerinde durduğumuz bu çarpıtlamaların sakatlığını dile getirmektedir. Azınlıkların, baskı altındaki diğer farklı gruplarının tarih yazmı, tanımlanması ve bu konudaki bilgilerin yeniden üretilmesi gibi konular günümüzde çok tartışılan, yazılıp çizilen konulardır. Türkiye’de yaşayan Kürtlerin ilginç renkli bir fotoğrafını Türk romanında görürüz. Diğer yandan karşı tarafın bakış açıları, yorum ve düşüncelerini de bu edebi kaynaklarda buluruz: “Türk romanında azınlık sorununa baktıkça çoğunluğun halleri görülür.”⁵⁴⁰ Örneğin birçok romanda Kürt kadınlarının Türk erkeğiyle konumlandıkları, ilişkilendirdikleri ortamlarda bu durum

540 Zeki Coşkun, *Türk romanında azınlıklar, ev sahipleri- hizmetçiler, fahişeler* vd. Birikim, nr 71-72/1995.

çok net bir biçimde görülür. Türk edebiyatındaki Kürt kadın tasavvuru bilindiği gibi hep Türk erkeğinin abartılan gücü üzerine inşa edilmiştir. Ama bu tür yargıların günümüzde artık terk edildiği görülüyor. 1990'lardan sonra gelişen Türk romanında örneğin sınırlı da olsa Kürtlere ilişkin bir iade-i itibar söz konusu. Kürtler artık pek yadırganmıyor. Kısacası Türk edebiyatı, özellikle de Türk romanı, kendi Kürtlerini yeniden keşfediyor. İtici, dışlayıcı ve yadsıyıcı Türk milliyetçi kimlik söylemleri ve dilsel dayatmalar artık çok az kullanılır duruma geldi. Türk edebiyatı artık "Bizim Kürtler"den söz ediyor. Öyle görülüyor ki bu durum tarihe bir kayıt olarak geçecektir.

Yazınsal kurgular, geleceğin ideal toplumlarının kuruluş aşamasında büyük düşünsel bir zemin yaratabilirler. Siyasilerin, askerinin şimdiye kadar yapamadığını, böylece gelecekte belki de yazarlar ve sanatçılar omuzlayacaktır.

Rohat Alakom'un bu incelemesini okurken, Türk edebiyatında Kürtler ve Kürdistan'a ilişkin çok ilginç bilgi ve yorumların olduğunu görürüz. Bazı konular, diğer konulara nazaran daha çok vurgulanır. Türk yazarları, politik bakımdan duyarlı olan bazı konulara karşı kör gibi görünürler. Bu inceleme, roman ve öykülerin yazıldığı zamana göre değil, konusu olan zaman ve olaylara göre tertip edilmiş. Bu yaklaşım ile araştırmacı, okuyucunun da görebileceği, sözü edilen yapıtların "kör nokta"larını veya ideolojik önyargılarını, eksiklerini sergilemeyi amaçlamaktadır.

Kürtler üzerine yazılanlar, Batı Türkiye'nin şehirli aydın kesiminin zihniyeti ve düşün biçimini ortaya koymaktadır. Eğer Rohat Alakom'un seçtiğinden başka bir yaklaşımı ele alıp geçen yüzyıl boyunca yazılan yapıtları kronolojik olarak bir sınıflandırmaya tabi tutarsak, herhalde çok ilginç gelişmeler saptayabiliriz. Zamanla, yeni konular kaleme alınır, eski sorunların yeni yanları vurgulanır, zorla unutilen (veya unutturulan) olaylar gittikçe toplumun bilincine döner, edebi bir anlam kazanırlar.

Bildiğim kadar Rohat Alakom'un, Türk edebiyatı üzerine yaptığı sosyolojik-ideolojik bu inceleme, bu tür çalışmaların ilk örneğidir.

Martin van Bruinessen

www.avestakitap.com

ISBN 978-605-5585-36-5

avesta